КУЛТУРИ

АЛЕКСЕЙ КАЛЬОНСКИ

ЮРУЦИТЕ

ПРОСВЕТА

АЛЕКСЕЙ КАЛЬОНСКИ

юруците

С благодарност посвещавам тази книга
на Мария Тодорова, Вемун Орбакке, Ели Скопетеа,
Александър Кьосев и Александър Николов.

КУЛТУРИ

АЛЕКСЕЙ КАЛЬОНСКИ

юруците

научен редактор
Александър Кьосев

ПРОСВЕТА
СОФИЯ

ISBN 978–954–01–2045–4

съдържание

УВОД

Тази книга е опит да се надникне в миналото на вече изчезнали номадски и подвижни пастирски групи на Балканите. Начинът им на живот винаги ме е привличал – отначало като смътно осъзнат символ на движението из планините, с които ме свързват детството и туризмът. По-късно, когато се захванах професионално с тази проблематика, осъзнах, че отвъд екзотиката и метафорите номадите са изключителен исторически феномен. Изследването им ни дава възможност да се докоснем до цял спектър от отношения между относително затворените и недостъпни малки традиционни светове и по-големите.

Векове наред юруците са били значима общност, макар и по-малобройна от околните „уседнали" народи в османските Балкани. Тя се формира на основата на номадски и племенни групи от Мала Азия, установили се в Югоизточна Европа по време и след османското завоевание. Сред тях са и част от предците на днешните български турци. Като номадски уседнали групи и военизирани структури юруците имат променливо във времето, но осезаемо присъствие в историята на региона и на империята. Неизменно са участник във и индикатор за определящи, понякога остро дискутирани в националните историографии процеси, очертаващи границите между отделните епохи. Напълно оправдавайки името си („вървящи", „скитащи"), те изминават дългия път от опора на ранния османския режим до маргинализирана и относително изолирана общност; от влиятелен фактор в живота на българите и на други балкански народи до днешната малка група, доживяваща своето време в двадесетина села на Република Македония.

Малоазийските юруци отдавна са обект на изследователски интерес, класически проблем за тюркологията и османистиката. Изследванията на културната традиция, стопанството, фолклора им са многобройни. Те включват

както етнографски описателни текстове, така и антропологични студии за сезонните миграции, системата на родство и социалното устройство, духовния свят. Резултатите и идеите на някои от тях фигурират в университетски курсове по антропология.[1] За анадолските номади има поредица от османистични студии, очертаващи най-важните аспекти на тяхното историческо битие в империята. Налице са и историко-етнологични реконструкции на основата на писмени и наративни източници (Дмитрий Еремеев, Халил Иналджък). Те са пример за трудния, но необходим синтез на османските и други извори и на известното от етнографията.

Това не може да се каже в същата степен за балканските юруци. Те са проучвани предимно в историко-демографски план, при това най-често в контекста на други, считани за ключови проблеми на османското владичество на полуострова. Сред тях са колонизацията на Балканите, изграждането и функционирането на имперските военно-административни структури, разпространението на исляма. Пряко или косвено юруците са поставени и в полето на различни етногенетични построения, търсения и отричания на исторически приемствености. Заради това тюркоезичните номади понякога се интерпретират по-скоро като елемент от голямата османска машина и са лишени от собствен исторически и културен профил. Тази „механична визия" се дължи на непознаването или игнорирането на една все пак открояваща се традиционна среда дотам, че тя сякаш не съществува след XV–XVII в., а в трансформиран вид и в наши дни. Особено контрастни са противоречията в историографията на така наречения „възродителен процес" в България през 80-те години на миналия век. Именно тогава на юруците бе определена водеща роля в „етноасимилаторските процеси", сравнима с тази на еничарите. При все това всеки от изследователите на един или друг аспект на проблема през османския период явно или имплицитно следва собствените си разбирания за етничност и представи за юруци, власи, каракачани или други подвижни пастирски групи.

Досега обаче няма цялостен синтез на известното, от

една страна, от османските и други документални извори, а от друга – от малко популярните, но съществуващи наративни източници и етнологични изследвания. Основните параметри и насоки на проучване са очертани още през 50-те години на XX в. от най-авторитетния и проницателен историк на балканските юруци – Мехмед Т. Гьокбилгин. Сред тях е привличането на етнологични данни, най-вече при интерпретации на географски и демографски (статистически) аспекти на проблема.

Анализираните от Гьокбилгин представителни сведения за военизираната категория *юрюк* в Румелия се отнасят предимно за средата на XV края на XVII в. Допълването им с нови османски извори е бавен и сложен процес, който продължава вече около половин век. Резултатите, предимно в бившата югославска и в днешната турска, македонска и българска историография, са налице в трудовете на Мехмет Инбашъ, Методи Соколоски, Александър Матковски, Александър Стояновски, Страшимир Димитров, Елена Грозданова и други изследователи.

Тук е направен опит те да бъдат съпоставени, обобщени, реинтерпретирани и продължени, особено за периода след XV–XVII в. Основната цел е проследяването и осмислянето на донякъде известните, но и на неизследваните измерения на юрушкото присъствие на Балканите в дългосрочен период (в смисъла, влаган от Фернан Бродел).[2] При избрания подход е възможно само частично привличане на нови османски извори (например за, в някаква степен, липсващото звено на юрушката колонизация от Беломорието навътре в Родопите). За сметка на това са използвани наличните (достъпните) сведения за периода от средата на XV до първите две десетилетия на XX в.: османски, балкански, западноевропейски, руски и други, различни наблюдения и проучвания, които вече имат стойността на извори.

Изследването е разделено на отделни студии с цел да бъде конструирана относително цялостна историко-антропологична рамка. Съдбата на юруците, начинът им на живот, преселенията и сезонните им миграции, отношенията им с държавата и околните общества се проследяват в контекста

на балканското номадство чрез три необходими паралела: с малоазийските им събратя, с власите от XV–XVII в., с арумъните и каракачаните от XVIII–XX в. С други думи, това е портрет на една общност от различни гледни точки, в различни места, епохи и ситуации и при използване на взаимно допълващи се подходи: историко-реконструктивни и антропологични. В османистиката и балканистиката те намериха блестящо приложение по отношение на демографските процеси, семейните, родовите и племенните структури, подвижното пастирство на Балканите (Драгослав Антонийевич, Мария Тодорова, Карл Казер и др.), анадолския номадски свят (Руди Линднер и др.).

Всяко подобно изследване неизбежно поема известни рискове – заради представянето на „другите" в миналото и настоящето и поради „белите петна" в изворите. Важният антропологичен проблем за говоренето от името на различната култура допълнително се усложнява, когато тя е традиционна, безписмена (или предимно безписмена), нерядко – относително анонимна на фона на динамичните промени в обкръжаващия свят. При цялото им богатство османските документи нямат за цел да представят начина на живот, етническите и културните специфики. Никоя предмодерна държавна система, включително османската в периодите на нейното най-ефективно действие, не може напълно да обхване номадското население или това става по определени начини, отразяващи различни от днешните разбирания, стереотипи и практики. Официалните статистики например за власите (арумъните) и каракачаните от края на XIX–XX в. показват, че това е проблем и за националните държави. Многовековните противоречиви отношения пораждат различни, но откъслечни сведения, при това представящи предимно едната гледна точка – на „уседналия", образования гражданин, „професионалния" османец. Достатъчно стереотипни са и погледите на западни и други пътешественици, случайни наблюдатели, изследователи от епохата на колониализма и национализма в Европа и на Балканите.

Всички тези свидетелства, дори само публикуваните и интерпретираните, са налице във внушително количество,

което може да обезсърчи всеки изследовател. Събирането, систематизирането и анализът на често крайно оскъдни фрагменти, същевременно – на обемиста, но еднотипна информация, самото „преследване“ на този изплъзващ се обект на изследване, отнеха немалко години. Окуражаваха ме помощта и разбирането на приятели и колеги и самата възможност да се изследва все пак сравнително най-добре документираната от всички номадски общности, известни на Балканите от Средновековието до XX в. В случая изворите позволяват да се проследят почти „лабораторно“ различни исторически контекстове на конкретна донационална идентичност, конструирането и удържането на променливите, едновременно реални и символични, етнически граници и отношения.

Проверката и продължението на собствените идеи в морето от масов османски документален материал е тайната надежда на всеки изследовател на епохата. Ако този текст в някаква степен импулсира бъдещи проучвания, критика и дискусия, значи е изпълнил целта си.

Глава I

Юруците – етническа група или социална категория

Юруците заемат важно място в преселенията от Анадола към Балканите, разпространението на исляма и формирането на местната турска общност. В няколко класически османистични изследвания се откроява преди всичко обликът на юрушката военизирана организация.[1] И досега обаче няма единно мнение за този компонент на колонизацията.[2] Следвайки стриктно османската бюрократична терминология, някои автори ги разглеждат по-скоро като аморфна, етнически разнородна маса, обхваната от едноименната категория със специален статут.[3] Съвсем естествено, социално-категориалното понятие „юруци" със значение на военизирани тюрки (туркмени) – номади и уседнали, е доминиращо в османистиката, например в общите истории на империята и Балканите.[4] Други изследвания не ги разграничават от останалите тюркски номадски общности на османска територия и най-вече от анадолските туркмени. Те се възприемат като предшественик на редица от днешните обособени групи, които все пак доста късно и по своеобразен начин влизат в контекста на съвременната турска нация.[5] Според тези интерпретации юруците имат само социален статут, но никога не формират собствена културна или етническа идентичност или пък тя се свежда до тази на анадолските туркмени.[6] Първата теза придава изключително значение на балканските или доведените ислямизирани люде, с които частично се попълват редовете на юрушкия корпус.[7] Втората произтича от статичното, общо разглеждане просто като „турци" на най-различни исторически или съвременни тюркски племена и народи.[8] Основното слабо звено и на двете виждания е недостатъчното познаване или игнорирането на немалкия брой етнологични и антропологични текстове, натрупани в периода от началото на изследователския интерес (средата–края на

XIX в.) до наши дни.[9] За това време юруците на Балканите и в Мала Азия постепенно усядат, но остават обособена общност.[10] В тази посока могат да бъдат посочени няколко етнографски свидетелства от края на XIX–края на XX в.:

„Названието *юрук* произлиза от турския глагол *юрюмек* и означава изобщо номадец, те сами се наричат с това име, и то с известна гордост (*бен юрюкюм*) – аз съм *юрюк.*“[11];

„Делят се на две (турците – *б. м.*) – на същински турци, които населяват града и селата по десния бряг на Вардар, и юруци, които населяват селата по левия бряг на Вардар. Юруците се отличават твърде много от турците, както по нравите, тъй и по облекло и занаят. Те са много предани на скотовъдството. Трябва да има разлика и в езика им.“[12];

„Те сами се наричат „юрюк“ (бис юрук ис – ние сме юруци), т.е. номади, които странстват (юрумек) със стадата си. Коняри ги наричат българите за значение, че са дошли от Коня (Икониум).“[13];

„…те знаеха за себе си само името юруци.“[14];

„Те са… тясно привързани помежду си и се смятат по отношение на турците от полските села като отделна група, със свои особености и характеристики и по отношение на материалната, и по отношение на духовната култура. Те ревниво пазят своята традиция и с гордост изтъкват, че са юруци…“; „И сред мъжкото, и сред женското население присъства съзнанието, че са юруци (Yürük), а не турци (Türk), но че се различават от турците, които живеят в полските села, а по-рано и в Радовиш, „само“ по отделни особености (обичаи, носия, говор). Тях юруците наричат ахряни и турци (Ariyan, Türk). Иначе, и околното македонско, и турското население ги нарича юруци. И стари, и млади казват, че се наричат юруци, защото техните прадеди са дошли по тези краища *yürürken* („вървейки“, „скитайки“ – *б.м.*).“[15];

„Вардарските юруци, за разлика от много други етнически групи, имат ясно съзнание за своята етническа принадлежност. Наричат себе си юруци, като според

тях това име са придобили, тъй като са ходили напред, бидейки помощна войска... Юруците наричат своите съседи-турци „читаци". Отнасят се към тях с пренебрежение, тъй като „това не са истински турци". „Читаците" пък смятат, че за разлика от юруците те са местни, но са турци. Юруците се различават от тях – живеят в по-високо разположени села, имат по-груб език, имат кръвна мъст, не са добри мюсюлмани."[16];
„Самите себе си наричат юруци... Днес на въпроса за националната им принадлежност веднага отговарят „турци"."[17]

Под „читаци" в случая се разбира „местни" жители, които, според юруците във Вардарска Македония, били „потурчени от Балтали паша" и говорят „читак дили" с много славянски думи. Твърди се, че живеят главно в равнинни селища и са предимно земеделци. „Читаци" (със синоним „ерлии" – „местни"), е широко разпространен пейоратив (име с подигравателен оттенък) за „турци", но понякога се употребява и за славяноезични мюсюлмани. Сходни със съвременните етнологични изследвания са редица по-стари наблюдения за опозицията „юруци"–„читаци", подчертаваща културните различия в контекста на ендогамията (браковете вътре в групата, изключващи „другите").[18]

В много други случаи както балканските, така и малоазийските юруци се саморазграничават не само от туркмените, но и от турците и други тюркоезични общности. Етнологичните данни сочат, че през XIX–XX в. на Балканите е налице собствен етос, свързан със спомена или реалността на номадския начин на живот – *„юрюклюк"*, *„юрюкчюлюк"*. До масовите изселвания към Турция в периода 1913–1923 г. (Балканските войни и Лозанския мир) това е важно символно понятие в идентичността на местните юруци. По това време все още се споменават отделни полуномадски групи[19], но основната част от юруците са уседнали земеделци и скотовъдци. Подвижното пастирство обаче остава специфично наследство от предишното номадско битие и често има най-голямо стопанско значение.

Дали ще приемем, че днешните анадолски юруци редом с туркмените, тахтаджъ, зейбеците, абдалите и др. тюркоезични общности са отделни етнически или социокултурни групи в състава на съвременната турска нация, е въпрос на критерии и подход. Тук се придържам към една от възможните дефиниции на етничността:

„Под етничност разбираме концепции, чувства и действия, характеризиращи етническите групи. Те определят последните в разграничително противопоставяне на другите сравними групи в дадена държава. Етническите групи са, общо взето, ендогамни групи, чиито критерии за културно самоопределение са общите традиции, избрани от миналото." [20]

В Турция продължителните, макар и незавършени процеси на асимилация, а на места и на усядане,[21] предполагат разглеждането на днешните юруци по-скоро като обособена подгрупа на турците.[22] В условията на постепенна асимилация в езиково и религиозно сходно обкръжение и при ограничения характер на етнологичните проучвания анадолските юруци се определят от някои изследователи като:

„...особено труден маргинален случай, тъй като само частично съответстват на критериите за етническа дефиниция: те са организирани в племена, но не припознават никакъв общ прародител; те са били третирани като различни в продължение на векове, но говорят турски и са преобладаващо сунити; те са били обособени административно като класа (съсловие), но нямат друга унифицираща организация, освен начина на живот; найнакрая, те могат да уседнат и да изгубят своя номадски етос, но да продължат да бъдат смятани за юруци от околните. Изглежда, че съзнанието за племенен произход, дори и без общи прародители, е достатъчно силно, за да дефинира не само отделната група, но и цялото, в отличие от мнозинството, и че паметта за номадския им начин на живот и за антагонизма в миналото може да бъде достатъчно трайна в продължение на век и дори

по-дълго. Днес тя е изострена в още по-голяма степен от възмущението от по-големия достъп до властта, която имат по-старите села.“ [23]

Някои автори предлагат за тази, а и за други общности в съвременния турски контекст да се употребява понятието „частична етническа идентичност“, което пък съответства на срещатото се в различни изследвания от бивша Югославия име „Турци-Јуруци“.[24]

Векове наред обаче предците на днешните юруци биват отделяни и се отделят от останалите чрез съвкупност от белези и символи на различни нива, в различни контекстове. Така ги е възприемало и околното българско население. Устната традиция разграничава юруците от други мюсюлмански групи като „турци“, „татари“, „аджеми“, „абдали“, „читаци“ и пр.[25] Символичното (фолклорното) очертаване на традиционната културна граница между „номади“ и „уседнали“ на Балканите често се изразява чрез пейоративи. Сред тях най-разпространен за юруци е „*коняри*“. В случая употребата има по-тясно етно- и културно-разграничително значение от другите прозвища за тюркоезични балкански мюсюлмани, очертаващи по-широк културно-религиозен контекст (като „читаци“, „гаджали“, „турци“ и др.). *„Konyar“, „коняри“, „конаре“, „куйнари“, „κοναρίδες“* (в Родопите, Беломорието, Македония и Тесалия), е локално разпространен синоним на „юруци“. Това название се е употребявало от околните българи, българи-мюсюлмани (помаци), турци, гърци и др. за всички юруци, независимо дали са номади, или не. През XIX–XX в., когато е регистрирано в множество най-различни изследвания и наблюдения за тези области, то се отнася за вече уседнало, но в значителна степен пастирско юрушко население, за групи в различни фази на акултурация и асмилация, а също и за изчезнали от района или землището юруци. Обикновено това име не се е възприемало като равностойно на самоназванието „юруци“, тъй като е свързано с йерархично подчертаване на културните различия („отглеждащи коне“, „коневъди“, в преносен смисъл „скитници“, „номади“). Когато се е налагало обяснение на „коняри“, юруците се

позовавали на легенда, подчертаваща славното минало и връзката със столицата на малоазийските Селджуци – Коня/Иконион като централен митичен топос.[26] Най-вероятните етимологии обаче идват от османската канцеларска терминология – от *„конар-гьочер"* („отсядащи и номадстващи"), *„конар"* („уседнали", „бивши номади") или *„коюн ери"* („овцевъди").[27] Тук могат да бъдат приведени някои характерни примери от Вардарска Македония през XX в.:

> „Според Ибрахим Деде, информатор от с. Калаузлия (Щипско, 1957 г.), произходът на юруците е от Русия, откъдето са дошли до Коня и Бурса. След това заедно с Баязид Илдъръм през Гелиболу/Галиполи с войската стигнали до Любляна. След това се върнали и се настанили в Овче поле, а после се качили в планината. Това се случило преди 680 г."; „Когато в Коня е имало война, партията на юруците била победена и започнало разселване." (с. Кучище); „Юруците са дошли тук след верска война... в бунта на юруците срещу султана е имало и „коняри", които също се преселили тук. Жителите на село Мемишли са коняри и за разлика от юруците, които носят червени чалми, носят кафяви чалми..." (с. Дедели); „Селата Пърнали, Супурге, Коджали и др. са „урус-юруклари", защото жителите им са дошли от Русия... селата Башибоз, Джумабоз, Байрамбоз и Дорломбоз са „истински юруци, които не са дошли от Коня... селата Мемишли, Орманли, Дурлообаси, Булутлу и Кочали „ са дошли от Коня и са коняри" (с. Дорломбоз).[28]

По сходен начин устната традиция на анадолските юруци понякога заимства от туркмените и турците легендата за преселение от иранската област Хорасан в по-далечните времена (без обаче да може да го демонстрира генеалогично). Обикновено тя е относително точна за времето и изходните места на миграциите от запад на изток през последните два века, понякога отразени в самоназванието „Айдънлъ", разпространено източно от Адана.[29]

Самото понятие *„юрюклюк"*, *„юрюкчюлюк"* в османските извори – султански заповеди, кадийски протоколи,

собствено юрушките кануни (закони) – изразява преди всичко (но не само) социално-категориална принадлежност, военизиран статут, данъчни и др. регламентации. От друга страна, в етнологичните изследвания то е свързано с принадлежността към общността и нейните традиции. За номадите това е начинът на живот, а за уседналите юруци – важно отличие от другите, идващо от миналото. В контекста на традиционните разграничения „номади", „чергари"–"уседнали" е уместно да сравним „юрюкчюлюка" с целия комплекс от стереотипи, предразсъдъци, реални и символични черти, фолклорни образи и социален опит, които околните народи влагат в понятието „цигания". Повсеместното уподобяване на цигани, юруци, власи (арумъни) и каракачани на Балканите е израз на важна културна опозиция, битуваща в многобройни поговорки и екзоними (давани отвън имена).[30]

Независимо от начина, по който се интерпретира етнологично или се историзира, т.е. разглежда етногенетично, географски и социално, различието на юруците от други тюркски групи е налице както на Балканите, така и в Мала Азия. То се удържа чрез ефективни етноразграничителни маркери, свързани с ясно демонстрирано самосъзнание и след усядането на преобладаващата част от юруците. Тук могат да бъдат посочени редица установени по етнографски и антропологичен път черти, които макар и да не са изследвани или документирани в еднаква степен, в своята съвкупност издържат на различни възможни определения на обособената етническа група.[31]

С определящо значение са (или до неотдавна са били) общностната и груповата ендогамия, системата на родство, социалната организация, редица обичаи. Те са свързани с практиката и символиката на сезонните миграции, календарно-обредния цикъл, раждането, инициацията (обредното посвещаване), брака, смъртта и пр.[32] На Балканите етнологичните данни (събирани основно във Вардарска Македония през 50-те–70-те години на XX в.) показват, че юруците през XIX–XX в. са били предимно ендогамни в рамките на цялата общност, а екзогамни на родово и локално ниво, като се е спазвала относително стриктно забраната за бракове с

не-юруци.[33] Поне до 50-те–70-те години на XX в. в Анадола поради запазването на племенните структури както за номадите, така и в някаква степен за уседналите юруци е характерен един различен от огузо-туркменския и подобен на кюрдския брачен модел. Това е т.н. арабски тип брак, определящ системата на родство в ендогамни кръгове (сегменти). Той се обосновава чрез идеалното предпочитание за брак с втори братовчедки по бащина линия. На практика според изследванията на американския антрополог Дениъл Бейтс сред едни от последните скитащи юруци 59 % от браковете се осъществяват в рамките на „големия род", 31 % извън него, но в рамките на собственото племе, 7 % с партньори от друго юрушко племе и само 3 % с не-юруци. За разлика от анадолските туркмени груповата идентичност не е свързана с подчертаване на обща генеалогия. Набляга се предимно върху културните особености и на номадите, и на уседналите части на общността. Племената (*ашuрет*) се подразделят на „големи родове" (maximal lineages, *кабиле,* в контекста на усядането – *махалле*), родове (*сюляле*) и семейства (*аиле*). За разлика от османските извори за Балканите и Анадола в изследваните от Д. Бейтс късни случаи *оба* рядко е синоним на *кабиле* и *сюляле* и се отнася повече за чужди номадски групи (включително юрушки, но от други племена). Родовите старейшини (*ага*) са водещи в решаването на редица важни въпроси и стоят начело на мигриращите групи. Последните съчетават кръвното родство с принципите на стопанската кооперация. Въпреки че в случая не можем да говорим за ясно обособен елит, до 30-те–70-те години някои племена запазват институцията на вожда (*реис, бей*). От друга страна, при различни анадолски туркменски групи племето е основната ендогамна единица, но се състои от екзогамни родове (разменящи брачни партньори). То подържа своята идентичност чрез един в наши дни избледняващ, но все още жив генеалогичен спомен, който отива далеч назад и често бива свързван с предците-огузи. Туркменските племена се интерпретират като по-единни и по-малко сегментирани от юрушките. Принадлежността към племето е по-важна от религиозните различия, както е случаят например с чепни (Çepniler),

чиито западноанадолски компоненти са алевити, а северните (около Трабзон) – сунити.[34]

Тук могат да бъдат добавени спецификите на фолклора, ценностната ситема и светоусещането[35], езикът. Анадолските юруци, които днес са сравнително многобройна и преобладаващо уседнала общност, говорят на различни местни турски диалекти, но според някои изследователи имат определен фонд от специфични думи и термини. Последният остатък от балканските юруци, днес малка и изолирана група в Република Македония, има отделен диалект.[36] Независимо от формалната класификация в случая по-важно е символичното значение на езика. Във връзка с ендогамията изследователи на физическата антропология на някои юрушки групи ги открояват дори и по този белег от околното население.[37] Със сигурност от много по-голямо значение са пряко свързаните с начина на живот традиционни умения, хранителен режим и предпочитания. С редица особености, неотделими от духовността и естетиката, е белязан и материалният свят на юруците – преносимите и постоянните жилища, килимите, тъканите, различни технологии и производства.[38] Тяхно огледало е специалната терминология, която присъства в почти всички по-изчерпателни фолклористични или етнологични изследвания.

Естествено, много от градивните елементи на тази традиция са колкото „уникални", толкова и общи за анадолския номадски свят, и особено за юруци, туркмени и кюрди. Някои от тях често се интерпретират като старинни тюркски, доселджушки или доосмански реликти, други без съмнение се дължат на ислямската цивилизация.[39] Трети се отдават на влиянието на завареното от огузо-туркмените „автохтонно" уседнало и номадско население на Анадола и Балканите – най-вече кюрдите, но също и околните християнски народи.[40]

При целия консерватизъм на тази предавана от поколение на поколение традиция тя е била променлива във времето и е следвала основните периоди в развитието на общността – предимно номадския и предимно уседналия.[41] Ако използваме терминологията на Джулиан Стюард, при всички претърпени през вековете влияния и промени

юруците запазват „ядрото“ на собствената си култура, свързано с практиката и/или идеята за номадски живот.[42] Следвайки Фредрик Барт, въпреки измененията вътре в групата налице е (от един в случая трудно установим исторически момент или период) постоянното функциониране на определена културна граница спрямо „другите“, която за юруците през XIX–XX в. е изразена най-ясно чрез ендогамията и самосъзнанието.[43] Това естествено не означава, че още от първите споменавания на името в османските извори имаме работа с нещо напълно припокриващо се с днешната общност. Като много други, юруците се оформят сред калейдоскоп от тюркски и други общности в Анадола и на Балканите. Различните етногенетични построения обикновено се аргументират с отделни елементи на културната традиция и (по-рядко) с основните известни исторически факти. Интерпретациите се движат между доминиращите тюркски черти и сравненията с „автохтонните“ номадски общности в Мала Азия и на Балканите – кюрди, власи и каракачани. Измежду евентуалните етнически предшественици безспорно основни са анадолските огузо-туркмени от селджушката и османската епоха.[44]

По аналогия с „местните“ балкански номади по-широкият смисъл и състав на „юруците“ от османските извори през XVI–XVII в. в никакъв случай не изключва, а дори напротив – предполага наличието на отделна общност, донякъде подобна на тази в етнографските и антропологичните изследвания от XIX–XX в. Съотношението в рамките на няколковековен период в общи линии е като между „власите“ от епохата на балканското Средновековие и от османско време, и само една част от днешните им наследници – арумъните и каракачаните. Много близо до това разбиране е най-авторитетният изследовател на историята на балканските юруци Мехмед Таиб Гьокбилгин, макар че той употребява понятието „тюркска етническа група“ едновременно в по-тясното му значение и в характерната за съвременния турски и други езици контаминация между „тюркска“ и „турска“ (Turk, Türk, Turkish, Türkisch и пр.).[45] Двама други автори, опиращи се както на изворите и историографията, така и на етнографията – Халил Иналджък и Дмитрий Еремеев

– очертават възможния консенсус донякъде за времето, но най-вече за обстоятелствата, довели до обособяването на юруците.[46] В общи линии началото на тези процеси е синхронно с генезиса и експанзията на османската държава, макар че Д. Еремеев се опитва да ги изведе още от селджукския период и да ги свърже с предполагаемо племенно подразделение на малоазийските огузо-туркмени.[47] Дали отличието на юруците от останалите анадолски и балкански тюркски общности се описва предимно чрез социокултурни термини (както предлага Иналджък) или чрез особеностите на отделната етническа група (според Еремеев), то е енциклопедичен факт. Следвайки една от възможните интерпретации (или нива) на съвременната юрушка идентичност, Х. Иналджък се опира на изследователи от XIX–XX в., според които „юруците никога не формират сплотена етническа и лингвистична група". Трудно е да се съгласим с това категорично твърдение, а още по-малко с избора на част от цитираните автори, например М. Цакироглу, Г. Лежан и Е. Хоппе. Първият прави едно от сравнително ранните, но твърде общо етнографско описание на анадолския номадски свят през 90-те години на XIX в. (под общото име „юруци" в само едно от основните му значения – на „номади"). Тук може би най-ценен е списъкът с племенни и групови имена, впоследствие често използван от различни изследователи. Бележките на Г. Лежан за „юруци"–„туркомани"–„коняри" на Балканите са съвсем кратък синтез на известното дотогава от етнографските, картографските и пр. изследвания, а Е. Хоппе принадлежи към цял кръг от автори, които за балканските юруци повтарят и преповтарят основно Константин Иречек и Васил Дечов.[48]

Въпреки различните си виждания и подходи Х. Иналджък и Д. Еремеев се приближават до съвременната концепция за „конструираната" идентичност. За разлика обаче от други безписмени или номадски общности донякъде е възможно да се очертаят исторически процесите на формиране на юруците. Тук най-сериозният опит за реконструкция е предприет от Д. Еремеев. В своите студии руският тюрколог най-цялостно синтезира историческите сведения и етнографския материал до 60-те години на XX в.

Отдавна е установено, че малоазийските юруци по-компактно се съсредоточават предимно в планините и крайморските низини на Западен и Южен Анадол, извън централното плато, степната и полупустинната зона, а също и високите планински масиви на Западна Армения/Кюрдистан.[49] Въпреки периодичните проониквания и усядания в степната и полупустинната зона анадолските юруци от средата на XIX–средата на XX в.[50] остават свързани предимно с планинските яйли (летни пасища), крайморските низини на Егея, и спорадично – Черноморието.[51] Това е техният основен исторически ареал, макар че в по-ранните периоди османските извори често не позволяват стриктното им открояване сред туркмените и други номади. Сезонните миграции са били ориентирани от планините предимно към беломорското крайбрежие. Поради това юруците биват вписвани в т.нар. „планински номадизъм" като традиционен феномен на Източното Средиземноморие.[52]

След неколкократните кампании за повече или по-малко насилствено въдворяване на различни туркменски и кюрдски племена и племенни обединения, особено към края на XVII, през XVIII и в средата на XIX в., юруците постепенно проникват далече на юг и югоизток. Много от тези групи запазват спомена за произход от Западна и Югозападна Мала Азия. Консерватизмът на номадския начин на живот и относителната изолираност на скитащите и уседналите юрушки групи се съчетават с многовековните контакти с често нетюркската, „местна" земеделска и пастирска среда както на Балканите, така и в Анадола. Географските условия[53], моделът на културна („културно-екологична") адаптация[54] и свързаните с него практики, социални форми и етос, етническото обкръжение и произтичащите от него влияния образуват първия кръг от определящи фактори.

Следващият кръг е от предимно социо-политически фактори и обстоятелства, които могат да бъдат изведени исторически. Османците имат собствена концепция за управление на номадите. Тя предполага рационалното използване на стопанския и човешкия потенциал на неуседналото население. През ранния период, в хода на експанзията, племенните опълчения – наследство от селджушката

епоха, са основна, а впоследствие спомагателна военна сила.[55] Постепенно на основата на тюркската родова и племенна среда и уседналото население се формират категориите със специален статут или специфични задължения – *яя, пияде, акънджии, мюселеми, юруци, ягджии, джелепкешани* и др.[56] Редица традиционни номадски занимания и производства намират своето приложение и след частичното или окончателно усядане – овцевъдство, козарство, камиларство и коневъдство, различни млечни продукти, изработка на вълнени тъкани, дрехи, шатри, килими, лъкове и стрели и пр. Те са отразени в Анадола и на Балканите в групови названия като *„окчулар"* („правещи стрели"), *„яйджълар"* („майстори на лъкове"), *„есб кешан"/„ат чекен"* („коневъди"), *„деведжи", „бугурджу"* („камилари"), *„ягджълар"* („маслари"), *„юнджу"* („произвеждащи вълна") и др.[57] Уменията, свързани с начина на живот, позволяват набавянето на самоекипираща се и самоиздържаща се спомагателна военна и работна сила, набирана по определени квоти. Тя се използва в транспорта, металургията, снабдяването и пряко в бойните действия. Последното не е определящо за османската бойна машина поне от средата на XV в. нататък, но никога не е излишно – от *яя* и *пияде* до *„Хамидие"*.[58]

В Мала Азия от османското завоевание до края на XVIII–60-те години на XIX в. се наблюдава определена динамика на периодичните затихвания и възобновявания на местния чергарски племенен живот. Тя се обуславя от редица природни, стопански, демографски, социални и политически фактори и най-ясно може да се констатира в моментите или периодите на колизии. Отношенията винаги зависят, от една страна, от състоянието на централизираната система и възможностите за натиск и контрол, а от друга – от състоянието на племената и племенните обединения.

Законовата регулация на скитащите поданици донякъде припознава собствените им традиции. Активното участие на номадите в стопанския живот, особено в снабдяването, търговията и транспорта[59], често мирното взаимноизгодно съжителство с околните земеделци и граждани – всичко това оформя един почти постоянно постижим за османците

баланс. За разлика от продължителни периоди в историята на съседен Иран в османските малоазийски и предноазиатски владения номадският фактор никога не достига до равнището на равностойна политическа сила.[60] Анадолският чергарски свят обаче има съществен демографски и икономически потенциал, съчетан с относителна устойчивост на племенните институции, войнствен дух, значителна социална автономия, мобилност, а понякога и недостъпност в стопански недостатъчно усвоени или периферни райони. Номадите са жизнен елемент от османското общество от общества.[61]

Сравнително добре изследван случай е например племенното обединение Боз улус – предимно туркменско, но също включващо кюрдски компоненти. През 40-те години на XVI в. тези номади летуват по планините около Мардин, Муш, Битлис, Ерзурум и Карс (Източен и Югоизточен Анадол), а зимуват в района между Халеб и Мосул (Северен Ирак и Сирия). През този период те наброяват около 40 000 души с над 2 000 000 овце и активно търгуват с Иран и Кавказ. Проиранската им ориентация и граничното им разположение водят до активни действия от страна на властите. През 70-те–80-те години зачестяват нападенията от страна на местните османски сили и назначенията на чиновници или лоялни вождове (*кетхуди, бой бейлери*) начело на някои от племената и племенните подразделения. Регистрациите и данъчното облагане на сезонно мигриращите групи (*джемаати*) вървят ръка за ръка с бюрократичен произвол и пр. Това води до постепенно разпадане на обединението на отделни племена и групи и до преселения на запад. Към началото на XVII в. части от Боз улус са около Коня, а през 70-те години се разселват на запад от Афьон Карахисар, като достигат Бурса, Айдън, Кареси, Сарухан и дори островите Родос и Кос. През XVII в. обаче контролът над част от тези племена е символичен и много от тях отново имат собствени вождове.[62]

В зората на османската държава племенните опълчения допринасят съществено за издигането на нейната мощ и за реализацията на първите завоевания. Те обаче дават сила и на бейлиците-съперници до окончателното покоряване на Караман, а впоследствие често са „пета колона“ на вечния

противник – Иран.[63] В хода на експанзията на изток османците покоряват различните номадски племена или политии с племенни компоненти – бейлици, племенни съюзи и др. Като резултат съпротивата срещу налагането, утвърждаването или възстановяването на новия военно-административен и социален ред през XV–XVI в. често обхваща анадолските племена. Типично тяхно амплоа е участието в бунтовете и въстанията, съпътстващи периодите на династични разпри, сепаратизъм, социални кризи и ирански нахлувания. Живите следи от езичество в собствената им традиция ги правят отзивчиви към социалния критицизъм на радикални въстанически водачи, различни неортодоксални или мистични ислямски секти, ордени и движения, а също и към шиитската пропаганда.[64] Към това трябва да добавим постоянните въоръжени грабежи и спонтанните движения към земеделските райони, които невинаги могат да бъдат овладени от местните власти.[65] Особено силно е номадското непокорство по време на кризисните периоди и на трансформациите на османската система от края на XVII до края на XVIII–началото на XIX в.[66] Чести в тези времена са и случаите на произвол и социална дискриминация от страна на собствения племенен елит, различни данъчни чиновници, аяни, полусамостоятелни областни управници и др.[67]

Няколковековната история на господството на империята над този вид поданици още от самото начало е белязана с противоречиви интереси, приглушени или открити конфликти. Съответно, османците се стремят да следват определени линии спрямо племената и племенните обединения. Практиката трябва да отчита стремежа за запазване на собствените управленски институции, социална, а понякога и политическа самостоятелност. Държавната регулация включва различни мерки, продиктувани от икономически или стратегически съображения. Според конкретните обстоятелства, региони или общности, тези мерки варират от облагането с високи данъци, такси и глоби[68] до назначаването на държавни чиновници за управление на племената[69]. Насилственото въдворяване и депортациите (*сюргюн*)[70] се съчетават с изселвания (*искян*) в други райони – от Източен

към Западен Анадол или обратно, на Балканите, в Кипър, Сирия, Месопотамия и др.[71] Преследването на въоръжените групи понякога прераства в истински малки войни.[72]

Особено твърда е тази политика от края на XVII в. нататък като сблъсък между засилващия се на места номадски хаос и опитите за неговото овладяване и регулиране. Още към края на XVI–началото на XVII в. от източните санджаци масово навлизат чергарски племенни елементи – туркмени, кюрди и араби, чиито преселения са наречени от Ксавие де Планьол „втората номадска инвазия на Западна Анатолия".[73] Османците в крайна сметка успяват да заставят по-голямата част от анадолските туркмени да уседнат в края на XVII и през XVIII–60-те години на XIX в. Това се случва предимно в източните и централните райони на полуострова, Сирия и Месопотамия. Принудителни мерки периодично се предприемат и срещу юруци, кюрди и араби, особено в периода от средата на XIX до 20-те–30-те години на XX в.[74]

През XV–началото на XVII в. процесите на усядане съпътстват постепенното изграждане и нормалното функциониране на централизираната военно-административна система, законодателството и социалния режим. Те са свързани с постепенно раздробяване на племенните структури, стопанско и данъчно обхващане на номадските групи в рамките на поземлените владения (тимарите, хасовете, вакъфите и мукатаите), на обикновената земеделска рая или на различни други социални категории. И за „класическия", и за по-късните периоди обаче трудно може да бъде защитена тезата, че османците винаги и навсякъде целят едно и също – унищожаване на чергарите чрез дискриминационни и насилствени мерки. Оцеляването на значителни скитащи общности в Анадола до XIX–средата на XX в. поставя под съмнение и твърдението, че те постоянно са били поставени пред избора да уседнат или да въстанат.[75] Както в по-ранните времена числеността на номадите в Мала Азия през този период – юруци, туркмени, кюрди, отделни групи араби и др., трудно се поддава на обобщение. Онези от общите статистики, които отбелязват юруците и туркмените, дават по-скоро косвена представа за номадския им компонент. Това се дължи преди всичко на подвижността и

изолираността на чергарите и на включването на уседналите в общото число на турците/„османлиите“. Една от най-известните статистики от XIX в. посочва 300 000 туркмени и юруци от Западен Анадол до Дамаск и Халеб, от които 221 000 номади – очевидно подценяване на числеността на уседналите, а вероятно и на скитащите. Според данните, изнесени на едно заседание на републиканския меджлис от 1934 г., посветено на проблемите на имигрантите, усядането и въдворяването, в Турция все още е имало около 1 000 000 номади и полуномади. [76]

Самата същност на номадизма е миграцията, сезонна или преселническа, изплъзването от стриктен контрол и възпроизводството в движение на стопанския и демографския потенциал. От своя страна, специфичната османска „философия на управление на номадстващите поданици“[77] предполага система от различни цели, средства и отношения. Тя съчетава принудата с данъчните облекчения и привличането към цял спектър от взаимноизгодни дейности, директното и косвено вмешателство в племенния живот и регулацията на спонтанните процеси на заселване и отселване. Често номадите са не толкова насилвани, колкото поощрявани да уседнат в съответствие с необходимостта да бъдат обживени пустеещи места, т.нар. *шенледирме*. Нерядко подобно развитие е по-скоро резултат на природни, стопански или други обстоятелства, отколкото на целенасочени мерки от страна на местните или централните власти. Периодично е възможно и развитие в обратната посока – възобновяване на номадските движения след установяването на постоянно местожителство, смяна на досегашните райони и преселения в отдалечени места (т.нар. реномадизация).[78] Поради характера на обекта на въздействие и поради промените в самата османска система през вековете не следва да се надценяват средствата и възможностите на политиката спрямо скитащите поданици. Понякога тя се представя едва ли не като всеобхватно и много ефективно „социално инженерство“.[79]

Така или иначе, немалка част от анадолските номади, представители на различни етнически и племенни групи, през XV–XVII в. постоянно се намират в сферата на

пряко въздействие на османската военно-административна и данъчна ситема.[80] През този период предците на юруците в Мала Азия и на Балканите номадстват и усядат основно в обхвата на „класическия“ поземлен и данъчен режим. Те обикновено са съсредоточени в райони на относително постоянното, макар и невинаги ефективно въздействие на централния и местния военно-бюрократичен апарат. Положението им се различава от това на редица туркменски, кюрдски и други общности от източноанадолските и съседните им *юртлуци*, *оджакльци* и *хюкюмети*.[81] Немаловажно е и обстоятелството, че за разлика от юруците редица туркменски племенни общности са под директното покровителство на султана без пряка връзка с тимарската система.[82] Дълго време в някои райони на изток от река Къзъл Ърмак и Анкара се запазва тенденцията за съхранение или преструктуриране на относително големи номадски племенни обединения – *улус, ил, ащирет*.[83] Тук те са поставени в различен географски, етнически, социален и външнополитически контекст както през XV–XVI, така и през XVII–XIX в. За част от туркменските, но особено за кюрдските общности траен исторически феномен е обособеният племенен елит. Важен компонент на социалната структура е и институцията на утвърждавания от османците изборен или наследствен вожд както на племенно, така и на надплеменно (конфедеративно, административно-териториално) равнище.[84] Миграциите на туркмени, кюрди и араби от изток на запад обикновено са свързани с промяна на социалния статут и прекатегоризация.[85]

По идея, етнически и племенно разнородната категория „*юрюк*“ обхваща донякъде автономно в социален план, но политически и религиозно лоялно население. В този случай османският контрол не предполага непременно систематични мерки с цел въдворяване и превръщане в земеделска рая. Разбира се, отношенията с властите, с околното уседнало население или с другите номади са достатъчно противоречиви и според момента, периода или района могат да варират от безпроблемното съжителство до откритото неподчинение и бунт.[86]

Специфичният социално-категориален, данъчен и воен-

но-административен контекст на юруците в продължение на няколко века ги отграничава от техния „външен свят". Част от него стават и туркмените, включително немалобройните западноанадолски групи, които по различни причини и като мигранти от различни периоди и места запазват своята идентичност.

Всички тези фактори постепенно формират юруците като отделна общност. Като най-видими и може би затова като най-определящи за нейното обособяване се интерпретират отношенията с османците. Те оставят дълбоки следи в традицията както на малоазийските, така и на балканските юруци. В дългосрочен исторически план като важно последствие се посочва предимно сунитският ортодоксален ислям (но в съчетание с традиционните вярвания, митология и демонология)[87]. Въпреки влиянието на бекташизма и шиизма в Мала Азия и на Балканите юруците-несунити са малобройни на фона на широкото разпространение на алевизма сред анадолските туркмени. Общата численост на алевитите в Турция (предимно уседнали туркмени, но също турци, кюрди, групи като абдал, тахтаджъ, араби-нусайри и др.) през 70-те–80-те години на XX в. се изчислява твърде приблизително на 4,5–10–18 000 000 души.[88] На Балканите този феномен е трудно проследим в османските извори. Юруци-бекташи е имало тук-таме в Македония и другаде. Най-известната група до 1912–1923 г. е била в района на хълмовете Маядаг южно от Гевгели, а впоследствие се изселва в Източна Тракия.[89]

Важно историческо наследство са и сравнително хлабавите племенни структури и наложилата се под османско влияние юрушка родово-племенна терминология, донякъде различна от традиционната огузо-туркменска. Според Д. Еремеев в анадолската туркменска среда се запазват много повече от старите огузки племенни и родови имена, което може да бъде проследено още от XV–XVII в. Последното твърдение е твърде проблематично при постоянните дробения и обединявания, преименувания по различни признаци, заимствания и разнопосочните миграции на племенните общности в Анадола през този период. Освен това в османските извори, а и в редица наблюдения от по-късно

време трудно се долавят границите между едни или други тюркски номадски групи. Много от племеннните, родовите, груповите, личните и пр. имена са общи. Анализирайки значителен исторически и етнографски материал, руският тюрколог в някаква степен разграничава юрушките от туркменските племенни терминологии и имена през XIX XX в. Изводът, който защитава, е, че под османско влияние анадолските юруци са възприели в много по-голяма степен арабски термини за племе и племенни елементи като *аширет, кабиле, махалле* и пр., които съжителстват с тюркомонголските *улус, оймак, ил, бой.*[90]

Анадолските юруци остават в социалната рамка на племената си въпреки нейното значително видоизменение в резултат на взаимоотношенията с държавата. Племето е съществен компонент на тяхната идентичност.[91] На Балканите създаденият от империята военизиран юрушки корпус постепенно напълно елиминира племенните структури, но в достатъчна степен спомага за обособяването на номадското население и неговите уседнали потомци. Изследванията на Галаба Паликрушева сред юруците в Македония показват символичното значение на военноспомагателната организация около век и половина след нейното премахване. Освен в подчертаването на воинския, престижен характер на „юрюкчюлюка" (което впрочем често се е разминавало с действителността през XVI–XIX в.) историческият спомен е ритуализиран в сватбените обичаи. Така например по сватбите са се носели същите знамена (*„санджак-байрак"*), с които някога се е ходело на война; такова старо знаме се е поставяло на тюрбето на Башибоз и пр. Отбелязания от македонската изследователка символичен „войнишки порядък и терминология" на сватбите обаче едва ли може да се смята за остатък от някогашна племенна уредба.[92]

Х. Иналджък убедително доказва, че самото име *„юрюк"* (*Yürük, Yörük*) е сравнително късно наложил се в османска среда канцеларски термин. Най-вероятната етимология е от тюркското *yorï-, yörü-, yürü-* [*-mek*] – „вървя, скитам".[93] Опитите обаче за свързване с някоя огузка или дори постара група/етноним са твърде спекулативни. Д. Еремеев

предполага, че е имало подразделение „юрюк" в състава на добре известното племе кайъ, а К. Гюнгьор се опитва да изведе „юрюк" от племенното название юрегир, т.е. и в двата случая се търси връзката с конкретна огузо-туркменска общност. Някои автори отиват още по-назад във времето и стигат чак до народа „юрки" у Херодот (IV:22).[94] Една от застъпваните етимологии свързва „Yürük" с „yürek" – „сърце".[95] Всъщност едни от първите османски споменавания на името се появяват в социално-политически и социално-категориален контекст, например в хрониката на Язъджъзаде (около 1430 г.) и в законодателството на султан Мехмед II Фатих (1487/1488 г.).[96] Освен селжушки възможен ранен прототип на османското *„юрюк"* може да е и терминът, с който се обозначават част от спомагателните отряди на египетските мамелюци. Според П. Холт *„Yürük"* (арабското *„Yarūq"*) се употребява в средата на XII в. за нередовната туркменска конница в състава на военните сили на мамелюците, отделно от кюрдските и арабските отряди.[97] Това е най-ранното известно споменаване на „юруци".

От изворите през XV–XVII в. личи, че според османската държавно-бюрократична терминология в това понятие се влагат различни значения. Най-напред, то може да е синонимно на „номади" изобщо, на по-ранните и с по-широк смисъл *„тюрк", „тюркмен", „огуз"* и на цяла поредица от термини като *„конар-гьочер"* (буквално „отсядащи и номадстващи"), *„ля-мекян"* („неуседнали"), *„коюн ери"* („овчари"), *„гьочебе"* („номади"), *„хаймане"* („скитащи"), *„чадър ахалиси"* („чергари", „живеещи в шатри") и пр. Те са в опозиция с имперското (елитарното) *„османлъ"* и с термини като *„йерли", „отурак"* или *„мютемеккин"* („уседнали"), *„кьой халкъ"* („селяни"), *„шехирлю"* („граждани") и пр. Тук „професионалните османци" следват традиционното за Изтока културно и социално обособяване на този тип население, стопанство, общества.[98] *„Юрюк"* със значение на „подвижен", „бърз" може да се срещне като название на едно от еничарските подразделения, лично име и термин за добър кон[99], а производното *юрюклюк* (*yürüklük*, „номадство") да се отнася за етнически различни общности.[100] Като спомен от някогашната номадска свита на османските паши

и санджак-бейове се запазва и терминът *„юрушки байрак“* (*Yürük bayrağı*, със значение „знаме за атака“).[101]

Доминиращите в османските документи значения на „юрюк“ са социално-политическото и категориалното. Те са пряко свързани със законовата регулация и се отнасят за номади или уседнали (но произхождащи от номади), които в по-голяма степен са вписани в „класическия“ военно-административен и поземлен режим. В този смисъл „юруци“ през XV–XVI в. най-често означава „нашите чергари“, следващи османците по пътя им от малкия бейлик към голямата империя. Според Х. Иналджък отначало терминът се отнася само за номадите-съюзници или поданици на османска територия (първоначално в Западен Анадол и на Балканите), когато на юг и изток основните противници (Караман, Дюлкадър, Каракоюнлу, Аккоюнлу и др.) в много голяма степен опират своята съпротива на туркменските племенни сили.[102] Когато става дума за произхода на династията, ранните османски хронисти предпочитат да употребяват „огузи“, а не „туркмени“ или „тюрки“. Политически на запад се утвърждава името *„юрюк“*, а на изток – *„тюркмен“*.[103] В социален план, в смисъл на свои или наложени от държавата военизирани или други структури, през XV–XVI в. *„юрюк“* се разграничава от „големия войнстващ номадизъм“[104] на огузо-туркмените, кюрдите и арабите от районите на изток от централното плато. Постепенно империята присъединява, регулира и съответно именува по различни признаци анадолските и съседните им племенни общности и политии. По този начин освен старите огузки племенни имена като чепни, салур, еймюр, афшар и политоними като Аккоюнлу, Каракоюнлу и др. се появяват нови формации с дадени от османците названия – Ески ил, Йени ил, Халеб тюркменлери, Шам тюркменлери, Улу юрюк, Ески юрюк, Дюлкадърлу, Боз улус, Кара улус, Ат чекен/Есб кешан и пр. Тези общности са обособени административно и териториално, като в обхвата им османската канцелария включва компактни или разпръснати части от племена, подразделения, сезонно мигриращи или уседнали групи. Те нерядко запазват собствена племенна или надплеменна организация. Така например сегменти

(*оймаци, джемаати*) от туркмените Афшар са компоненти на Халеб тюркменлери (в Сирия), Боз улус (Диарбекир тюркменлери), Дюлкадърлу и Йени ил.

Руди Линднер е прав в твърдението си, че основният стремеж на администрацията е да изолира или поставя под контрол племенния елит и вождове и да осъществява по възможност пряко данъчно облагане на самостоятелно мигриращите родови групи (*оба, оймак, джемаат*). От друга страна, на основата на документален материал предимно от XVI в. от Централен и Южен Анадол той явно надценява успехите в това отношение, а също представя имперската политика като прекалено еднопосочна и перфидна. Всъщност и през XV–XVI в., и по-късно, освен че упражняват насилие и натиск, османците оперират доста гъвкаво сред истинска мозайка от племена, социални и категориални структури, статути, традиции и пр. Според мястото и общността властите се стремят да поддържат и изискват колективна отговорност на различни равнища.[105]

В резултат на това, а също на разнопосочните миграционни процеси и на понякога смесения характер на племенните обединения, категориалното „*юрюк*" се употребява както за туркменски, така и (макар и по-рядко) за кюрдски групи. Характерен пример е племенната общност (*аширет*) Акчакоюнлу, в различни периоди от XVI–XVIII в. установена в различни части от Анадола и Северна Сирия. За нея е налице обозначението „Konar-Göçer Türkmân Yörükânı Tayfesinden" (буквално „от общността на номадстващите и отсядащи туркмени-юруци"). Освен „cemaat-i Yörükân" и „Yörük Taifesinden" могат да бъдат срещнати и „Turkmân Ekradı Taifesinden" („от общността на туркмените-кюрди"), „Türkmân Ekradı Yürükânı Taifesinden" („от общността на кюрдите-юруци-туркмени") и пр.[106]

Тези обозначения отразяват както разнообразния етнически и категориален състав на анадолския племенен свят, така и османския поглед към „своите" *mixobarbaroi*. Той е присъщ и на образованите византийци, „уседналите" граждани в предосманските Балкани, за които подвижните пастири – албанци и власи, си остават „варвари" въпреки повсеместното развитие на процесите на усядане, акул-

турация и взаимна асимилация. През XIV–XV в. тук се срещат комбинации като „българоалбановлах“, „сърбоалбанобългаровласи“ и др.[107]

Този стереотипен поглед е удивително устойчив. Така например известният български възрожденец Йордан Хаджиконстантинов-Джинот намира следните определения, с които да изтъкне невежеството, неграмотността, изостаналостта на населението в Македония:

> „Болгароцинцари“ и „Помаци“ (за прилепчани); „град Болгарский, Болгаре Юрукопомаци, неучени, суеверни, непостояни, вртоверни, лажливи, богобоязливи“ (за гр. Щип); „Болгаре Юрукопомаци…издайници (за тиквешани)“; „Болгаре Юрукопомаци сос греческа литература са погрузени (в Струмица)“. В областта според него „има и други язици и они са достойни за сожаления. Има Греци, Цинцаре, Коцоцинцаре, Арбанокоцоцинцаре, Тоскогреци, Гегогреци, Бугарогреци и Цинцарогреци, кои отнюд не ги знаят ни две ни три ни четири, много неучени и непостояни…“

Същевременно той добре познава юруците и основните им места и райони, които изброява в кореспонденция със Сава Радулов на страниците на „Цариградски вестник“ от 1852–1853 г.[108]

Независимо дали се идеализира или презира, етнически, религиозно, расово, културно „другият“ е „нечист“ (със смесен произход или пък в контекста на кръвосмешението, инцеста). Това е универсална опозиция за традиционните култури, но не е чужда и на писмените. Подобна предразсъдъчност присъства и в „елитарното“ колониално или постколониално отношение.[109]

Османците поставят анадолските юруци в общ, важен за Анадола племенен контекст. Терминът *аширет* (със синоними *джемаат, улус, оймак* и др.) обикновено обозначава племенно-териториални общности, като в определени случаи може да има значение на племенна конфедерация, нейна диаспора от разнородни елементи, сред които и *„юрюк“*, *„джемаат-и юрюкян“*, *„юрюк тайфеси“*. Често

обаче и след XV–XVI в., особено в социално-политически контекст, *„юрюк“, „юрюклер“* продължава да се разграничава от *„тюркмен“, „терекеме“* (туркмени), *„етрак“* (тюрки), *„кюрд“, „екрад“* (кюрди), *„араб“, „бербери“* и пр. Тези именувания се отнасят преди всичко за периодично непокорните, нерядко хетеродоксални племена и племенни обединения, създаващи проблеми на османците през целия период на тяхното господство. В този контекст терминът *„къзълбаши“* например обозначава онези проирански номадски или уседнали туркмени, които се намират под силното влияние на шиизма и се съсредоточават главно в районите от Сивас на запад до сефевидски Иран на изток. „Къзълбаши“, където и да се намират, в някаква степен също е в опозиция с „юруци“ като клише за „лоялни“ номади.[110] Освен религиозно-политическото „Kızılbaş“, приписвано на редица от анадолските несунитски племена, могат да бъдат срещнати обозначения като „Konar-Göçer ve Şeytan Perest Yezidi Ekrad Ulus Taifesinden“(„отсядащи и номадстващи дяволопоклонници-йезиди/огнепоклонници от общността на кюрдските племена“) и пр. Въпреки това османската регистрация на номадски и полуномадски групи често отчита както произхода, така и изходните или крайни точки на преселенията, нерядко свързани с потенциална религиозна и политическа нелоялност, например: „Zilânlı, İran Ekradı Taifesinden“ (аширет „Зилянлъ, от общността на иранските кюрди“, в районите на Ракка, Сивас, Карс, Мардин, Диарбекир).[111]

Османското *„юрюк“* често представлява контаминация от значения на термина, традиционно клише, употребявано векове наред в различни по вид документи. Това е стандартният юридически термин за „номад“ при решаване на казуси, например:

> „Близо до собствените ниви на Зейд са се настанили някои юруци, добитъкът на които всяка година причинява вреди и загуби на Зейдовите ниви…“[112]

Социално-категориалното значение на *„юрюк“* през XV–XIX в. напълно се отнася и за членовете на едноименната военизирана организация на Балканите. Те могат

да бъдат както юруци, културно сходни с анадолските си събратя, така и „юруци“– ногайски и кримски татари, цигани/роми, различни по произход новопомюсюлманчени люде, периодично привличани в редовете на корпуса. През XV–XVI в. „юрюк“ се отнася пряко за местната тюркска номадска и полуномадска среда, а впоследствие – за нейните потомци, за сметка на рядко употребяваните в законодателството *„тюркмен“* и *„етрак“*. Въпреки че според Х. Иналджък „юрюк“ напълно измества „тюркмен“ на Балканите, последното се среща в османските хроники от XV–XVI в. и в топонимията, а „Etrak“ („тюрки“) фигурира като синоним например в един закон от времето на Мехмед II Фатих, определящ данъка върху овцете (koyun adeti) и други вземания от юруци и цигани.[113]

През целия период на своето съществуване – от средата края на XV в. до 1691 г. като юрушки санджаци, корпус, а после под името *Евляд-и фатихан* („Потомци на завоевателите“)до 1846 г. – военизираната организация, съответно социалната категория „юруци“ на Балканите се опира предимно на една обособена социална и етнокултурна среда. В балкански контекст „юрук“ в голяма степен може да се свърже със специфичната традиция на значителна част от членовете на военната организация, а също и на формално невключените в нея „свободни“ номадски групи (*„сербест хаймане“*). Това може да се проследи в множество конкретни случаи, в които юруци са се записали към обикновената мюсюлманска рая (в резултат на усядане или прекатегоризация с цел освобождаване от военната тегоба), към други специализирани категории, занаяти, професии. Освен че може да бъде прозвище с доловим подигравателен оттенък сред уседналите мюсюлмани или християни, „юрук“ означава и произход, като нерядко се отнася за граждани или селяни, напуснали предишния си начин на живот.[114] Името може да бъде и просто прякор, свързан или не с овчарството. Така например в подробния дефтер за Софийска каза от края на XVI в. срещаме имена на християни като Неделко Юрюк (с. Кумарица), Вито Юрюк (с. Желява), Тодор Юрюк (с. Владая) и др. Така са се появили днешни български фамилни имена.[115]

От преобладаващите официални значения на термина

съвсем не следва, че османците не отчитат или не познават различията – отначало политико-религиозни и социално-категориални, а впоследствие културни или етнически, между юруците и много други тюркоезични общности. Подобно на Анадола, и на Балканите това познание поне в някаква степен държи сметка за голямата мобилност, лоялността или непокорството, кръвнородствената сплотеност и солидарност, собствените социални структури, личните и общностните качества, свързвани с традицията. В пътеписните бележки на Евлия Челеби (средата–70-те г. на XVII в.) например са налице отделни споменавания на специфични (екзотични) културни черти на общността – нрави, обичаи, носия, говор, производства, храни, суеверия и пр. Някои от тях кореспондират с известните ни етнографски данни от по-късно време. Въпреки неизбежните резерви към неговите писания в сравнително честите си споменавания за юруци на Балканите османският пътешественик в някаква степен ги очертава като отделна общност със свой облик. В Анадола той обикновено ги различава от „турци“ и „туркмени“, а на Балканите – от „татари“ и „читаци“. Под последното име отново фигурират турци или татари със „смесен“ произход в резултат на асимилация на местни християни. И в този случай „читаци“ се среща като синоним на „юруци“. Като образован, сравнително високопоставен османец, Евлия Челеби често представя различни „чужди“ групи и езици (говори, идиоми) чрез обобщения, смесвания и уподобявания. В този контекст са както разграничаването на юруците от „читаците“, уседналото тюркоезично население в Добруджа и Македония, така и изрази като „населен е изцяло с читаци-юруци“ (за Ямбол) или „има аскер от 12 000 юрушки ешкинджии и читашки аскер“ (за Солунския санджак) и пр.[116]

Разбира се, османците нямат нашия категориален апарат за означаване на „другите“. В писмените им паметници етнонимите битуват в контекста на взаимното предполагане на социално-категориалното, конфесионалното и етническото, на познатите (стереотипните) и затова често излишни за отбелязване черти на дадена общност.[117] Юруците като „номади“, „овчари“ не са изключение от разбирането, според което *„татар“* означава и пощальон, куриер, *„арнавут“* – пазач, телохранител и пр. Редица

други имена, например *„черкес"* и *„чингяне"/„кьптъ"*, насочват към съвкупност от характерни качества, изяви и традиционни очаквания. Освен черкези (адиге и др.) и роми в по-тесен смисъл, те обозначават съответно „мюсюлмани от Северен Кавказ"[118], често без да е ясно от коя етническа или езикова група, „цигани", „скитници", „чергари", „маргинални хора"[119]. По същия начин „тахтаджъ" е име на днес обособена алевитска анадолска общност, чието занимание с дърводобив и въглищарство постепенно се е закрепило като етноним.[120] И в наши дни в Турция този „етнопрофесионален" контекст, наследен от османските времена, е важен за традиционното разграничение „ние" „те".[121]

Ако следваме тезата на Д. Еремеев, в османските владения в Западен Анадол през XIV XV в. вече е имало обособена юрушка етническа група, която в хода на завоеванието миграционно (колонизационно) се разселва на Балканите. Това нито е пряко доказуемо, нито е толкова съществено. Като всички други и юруците са хетерогенна общност. Тя обаче достига, най-вероятно в рамките на продължителен период, до определена степен на консолидация в границите на исторически формиралия се „собствен" балкано-малоазийски ареал. Това става в относително сходни географски, икономически, социални и етнически условия и при наличието на миграционни връзки от двете страни на Проливите. Очертаният от руския тюрколог път на развитие на юруците изглежда напълно логичен въпреки спорната хронология и твърде категоричното извеждане на процеси, по принцип недостъпни от изворите. Всеки опит за историческа реконструкция още от предосманските времена би бил абстракция по една от двете схеми: от етноса към социалната категория или обратно.[122]

Въпреки че е възможно да имат дълбоки исторически корени, началото на тези процеси е видимо от периода на основаване на империята и първите анадолски преселения на Балканите, а крайният им етнически (етнокултурен, социокултурен) резултат има сравнително по-ясни очертания едва през XIX–XX в.

юрушката колонизация

1.

Разселване на юруците на Балканите

1.1. *Номадски и други преселения*

Османското нашествие е осветлено от византийски, славянски, западни и други текстове, но най-вече изворите на завоевателите дават по-детайлна представа за колонизационните процеси, съпътстващи установяването на новия режим.[1]

От първите стъпки на полуострова в средата на XIV в. до средата–края на XV в. постепенно се изграждат устоите на империята.[2] Първите османски регистрации в балканските земи са в контекста на все още незавършеното завоюване на редица области от двете страни на Проливите, на продължаващите акънджийски набези и военни кампании.[3] По времето на султан Мехмед II Фатих се оформя регулацията на номадските елементи от *уджа*[4] в категориите на тимарската, вакъфската и пр. рая, яя, пияде (пехота), акънджиите, мюселемите (лека конница), част от спахийското съсловие и др. Териториално-административната и военната система на Балканите се развиват в условията на недостиг на мюсюлмански демографски потенциал. Той не може да бъде запълнен нито от колонизацията, нито от процесите на ислямизация в градските центрове и (все още спорадично) в селските райони. Така християнските васални войски и някои от заварените местни структури постепенно са

трансформирани в християни-спахии, войнуци, власи и др. На места османците заселват и немюсюлмани-колонисти.

Сведенията на османските хронисти за миграциите от двете страни на Проливите са доста откъслечни. При това те нерядко се преповтарят в компилативен вид. В историческите писания от XV–XVI в., споменаващи първите преселения от XIV–средата на XV в., обикновено не се среща името „юруци". Сред малкото изключения са Язъджъоглу, около 1430 г., и Оруч бин Адил, преди 1466–1467 г.[5] Типично е обозначението „номадстващи домове" („гьочер евлер") в разказа на Ашък паша заде за преселението от западномалоазийската област Сарухан към Беломорието, в района на Сяр. То става във връзка с походите на Лала Шахин и Тимурташ паша към Битолско и албанските земи и се датира около 1385 г., по времето на султан Мурад I. Споменават го почти всички ранни османски хронисти. „Номадски народ/племе" („гьочер ил/ел") е преселен от Сарухан в Пловдивско преди 1392 г. от Ертогрул, синът на Баязид I, заради непокорство.[6] Според анонимна османска хроника техните потомци се наричали „саруханбейлии", очевидно във връзка с името на с. Саранбей (днешния град Септември). В този контекст се среща и „тюрки".[7]

Според същата хроника нашествието на Тимур през 1400–1402 г. изтласква население към Западна Мала Азия и Балканите:

> „Народът по всичките тези места, където той удряше, бягайки, минаваше морето и се изсипваше в Румелия…"; „В Румелия сме срещали много народ, който казва „нашият корен всъщност е арабски, било тюркменски, или пък кюрдски, или пък анадолски", а дори някои казват „нашият корен е чагатайски". Те са избягали и са дошли в Румелия. И действително, те са станали причина по-голямата част от Румелия да е оживена." [8]

В Румелия се заселват и татари – различни кипчакски или тюрко-монголски групи както от Причерноморските степи и Крим, така и от Анадола. По времето на Баязид I Йълдъръм (около 1400 г.) ордата на татарския вожд Актай/

Актау е разселена от Добруджа до Пловдивско и Одринско. Предположително това са същите „безбожни татари“, които според Несебърската хроника разграбват Варна през 1399 г. и за които Халкокондил споменава, че по времето на Баязид I идват „откъм Дакия“. Техните потомци могат да бъдат свързани с една от четирите татарски групировки от XVI в., постепенно асимилирани в рамките на юрушкия корпус – *Актав татарларъ*, в Пловдивско, Старозагорско и Одринско.[9] Друго известно преселение е на татари, останали в Анадола от времето на Тимур и прехвърлени в Румелия след превземането на Самсун от Мехмед I Челеби през 1418 г. Според разказа на Нешри (който повтаря Ашък паша заде) те имали свои вождове и живеели в околностите на Искилип (в Северен Анадол, близо до Чорум и югозападно от Самсун). Начело с Миннет бей те били изселени в Пловдивско около крепоста Конуш, където по-късно синът му Мехмед Миннетоглу построил кервансарай и имарет.[10]

Общият историко-демографски контекст на преселенията от анадолските османски владения към Европа през XIV–XVI в. отдавна е установен въпреки многото спорни проблеми. Факторите, които определят развитието на тези процеси, са анализирани в историографията както на общобалканско, така на областно равнище.[11]

Обект на дискусия остават степента на опустошенията, демографските загуби и миграциите на населението, измеренията на тюркската колонизация в контекста на процесите на ислямизация. Заради политическата конюнктура централен проблем за българската историография през 80-те години на XX в. стана съотношението „местно“ тюркоезично население (предполагаеми потомци на прабългарите, печенегите, узите, куманите)–придошло анадолско. Прегледът на различни крайни тези и контратези при силната политизация на този кръг от проблеми, особено в българската и турската историография, излиза извън конкретните цели на изследването.[12] Достатъчно е да споменем две класически дискусии – задочният спор между Петър Мутафчиев и Паул Витек за евентуалното преселение на огузо-туркмени в Добруджа преди османците, през 60-те години на XIII в. (в контекста на важния, но нерешим

въпрос за произхода на гагаузите), и разгромената от Страшимир Димитров теза на Христо Гандев за „демографския колапс на българската народност“ през XV в.[13]

Османското завоевание на Балканите трае почти век и половина, от първия отвоюван периметър в Галиполи (1352–1354 г.) до покоряването на Черна гора през 1499 г. и някои крепости в Босна в началото на XVI в. Етапите на сломяване на съпротивата на местните сили и на възникването и развитието на ранната империя трудно се синхронизират с преселенията на анадолските и други номадски елементи. Племенните опълчения следват османците още в първите им стъпки на балканска земя. Те имат много важно място в системата на уджа и участват както в набезите по границите на постояннно разширяващата се османска сфера, така и в решителните битки, възприети като хронологически стожери на нашествието. Така например по време на първия поход на кръстоносната армия на Янош Хуниади и Владислав III Ягело, след поражението на османците при Ниш (3 ноември 1443 г.), сериозната християнска заплаха кара Мурад II да обяви мобилизация на всички налични сили. Анонимен османски автор приписва на султана следните обещания:

> „Нека бъде известно още, че който ми се притече на помощ в този поход, който ни подкрепи в името на ислямската вяра и дойде с нас на похода, ще бъде приет от мен, каквото и желание да има. И на желаещите тимари, и на желаещите зеамети, и на желаещите еничарство, и на желаещите спахийство, и на искащите да излязат в скитничество (да бъдат номади – *б. м.*) – всекиму желанието ще бъде изпълнено от мен!“[14]

В качеството си на заселници номадите са една от опорите на новата власт. Като определящи за установяването им на Балканите обикновено се посочват различни причини. Сред тях са пълното или частичното обезлюдяване на някои райони и места в резултат на войните и епидемиите в навечерието на нашествието; бедствията, съпътстващи османската експанзия; инициативата на сул-

таните, везирите, санджакбейовете и др. за целенасочено прехвърляне на лоялни или непокорни племена, орди и групи през Проливите и Дунава. В търсенето на плячка и пасища инициативата може да принадлежи и на собствените племенни вождове. В епохата на завоеванието удж-бейовете, а впоследствие санджакбейовете имат „свои" номади, участващи в набезите. В края на XIV–началото на XV в. номадските опълчения частично се командват от санджакбейове, тимариоти, бейове на акънджиите, но имат и свои главатари.[15] От техните потомци израстват някои от известните санджакбейове, владелци на мюлкове и вакъфи и др.[16]

Някои групи през XV–XVI в. вероятно се именуват по някогашни висши военачалници – Юрюкян-и Евренос, Паша Йигит юрюклери и др.[17] Така например Йомер Баркан предполага, че юрушките групи с името Паша Йигит на Балканите са потомци на следовниците на известния акънджийски бей с племенен произход от времето на Мурад I и Баязид I или са подчинени на негови наследници от по-късно време.[18] Възможно е и просто съвпадение на имена на различни личности. Лични имена като Паша, Баба Паша, Огул Паша, Паша Алп, Баба Йигит, Паша Йигит са разпространени в юрушка среда. Едноименна племенна общност – Паша Йигит, е имало в районите на Бига и Саруханן. Към края на XV в. в Никополския санджак се среща мезра Паша Йигит, която се обитава от едноименна юрушка група (Паша Йигит обасъ, второ име на неустановеното с. Прослав). Не непременно описаната в началото на XVI в. в санджака Трикала (Тесалия) група Юрюкян-и Саръгьол нам-и дигер Паша може да се свърже с Паша Йигит, първия санджакбей на Скопие, но най-вероятно точно такъв е случаят със споменатата в същия регистър Юрюкян-и Евренос.[19] През 80-те години на XV в. все още има тимари, състоящи се само от мезри с неуседнали юруци, които би могло да принадлежат на произхождащи от тази среда спахии.[20] Подобни тимари например, състоящи се само от регистрирани в мезри и села юрушки групи, имат част от членовете на гарнизона в крепостта Йергьогю (Гюргево). Нешри нарича това селище „Юрюк ова" („юрушко поле").[21]

Някои религиозни водачи също са можели да увлекат със себе си номадски следовници към Румелия.[22]

Редица събития от политическо естество предопределят постоянното съсредоточаване на такива елементи на османска територия – военните кампании и набирането на войска, конфликтите с останалите мюсюлмански съперници и най-вече натискът на Тимур в самото начало на XV в. Нови раздвижвания настъпват при постепенното покоряване на Анадола и постоянните сблъсъци с Иран и къзълбашите през първите десетилетия на XVI в. Предприетите от османците депортации отслабват напрежението в Мала Азия, периодично подклаждано от непокорството на местните номади.

Набезите на анадолските тюрки на Балканите започват още с участието на част от западните бейлици в местните конфликти през 30-те–40-те години на XIV в.[23] Сравнително по-масовите и трайни прониквания на номадски елементи следват разгръщането на османската експанзия след битката при Черномен от 1371 г. При султан Мурад I е поставено ново начало на опитите за контролирано насочване като част от стратегията за овладяване на тези земи.[24] Тя постепенно се избистря с увеличаването на османската мощ, апетити и нужди, с разрастването и усложняването на държавно-бюрократичната система и военната машина. През XVI в. депортациите продължават чрез системата на т. н. *сюргюн*, обхващаща политически и религиозно нелоялни групи и племена (най-вече къзълбаши).[25] През 1502 г., по време на Баязид II, туркмени-къзълбаши са изселени от областите Теке и Хамид-или (в Югозападен Анадол) в района на Корон и Модон, Южен Пелопонес.[26] След въстанието на Шах Куллу тюркски племенни елементи са разселени в Македония, Епир и Морея през 1509–1511 г.[27] Подобни групи биват изселвани в Румелия при Селим I Явуз (1512–1520) и след това при Сюлейман I Кануни (1520–1566). Те се отделят по статут от юруците, татарите, мюселемите, останалата мюсюлманска рая и пр. категории. В кануннаметата за Силистренския санджак освен „дошли от Анадола", тези „*сюргюн тайфеси*" (депортирани групи) могат да са „от Румелия или неверници, преминали към

правата вяра“ („кяфирден имане геле“).[28] Анализът на описа на Силистренския санджак от 1569 г., на канунна-метата, регистъра на джелепкешаните от 1563 г. и др., на топонимичните и антропонимичните данни, позволяват на Страшимир Димитров да свърже тези принудителни преселвания с репресиите срещу къзълбашите и техните въстания през първата четвърт на XVI в.[29] Заселници-християни („сюргюн олан кяфирлери“) пък се споменават в едно кануннаме за санджака Аккерман (Белград/Белгород Днестровски) от 1484 г.[30]

1.2. *Юрушките санджаци*

Османската колонизация включва най-различни етнически, религиозни и социални компоненти (военни, сановници, бюрократи, духовници, дервиши, селско население, номади и пр).[31] На този исторически фон се появяват и юруците като основен участник. Тяхното относително по-масово присъствие на балканска земя може да бъде установено най-вече на основата на постепенното възникване и развитие на шестте отделни санджака на корпуса, а не толкова от наличните преки сведения за преселенията. *Визенските*, *Коджаджъкските, Налдьокенските*, *Танрьдагските, Солунските* и *Овчеполските юруци* се оформят от втората половина на XV в. нататък след недостатъчно видимо в изворите натрупване на що-годе достатъчен за дейността им потенциал. За разлика от Анадола юрушката организация на Балканите в хода на XV в. придобива унифициран вид. През XVI в. тя в известна степен обсебва функциите на акънджиите, мюселемите, яя, пияде, джерахорите, джанбазите, азабите и други наследени от епохата на нашествието структури.[32]

Паралелно с утвърждаването на практиката на систематичните регистрациии като един от основните лостове на централизираната система юруците попадат в полето на масовия документален материал. Относително най-представителни сведения могат да бъдат извлечени от собствена-

та документация на корпуса – кануннамета, описи, султански заповеди, съдебни протоколи и пр. Към тях се добавят различни по вид данъчни регистри – обширни (*муфассал*) и съкратени (*иджмал*) дефтери, списъци на джелепкешани и пр., които се датират най-рано от средата на XV в. до първите десетилетия–края на XVI в. За развитието на процесите на първоначално проникване, разселване, скитане и усядане преди това можем да съдим по-скоро post factum.

Първите приблизителни изчисления на общия брой на мюсюлманското население, съответно на юруците на Балканите, засега са възможни на основата на обширните и съкратените дефтери от 1519/1520–1535 г. и на описите на корпуса от 40-те години на XVI в.[33] Най-вероятно обаче предците им се заселват тук още в края на XIV началото на XV в. Логично е да предположим, че това става най-напред в първите завладени райони, географски най-близки до Мала Азия, макар че не е изключено на места отделни групи да са навлизали по собствена инициатива из планините и равнините на все още чужда (християнска) територия.

Всъщност освен установените етапи на завоеванието на Балканите протичат и своеобразни „малки нашествия" на следващи османците анадолски и други номади. Първоначално юруците се установяват в Източна Тракия, по Беломорието и в Горнотракийската низина, като постепенно навлизат в Родопите, прехвърлят Стара планина и спорадично проникват в Македония, Тесалия и Средна Западна България. В един закон за *агнама* (данъка върху овцете) на юруците и хараджа на циганите в Румелия от времето на Мехмед II Фатих основните райони на разселване на първите все още имат за главен ориентир река Марица. Въпреки че от наличните сведения е ясно, че към средата–втората половина на XV в. юруците вече са се установили в редица места на полуострова, данъкът върху овцете се събира в периметър, който приблизително е очертан чрез „…източната, северната… западната и южната страна на Мерич".[34]

Тимарските описи от средата–края на XV в. разкриват постепенното съсредоточаване на усядащи, полуномадски и номадски групи в различни места и райони. Те обаче

показват, че регистрацията все още трудно обхваща твърде мобилните юруци. Пълното им отсъствие или откъслечното отбелязване до края на XV в. в някои райони с по-късно компактно юрушко население, например в днешна Вардарска Македония и по Беломорието, не напременно очертават някаква последователност на проникванията. Дори и през XVI в., когато могат да бъдат сравнени с описите на корпуса, наличните данни са относително представителни предимно за уседнали или полуномадски групи. Основните сведения са в контекста на мобилизациите, оземляването, селищата или зимовищата главно в равнинните и полупланинските райони и само частично – за известните (регистрираните и обложени с такси) планински летовища-яйлаци. На места юруците са обхванати от общите регистрации на населението и приходоизточниците едва през първата четвърт на XVI в.[35] В изворите по-скоро става дума за етапи на регистрацията и „появяване" на групи, отделни семейства или индивиди, отколкото за фактическото положение.

Най-ранните известни споменавания от 40-те–60-те години на XV в. отразяват както оформянето на социалната категория и на първите структури на военизираната организация, така и номадския (племенния) произход на различни лица или групи с обозначенията „юрюк", „юрюклер", „чифт юрюк"[36]. Това са личности и (когато са посочени численост, имена, данъци) единични групи от по няколко – до 30 или повече семейства. Те съответстват на сезонно мигриращи, усядащи или уседнали малки родови колективи (оби). Географският обхват на тези откъслечни споменавания е широк – от Източна Тракия до Тесалия.

За Източна Тракия и съседни райони от Беломорието данните са между 1454/1455 и 1467 г. Те се отнасят за земи, за които се приема, че търпят сериозно обезлюдяване в предишните десетилетия и сравнително отрано имат значителна концентрация на мюсюлманско население.[37] М. Т. Гьокбилгин намира предимно единични домакинства, а също отделни групи от юруци и татари[38]–вакъфска и тимарска рая, кюреджии (рудари), ягджии (маслари), доганджии (соколари) и др., в някои села в районите на Кешан,

Ипсала, Фереджик, Димотика и Гюмюрджина, а също в Ямболско[39]. Според него някъде около средата на XV в. най-напред в Източна и Горна Тракия започва оформянето на три от групировките – Визенската, Коджаджъкската и Налдьокенската.

Между 1543/1544 г., годината на първите известни пълни описи на отделните юрушки санджаци, и 1642 г. почти всички малки военно-мобилизационни единици (*оджаци*[40]) на *Визенските юруци* (*Vize Yürükleri, Yürükân-i Vize*) са съсредоточени в днешна Източна Тракия. Единствените изключения са от съседни райони – 1, а впоследствие 2 оджака в каза Хаскьой/Хасково и 2 в района на Димотика.[41] Името на този санджак очевидно идва от постоянното местоположение на съответния юрушки заим, под чието командване са поставени и част от мюселемите, циганите-мюселеми и татарите. М. Гьокбилгин предполага, че предшественик на групировката е общността Хайраболу юрюклери, известна в тези райони по времето на Мехмед II Фатих.[42]

През 40-те години на XVI в. оджаците на *Коджаджъкския санджак* (*Kocacık Yürükleri*) са разпръснати на обширна територия: 20 са в Източна Тракия, 57 в Горна Тракия (от Анхиало/Поморие до Пловдив) и 49 в Североизточна България и Добруджа. През 80-те години нови 16 оджака са регистрирани на север от Дунавската делта, в казите Аккерман, Бендер и Кили.[43] Името на формацията според Гьокбилгин идва от преселена от Анадола племенна общност – Коджа Хамза юрюклери, спомената през 1456 г. Съдейки по местоположението на оджаците, тя нямала нищо общо с едноименната крепост в Дебърско. Според А. Стояновски обаче подобна връзка не е напълно изключена. Той предполага, че е възможно юруци да са участвали във военните кампании срещу албанците и в гарнизонната служба през 30-те–40-те години на XV в.[44]

Налдьокенският санджак (*Naldöken Yürükleri*) според А. Рефик е наречен по селище в Старозагорско[45], но по-вероятно е отново да е име (прозвище) на племенна общност – Нал дьокен („леещи подкови").[46] Като име на юрушка група то е установено в Ямболско в средата на XV в. През 1543 г. оджаците на тази групировка се със-

редоточават предимно в Горна Тракия (162 от общо 196, от Поморие и Елхово до Ихтиман, като най-много са в Старозагорска, Пловдивска, Пазарджишка и Казанлъшка кази, съответно 60, 46, 19 и 15). В Източна Тракия те са общо 10, в Североизточна България и Добруджа – 19, в Търновска каза – 4, а в Никополска – 1. Между 60-те години на XVI и началото на XVII в. нови оджаци са записани в Провадийско, Ловешко, Златишко, Айтоско, Чирпанско и Свиленградско.[47]

За разлика от редица райони на Източна и Горна Тракия, Беломорието, Южна Македония и Тесалия, където юруците явно се установяват по-рано и още към средата на XV в. вече са налице трайно уседнали групи, на север от Балкана положението е по-различно. В добре изследвания случай с Никополския санджак през 70-те–80-те години на века се очертават поселищната, етнодемографската структура и развитието на процесите на колонизация и ислямизация около век след падането на Шишмановото царство. По това време санджакът обхващал обширната територия от Дунав на север до части от Стара планина, Средна и Сърнена гора на юг. На запад и югозапад той включвал райони около Оряхово, Криводол, Враца, Правец и Златица, на югоизток – Сливенско и Еркеч/Козичино в Еминската планина, на североизток – Шуменско, Герлово, Тузлука и земи на изток от линията Разград – Тутракан.[48] Между 1479/1480 и 1485 г. три османски описа отразяват все още продължаващото проникване на юрушки групи в различни райони.[49] Повечето от тях все още са номадски или полуномадски (които имат спомагателно земеделие, но сезонно се движат със стадата си). Това е отразено във формулировки като:

> „Засяват я юруци отвън“ (*мезрата*, т.е. мястото на запустяло, преместило се село или въобще стопански усвоено място, землище – *б.м.*), „юруци живеят там“, „поселени са юруци“, „обитават я юруци“, „обитават я юруци перекендета, юруци и ягджии“ (за нахията Ала Клисе в района на Омуртаг, със забележката „няма други перекендета“, т.е. скитащи), „приход от живеещи извън“ (мезрата, землището на селището) и пр.

На някои места срещаме бележки на регистратора като: „мезра Силифке (вер. Сливо поле, Русенско)…Заселили са я юруци, които навреме си плащат десятъка“ и „мезра Паша Йигит (неуст.), обитават я юруци и същевременно плащат десятък“.

Те очевидно са свързани с постепенното обвързване на номадите с тимарите.[50] Някои групи зимуват или обработват поземлени участъци в землищата на селата и в редица мезри в Шуменско[51] и Герлово. На отделни места подобни малки общности, най-често патронимични оби от 2 до 18–30 семейни домакинства, са регистрирани в Русенско, Търговищко, Новопазарско, Търновско и Разградско. Повечето временни обиталища тук са в хълмисти и полупланински райони, но е ясно, че по това време юруците вече пасат стадата си по високите била на Стара планина и Средна гора. Някои от тези подвижни колективи се откриват в Златишко, Тетевенско и Ябланишко, а също Еркечко/Козичинско.[52] Появата на Берковските юруци на територията на съседния Софийски санджак явно става в по-късно време.[53] Оджаците по принцип са малко на брой през XVI в. в Ловешко, Плевенско и Никополско.[54] Най-голямата част от заселванията са в източните райони на Никополския санджак, а малко от групите, единичните домакинства от юруци из мюсюлманските, смесените или немюсюлманските села се откриват на север или югозапад. За един сравнително кратък период от 6–10 години юрушкото население в Шуменско се удвоява, а в Герлово нараства неколкократно. В източната част на санджака са регистрирани общо 505 юрушки домакинства, от които в Шуменска нахия – 95, в Търновска – 17, в Ала Клисе (Омуртагско) –117. През 1485 г. около 100 от юрушките семейства са „новооткрити“.[55] Това дава основание на Румен Ковачев да заключи, че в случая се сблъскваме с втори етап на колонизация, в който преобладават номадите. Първият е свързан с оформянето на военните структури (гарнизони, акънджии, еничари, спахии, власи и пр.) и установяването на градското и селското мюсюлманско население през целия период след падането на Търновското

царство. Вторият протича в контекста на забележимо нарастване на броя на мюсюлманите, без това рязко да променя етнодемографската картина, особено в централните и западните райони на санджака.[56] Установените промени се дължат частично на процесите на ислямизация за изминалия около век, но преди всичко на заселването на тюркски колонисти, сред които доминират юруците. Те са все още много подвижни, поради което значителна част от известните имена на групи, селища или места (мезри) не могат да бъдат локализирани. В Шуменско, Омуртагско, Герлово, Търговищко и Новопазарско през 40–70-те години на XV в. единици от юрушките групи могат да бъдат открити като постоянни села.[57]

По това време юруците вече са се разселили от южните в северните части на Силистренския санджак, т.е. от Източна Тракия към Варненско, Провадийско, Добричко, Силистренско и пò на север в днешна румънска Добруджа. През XVI в. санджакът обхващал цяла Добруджа и част от Североизточна България без Русенско и Шуменско, на север крайбрежието до Аккерман/Белгород Днестровски, а на юг – до Айтоско, Карнобатско, Анхиалско, Бургаско и почти цяла Странджа.[58] Засега най-представителни за тези райони са данните за военизираните юруци от XVI в., които по-долу са подложени на анализ в контекста на ислямизацията в тяхната среда.

Танръдагските юруци (*Tanrıdağ Yürükleri*) поради разночетения се срещат в различни изследвания като „Текирдагски" („Текфурдагски"). Те нерядко биват свързвани с едноименния град, през османския период известен и като Родосчук. Другото име на групировката е Карагьоз юрюклери, често срещано прозвище в тази среда („черноокии"). През 1543 г. най-голямата част от оджаците на санджака са регистрирани в Западна Тракия, по Беломорието и в някои съседни райони на изток от Вардар (144 от общо 329, от които 60 в каза Гюмюрджина, 58 в Йенидже-и Кара су/Йенисея, Ксантийско, 8 в Димотишко, 1 в Демирхисарско, 4 в Келемерийе/Каламария и 13 в Драмско). В Източна Тракия съответно те са 19, в Горна Тракия 62, в Добруджа и Североизточна България 86, в каза Никопол 4, а в каза

Търново 13 оджака.[59] През 80-те години на XVI в. нови оджаци са записани предимно по Беломорието и съседните райони (общо 30 в казите Кавала, Саръшабан/Хрисуполис, Чаглайък[60] и Агриджан[61]), а също 9 в Разградско, 1 в Чирпанско, 1 в Старозагорско и 6 в каза Хатун-или (Северна Странджа).

Тази концентрация кара М. Гьокбилгин да смята, че групировката е наречена по едноименна планина подобно на някои племенни обиталища в Анадола. Танръ даг, „планината на Бога“, би трябвало да е някъде из Родопския масив, над Гюмюрджина или Ксанти.[62] Това е напълно логично при традиционното за юруците почитание на високите места, отразено в топоними като Мусала (musalla, „място за молитва“) и Кабул („добронамерен“ връх) в Рила, Перелик (от peri – „фея“, „самодива“) в Родопите и пр.

Предположението на Гьокбилгин, че Танръдагските юруци са наречени по някой дял (или дялове) на Родопите, намира потвърждение в изворите. Според Евлия Челеби планината между Фере и Шапчи/Сапе се нарича Танръверди, име, което явно се е отнасяло за някое от югоизточните разклонения на Родопите в днешна гръцка Западна Тракия.[63] В един доганджийски регистър от 70-те години на XV в. сред местата за набавяне на ловни соколи в нахия Димотика се споменава „Войнуклу, в планината Танръ“.[64] В началото на XVI в. част от земите на вакъфа към завието на Ягмур баба в Димотика се намират в съседната Танръдаг.[65] Според английския пътешественик Джон Ковъл през 70-те години на XVII в. гръкоезичното население на Ортакьой/Ивайловград нарича планините около града Θεόβουνο, т.е. Божа планина.[66] Не е изключена контаминация между имена с различна етимология, а не само разночетения.[67] Според Евлия Челеби през 60-те години на XVII в. в Текирдаг е резиденцията (*тахт*) на „бейовете на юруците, теглещи топове“.[68]

На основата на данните от най-стария запазен регистър на низината и част от прилежащите възвишения на Родопите около Гюмюрджина и Ксанти от 1454/1455 г. Махиел Киел установява, че 3/4 от населението е мюсюлманско и частично номадско юрушко, което се дължи почти изцяло на протеклите колонизационни процеси.[69] Сходна

картина се установява и от синоптичната част на регистъра за казата Йенидже-и Карасу (с център дн. Йенисея, Ксантийско) от 1528/1529 г. В общото число на мюсюлманите тук се открояват 695 домакинства и 38 неженени военизирани юруци, а също отделни номадски *джемаати*, които най-вероятно летуват по съседните склонове на Родопите.[70] Посоченият брой юрушки ешкинджии и ямаци приблизително съответства на 30 оджака на Танръдагската групировка. През 1543 г. те са 58, а през 1586 г. – 44.[71] Тук джемаат се употребява в по-ограничен смисъл от група изобщо, обособена по верски, социален или професионален признак (с основен синоним *тайфа*). Когато става дума за регистрация и облагане с данъци на номадски (или произхождащи от номади) колективи, терминът обозначава и кръвнородствени групи с различен обхват – от племена и племенни обединения до подразделения (кабилета и оби). В тесен смисъл „чергарска група" се употребява и за номадите немюсюлмани-власи без села, без земя, живеещи в шатри и пр., а също за циганите.[72]

Въпреки широко разпространените предания Родопите най-вероятно не са били завоювани в резултат на отделен поход.[73] Ранното заселване на тюркски колонисти в съседни райони – Източна и части от Горна Тракия, Беломорието – очертава началното проникване на юруците и в тази планинска област. Самите османски описи, дори в случаите на сравнително последователни поредици за XV–XVI в., не позволяват тюркоезичните пастири в Средните и Западните Родопи да бъдат откроени сред постепенно увеличаващите се мюсюлмански имена, бележещи разгръщането на процесите на ислямизация. В относително добре документирания случай със Западните Родопи и някои съседни райони през XV–XVIII в. присъствието на номадски групи се предполага косвено от наличието на уседнали мюсюлмани – граждани, селяни, солари, оризари и др. Много от тях са с характерни тюркски некоранически имена, но без да са налице преки споменавания за юруци извън групираните в низините оджаци и зимуващите номадски джемаати. Същевременно възможно е част от имената на записаните джелепкешани през 1576 г. в Чепино и Разлога да принадлежат на юрушки

пастири.[74] Липсата на изрично споменаване на юруци сред лицата с тюркски некоранически имена в самите Неврокоп, Сяр, Йенидже-и Кара су, Зъхна и околните села през втората половина на XV в. поражда спор за етническия им произход. Най-вероятно е те наистина да са туркмени или юруци, но е възможно заимстване на подобни имена и от част от „новите мюсюлмани".[75]

Широкото и много плътно разпространение на тюркската пастирска топонимия особено във високопланинския пояс тук се установява още от XVI в. Подобно на пасищата около Рилския манастир[76] неколкократно публикуваното и анализирано худудname на част от вакъфа към джамията Сюлеймание в Цариград свидетелства за присъствието на юруци в съседство с чепинските села.[77] Вакъфирани пасища с изцяло тюркска топонимия се откриват и над Самоков, „в планината Риле", към края на XVI в.[78] За разлика от Рила, Пирин и редица планини в Македония, Софийско и Западните покрайнини, не разполагаме с преки сведения за родопските яйлаци (пасища).[79] Ясно е обаче, че подобно на по-късните времена, номадите са установили сезонните си миграции от планините към Беломорието, където една част от тях са регистрирани в съответните оджаци. Страшимир Димитров приема, че обособяването на големи вакъфски пасища в казата Ахъ Челеби (Горна Арда) е в контекста на сравнително голямата концентрация на юруци в съседните места по Беломорието, около Ксанти и Гюмюрджина.[80] В този район са известни имената на юрушките номадски групи Каршълъ и Паша Шамаклъ, а в Гюмюрджинско – Пашмаклъ (вероятно във връзка с името на дн. град Смолян).[81] С малки изключения сведенията за военизирани юруци през XVI в. се отнасят за районите на север, изток и юг от високите дялове на Родопския масив. В каза Неврокоп през 1569 г. като юруци са обозначени 284 женени и неженени мъже, а различни мобилизации в периода 1686–1688 г. обхващат общо 200 души от военната организация. Толкова са и подлежащите на служба от каза Йенидже-и Султан Йери (на юг и югоизток от Кърджали).[82] Цялата налична информация за периода XIX–началото на XX в. показва, че навътре в планинската област юруците до

късно остават преимуществено подвижни пастири, които само на отделни места образуват села или махали (колиби) в християнско и българо-мюсюлманско обкръжение.[83]

Известна светлина върху колонизацията в източната част на Западните Родопи хвърля описът на владения на вакъфа на султан Мурад II в Одрин.[84] През 50-те години на XVI в. тук се откриват няколко юрушки джемаата в напреднал стадий на усядане и образуване на села. Регистрирани са 6 джемаата в долината Читак вадиси (в района на дн. язовир Кърджали, вероятно във връзка с името на дн. с. Читашко), Ардинско и Джебелско..Част от членовете им са уседнали или усядат в селата/махалите Хъляч Дереси (дн. Брезен), Марусчева (?), Тосялу (дн. Горно и Долно Прахово), Кьоселер с друго име Текин бунаръ (вероятно във връзка със село Кьосе Хасанлар/Голобрад или с дн. Кьосево/Кьоселер, Кърджалийско) и Кючюк Еврен/Виран (вероятно дн. Мишевско). Джемаатът Егри дере (във връзка с името на дн. Ардино) наброява 43 домакинства, а общността в долината Читак – 103, с две подгрупи в махалите Марусчева и Тосялу. Джемаатите Клисе дереси (дн. Църквица, Джебелско), Мейваджик агач и Кюрекчи (неуст.) освен ягджии и други имат в състава си 72 военизирани юруци (*нефери*), а джемаатът Кьоселер – 53. Съдейки по броя на домакинствата, а също по открояващите се подгрупи от бащи, синове, братя и братовчеди, това са кръвнородствени обединения, предположително юрушки кабилета, разделени на оби. В състава им има ешкинджии, ямаци, ягджии и „свободни“ номади (които не се ангажирани пряко с военна служба). Владеещите земя са описани с юрушки чифтове от 12 акчета, а не съвсем ясният дял от номади („онези, които не се занимават със земеделие“) плаща *ресм-и духан*[85] на управителите на вакъфа. Освен агнама (данъка върху овцете) са регистрирани данъци и такси от воденици, зърнени култури, овошки, кошери, сено и др. Значителна част от поименно регистрираните юруци служат, най-вероятно в състава на Танрьдагската групировка.[86] През 80-те години на XVI в. в казата Султан йери е единият от общо 17-те черибашилъка на този санджак.[87] В същия район са документирани два други юрушки джемаа-

та – Османбешелер и Налбандлар, а в Ардинско е запазен спомен за заселване на „юруци, турци и татари“.[88]

Между 1445 и 1467/1468 г. най-ранните известни описи за Македония и Тесалия отбелязват само отделни групи и лица във Велешко[89], Скопско[90], Прилепско[91], Битолско[92] и около Йенишехир/Лариса.

В анализирания от Н. Белдичану и Ш. Нъстурел подробен регистър за Тесалия от 1454/1455 г. са налице резултатите от едни от най-ранните заселвания от Анадола, свързани с военните кампании от 80-те–90-те години на XIV в. Въпреки че делът на мюсюлманското население в селските райони е незначителен, тук срещаме имената „Саруханлу“, „Гермиянлу“, „Чулулар“ (от Айдън), „Саръгалъ“ (от Коджаели) и пр. за общности от няколко до няколко десетки домакинства, а също „коюн ери“ и „юрюк“. Те се отнасят за групи в начална фаза на усядане и навеждат на мисълта за съхранени родови/племенни структури на преселниците. Съставът на военизираните категории (спахии, мюселеми, акънджии и др.) показва, че все още не е формиран местният дял от Солунския юрушки санджак. Татарите от района на Трикала (*Търхала татарларъ*), които през 40-те години на XVI в. са включени в тази формация, не се откриват през 1454/1455 и 1506 г. и може би се заселват тук по-късно. „Тюрк“ и „тюркмен“ се срещат като обозначения за племенен произход на някои тимариоти, а един от тях „е от юруците“ („Yürük adamdır“).[93] Общият демографски контекст (ако изключим градските центрове) тук по това време отново е доста по-различен от част от югоизточните и североизточните райони на полуострова. Юруците, било скитащи, било уседнали, се вписват на фона на все още единичните мюсюлмански села или групи от села, на отделните домакинства и оформящи се малки махали в християнските селища, бележещи първите стъпки на ислямизацията в обхванатите от регистрациите части от Македония и Тесалия.

Това напълно се отнася за ситуацията, отразена в подробния дефтер от 1464/1465 г., обхващащ, макар и не много плътно (на данъчни вилаети), селища по долното течение на Струма и Горна Места. На юг регистрацията

покрива част от Драмско и някои села на северозапад от Орфанския залив, Сярско, Зъхненско, Демирхисарско, някои села на юг от Беласица, около Бутковското езеро/ Керкини и източно от Дойран и Кукуш, а на север части от Светиврачко, Неврокопско, Разложко и югозападните склонове на Родопите между Дъбраш и Места. Това са вилаетите Демир Хисар/Сидирокастрон, Неврокоп/Гоце Делчев, Сироз/Серес, Острова в Демирхисарско (различно от едноименната каза в Югозападна Македония с център Острово/Арниса), Кешишлик, Зъхна/Зихни и Драма.[94] Въпреки че тук ясно се открояват българското и гръцкото население, власи, отделни албанци („арнавуд“) и др., никъде сред регистрираните мюсюлмани няма изрично отбелязани юруци. Подобна е картината и в други извори за същия и съседни райони от края на XV–началото на XVI в.[95] Според А. Стояновски мюсюлмани се откриват в около 1/3 от селищата, но най-често са от едно до няколко семейства.

Същевременно е ясно, че и тук колонистите заварват една местна полиетнична среда, с която предстои да установят контакт. Сред изключителното ономастично богатство освен славянските, гръцките, християнските, романските (влашките), славяно-романските, гръко-романските, славяно-гръцките и пр. впечатление правят открояващите се тюркски или тюрко-ирански имена в християнска среда като:

Коркута, Димо син на Аспаруко, Алекси син на Шахмалик, Никола Адемир, Куман, Йорги Куманич, Коста Куман, Белман, Тодорис Кутригари, Манол, син на Караджа, Кангри, Велхос син на Айдън и др.

В Зъхненско срещаме имена на немюсюлмани-рая като:

Шушман Дабижив, Койо син на Шушман, Брак син на Богурдан, Балабан, Богдан син на Шахин, Яни син на Куманич, Кралуг (изопачено от Карлук?), Амазба, Димо син на Чокан, Тодор син на Айляр, Бусуро, Кушлу син на Брадо и др.

Възможно е някои от тях да са на приели исляма бащи, но други със сигурност принадлежат на предците на тюркоезичните християни от по-късно време, т.нар. „зъхненски турци" или „гагаузи".[96] Пред нас отново застава големият проблем дали и къде османците заварват местно тюркоезично християнско население независимо от преекспонирането му като оправдание за „възродителния процес".

Бие на очи и характерното прозвище „ахрян" както сред християните, така и сред мюсюлманите (наскоро ислямизираните лица): Караджа Ахрян, Мажино Ахрян, Тодор Ахрян, Марко Ахрян, Михаил Ахрян, Андрея Ахрян, Хизир Ахрян.[97] Такива споменавания са известни и на други места в Македония, Босна, Албания, България и др. Един „ахриян" намираме чак в Евбея (в подробен дефтер от 1528/1529 г.).[98] В описа на циганите в Румелия от 1523 г. пък срещаме „Юнус, син на Али с друго име Ахрян Димитри".[99] Тези споменавания са в контекста на османското *„Ahriyan", „Ahıryan"* в едно от значенията му – „некултурен", „повърхностно възприел исляма", влагано от страна както на „старите" мюсюлмани, така и на християните (гръцкото *„αγαρένος"*, славянското „агарянин").[100]

Подобно на Западните Родопи в редица селски райони на Македония съществените етнорелигиозни промени тепърва предстоят.[101] Към средата и втората половина на XV в. отделни юрушки групи са регистрирани в Кукушко[102], Енидженардарско[103], Солунско[104] и по̀ на запад в Леринско[105]. Очевидно е, че за един продължителен период от първите известни заселвания на племенни елементи по Беломорието през 80-те години на XIV в. до към края на XV–началото на XVI в. юруците постепенно се разселват в различни места из Македония и Източна Тесалия.[106] Трудно може да се установи точното време на тяхното първоначално проникване.

На основата на една от най-пълните поредици от османски описи от XV–XVI в. Методи Соколоски и Александър Стояновски предполагат, че масовата юрушка колонизация поне в Североизточна и Централна Македония протича в края на XV и началото на XVI в.[107] Техният извод е подкрепен за територията на Кюстендилския санджак и от Христо

Матанов. В обхванатите от тази военно-административна единица части от Северна Македония и Средна Западна България по-осезаемото присъствие и нарастването на дяла на мюсюлманското население в селските райони се установява през първите три десетилетия на XVI в.[108] Това до голяма степен се дължи на сравнително късното усядане, съответно появяване в изворите на част от юруците в местата на предишните зимни пасища. Процесът продължава да се развива и през втората половина на века по долините на Струма и Вардар, в Овчеполието, Дойранско, Радовишко, Кукушко и другаде. Тук образувалите се юрушки постоянни селища запазват явно немалобройно обкръжение от номадски джемаати. До края на века, а и дълго след това те сезонно мигрират от съседните планини към селските землища, а също на по-далечни разстояния, към Беломорието.[109]

Основните трасета на сезонните миграции на номадските и полуномадските групи през XVI в. (открояващи се в таблица II) очертават посоки на явно нееднновременното проникване в централните и западните части на полуострова. По долините на Вардар, Южна Морава и техните притоци те достигат до Осогово и планините на изток от Враня (Варденик/Стрешер); от Овчеполието към Плачковица и Осогово; от Солунско, Сярско, Демирхисарско по долината на Струма към Пирин и Рила. През 70-те години на XVI в. част от номадските джемаати сезонно мигрират, като следват маршрути, вливащи се в големия диагонален път от Златишко-Тетевенския дял на Стара планина към Горнотракийската низина, а също от Витоша и Ихтиманска Средна гора към полето между Пазарджик и Пловдив.

Солунските юруци (*Selânik Yürükleri*) през 1543/1544 г. се съсредоточават предимно в Югоизточна, Югозападна Македония и Тесалия. Тук са съответно 217 и 205 от общо 500-те им оджаци.[110] Най-големите струпвания са в Кукушко – 47 оджака, Каламария (в западната част на Халкидика) – 35, Струмишко – 28, около Серфидже/Сервия – 33 и Лерин/Флорина – 36. В Тесалия 117 оджака са в каза Йенишехир/Лариса, 60 – около Чаталджа/Фарсала и 23 – около Фенер/Фанарион. В района на Пърнардаг/

Кушница/Пангион има 8 оджака, на Демирхисар/Валовища/ Сидирокастрон – 8, на Йениджевардар/Яница – 2, а 5 са около Бадраджък/Неопатрас в Беотия. В Горна Тракия от Елховско до Пазарджишко са описани 29, в Североизточна България и Добруджа – 43, а в Ловешка и Търновска кази – по 3 оджака.[111]

През 1566 г. 88 от общо 97 оджака на *Овчеполския санджак* (*Ofçabolu Yürükleri*) се намират в Македония: 49 в Скопско, Кумановско и Щипско, 25 в Прилепско и 14 около Острово/Арниса. Единични оджаци са пръснати из Горна Тракия, Северна България и Добруджа: от Ямболско до Ихтиманско – 6, в Търновско 2 и в Силистренско – 1. Сходни са данните и от анализирания от Мехмед Инбашъ порано дефтер от 1543/1544 г.[112] Името на групировката идва от областта на северозапад от Щип. На основата на общи регистрации на населението от 1569/1570 г. М. Соколоски открива 837 женени и неженени юруци в нахия Солун със Сидерокапса/Сидирокавсия, 1179 в Серфидженска нахия, 891 в Леринска, 6 в Йенидже Вардарска, 185 в Скопска, 150 в Прилепска, 80 в Битолска, 90 в Тиквешка, 873 в Сярска, 284 в Неврокопска, 789 в Демирхисарска, 295 в Драмска, 125 в Кавалска, 508 в Щипска, 169 в Струмишка, 213 в Дойранска, 118 в Боймия (Валандовско), 14 в Петричка и 60 в Кумановска.[113]

Тази численост и разпространение, съответстващи на завършен етап от формирането на Солунската и Овчеполската групировка, са достигнати постепенно в резултат както на усядането, така и на привличането на номади към оджаците, зеаметите на субашите[114] и ямаците на черибашиите. Имаме всички основания да предположим, че към средата–края на XV в. Солунският и Овчеполският юрушки санджак все още не са напълно обособени в състава на местните военни сили. Техните предводители през този период имат малки тимари, а значителна част от юруците са мюселеми, акънджии и пр. под началството на различни военни водачи (бейове, санджак-бейове и др.). В споменатия регистър от 1445 г. е отбелязан „тимар (от няколко села, включително 3 християнски – *б. м.*) на Хошкадем, субаш на юруците. Самият той отива на война

като бьорюме (конник с ризница) с 1 гулям (помощник, воин)".[115] Вероятно Овчеполската и Солунската групировка се оформят по-късно от източните – Коджадъкската, Визенската и Налдьокенската.[116] За това косвено свидетелстват самите им имена – от области, а не от племенно ядро (предшественик). Включените в Солунския санджак тесалийски юруци през 50-те години на XV в. все още не са обособени в самостоятелна военизирана структура, като най-рано през 1467/1468 г. се споменава юрушки бей на Търхала/Трикала.[117] От своя страна, през 1519 г. Овчеполският субаш все още е в свитата на по-висшестоящ от него местен тимариот и явно няма приходите, съдебния имунитет и контрола над доста по-многобройните уседнали и номадски групи, предвидени в канунназметата от по-късно време. В тимарския опис от 1519 г. се споменава „зеамет юруци от Овче поле и Порунлу на името на Ферхад ага, от хората на Даут паша Коджа". По това време въпросният Ферхад ага има малък собствен данъчен периметър, в който са включени 122 военизирани юруци от различни места в нахиите Кочани, Овче поле, Порунлу (според А. Стояновски – Берекетлу, около Долна/Баракли Джумая), Острово и Скопие. Един от черибашиите – Пир Али, син на Мустафа, има тимар от няколко мюсюлмански селца в Щипска и Нагоричанска нахия. В същия опис са посочени 1500 овчеполски юруци, по 5 ешкинджии в „джемаат" (по-късните оджаци) заедно с 20 ямаци. Тези джемаати са разпределени както следва: в нахия Порунлу 16, в Чамурлу (Софийска каза, дн. Шишманово, Самоковско) 4, в Ихтиман 1, в Къзълджа Базар (Татар-Пазарджишка каза) 1, в Овче поле 16, в Острово (дн. Арниса, Сярска каза) и Чаир (неуст.) 15, в Нагорич (дн. Нагоричано, Кумановско) 1. Извън състава на групировката остават неясен брой юруци, част от които са споменати в описа от 1519 г.[118]

Цялата съвкупност от сведения позволява условно да откроим два основни етапа на разселване на юруците на Балканите. Първият е свързан с епохата на завоеванието и протича от края на XIV до към втората половина–края на XV в. Вторият се развива вече в условията на „класическия" османски режим, в относително по-спокойни за

тези земи времена, в контекста на общ демографски ръст на населението. За мюсюлманите той все още се дължи не само на естествения прираст и ислямизацията, но и на продължаващия през целия XVI в. приток на колонисти. Тази хронология, възприета за Македония и Средна Западна България, очевидно е валидна и за полуострова като цяло.

1.3. *Анадолски племенни елементи в Румелия*

Извън сведенията за депортации на къзълбаши и други групи самите юрушки кануннамета през XVI в. предвиждат записване на нови членове на оджаците от средата на анадолските пришълци[119]. Между 1520 и 1580 г. увеличението на номадското население на Западна Мала Азия е придружено от общ недостиг на пасища и места за земеделие.[120] През този период демографският ръст на номадите в границите на Анадолския еялет[121] (както естествен, така и механичен, дължащ се на преселвания от изток на запад и от юг на север) е 52 % (при 41,7 % за уседналото население). От 77 268 домакинства (14,7 %) през 1520–1530 г. (без членовете на военизираните структури от номадски произход – яя, пияде и мюселеми, които са били 52 148 домакинства) дялът им на територията на еялета достига 116 219 домакинства (17,2 %) през 1570–1580 г.[122]

По това време обозначения като „Анадолу“ (от Анадола), „Саруханлу“, „Гермиянлу“, „Бурсави“, „Данишмендлю“, „Айдънлъ“ и пр. се срещат повсеместно в юрушка среда на Балканите за първо или второ поколение преселници. По този начин на полуострова се озовават части от малоазийски племенни общности – юрушки, туркменски и кюрдски. Десетки такива се откриват в каталога на Джевдет Тюркай, съставен на основата на голямо количество извори. Те са пръснати от Чаталджанско на югоизток до Аладжахисар/Крушевац на северозапад и от Силистренско на североизток до Тесалия на югозапад.[123] Имената на някои от тях са повече или по-

малко известни сред анадолския племенен свят: Бамран[124], Бадили (Бадиллю)[125], Барак (Бараклу)[126], Баят[127], Билбас[128], Боз улус (Табанлъ Тюркманъ)[129], Джаберли[130], Чапан[131], Чепни[132], Чевганлъ[133], Додик[134], Феттах (Феттахлъ)[135], Гьойнюк[136], Гюндашлю (Гюндюшлю)[137], Хатманлъ[138], Илбан[139], Иманлар[140], Инджилли (Инджилю)[141], Карабагъ[142], Караджалар[143], Кебир (Кебирлю)[144], Керимли[145], Коркуд (Коркудлу)[146], Котак[147], Кюркчю (Кюркчюллю)[148], Меликли (Меликлю)[149], Налбандлар[150], Огулбегли[151], Окчулар (Окчу, Окчуогулларъ)[152], Рудик[153], Пехливанлю[154], Йегинли (Йегинлю)[155] и други.

Отсъствието на достатъчно сведения, свързано с проблемите на бюрократичната система и промените в начините на регистрация през XVII–XIX в., по принцип не позволява да се проследят по-късни преселения на номадски елементи от Анадола към Балканите. Редица фактори, предимно от икономическо и социално естество, през този период водят до постепенна експанзия на едрото трансхумантно овцевъдство в много райони на полуострова.[156] Анадолските племена отдавна вече не са поощрявани от османците колонисти, а местните подвижни скотовъди са в подем.

Заедно с другите промени започва и видимото по-масово проникване на власите (арумъните) и каракачаните от западните към източните Балкани. Конкуренцията на тукашните юруци вероятно също ограничава номадските преселения от Анадола. Честите разнопосочни движения от място на място в самата Мала Азия обаче не изключват възможността за прехвърляне през Проливите и след времената на относително масовата колонизация. Така например между началото и 30-те години на XVIII в. части от Боз улус се преселват в Румелия, в каза Хатун или (Карабунарско/Грудовско) в район на запустели села. Приблизително по същото време от Караман в нахия Късъл агач/Елхово в селото Халифе и местността Софулар (неуст.) са настанени членове на общността Изеддин (Изеддинлю, също от Боз улус). Според заповед от 1780 г. номадите (cemaat ahalisi) около село Софулар все още не били уседнали за изминалите 40 години и трябвало да бъдат заставени да се установят на постоянно местоживеене.

Други анадолски племенни елементи напуснали определените им места (села) и скитали в районите на Галиполи, Енос, Ипсала и Малгара. Те трябвало да бъдат върнати и заставени да уседнат от наиба на Кешан.[157]

По това време разселванията на анадолските юруци и други общности са все по̀ на изток в османските мало- и предноазиатски владения. Въпреки че чергарските миграции продължават да се развиват по модела на „билярдната топка"[158], общият демографски контекст и периодичните кампании за въдворяване, особено през XVIII и XIX в., предопределят доминираща източна и вътрешна анадолска ориентация на тези движения.

2. Пространствени измерения

2.1. *Географски обхват*

Групирани географски, данните за 40-те–60-те години на XVI в. ясно очертават районите с по-плътна или по-незначителна концентрация на военизираните, а и на юруците като цяло. (Виж таблица I на с. 67.)

Разпространението на юруците на Балканите е твърде неравномерно. То се дължи както на външни, така и на вътрешни за региона миграции. Очевиден резултат на вътрешни миграции например е проникването на Овчеполски и Солунски юруци от западните и централните Балкани в Горна Тракия, Северна, Североизточна България и Добруджа през 40-те–60-те години на XVI в.

В много места този вид заселници изчезват в по-дългосрочен исторически план, в други създават основата на местните турци, в трети – на обособената балканска

ТАБЛИЦА I[159]

Източна Тракия			
Каза	*Оджаци*	*Каза*	*Оджаци*
Люлсбургас с. Чаталджа	3	Бабаески	9
Инджугьоз (Инджеиз)	11	Къркклисе (Къркларели)	23
Силиври	2	Едирне	10
Чорлу	12	Малгара	7
Визе	21	Кешан	4
Пънархисаръ (Бунархисар)	1	Ипсала	10
Хайраболу	23	Хатун или[163]	1
Общо: 137			
Горна Тракия			
Каза	*Оджаци*	*Каза*	*Оджаци*
Чирмен[160]	9	Йени Загра (Нова Загора)	5
Къзълагач (Елхово)	56	Ески Загра (Стара Загора)	66
Рускасръ (Русокастро)	12	Казанлък	17
Ахиолу (Поморие)	7	Хаскьой (Хасково)	5
Айдос (Айтос)	3	Филибе (Пловдив)	57
Каринабад (Карнобат)	14	Татарпазаръ (Пазарджик)	26
Янболу (Ямбол)	29	Ихтиман	6
Караджа даг[161]	8		
Общо: 320			
Западна Тракия			
Каза	*Оджаци*	*Каза*	*Оджаци*
Диметока (Димотика)	10	Гюмюлджине (Гюмюрджина/ Комотини)	60
Фереджик (Ферес)	6	Йенидже-и Карасу (Йенисея)	58
Общо: 134			

Югоизточна Македония			
Каза	*Оджаци*	*Каза*	*Оджаци*
Драма	13	Уструмджа (Струмица)	28
Пърнардагъ[162]	8	Авретхисаръ (Кукуш / Килкис)	47
Демирхисар (Сидирокастрон)	9	Келемерийе (Каламария)	39
Общо: 144			
Западна/Югозападна Македония			
Каза	*Оджаци*	*Каза*	*Оджаци*
Пирлепе (Прилеп)	13	Й. Вардар (Яница)	2
Манастир (Битоля)	7	Серфидже (Сервия)	33
Флорина (Лерин)	36		
Общо: 91			
Северна/Централна Македония			
Каза	*Оджаци*	*Каза*	*Оджаци*
Юскюп с Ногерич (Скопие, Горно и Долно Нагоричане)	18	Ищиб (Щип)	31
Общо[164]: 49			
Тесалия			
Каза	*Оджаци*	*Каза*	*Оджаци*
Йенишехир (Лариса)	117	Чаталджа (Фарсала)	60
Фенер (Фанари)	23	Бадраджък[165] (Неопатрас)	5
Общо: 205			
Северна България			
Каза	*Оджаци*	*Каза*	*Оджаци*
Търнова (Търново)	20	Нигеболу (Никопол)	5
Лофча (Ловеч)	3		
Общо: 28			

Североизточна България и Добруджа			
Каза	*Оджаци*	*Каза*	*Оджаци*
Шумну (Шумен)	28	Силистра	49
Правади (Провадия)	10	Русчук[166] (Русе)	16
Варна	55	Текфургьолю (Текиргьол)	12
		Хърсова (Хърсово/ Хиршова)	27
Общо: 197			
Южна Бесарабия/Молдова			
Каза	*Оджаци*	*Каза*	*Оджаци*
Кили (Килия)	1	Бендер (Бендери)	4
Аккерман (Белград/Белгород Днестровски)	11		
Общо:[167] 16			

юрушка общност.[168] Като дълготрайно последствие през целия османски период до първите две десетилетия на XX в. (1912–1923 г.) са налице редица райони с компактно, основно уседнало юрушко население – т.нар. „юруклуци". От тях до наши дни е останал само Юруклукът в Република Македония между Плачковица планина, Щип, Радовиш, Валандово и Дойран. Това са изолирани групи села, някога част от т.нар. „турски пояс"– предимно по левия бряг на Вардар, от Овче поле до Демир Капия, южно от Огражден (Струмишко), източно и южно от Беласица (Дойранско) и по нататък до Орфанския залив. През 60-те–70-те години на XVI в. в тези райони все още немалка част от бъдещите юрушки села са в процес на формиране. Тук са известни десетки номадски и полуномадски джемаати, които в течение на времето образуват постоянни селища. Част от тях съществуват като юрушки и днес.[169] Те са резултат от специфичния модел на заселване на относително големи пространства от далеч по-малобройно от уседналото население на единица площ. В процеса на усядане най-често се образуват самостоятелни групи от малки села и махали. През XVI в. те нерядко са с общ произход от предишните номадски колективи и в роднински връзки със „своя" периферия от скитащи групи.

Всичко казано досега не се вмества в тесните рамки на отдавна формулираната концепция за напълно контролираното, планомерно и стратегическо (във военен и комуникационен план) разселване на тюркоезичните номади из балканските земи.[170] Разбира се, османците се стремят да канализират спонтанните движения и постепенно преобразуват бившите чергари-съюзници в специални категории поданици, рая и др. Наложените промени са свързани със създаването на административни, стопански и военни структури и обхващането на комуникациите. Едва ли обаче през XV–XVI в. централните и местните власти в Румелия изцяло определят къде да се засели всяка група, да уседне или не. И в основната социално-категориална рамка – тази на юрушкия корпус, и извън нея контролът на различни нива на колективната и личната отговорност е много далеч от целенасочената антиплеменна политика в определени периоди или моменти от историята на Анадола. Той нито е напълно ефективен, нито е насочен към задължително водворяване на скитащите групи. При значителната степен на самоуправление на родствените колективи, осигурено от статута на военизираната категория със „собствени" предводители, специфични задължения, данъчни облекчения и пр., юруците имат доста големи възможности за спонтанно заселване и отселване. Тяхната мобилност дори и след образуването на постоянни села се корени в номадския етос, в често запазените роднински връзки между уседналите и неуседналите.[171]

Военната организация, властите и тимариотите по-скоро поощряват, отколкото направляват процесите на усядане, за които може да има различни икономически, социални или природни причини. Както във времената на уджа, така по-късно – на военните и трудови мобилизации, службата се осъществява извън местата на постоянните селища или сезонните станове. Тяхното по-компактно или спорадично разпространение на Балканите поне от края на XV в. нататък се дължи по-скоро на икономически, демографски и природни (екологични) фактори. Тази теза най-последователно е аргументирана от македонския османист Александър Стояновски. Тя е особено валидна за пов-

семестно установените случаи на „появяване“ на юруците доста късно след времената на самото завоевание. Сходно е мнението на големия български географ Димитър Яранов за „юруклуците“ в Македония и Беломорието, макар и в духа на детерминистичната „антропогеография“.[172] Трудно е обаче да се съгласим с неговия възглед, че юруците заемат предимно сухи и неплодородни места. За такива той не много точно смята обиталищата им в Анадола. Донякъде това е завареното, съвременно положение при проучванията му в Македония. То се различава от картината, която разкриват османските регистри, а и от редица етнографски данни за други места. Много зимовища, а също относително по-ниско разположени летовища са подходящи за земеделие, но по традиция не се разорават векове наред. Пасищата в землищата на селата се охраняват от османското законодателство и от обичая, което подсигурява скотовъдния сектор на икономиката.

До самия край на империята в законодателствата залягат формулировки като:

> „Исконно пасище (мера) не се разорава. Ако насилствено бъде разорано (казвайки) от предишно време е пасище, заповядва се пак да се върне към пасищата.“[173]

Още от самото начало тук пристигат не само чергарстващи, но и уседнали тюрки, което е съвсем естествено при вековната земеделска традиция, наследена от селджушките времена.[174] През XV–XVI в. скитащите юруци повсеместно практикуват спомагателно земеделие, което е отразено в срещащите се случаи на владеене на земя и едновременно плащане на *ресм-и духан* (димнина) от главите на сезонно мигриращите семейства. Редица родови колективи през XVI в. имат както уседнали, така и номадстващи членове. Това е важно обстоятелство при анализа на начините на приспособяване на юруците към балканските условия. В процеса на усядане, образуване на постоянни селища и групи от села в редица от районите на предишните чергарски движения се запазва или полуномадският стопански модел (на периодично напускане на селището за летуване

или зимуване от цялото или от част от населението), или значителен дял на скотовъдството (подвижното, трансхумантно пастирство на специализирани групи от мъже, овчарски задруги). Паралелно се практикуват различни земеделски и други дейности.

Търсенето както на пасища, така и на места за земеделие е основната причина юрушките заселвания на полуострова да са в различни височинни и поселищни зони. През XVI в. селища и номадски джемаати се откриват в редица подходящи за зимуване места из крайморските, вътрешните равнини и котловини, предоставящи и условия за спомагателно земеделие. Немалко от поселищата са недалеч от самите подножия на планините, където по-късно ги намират пътешественици и етнографи: в Източна и Горна Тракия, Подбалканските полета, долините на Струма, Вардар, Струмешница, Долна Места, източната част на Тесалийската тераса, Саръгьолската, Кочанската котловина и пр.[175]

Много от чергарските групи и преобладаващата част от селищата са регистрирани в хълмисти земи и места в нископланинския пояс (на надморска височина от 300–400 до 700–1000 м), отстоящи на по-близко или по-далечно разстояние от летните и зимните пасища. Това съответства на общия за групата земеделско-скотовъден цикъл. В зависимост от климатичните и другите условия тук е зоната на етапните (свързани с пътя към летовищата и зимовищата) или основните пасища. Тя е най-подходяща за спомагателното земеделие на номадите и полуномадите и за аграрното производство в селата на уседналите юруци. Въпреки динамиката на поселищния живот през вековете именно тук се оказват относително компактните райони и места. Такъв е преобладаващият ландшафт на „юруклуците“ в Македония, допълван нерядко от обширни оголени карстови и засушливи заравнености и полета (в Овчеполието и Тиквешията). Тук селищата са както в зоната на по-ниските яйлаци, така и из хълмовете: южните склонове на Плачковица, Мая даг в Гевгелийско, северозападна Халкидика (Каламария), Карадаг/Круша планина (на изток от Сярското поле), височините над Бешишкото и Лъгадинското езеро (днес

Лангаза/Коронея и Волви), Валовищко/Демирхисарско, склоновете между Места, Кавалския залив и Драмската котловина (Чалдаг, Боздаг и Кушница/Пангион), над Мъгленската котловина и др. При сравнително плодородни земи (Пазарджишко, Ихтиманско) това е типичната зона с най-добра комбинация от земеделие и животновъдство в прединдустриална Европа и на Балканите.[176]

Подобен е и случаят със странджанските юруци, обитавали вътрешността на планината поне от XVI в. до 1912 г. Някои от селищните им имена могат да се идентифицират в юрушки описи от 1543 г. и 1584 г., като се срещат и по-късно, например в регистър за данъка върху овцете от 1732 г.[177] Отделни селища, групи от селища или колиби, а също номадски станове възникват и на места до късно съществуват по склоновете на Мала, Голема и Софийска планина (Бююк и Кючюк яйла), високите полета между Самоков и Ихтиман, в Софийско, Елинпелинско, Баташко и Доспат.[178] На места с бедни почви, незаселени или рядко населени по различни причини скотовъдството преобладава чак до началото на XX в. (в Македония и другаде).[179]

Своеобразната „екологична ниша" на юрушкото номадско скотовъдство като вертикална зоналност, природни характеристики и начини на стопанско-културна адаптация е идентична с тази на власите (арумъните „карагуни", „грамостяни", „фаршериоти" и др.) и каракачаните. Състои се предимно от две основни зони – пасищата в среднопланинския и високопланинския (над 1000–1600–2000 м), още по-високия субалпийски пояс[180] и равнинните зимовища.[181] Последните или са в самите подножия на планините, в котловините, или се достигат чрез сезонни миграции на по-далечни разстояния до откритите вътрешни и крайморски низини. И в двете зони тюркоезичните номади и полуномади сезонно (за няколко месеца) обитават летни и зимни станове от колиби и шатри. Те стопански обживяват по принцип непригодните за земеделие алпийски пасища и частично заблатените беломорски крайбрежия. На Балканите подобни зимовища са заемали огромни площи, което в съчетание с планините векове наред осигурява „свое" пространство на номадите и други пастири. Голяма част от Беломорието от устието на

Марица до Солунския залив до късно време се състои от обширни естествени пасища, редуващи се с блата и езера. Общата овлажненост и високото ниво на подпочвените води създават пречки за земеделието, тъй като осоляват почвата. Допълнителен неблагоприятен фактор са маларията и паразитите по овцете, към които обаче отглежданите на открито породи на номадите и трансхумантните овчари са относително по-устойчиви. Подобни са били условията на места в някои от вътрешните равнини и високи полета – Баташкото блато в Родопите, Сталджанското блато и разливите (азмаците) на Тунджа, Кумаришкото блато в Софийско, крайбрежията на Дойранското, Бутковското, Ениджевардарското, Островското и други, днес съществуващи или отводнени езера и блата в Македония, а също в Тесалия. Днешната беломорска житница на Гърция до неотдавна е била зона на подвижното овцевъдство на власите, юруците, каракачаните, албанците, родопчаните и западномакедонските мияци. Неговият край е предопределен от войните и прокарването на националните граници, но окончателно се очертава със систематичните отводнявания от 20-те–30-те години на XX в. нататък.[182] Големи площи от днес най-плодородните равнини обаче пустеят през XV–XVII в. по демографски и други причини. [183]

Юруците, включително номадите, често имат ниви на разчистени от гората относително по-ниски места, в границите на постоянните или други селища. Това е отразено в законовите положения:

> „Когато юруци със собствените си брадви, както еничарите отворят изново [приспособят за земеделие] земи в землището на владелеца на тимара, те дават [плащат] 12 акчета за цял чифт, 6 акчета за половин чифт, повече не плащат. Но ако владеят раятски земи, дават данък чифт ресми и юшюр като рая...“[184]

На места заселванията със сигурност са изменили не само етнодемографската картина, но и самия пейзаж. Както земеделието, така и големите сборни стада на подвижните пастири въздействат на околната среда. Подобно на власи-

те и каракачаните юрушките стада оформят и поддържат специфични като тревисти видове пространства („картъл", „картол"), характерни за високопланинската, но също и за по-ниски зони.[185] При нужда пасищата се разширяват чрез периодични палежи в поясите на клека и горите.[186] В зоната на зимните пасища номадските и полуномадските групи разработват оризища срещу данъчни облекчения и като вътрешно разделение на труда.[187] Така в равнината около Гюмюрджина, Ксанти и Саръшабан, Драмското, Сярското поле и другаде с времето се образуват селища на полуномадски овчари, част от които продължават да посещават родопските яйлаци до Балканските войни.[188] Не само военната служба и овчарлъкът, но и други дейности, съчетаващи се с този начин на живот, също могат да станат причина за постоянно или временно установяване, образуване на села, а също изселване: соларство, въглищарство, наемане или задължение за транспорт с конски кервани на дървен материал, руда, различни суровини.

Икономически колонизацията на места е импулсирана и от възможностите за обмен, а понякога – за стопанска кооперация с уседналото население, както мюсюлманско, така и християнско. Сезонният овчарлък се редува със земеделието в оставяните угари при доминиращата двуполна система. Тюркоезичните пастири използват мерите и пустеещите земи за изхранване на стадата си по време на двукратното в годината движение между основните точки на сезонната миграция. Пашата по угарите пък осигурява наторяване за земеделието. Подобно на средновековните власи, арумъните и каракачаните тук юруците са в сферата на натуралния обмен на собствените си производства – вълна, тъкани, млечни продукти, а също животни срещу земеделски стоки.

Това обаче са и места на постоянни конфликти с уседналото население, най-често при навлизане на стадата в посевите. Те са отразени във възприетото от османското законодателство правило, според което номадите не могат да се задържат продължително време в землищата на села, където нямат постоянни пасища:

„Юруците не бива да се заседяват повече от 3 дни по местата, където се налага да останат при отиване и връщане от яйлаците си (летните си пасища)... Ако сторят щети, те ще заплатят обезщетение, след като щетите се установят по шериатски ред.“ (от кадията).

Сходни са възприетите от закона обичайни правила за сезонните миграции на власите и албанците в Сърбия на цар Стефан Душан. В околностите на някои далматински градове власите също плащат глоба, ако се задържат със стадата си повече от 2 дни (например според статута на Сень от втората половина на XV в.).[189]

Понякога недостигът или търсенето на по-добри пасища, на други изгоди се компенсира не чрез изкуствено разширяване или преселение другаде, а с агресивно поведение. Подобно на средновековните власи преди тях юруците периодично проникват във владенията на Светогорските манастири в Халкидическия полуостров, често насилствено. Документираните лоши отношения с монасите и християнската рая обикновено се дължат на навлизане в пасищата и нивите, а също на нападения на юруци-харамии в периода 1529–1643 г.[190] Друг пример е Берковският юрушки джемаат (Беркофча или още Камениче юрюклери). Тази група очевидно е била в конфликтни отношения с околното християнско и мюсюлманско население. В едно известие до кадиите на Беркофча, Шехиркьой/Пирот и Ивраджа/Враца от 1577 г. се отбелязват щети, нанесени на държавните оризища (вероятно в Пиротско) и насилствени отнемания на овце и друг добитък според колективно оплакване от 20 селища.[191] Като колонизатори номадите тюрки имат определена степен на милитаризация на бита, а принадлежността към политически и религиозно доминиращата общност на места им е позволявала да изместят или прогонят завареното население. Такива случаи се установяват в Македония дори през втората половина на XVI в., явно в разрез с интересите на местните тимариоти.[192]

Юруците успяват да се впишат и в относително по-заселени хълмисти райони с процъфтяващо земеделие и големи християнски села, както е по долината на Горна Струма и

на места на изток от Вардар. Те обаче само спорадично проникват или изобщо не достигат до редица области с развито подвижно пастирство като днешните Северозападна България и Източна Сърбия, Косово, Северозападна Македония, Албания, Босна, Епир и Западна Тесалия. Докато на редица места те владеят обширни „свои“ летни пасища[193], на други съжителстват със съседни подвижни пастири. Това се отнася преди всичко за зимовищата, но и за пасищата по високите планини. Джелепкешанските регистри от XVI в., описът на яйлаците в Кюстендилския санджак[194] и някои други извори[195] ясно показват, че юруците далеч не са единствените подвижни пастири дори и в ненаселената високопланинска зона.

Въпреки това след векове присъствие в Родопите, Витоша[196], Балкана, Рила, Пирин, Беласица, Плачковица, Осогово[197], Баба[198], Каймакчалан[199] остава обособен топонимичен пласт, все още доста плътен на географските и туристическите карти след десетилетия на преименувания. Обикновено той е най-богат, включително на микротопоними, там, където до късно време (XVIII–началото на XX в.) са обитавали юруци. Топонимията също е своеобразен справочник за географския обхват и относително подълготрайните последици от юрушката колонизация.[200]

Две големи зони с относително рехаво или спорадично присъствие очертават пределите в пространствения и демографски модел на този тип колонизация. Предимно планинската пастирска ориентация на заселванията личи от факта, че на север от Стара планина те се установяват главно в хълмисти и закътани места, близки до летните пасища – Берковско, Ловешко, Търновско, Шуменско, Варненско, Провадийско, Омуртагско. Вероятно по климатични, но също и по други причини в Дунавската равнина и Добруджа не се оформят компактни „юруклуци“ въпреки наличието на постоянни села от членове на корпуса (юруци, татари, различни други мюсюлмански групи, ислямизирани пленници и местни люде). В откритата част на Дунавската равнина почти няма постоянни селища на военизирани юруци. Резките температурни колебания – летни горещини и сурови зими – тук огра-

ничават сезонните движения. В Добруджа колкото по̀ на север се отива, толкова броят на селата със записани от тях Коджаджъкски ешкинджии и ямаци през 1543 г. намалява.[201] От друга страна, както показва направеният от Страшимир Димитров анализ на процесите на ислямизация в Коджаджъкската формация, в селата в откритата степ има процентно най-висок дял конвертити, т.е. предимно уседнали земеделци и скотовъди.[202]

Старопланинската верига остава граница, макар и не абсолютна, за сезонните миграции на този тип овцевъди, чието зимуване е свързано предимно със зоната на средиземноморския и преходния климат.[203] Ако изключим Добруджа и Южна Бесарабия, съвпадението с обхвата на по-късното, но твърде сходно разселване на каракачаните от началото–средата на XIX в. нататък е почти пълно. Те се разселват предимно на юг от очертаната от Арнолд Бойерман линия: билото на Стара планина–Скопска Черна гора, разклоненията на Шар северно от Призрен–планините на Херцеговина и Черна гора–устието на Неретва. Това е климатичният и дистанционният предел на „чисто" номадските сезонни миграции, свързани със зимуване по Беломорието и Адриатика. Преди изчезването на местните номади тази зона е била по̀ на север, като е обхващала цяла Далмация, Босна и Поморавието. Най на север каракачаните достигат до планините около Западна и Южна Морава – Варденик, Ястребац, Копаоник, Желина, Гоч, през 70-те години на XIX в., като в началото на XX в. постепенно късат връзката си с беломорските зимовища и започват да мигрират на по-къси разстояния.[204] Присъствието на юрушки номадски групи в планините на Западните покрайнини (Варденик), около Крушевац и в Берковско очертава северния предел на тяхното заселване.[205]

Природните дадености, заварените поселищни и стопански земеделско-скотовъдни модели, сравнителната малобройност на юруците на общия етнодемографски фон доминират в оформянето на тяхното по-компактно или порехаво заселване. Все по̀ на запад, югозапад и северозапад потенциалът на тюркската номадска и селска колонизация постепено се изчерпва.[206]

От определящо значение са били и специфични, отначало политически и военни, а впоследствие – етнодемографски фактори. Въпреки че още през 70-те–80-те години на XIV в. периметърът на акънджийските набези обхваща земите от Албания до Дубровник, колонизацията на Западните Балкани се осъществява по-късно във времето, в хода на постепенното поглъщане на васали и противници до края на XV в. Установяването на мюсюлмански заселници в градовете и понякога в селските им околности в част от Западна Македония, Косово, Албания, Босна и другаде е придружено от спорадично проникване на номадски тюркски елементи.[207] Основна пречка пред тяхното по-масово заселване е не само общият недостиг на анадолски колонисти, но и местните планинци – власи, албанци, черногорци, херцеговци и др.

2.2. *Юруци и власи*

През XIV–XV в. влашките и албанските подвижни пастири са разположени на голямо пространство – от Истрия, Далмация, средновековна Босна, Рашка (Стари Влах) и Зета/Черна гора до Албания, Епир, Тесалия и Пелопонес[208]. На изток техните *„катуни“* са в планините на Косово, Поморавието и Македония.[209]

Катуните според дарствените грамоти на сръбските владетели до различни манастири, а също според дубровнишки, венециански и други извори са общности от 10 до 105 семейства. Те могат да бъдат както малки роднински групи (в планините на Македония – Кожух, Даутица/Якупица, Козяк, Осогово, Скопска Черна гора, Шар), така и по-големи струпвания в равнинните места в Косово-Метохия (около Призрен, в подножията на планините около Дечани и пр.). В някои от случаите това са сезонни обединения на подвижни пастири, летуващи и зимуващи на манастирска територия, а в други става дума за уседнало население, имуществено и лично зависимо от църковниците.[210] Начело могат да са избрани или наследствени старейшини,

а също припознати от владетеля *„кнезове"*, *„примикюри"*, *„съдии"*, *„челници"* и др. В Далмация, Босна, Зета, Хърватско начело на катуните и други, предимно социално автономни групи, са *„кнезове"*, *„катунари"*, *„челници"*, *„турмари"* (водачи на кервани), *„капитани"*. Летните и зимните пасища на власите обхващат широка зона по Беломорието и прилежащите планини (Родопите[211]), като достигат в Източна Тракия до устието на Марица.[212] Към края на XIII в. скитащите власи понякога се прехвърляли със стадата си от района между Виза и Константинопол в Западна Мала Азия.[213]

Този балкански пастирски свят е разделен на не съвсем ясни от изворите етнически, локални, родови и езикови групи (в контекста на напредващите процеси на славянизация в редица райони[214]). В него се откриват както номадски общности, така и различни други варианти на подвижното скотовъдство. През XIV–XV в. не само много влашки групи, но и част от албанците живеят в шатри.[215] Чергари, „които нямат села", се споменават в статута на Цетинските власи от 1436 г., а „живеещи в палатки и колиби" („tentoribus et domunculis") – в оплакване на гражданите на Трогир до хърватския бан от съседни агресивни морлаци („мавровласи", „черни власи") от 1362 г.[216] Подобно на юруците скотовъдството е доминиращият дял от стопанството, съчетан с обмен на собствените продукти и стоки (вълна, вълнени тъкани и дрехи, сирене, кожи, овце, коне), участие в керванската търговия и транспорта.[217]

В Сърбия от власите се набира нередовна конна войска в служба на владетеля, а също на манастирите, където те са и въоръжена охрана.[218] Това е много стара традиция. Немалко от византийските и латинските сведения за епирски, тесалийски и други групи са в такъв контекст.[219] В Далмация и Босна те постоянно участват във въоръжени грабежи, диверсионни нападения и воинска служба в различни властелски, владетелски и пр. контингенти, включително на страната на османците от края на XIV в. нататък.[220] В социален план на места последните заварват в значителна степен автономни и военизирани общности със свои *кнезове, примикюри* и *лагатори*, а също различ-

ни зависими категории от уседнали и неуседнали власи – манастирски, властелски и др. Немалко от тях като готова сила са интегрирани от османците в рамките на категориите население със специален статут.

Подобно на юрушкия корпус *„власите-филуриджии"* са основната военизирана структура, но косвени или преки сведения разкриват сигурното или вероятното присъствие на романоезични хора – уседнали земеделци, подвижни пастири, в други категории. Вероятно такива са били част от граничните и вътрешните мартолоси[221], а също част от войнуците.[222] Във войнушките описи от XVI–XVII в. не са рядкост лични имена като:

> Ярул, Градул, Турто, Балин, Балинко, Радул, Драгул, Данчул, Нягол, Фруго, Фружин, Мурджо, Щърбан, Мирдан, Миржан, Гуньо, Влайо, Власин, Влайко, Дадул, Мрзан, Мързян, Перкулин, Батулин, Кукуда, Векул, Урсул и селищни като Ефляк, Катуниче, Машовиче (от moașă – баба), Примикюрово, Гурмазово, Пасарел, Гургулят, Черчел, Мургаш, Прегул, Ирул, Чорул, Петърлаш, Цигриловци, Пелишат[223].

Въпреки споровете далеч не във всички подобни споменавания става дума за романоезични люде. Някои от тези имена и днес се срещат между българи, сърби и др. Все пак те косвено подсказват за романско или славянизиращо се влашко население, например сред войнуците. Подобна ономастика повсеместно е разпространена и във военизираната „влашка" социална категория от османско време.

Такива компоненти има и категорията на дервенджиите. Охраната на проходите (*дервентите*), особено в планините на Западните Балкани, е типично задължение на част от местните власи, а също на други подвижни скотовъди, например мияците от Тресонче, Лазарополе, Маврово и Галичник. Дервентджийски през XV–XVII в. са добре известните от XIX–XX в. планински арумънски селища Писодери в Леринско, Клисура (Влахо-Клисура) в Костурско, Ксероливадон в Берско, Блаца в Кайлярско.[224] През 60-те години на XVI в. в района на Пинд, Аграфа и

Аспропотамос, където и днес има компактно арумънско население, скитащата рая (*перакенде*) почти няма земеделие и сезонно пребивава по различни яйлаци. Тук данъците не могат да бъдат събрани другояче освен „на отсек" (*макту*). Затова някои селища като Мецово, Лапсища, Карпениси, са признати за дервенджийски.[225] И другаде подвижната (най-често пастирска) немюсюлманска рая – *хаймане* – е подходяща за обживяване и охрана на минаващи през планината пътища.[226] Според едно предание Трявна е основана от „овчари-скитници" – „качавуни". С това име през XIX в. околното българско население нарича власите и каракачаните по Стара планина, така че не е невъзможно османците да са заселили подобни групи при основаването на градчето през XVI в.[227]

През XV–XVI в. филуриджиите в Босна, Херцеговина, Югозападна Сърбия, Черна гора, Браничевския, Видинския и Смедеревския санджак са освободени от харадж (испендж), десятъци и извънредни данъци, като вместо това ежегодно дават по 1 златна монета – *filuri* (флорин, 49–83 акчета) на домакинство, а от всеки *катун* (група от 20–50 домакинства) – шатри, сирене, овце, въжета и юзди (юлари). На 3 до 10 семейства отива на поход по 1 войник (понякога при нападение – *акън* – 1 от всяко домакинство).[228] И в този случай османците възприемат недостатъчно доловими от средновековните балкански извори обичайно-правни и законови положения за помощни военни контингенти. Това личи от употребяваната във „влашките" кануни терминология за военни водачи, слуги, групи и др., а също от споменаванията на „влашки обичай", „сръбски закон", „деспотов закон" и пр. Не можем обаче да се съгласим с мнението на В. Мутафчиева, че филурията е един вид плащане в златна валута. Този статут, а също плащането „на отсек", от една страна, е реална данъчна привилегия, а от друга – начин за относително по-ефективно събиране на пари или продукти от подвижно население. Така например „на отсек" (във *филурия* от 76 акчета) се събират данъците от някои номадски групи в състава на анадолското племенно обединение Боз улус през 1540 г.[229] Филурия плащат и някои цигански групи на Балканите.[230]

Други власи стават обикновена рая, за която общите закони на някои санджаци отчитат значимото ѝ присъствие и спецификите на начина на живот. Част от предците на днешните арумъни и каракачани в Македония, Епир, Тесалия и по̀ на юг в континентална Гърция до Пелопонес основно са рая, а също дервенджии, войнуци, мартолоси, християни-спахии. В Тесалия техните предишни привилегии са потвърдени веднага след завоеванието. Власите в Епир са групирани през 30-те години на XVI в. в мартолоски „капитанати", а през 1635 г. 12 000 епирски амартоли (мартолоси) участват във войната с Иран.[231]

Извън основните райони на военизираната категория със специален статут османските споменавания на „власи" („*Eflâk*") имат по-скоро етнокултурно значение. То кореспондира с ономастичните податки, които заедно с албанските показват приемственост в редица райони на днешна континентална Гърция и Евбея. Тук съвсем не са рядкост романски, гърко-романски и славяно-романски лични, групови имена и прозвища като:

Влахо, Власи, Власа, Влаши, Влаша, Влахена, Влайко, Валак, Валаки, Валахи, Валохи, Ивласиот/Власиот, Ивлахо, Ивлахопуло/Влахопуло, Ифлах/Влах, Ивлахя, Ивлахор/Влахор, Ивлахати/Влахати, Влаянос, Вакалар, Вакалари, Магула, Мацакур, Бурнази и пр.

Подобно на много други места, срещат се и албано-влашки комбинации. Те са редом с групови и лични имена от албански произход като:

Лека, Гьони, Гин, Фрасари/Фрашери, Карнеши, Манеши и пр.; славянски като Истайкопуло, Истойко/Стойко, Добро, Радко, Раданич; „франкски" като Франческо, Франко и др. (включително сред циганите-немюсюлмани).[232]

През XVI в. сезонните миграции на подвижните пастири-албанци и власи от Пинд, Олимп и други планини явно се извършват по добре известните от по-късно вре-

ме начини. В регионалните кануни на Търхала/Трикала, Инебахтъ/Лепанто, Чаталджа/Фарсала, Истефе/Тива, Ливадия, Агрибоз/Евбея освен гърци/християни (Rum), евреи (Yahudi), мюсюлмани и др. има отделни законови постановления за идващите да зимуват „отвън“ с овцете си власи, албанци и християни-хаймане. Надзирават ги *хайманеджии* – отговорници за събиране на данъците от домакинства без постоянно местожителство. Други албанци и власи, ако съдим по някои такси и данъци, са уседнало или полуномадско население с определени земеделски производства. Формулировките за пастирите са от типа:

> „Имената на неверниците хаймани не са в хараджкия дефтер... дават на хайманеджиите по 30 акчета...“; „Ако от другите кадилъци дойдат в синора на някое селище власи и зимуват, от всяко овче стадо (се вземат) по 25 акчета *ресм-и-къшлак* (данък за зимно пасище)...“; „Ако власи дойдат от други места и селища в синора на едно село и със стадата си зимуват или, пасейки ги, летуват...“ и пр.[233]

Освен различни законови и обичайно-правни норми османците наследяват и полисемантичното значение на „власи“ („*Eflâk*“). Само един от смислите тук е „номади“ и „подвижни пастири“ – романоезични, гъркоезични[234], албаноезични, славяноезични (а ако съдим по по-късните времена – говорещи на два или повече езици в различни степени на владеене). Този много древен индоевропейски етноним[235] се отнася за полиетнична среда с подвижни пастирски и уседнали компоненти. До каква степен и в кои конкретни случаи средновековната и османската социална терминология обозначават нещо подобно на по-късните арумъни и каракачани, остава голям дискусионен проблем. Процесите на взаимна асимилация през XV–XVIII в. протичат в условията на многократни миграционни наслагвания и като цяло водят до постепенна славянизация в Далмация, Босна, Черна гора, Сърбия.[236] Като етнокултурна комбинация романоезичието, гъркоезичието и номадизмът се запазват основно в Южните Балкани. Напълно е

възможно не само редица романски, но и романо-славянски или славяноезични групи с „влашки“ статут дълго време да са имали различна от останалите идентичност, опираща се на социалното отграничаване и подвижния пастирски живот. Почти навсякъде, където в османските извори се споменават „власи“, са налице романски лични или групови имена с относително висока честотност на общия фон, но също романо-славянски, гръко-християнски, албански, славянски и др. Повсеместно разпространени са и данните за подвижен пастирски и номадски живот – косвени (терминологични, данъчни и пр.), а също преки – отсъствие на постоянни села, шатри, бележки като „станува на две места“.[237] Разграниченията обаче са изключително трудни, често – невъзможни, дори когато „*Eflâk*“ явно се употребява в етническото/етнокултурното си значение.

От многото подобни случаи този със „славяните-номади“ (филуриджии, рая и др.)[238] в Северозападна България и съседна Сърбия през XV–XVI в. остава дискусионен в етнически и групов контекст. От регистрите могат да бъдат посочени редица и днес съществуващи романоезични селища от двете страни на Тимок. Проблемът обаче допълнително се усложнява от по-късните (XVII–началото на XX в.) преселения на румъни („*унгурени*“ и „*царани*“) на юг от Дунава.[239]

Друг типичен донационален „влашки“ реликт са например славяноезичните мюсюлмани – „подвележци“, наричани от околното население „*бали*“ („*Balije*“, пейоратив за „непълноценни“ мюсюлмани). До началото–средата на XX в. те водели полуномадски живот, като заедно със стадата и семействата си летували в колибарски селища по планините между Мостар и Сараево – Височица, Прењ, Белашница, а зимували в Западна Херцеговина, в подножието на Вележ и долината на Неретва. До средата на XIX в. те не са имали постоянни села, а по-късно миграцията на стадата и семействата е траела почти целогодишно. „Балите“ се задържали в къщите си само няколко дни по време на движението между образувалите се селища (на 800–1000 м височина) и босненските планини. За разлика от други полуномади те не са имали никакво земеделие.

Подобен, но съчетан с примитивно земеделие, е бил стопанският модел на бившето „влашко“ племе Васойевичи в Източна Черна гора.[240]

При всички спорове в националните историографии за принадлежността на военизираните власи от значение за нашата основна тема е тяхната пастирска подвижност, социална автономия и милитаризация в много райони. Не само кръвнородствено, племенно сплотените и войнствени албанци, но и власите правят немислимо присъствието на юруци в редица планински места. Част от власите твърде отрано са османски съюзници, а впоследствие някои вождове получават значителна власт в свои „кнежини“ като християни-тимариоти.[241] Още в края на XIV в. власи участват заедно с тюрките-акънджии в нападенията срещу Босна.[242] Влашки („Eflâk“) отряди от Тесалия води със себе си Евренос бег в битката при Анкара от 1402 г. Подобни контингенти участват в обсадата на Константинопол от 1453 г. и в кампанията срещу Караман от 1467 г.[243] Според Н. Белдичану те терминологично (политически) са противопоставени на власите на север от Дунава, които в османските хроники от XV–XVI в. се обозначават като „W-L-K“. Други се съпротивляват на нашествениците и масово бягат към християнските територии – дубровнишки, венециански и хабсбургски. Така например през 1444 г. пелопонеският деспот Константин окуражава местните власи срещу османците. В контекста на „влашкия“ проблем като цяло не можем да се съгласим с обобщението на Е. Вернер, че цял балкански народ (Volk) посреща османците едва ли не като освободители от местното феодално тегло.[244]

Така или иначе, власите стават неотменна част от постепенно стабилизиралата се през XVI в. военна граница (*серхад*). И от двете ѝ страни – християнска и мюсюлманска, действат войнствени планинци – „*власи*“, „*морлаци*“, „*ускоци*“ и др.[245] Тя се измества от бившето Видинско царство и Белград–Браничево към Босна, Адриатика и Унгария. Следват регулации и премахване на специалния статут на власите между Видин, Тимок и Морава, в Босна и другаде през 60-те години–края на XVI в. Въпреки това етнокултурната специфика на този вид рая се отчита при събирането

на въведения хfamaрадж. Например в джизие-регистъра от 1490/1491 г. фигурират като рая явно останалите още от средновековието косовски власи около Призрен, Прищина, Печ, Банска и Прододол. Те са обособени в отделни данъчни вилаети, най-вероятно извън филуриджийския статут на други групи, които обслужват рудниците в Сребреница, Ново Бърдо и Трепча.[246] Подобно е положението на босненски власи (бивши филуриджии) във вилаетите Килис/Клиш, Айвадин, Кубаш/Сголацко, Нове/Херцегнови, Мостар, Преполье и Невесинье през 1597/1598 г.[247] В Босна, Херцеговина и Югозападна Сърбия ръстът на мюсюлманите в немалка степен се дължи на постепенното усядане, оземляване и ислямизация на власите.[248] На много места в Западните Балкани те са основна колонизационна кохорта на османския режим.[249]

Юруците практически не могат да бъдат постоянни колонисти в зоната на османската военна граница, когато тя достига извън основните райони на тяхното разселване. Корпусът няма статута и функциите на погранична войска. Различни други мюсюлмански и християнски категории оформят нападателните и отбранителните структури в Северозападна България[250], между Видин и Морава, в Босна, Далмация, Славония, Бачка и Банат. През различно време тук важна роля в граничните набези имат и военизираните власи. Премахването на специалния статут от 60-те години на XVI в. нататък и превръщането на голяма част от „власите“ в рая не създава само по себе си условия за проникване на анадолски племенни елементи.

Въпреки че явно са били привличани от планините на Босна, Поморавието, Западна Македония, Косово, Южна Албания, Западна Тесалия и Епир, тук юруците като цяло не могат да изтласкат местните скотовъди. В тези области те проникват както в търсене на пасища, така и заради трудовите повинности, изпълнявани в рудниците, ремонтите[251], понякога – гарнизонната служба в крепостите и пр. Подобно на военизираните власи, освен че леят топовни гюллета, те на място правят и транспортират дървени въглища, руда и готова продукция.[252] Поради това законови постановления за юруци фигурират не само в кануни за санджаци-

те, където те са със сравнително значима концентрация, като Галиполския, Визенския, Силистренския, Никополския, Софийския, за Лариса и Фарсала в Източна Тесалия, но също за Босна и Корча в Албания.[253] Така юрушки групи периодично, но във времето нетрайно присъстват в живота на част от западнобалканските османски провинции.

От своя страна, предците на днешните арумъни и каракачани запазват своя предосмански ареал в различни райони на Македония, Южна Албания, Епир, Тесалия, Акарнания-Етолия. По всичко личи, че юруците изгонват заварените номади от редица летовища и зимовища в Източна Тракия, Беломорието, Родопите, Северна и Централна Македония. Тюркоезичните пастири обаче делят планинските яйлаци с власи и албанци в Корчанско, Битолско-Прилепско и Източна Тесалия. Вероятно така е било и в някои райони на Северозападна и Югозападна Македония като Дебърско[254], Кичевско[255], Леринско-Костурско, Солунско и Мъгленско[256].

Групи като „Eflâhlar" и „Eflâh katune" („власи", „влашки катун"), а също селищни имена като Улах и Блаце се споменават в първата регистрация на албански земи от 1431 г. В сравнително ранния опис на Премети и Корча от първата половина на XV в. пък се изброяват „влашки гьондери" (войнуци).[257] В разрез с местните предания османските извори показват присъствие на власи в днешна Вардарска Македония доста преди разселванията от районите на Москополе и Грамос в средата–края на XVIII в. В иджмал дефтер от 1613 г. фигурират известните по-късни арумънски селища Търнофче/Търново, Преполи (най-вероятно Нижополе), Малореша (Маловище) и Макарево/Магарево. Липсват само Крушево и Гопеш, но се споменават две други селища – Ефлякче-и-Бизюрг и Иблакче-и-Кючюк. През 1641 г. се споменават Търново, Крушево, Магарево, Маловище и Нижополе.[258] Податките за власи в съседно Мариово обаче са несигурни.[259]

Османският пътешественик Хаджи Калфа споменава и предците на арумъните от Югозападна Македония. Според него планините около Кесрие/Костур са населени „от едно племе, произлязло от сърби и власи."[260] Същият извор спо-

менава „гърци", „сърби" и „власи" около Ланса/Лангаза/Коронея, а Евлия Челеби твърди, че гърци, българи и власи зимно време ловуват птици с пушки около същото езеро. Това означава, че в средата на XVII в. власите зимуват в съседство с компактните юрушки райони в Солунско.[261]

Заедно с други подвижни пастири – албанци, сърби, българи (мияци), номадите-немюсюлмани и като категории със специален статут, и като рая остават мощен конкурент на анадолските преселници. Откъслечните сведения за юруци в Босна, Албания, Косово[262], Западна Македония и другаде очертават зоната на динамично преплитане на пастирските ареали на „пришълците" и „местните". Тя постепенно се разширява в полза на първите през XIV–XVI, а на вторите – през XVII–началото на XX в. За съжаление няма как да знаем какво е ставало из планините при разселването или изселването на юруците. Много пасища през вековете многократно сменят своите владелци. Така например на яйлака Туртел в Плачковица, който има „влашко" име (от арумънското/румънското „turtă" („пита"), през 70-те години на XVI в. летуват предимно юруци от джемаатите Балталу, Хаджи Огулларъ, Терзи Хасан и на субаша Джафер (отбелязани са само 2 имена на немюсюлмани). По-късно тук възниква юрушкото село Торутел, а към края на XIX в. според Васил Кънчов има 25 жители-християни.[263]

Извори от XV–XVI в. показват, че юруците не веднага, а възможно и не изцяло изместват власите от някои места. В споменатия регистър от 1464/1465 г. освен че не се упоменават изрично юруци в райони със значителна концентрация от по-късно време (Демирхисарско, Неврокопско, Серско и Драмско), са налице немалко преки и косвени данни за власи. Тук през 50-те–60-те години на XIV в. те са третият по значимост елемент след славянския и гръцкия.[264] Изглежда, че това положение се запазва през изминалото първо столетие на османското владичество. През 60-те години на XV в. в тези райони се открива висока честотност на „влах" (като лично име и етноним). Общият фон на обозначението е от повсеместно регистрирани лични имена като:

Ефляк, Флак/Ефляк, Влахо, Влайо, Влайко, Влайко

Чобан, Влайчо, Влас, Власич, Влахинид, Влаха (многократно), Дракул, Узгур, Згур, Ма́чукат, Мачук, Щърбан, Белил, Бериле, Перило, Йерула, Бабула/Батула, Кулагул, Прибил, Гоголат, Драгул, Будил/Пудил, Пекул, Синкур/Сингур, Армула, Каспирул, Мурджа, Вакалар, Христул, Дончил, Касула, Мачури, Мурина, Капрул, Марул, Марулас, Чербат, Магула, Велкол/Велкул, Миршица, Търпан, Вакула, Кукура, Бач, Червул, Миджор/Миджур и много др.[265]

В опис на тимари в Ксантийско и Драмско от 1491 г. се споменават Йорги, син на Влахо и Йорги влах в село Любене (вероятно по-късното българо-мюсюлманско село Любан/Любен в Неврокопския Чеч).[266] Промените настъпват в следващите десетилетия, като се дължат както на асимилация на местните власи, така вероятно и на постепенното им оттегляне от тукашните места. Въпреки това не е изключено (обратно на мнението на Страшимир Димитров) отделни влашки групи да са останали или прониквали в Родопите през XVI–XVII в.[267]

В контекста на пастирските миграции нерешен остава и големият проблем за предполагаемите компактни предосмански групирания и дори „прародини" на средновековните власи. Обикновено предположенията свързват сведенията от предосманско време с топонимичните следи в Динарската област, Западна България и Източна Сърбия, Епир и Тесалия, Северна Македония.[268] Както на макро-, така и на микронимично равнище редица влашки местни имена са с относително най-висока честотност предимно в планински и полупланински райони. По този белег Густав Вайганд очертава прословутия триъгълник Ниш–София–Скопие, с най-голяма наситеност на романски топоними в Софийско. Като възможна „прародина" тази топонимична зона обхваща Западна и част от Средна Стара планина до Златишко-Тетевенския дял, а на изток – Ихтиманска и Същинска Средна гора. На юг – високите полета на Средна Западна България, а на запад и северозапад – Кюстендилско-Босилеградското Краище, Власина и горното течение на Нишава (Царибродско и Бурела).

Както на много други места в случая с очертания влашки топонимичен ареал може да става дума за групи от XV–XVII в., а не непременно за много по-стари следи. Към това предположение навеждат сведения от османски извори. Така например отделни лица с обозначението „влах“, а също имена като Влайко, Хранчул, Милул, Братул, Нягол, Радул, Ярул и др. фигурират в селата Радичков Самоков (вероятно изчезналото селище Сръбски Самоков по западния склон на Витоша, източно от с. Студена), Поповяни (в Палакарията, Самоковско) и Белица (през XVI в. войнушко селище до Божурище). Вероятно някои от тези „власи“ са рудари редом с лица, обозначени като „сърбин“ и „саса“ („саксонец“). В село Поповяни е запазен споменът за произход на част от жителите от „цинцари“, дошли от Битолско (Магарево, Гопеш). Това е свързано с арумънските разселвания през XVIII–XIX в., включително в Самоков и Самоковско. Преди тях, „до средата на XVI в.“, е имало „каракачанско“ село. Подобно на редица селища в Западна България в Плате/Блато с друго име Примикюрова (възможно махалата Плата от с. Брезе, Софийско или изчезнало селище на р. Блато в местността Примикюр, недалеч от Волуяк) откриваме войнуци и джелепкешани с имена като Перкулин Петри, Драгошин Влайо, Дано Микул, Божко Радул и др.[269]

Топонимичните следи в този район може да се дължат както на средновековни романоезични групи, така и на заселили се през османския период уседнали или скитащи власи. Така например в кадийските сиджили на София през първата половина на XVI в. се споменават освободени роби от влашки произход („*Eflâk*“), най-вероятно купени или пленени на север от Дунава. Освен тях обаче се срещат и имена на власи-керванджии, превозващи вълнени платове от Солун за София, а също на пастири, прекарващи овце и кози за снабдяване на столицата Цариград.[270]

Напластяванията на различни „влашки“ преселнически вълни стават не само във Видинско и по долината на Тимок, така че търсенето на приемственост с по-старо романско население най-често е твърде проблематично. Отдавна е установена пряката връзка между османското нашествие,

тюркската номадска колонизация и големите разместващия в западните и северните райони на полуострова, свързани с локални и по-далечни преселения на планински скотовъди.[271] Те се развиват още от XII–XIII в., но получават допълнителен мощен импулс в хода на османското завоевание. Не е изключено и протичащите от XIV в. нататък миграционни процеси в Карпатския ареал (в широкия смисъл) да имат южен пастирски компонент. Разселването на подвижни пастирски общности към Трансилвания, Галиция, Словакия и Моравия в някаква степен е паралелно на възникването и развитието на Влашкото и Молдовското княжество. При всички „миграционни" и „автохтонни" теории за формирането на днешните румънци в карпатските и долнодунавските земи именно през XIV в. се открояват преселенията на пастирски групи, които впоследствие са обособени в рамките на т.нар. „влашки статут" или „влашко право" – *Jus Vlachorum*. Той обхваща местно и придошло романско, славянско или смесено население на галицко-волинска, унгарска, трансилванска и чешка територия. Отново са налице лично свободни, социално автономни и военизирани общности от планински пастири.[272] Бягствата на християнско (българско) население на север от Дунава, сезонните миграции на карпатски планинци в съседство или на юг от голямата река, а също преселенията на „влашки" цигани[273] очертават обособена миграционна зона, в която вероятно и част от южните власи търсят нови земи.

Така или иначе, най-чувствителното пространствено изтласкване на местно население от юруците трябва да бъде отнесено към сходните им като стопански и демографски модел средновековни власи. Колонизацията на анадолски чергари се извършва в същите хронологически рамки, в които става значителната документирана концентрация на „власи" в Северозападните Балкани.[274] Тук в редица райони е възможно да се проследят вълни от новодошли през XIV–XVI в. подвижни пастирски общности.[275] Заедно със завареното романоезично население и още по-късни мигранти те участват в образуването на племенни и локални групи, впоследствие претопени сред местните славяни. Постепенно в Далмация, Босна, Херцеговина и Черна

гора изчезват „влашките“ говори и диалекти, различни от местните италиански (градски и островни) и по-близки до румънския и арумънския. Последен остатък е езикът на т.нар. „чичи“ в Истрия. Редица имена, думи, термини, писмени извори и предания свидетелстват, че подобни говори са били все още живи в Далмация и Черна гора сред „власи“, „морлаци“, „ускоци“ и други планинци до средата–края на XVI, а възможно и през XVII–XVIII в. Така например през XVI–XVII в. в Черна гора все още е имало романоезични „влашки“ общности – Угняни, Чекличи и др. За наследници на власите и днес се смятат някои сръбски или хърватски (православни и католически) групи като „власи“, „личани“, „буньевци“.[276]

Постепенно пасищните зони се насищат със скотовъдци и земеделци, а в редица области се парцелират териториално от образувалите се самостоятелни или полусамостоятелни племена със славянски, албански и романски компоненти. Впоследствие по различни причини номадският начин на живот изчезва сред влашки, „влашки“ и албански групи в Далмация, Динарската област, Северна и Средна Албания. Векове наред за самите албанци от Черна гора до Пелопонес е характерно комплексното, макар и примитивно в планините, земеделско-скотовъдно стопанство. То се съчетава с различни варианти на уседналото или подвижното пастирство – от многохилядните стада на специализираните овчарски сдружения по беломорските и адриатическите зимовища до няколкото крави, овце или кози по билата над родното село. В Албания типични номади през XIX–XX в. са само власите-„фаршериоти“ и по-късно появилите се каракачани.[277] В голямата балканска зона на кратките миграционни пътища от летните към зимните пасища преобладават други форми на подвижното скотовъдство.[278] Някои от тях се интерпретират като еволюирали от предишно, на места до късно запазило се номадско битие.[279] След XVII в. на полуострова има само три основни групи „планински номади“ – арумъните, каракачаните и юруците.

3. Етнодемографски измерения

3.1. *Юруци, татари и цигани/роми*

Три проблема, свързани с установената опозиция „юруци" юруци, значително усложняват общата картина и възможните преценки на демографския потенциал на това население: татарите, ромите и „новите мюсюлмани" в редовете на корпуса.

През втората половина–края на XVI в. започва постепенното включване на част от военизираните татари в юрушките оджаци. Според схемата на М. Гьокбилгин дотогава под началството на съответните юрушки субаши се намират 4 отделни татарски формации: *Татаран-и Актав, Татаран-и Търхала, Татаран-и Янболу* и *Татаран-и Бозата* (Боз ата[280], Бозапа, Бозайе). Тяхната организация е сходна с юрушката – те са ямаци и ешкинджии, групирани в оджаци, начело със свои черибашии; ямаци на юрушките субаши и пр., като се записват на отделно място в известните дефтери от 40-те–60-те години на XVI в.[281]

Първата група е подчинена на Налдьокенския заим и е наброявала 21 оджака в Чирменско, Ямболско и Старозагорско. Втората е била от 12 оджака в Тесалия, подчинени на Солунския заим.[282] Ямболските татари са били под началството на Коджаджъкския субаш в районите на Пловдив (7 оджака), Ямбол (9), Русокастро (8), Провадия (6), Варна (2) и Текиргьол (2). Групата Бозапа/Боз ата е наброявала 21 оджака в районите на Чорлу, Виза, Лозенград и Хайреболу, подчинени на Визенския заим, който същевременно е бил забит на мюселемите и циганите-мюселеми с център същия град.[283] От някои кануннамета от XVI в. обаче е ясно, че по различно време

части от обособените и явно по-многобройни татарски групи се подчиняват на различни юрушки началници. Така например законът за юруците „Kanun-i Yürükân-i Develüzade [?] ve Yürükân-i Yanbolu ve Tataran-i Yanbolu ve Tataran-i Bozaye ve Aktav" („Закон за юруците Девелюзаде, Ямболските юруци, Ямболските татари, татарите Бозайе и Актавските татари") се отнася за Налдьокенския субашилък и е адресиран до заима Мустафа[284], заемащ този пост през 1566 г.[285] Друг закон от 1566 г., озаглавен „Kanunname-i Yörügân ve Tataran-i Yanbolu ma'a Tataran-i Aktav" („Закон за Ямболските юруци и татари заедно с Актавските татари"), предшества опис на група от 36 оджака в районите на Пловдив, Ямбол, Русокастро, Провадия, Варна, Текиргьол и Стара Загора.[286] Той е в контекста на типичните за втората половина–края на XVI в. обозначения като „Yanbolu Tatarlı Yürükleri", „Yürükân-i Tataran-i Yanbolu" („Ямболски татарски юруци"), „Yürükân-i Aktav" („Актавски юруци" в дефтера на Визенската формация от 1642 г.) и пр., които според М. Гьокбилгин отразяват постепенната асимилация на татарите в юрушка среда.[287] В списъка на Ямболските татари, включен в дефтера на Коджаджъкските юруци от 1543 г., срещаме групови/селищни имена като Ючлю татар (ямаци на татарския сераскер), Узунджа татар (Пловдивско), Караагач татар, Мераш татар, Агач татар, Ак татар (Ямболско), Чолак татар (Ямболско и Русокастренско), Чевик татар (Русокастренско), Чагатай, Бурак татар (Провадийско), Абдуллах татар (Варненско) и др.[288] Не знаем нищо за груповата идентичност на тези татари, но е ясно, че една част от тях образуват села, като се смесват с уседналите юруци. Едва ли обаче навсякъде този процес е толкова еднопосочен, особено в Добруджа с нейното значимо уседнало и степно номадско татарско население. Други татари явно възприемат подвижния начин на живот именно в юрушкия му вариант. Такива вероятно са членовете на джемаата Ахмед Факих, регистриран като зимуващ в Дойранско през 1569/1570 г.[289]

От описа на Коджаджъкската групировка от 1543 г. личи, че „татар" като лично, селищно име или прозвище съвсем не е рядко сред записаните ешкинджии и ямаци,

особено в Добруджа, Североизточна България, Ямболско и др.[290] Ономастичните данни от същия дефтер навеждат на мисълта, че в оджаците на този юрушки санджак има немалко лица от татарски произход. Разбира се, на тази основа невинаги е възможно разграничение между една или друга група. Все пак тук има редица нехарактерни за юрушката среда имена, които се открояват на фона на известните данни за други места и райони (например за джемаатите от Горна Тракия, Средногорието, Западна България, Източна и Централна Македония). В Коджаджъкския опис от 1543 г. е налице значителен дял на тюркските некоранически (за разлика от тюрко- или ирано-арабските) имена като:

> Коркуд, Табтък, Салтук, Токмак, Дурмуш, Танръверди, Караджа, Карагьоз, Тимур, Саръ, Бензийормуш, Айдогду, Айдън, Кьопек, Субакдъ, Акбаш, Чобан, Гьочери, Юрюк и мн. др.

Подобно на кораническите много от тях са общи с имената на ямболски татари от същия дефтер. В редовете на Коджаджъкската групировка обаче откриваме немалко нехарактерни лични и групови/селищни имена със сигурен или много вероятен татарски произход като:

> Токча, Кочак, Турлуман, Дениз, Кайдан, Морал, Татар (в Силистренско); Казак, Ногай Иваз (в Карнобатско); Камулай, Бурак, Будак, Тохтамъш, Татар, (във Варненско); Байлък, Салък, Кубилай, Куджак, Татар, Татархан (в Хърсовско) и пр., нерядко с обозначението „татар“.

Прави впечатление и относително най-високата честотност на името Тимур и неговите производни (Тимурхан, Бектимур и пр.) в Текиргьолско, Хърсовско и Варненско. Точно такава (достатъчно нехарактерна на общия юрушки фон) е и антропонимичната картина на Ямболските татари.[291]

За разлика от имената от тюркски произход сред християните тези на мюсюлманското население на Балканите

през XV–XVI в. не са били обект на специализирано изследване. Личните имена със сигурен или вероятен татарски (кумански/кипчашки) произход, особено в Североизточна България и Добруджа, се нуждаят от професионален филологически анализ. Така например в джелепкешанския регистър от 1573 г., обхващащ казите Разград, Шумен, Провадия и Варна, се срещат имена като Кочак (в Разградско, Шуменско и Варненско),Чока Ного (възможно немюсюлманин от Герлово),Чоко Секо (християнин от с. Доброво, Разградско, днес изчезнало), Дениз Татар (в с. Диване Махмуд, дн. Алусиян, Шуменско), Юсуф Татар (в юрушкото селище Салман/Салманово, Шуменско), Джихан Татар (в с. Еседлу, дн. Момчилово, Варненско) и др.[292]

Немалко нехарактерни, „татарски“, имена сред Коджаджъкските юруци са общи с тези от 34-те оджака Ямболски татари, добавени в края на дефтера от 1543 г. Това е напълно обяснимо, като се има предвид, че по-голямата част от селищата или групите на Коджаджъкската формация се намират предимно в степните или хълмистите райони на Североизточна България и Добруджа, Североизточна и Източна Тракия, все в места с колонизирани през различно време татари. Именно привличането на татари в оджаците на този санджак кара някои изследователи да смятат названието „Ямболски юруци“ не за късен (от втората половина на XVI–XVII в.) синоним на Коджаджъкската групировка, а за отделна 7-а формация.[293] Срещаното в споменатия списък на Ямболските татари обозначение „от юруците“ („der Yürükler“, като групово, селищно или категориално име, а възможно и прозвище) говори за обратния процес – навлизане на юруци в местната татарска среда – или поне за контактите между двете общности. За това косвено свидетелстват и групови/поселищни имена като Данишмендлю, Гермиянлу, лични имена на татари като Анадолу, Сарухан, Караман и др. Възможно е в някои случаи да става дума за потомци на татари – преселници от Мала Азия.[294] За групата Богдан Юсуф обаче, спомената в Провадийско, можем да приемем, че е дошла от степите на север от Дунава (Молдова).[295]

Приблизително по това време и по-късно в земите

на север и североизток от Дунавската делта са известни различни, предимно ногайски татарски племенни групи, някои от които са степни номади („Göçer-Evli Nogay Tatarı Taifesinden“): Джемболук, Йеди Имки Оглу/Йедичкиоглу (части от две ногайски орди – Джембойлук и Едишкул, съседи на Едисанската и Буджакската), Кьопекли, Кьойлю, Оракоглу, Салбун Татаръ, Яранлъоглу, Урмехмедоглу и други в Буджака, около Аккерман, Бендер и пр.[296]

Общност в постоянен контакт както с военизираните, така и изобщо с юруците, са част от циганите (основно роми-мюсюлмани, но също и християни). Подобно на татарите съвместните мобилизации с циганите-мюселеми, записването на заимски и други ямаци и съжителството в селата на уседналите юруци – военизирани, рая или други, предполагат постепенната асимилация на отделни лица или групи. Други запазват етническата си принадлежност, но са част от категорията на военизираните юруци. Така например в дефтера на Коджаджъкската формация от 1543 г. се срещат обозначенията „от циганите“ („der Çingeneler“ като групово/селищно име) и „Махмуд, син на Абдуллах от циганския род“(„Mahmud veled-i Abdullah der Çingâneoglu“).[297] За юрушки субаш пък се представил някой си циганин на име Курт („Çingene taifesinden Kurd nam kimesne“), който според мухимме дефтер от 1584 г. самоволно записвал за ешкинджии и ямаци Овчеполски юруци. Той дори имал на разположение дефтери и съставял съответните документи (тезкерета и темесюци), като събирал пари.[298] Този любопитен епизод разкрива не само контактите между двете общности, но и проблемите, свързани с регистрацията и управлението на юруците.

За разлика от тюркоезичните номади циганите-чергари традиционно не се занимават с овцевъдство.[299] Те обаче са добри коневъди, занаятчии, музиканти и пр.[300] Понякога ромски скитащи групи са описани в съседство с юрушките, например във вакъфските стопанства.[301] В тези случаи е възможно да става дума за добре известното в Мала и Предна Азия взаимноизгодно съжителство, а също и обмен на специфични производства и дейности между двата типа неуседнало население. В Анадола някои

цигански групи се представят за юруци, тъй като имена като „абдал“, „джарджар“, „чингяне“ и др. имат крайно пейоративно значение сред околното население и нерядко са синоними на „скитници“, „конекрадци“ и пр. В този контекст, а също по отношение на едноименната племенна общност „абдал“ се отдалечава от първоначалния си смисъл на суфийска (мистична ислямска) секта.[302] Подвижните цигани могат да следват юруците в определени моменти от сезонните пастирски миграции и да се установяват в съседство с летовищата, зимовищата и селищата. Част от ромското население на Балканите има свои отношения с юруците, както в по-късните времена с каракачаните, като е възможно някои групи да са се преселили заедно с тюрките-номади от Анадола.

3.2. *Юруци и „нови мюсюлмани“*

Юрушкият корпус в определена степен е корпоративна организация. Висшият команден състав – субашите, а също част от назначаваните черибашии, не непременно са от юрушки произход. Често лица или групи, различни от самите юруци, в качеството си на ямаци дават обичайните суми на ешкинджиите, черибашиите (сераскерите) и субашите, като по този начин поемат част от издръжката на първите и формират приходите на последните. Това обикновено не е свързано с промяна на начина им на живот. Те могат да бъдат селяни, граждани[303], занаятчии и пр., но задължително са мюсюлмани. Черибашиите тук придобиват малки тимари едва през първите десетилетия на XVI в. Сравнително големите като приход (от 40-те години на века нататък) зеамети на юрушките санджак-бегове само частично се дължат на поземлени владения и в голяма степен – на различни суми, събирани на общо основание от собствените ямаци (*ресм-и ямакан*), някои номадски групи (*ресм-и хайманегян*), бад-у хава, различни такси и глоби за простъпки. Този вид зеамет трябва да включва достатъчно

хора и групи – уседнали и скитащи. Честото отклоняване от служба и подвижността на юруците, а също постоянните жертви в бойните действия и при изпълнение на трудовите повинности, болестите и пр. предопределят хроничната липса на подлежащи на мобилизация и облагане люде. Периодичното попълване на оджаците има за свой резерв освободени от военни и трудови задължения хора: номади, анадолски преселници, различни татарски групи. Те биват записвани заедно с юруците, за които се знае, че са се прекатегоризирали в тимарска рая, станали са градски жители, мюселеми, акънджии, челтъкчии (оризари), тусджии (солари), ягджии (маслари), джелепкешани (доставящи овце), кюреджии (рудари), спахии, еничари и пр.

Съвсем не на последно място е явно значителният брой хора с най-различен етнически и социален произход, включени в оджаците. Предписанията за регистрация на нови членове на корпуса са категорични в това отношение:

> „И повелявам, щом пристигне настоящата моя (султанска – *б. м.*) свещена заповед...да отидеш на мястото и да извършиш ново регистриране за попълване на недостига и непълнотите (в личния състав – *бел. прев.*) на юрушките групи, подвластни на твоя субашилък, пак от децата на казаните юрушки групи, *от освободените им роби, от преминали в правата вяра синове на Божии раби*, от анадолците, дошли и заселили се между юруците, и то всички онези измежду тях, които са регистрирани и чието положение не се оспорва...“[304]

Значимостта на този проблем, повдигнат още от Константин Иречек[305], го поставя в центъра на кръга от османистични изследвания, посветени на балканските юруци.[306] „Нови мюсюлмани“ (veled-i Abdullah, „синове на Абдуллах“ – „синове на Божи раби“ и освободени роби) се откриват сред ямаците на заимите и черибашиите, но също сред самите ешкинджии и тяхните ямаци. Такива лица има и сред уседналите юруци, и в състава на някои номадски джемаати, сред записаните джелепкешани от различни юрушки групи и селища.[307] Така например през август 1550 г.

софийският кадия съди двама юруци-овчари, обвинени, че са нападнали и ранили еничарин. Не само пострадалият и двама други еничари-свидетели, но и самите юруци са „синове на Абдуллах“. [308]

Мащабите на това явление във военизираната среда са впечатляващи. Страшимир Димитров открива, че през 1543 г. около 1/5 от състава на Коджаджъкската групировка са „нови мюсюлмани“. Неговият анализ обхваща част от наличните сведения – само за днешната територия на България и Северна Добруджа.[309] Обобщените в таблица данни се отнасят за казите Елхово, Русокастро, Ямбол, Пловдив, Поморие, Айтос, Карнобат, Варна, Провадия, Шумен, Добруджа, Силистра. В изследваната група са включени ямаците на заима и 4-те сераскера (черибашии), набирани от различни места, и казите Хърсово и Текиргьол, но са изключени оджаците от казите Одрин, Бабаески и Лозенград. При този огромен емпиричен обем механичните грешки са неизбежни. В таблицата фигурират 109 оджака (с по 5 ешкинджии и 20 ямаци във всеки), 56 заимски и 200 черибашийски ямаци или общо 2981 лица. От тях 617 (20,7 %) са „синове на Абдуллах“ и/или освободени роби. Ако към тях добавим 3 изпуснати оджака от каза Русокастро (които са 11 вместо посочените 8) и 20 оджака от казите Бабаески, Одрин и Лозенград, базата за изчисление се променя съответно на 132 оджака или 3356 души/имена (3300 ешкинджии и ямаци заедно с 256 ямаци на черибашиите и заима)[310]. При това положение 651 души или 19,3 % от състава на цялата групировка се оказват „нови мюсюлмани“.

Тази минимална корекция, а също неясното положение (произход) на отделни лица[311] обаче в никакъв случай не променят общата картина, изведена от Страшимир Димитров. В повече от половината от случаите става дума за освободени роби, бивши пленници от различен произход – руси, унгарци, поляци и др., доведени след поход или купени на пазара от заима, черибашиите или ешкинджиите (328 от 617 лица). Основният извод е, че юруците са среда на масова ислямизация и етническа асимилация, сравнима с еничарите. Тя се осъществява в рамките на:

„...конгломерат от хора с различен етнически произход, които били обединени от принадлежността им към една военна организация, от общите по облика си задължения към нея и помежду им, които трябвало да използват турския език като език на военната формация и на множинството от принадлежащите към нея хора. При такива условия ставало възможно да бъдат тюркизирани в езиково и битово отношение както местни, помохамеданчени и включени в корпуса хора, така и довлечените пленници, освободени роби."[312]

Страшимир Димитров установява и някои качествени съотношения. Относително висок е процентът на „новите мюсюлмани" сред ямаците на заима и сераскерите (съответно 19,6 и 21,5 %), а също локално в Североизточна България и Добруджа. Техният дял тук съответно е: в каза Варна – 28,5 %, Провадия – 25,3 %, Шумен – 11,5 %, Добруджа – 18 %, Силистра – 20,8 %, Хърсово – 36,2 % и Текиргьол – 22 %.[313] На юг от Балкана делът на тези люде е: в каза Елхово – 17 %, Русокастро – 13,8 %, (след споменатата корекция), Ямбол – 13,7 %, Пловдив – 8 %, Поморие – 10 %, Айтос – 20 %, Карнобат – 14,5 %. В казите Бабаески, Одрин и Лозенград – съответно 28 %, 14,4 % и 9,7 %. Сред Ямболските татари откриваме общо 96 „нови мюсюлмани" от 850 ешкинджии и ямаци, или 11,3 %.

Ясно е, че юрушката военна организация включва в състава си разнородни етнически и социални елементи. Това напълно съответства на нейните функции, начини на рекрутиране и самоиздръжка. В такъв случай пред нас застават два въпроса – в каква степен корпусът се опира на културната традиция и по какъв начин данните за военизираните юруци се съотнасят към номадската и полуномадската среда, която е нейният най-пълноценен носител. Според логиката на т.нар. „възродителен процес" дори дошлите от Анадола юруци в много голяма степен са смесени с бивши, заварени и доведени християни. Корпусът е просто османска военна машина, а социалната категория „юруци" разкрива, че и тези предци на днешните турци са всъщност по-скоро местни люде, „турци". Така явно или косвено се

дава превес на процесите на ислямизация над тези на колонизация и се търсят чисто количествените им измерения.

От друга страна, в своята съвкупност наличните сведения за мобилизации и служба показват, че точно номадската и свързаната с нея традиция (етос) на уседналите юруци очертават специфичния облик на организацията. Юруците са както войници, така и нещо като трудоваци. Те са натоварени с 6-месечна гарнизонна и понякога с морска служба, с работа в рудниците с обслужващи дейности като ремонти и пр. Ешкинджиите постоянно биват рекрутирани като конни или пеши воини, въоръжени с лъкове, копия, саби или огнестрелни оръжия. Субашите са отговорни за набирането и командването на определена квота от боеспособна конница и пехота, като с помощта на черибашиите извършват периодични селекции на по-опитни или изявили се на бойното поле воини (*„йигитлер"*). Част от ешкинджиите са *джебелю* (екипирани с ризници конници) и дори ако станат спахии, не напускат своя оджак. Освен че леят топовни гюллета, копаят окопи и правят дървени въглища за пещите, юруците като отлични овчари и коневъди осигуряват транспорт, а също се грижат за стадата, които изхранват армията в мирно време или в поход (т. н. *„коюн хизмети"*). Те често изпълняват ролята на артилерийски и общовойскови обоз (със собствени биволи, волове, коне и коли). И воинските, и другите умения от гледна точка на османската администрация се предават по наследство от баща към син. Затова синът на ешкинджията, съответно на ямака, поне на теория наследява статута на баща си, различните задължения и данъчните облекчения, предвидени от закона. Записването на външни лица (в категориалния, но също и в традиционния, т.е. наследствения смисъл) в оджаците и в контингента на заимите и сераскерите е стандартна практика, но се съчетава с многобройните забрани ямаците да се записват за ешкинджии и обратно, юруците да се прекатегоризират в рая и пр., а понякога и не-юруци да се домогват до този статут.[314]

Друг е въпросът, че въпреки кодифицирането на някои специфични за юруците обичаи и съсловното им („номадско", „воинско", „не-раятско") представяне в кануните

от XV–XVI в., османската администрация ги третира на общо основание като един от видовете „привилегирована рая“. Въпреки това юрушките селища и райони („юрук-луци“) на Балканите са достатъчно обособени в изворите от XVI–XVII в. Налице са всички основания да приемем, че подобно на уседналите и полуномадските общности от по-късно време и през този период наистина имаме работа с традиционна и в някаква степен изолирана среда, а не с бюрократична, социално-категориална фикция. Това в още по-голяма степен важи за номадстващите пастири.

В този специфичен контекст процесите на разпространение на исляма са доста динамичен и противоречив феномен. Те се определят от наличието или недостига на хора, от количеството собствени пленници и робския пазар, от времето и мястото, от контактите между юруците и околните немюсюлмани. В изследвания от Страшимир Димитров случай, в студията на Методи Соколоски за юруците в Македония, а също в района на Горна Струма, „новите мюсюлмани“ в огромното си мнозинство са обикновени селяни, които ползват данъчните облекчения, произтичащи от категориалната принадлежност.[315] Нещо повече – те почти винаги са ямаци, които не подлежат на военна мобилизация, или рая в селата на уседналите и полуномадските юруци. От 651 „нови мюсюлмани“ в Коджаджъкската формация само 48 са ешкинджии.

На основата на данни от тахрир дефтер от 1528 г. М. Соколоски установява, че в 33 села в Скопска, Прилепска и Битолска нахии от общо 1014 регистрирани мюсюлмани (от които 104 неженени) 429 души са членове на юрушката организация (ешкинджии и ямаци), а също акънджии и отделни топчии. В общото число на мюсюлманите, от които повече от половината са обикновена рая, той открива 156 „нови“ (което прави 15,4 %).[316] Съвършено ясно е, че „битовото тюркизиране“ на тези люде се развива в условията на напредващото усядане и „аграризация“ сред голяма част от юруците през XVI в.[317]

Тези процеси се развиват нееднопосочно, неедновременно и имат различен резултат на локално равнище. Те зависят от икономическите условия, уседналото и номадс-

кото (чуждо или родствено) обкръжение, от съхраняването или не на кръвнородствените структури, на юрушката етническа/културна идентичност. Докато в редица райони на Македония уседналите и полуномадските юруци в голяма степен запазват през вековете ендогамните бариери, очертаващи границите на общността, в Добруджа и Североизточна България се сблъскваме с доста по-различен случай. Тук, подобно на част от татарите, в преобладаващото си число военизираните юруци и „юруци“ са уседнали земеделци и скотовъди, като явно малко от тях са сезонно мигриращи към Балкана пастири. Така например при все че са споменати отделни лица с обозначението „юрюк“, в джелепкешанския регистър от 1573 г., обхващащ казите Разград, Шумен, Провадия и Варна, никъде няма номадски или полуномадски джемаати.[318] Това обстоятелство се откроява на фона на други райони с предимно планински или полупланински характер, обхванати от общите регистрации или джелепкешанските описи. За разлика от редица места в Македония, Средна Западна България, Родопите и другаде, където юруците са преобладаващите, а нерядко и единствените колонисти в селската среда, в най-източните части на полуострова и особено извън планинските райони това не е така. В Добруджа и Североизточна България те далеч не са компактни или числено доминиращи сред мюсюлманското население. Тук природно-климатичните условия предопределят други модели на подвижното скотовъдство. Освен различни форми на стационарното (в границите на селските мери), за Добруджа типични са трансхумантното пастирство подобно на прочутия котленски овчарлък от XIX в. и степното номадско с главен представител ногайските татари. Сред имената на джелепкешаните в Добруджа през XVI в. се срещат и отделни власи („ефляк“), които може да са подобни на периодично идващите тук през XVIII–XIX в. задруги от карпатски овчари-„мокани“. Още от ранната османска епоха те се движат със стадата си на големи разстояния, например между Карпатите и Мала Влахия според една грамота на Влад Дракул до олтенските боляри от 1437–1446 г.[319] В джизие регистър от 1663 г. в Русенска каза се споменава „скитаща влашка рая“, чийто

хараджа се събира „на отсек".[320] От друга страна, Южна Бесарабия и Добруджа са част от степите, в които дълго време чергарстват ногайските татари. Тук са налице сведения за придвижване на цели групи с добитъка, жилищата и дори мелниците, качени на коли.[321]

През 30-те–40-те години на XVI в. Силистренският санджак е сред административните единици с най-висока концентрация на мюсюлманско население, въпреки че неговият реален дял е обект на дискусия.[322] То се формира в резултат на разновременни и разнородни колонизационни вълни както от Анадола, така и от степите на север от Дунава, а също като последствие на процесите на ислямизация. Освен татарите, които се откриват като „юруци" в Коджаджъкските оджаци и явно постоянно се прехвърлят на юг от Дунава и през XVI в., тук са налице най-различни по произход анадолски мюсюлмански елементи. Като селско население те все още са първо или едва второ поколение от преселници и през 60-те–70-те години на XVI в.[323]

Допълнение към общата картина могат да бъдат различни местни тюркоезични групи. Въпреки нейното пропагандно артикулиране за целите на „възродителния процес", тезата на Страшимир Димитров за заварени от османците остатъци от християнско тюркоезично население в Добруджа в никакъв случай не е загубила научната си стойност. Това не са само предците на гагаузите в Добруджа и Тракия, но, както видяхме – и на „турците-християни" в Македония.[324] В контекста на наличните ономастични данни твърде вероятно е подобни тюркоезични общности да са оцелели в ранната османска епоха и на други места.[325] Друг е въпросът дали става дума за остатъци от прабългарите, печенегите, узите, християнизираните огузо-туркмени или куманите/кипчаците-християни от бившата Златна орда и в каква степен те са били интегрирани сред средновековните българи. Подобни сведения са налице например за вилаета Браничево през 60-те години на XV в. Тук сред раята, войнуците, християните-спахии и др. (извън обособените влашки групи) срещаме тюркски (кумански?) имена като:

Богадир син на Джурка, Степан син на Чагатай, Дърман, Милован син на Алтоман, Алаванд, Чагатай, Брайош син на Ошишка, Дурман син на Брайко, Братко син на Батой, Крагуй (многократно), Тодор Кузга, Доган (неколкократно) и др.

Напълно е възможно в част от случаите да става дума за все още запазени остатъци от българо-куманската аристокрация само няколко години след османското завоюване на този край.[326]

В Добруджа и Североизточна България запазено тюркоезичие (или двуезичие) е една от възможните причини за постепенна ислямизация. Тук наистина се образува мюсюлманска амалгама, която постепенно поглъща и „турцизира" („аграризира", акултурира) и самите юруци. В продължителна времева перспектива в Североизточна България и Добруджа юруците не оцеляват като отделна общност, съответно не се споменават през XVIII–XX в.

Възможно е голямото количество от конвертити в добруджанските оджаци да се дължи на необходимостта за задължително попълване на техните редове поради стратегическото значение на тези земи като плацдарм срещу Влахия, Молдова, Полша и Русия. То се постига чрез включване на всякакви по произход люде, предимно като ямаци. Не е изключено в този контекст да се поощрява и относително по-активна ислямизация на местно население.[327]

Немалкото число освободени роби в състава на Коджаджъкската формация през XVI в. без съмнение е свързано както с военните походи, така и със сухопътното трасе на докарваните от кримските татари кервани от пленници за робските пазари на Цариград.[328] По това време „ловът" на хора за нуждите на традиционно разпространеното домашно робство, но преди всичко за продан, е типично занимание на номадите ногаи.[329] В някаква степен и на това се дължи фактът, че като цяло в „чисто добруджанските нахии" (ако изключим казите Шумен и Провадия) процентът на ислямизираните „юруци" е найвисок – 29 %, като достига до около 36,2 % в Хърсовско.[330] Пленниците са част от военната плячка и (ако бъдат про-

дадени) – от страничните доходи на заимите, сераскерите и ешкинджиите. Ако бъдат задържани, освободени (като съответно приемат исляма), обикновено стават ямаци. В този случай те по-скоро са допълнителна работна ръка, отколкото пълноправни членове на оджака или на юрушките родове. Само единици стават ешкинджии, като нерядко служат вместо бившите си владелци.

Общностите (джемаатите), съставени предимно или изцяло от номади и полуномади, са в някаква степен друга среда, за която се очертават по-различни измерения на процесите на ислямизация. Както е явно от таблица II, сред тези скитащи планинци-овцевъди „новите мюсюлмани“ са единици. В таблицата е обхваната числено по-малка сборна група в сравнение с Коджаджъкския санджак, но въпреки това данните са относително представителни, особено като се има предвид, че се отнасят за обширна територия. Те са изведени на основата на друг вид регистрации (тахрир и джелепкешански дефтери) от 70-те години–края на XVI в. Това предопределя някои неизбежни непълноти. От общо 186 групи (джемаати), 38 са посочени само по име, без сведения за размера или състава им, като част от тях са „извън дефтера“. Други 32 джемаата са с посочен брой на номадските семейства, но без личните имена на техните глави (322 души). Известни са ни 1151 лични имена от 116 джемаата (глави на семейни домакинства, неженени, имами). От тези лица за 293 знаем, че са ешкинджии и ямаци, които или имат юрушки чифтове, или са номади (*хаймане*) подобно на мнозинството от членовете на съответните джемаати. Притежаващите земя са общо 424 лица (с юрушки и раетски чифтове, непълен чифт на бенаци), но в някои случаи както военизираните, така и другите едновременно владеят поземлен участък и плащат ресм-и духан (димнина) като номади. За някои от джемаатите от дефтера за Кюстендилския санджак от 1570 г., например в Дойранско, Валандовско и Радовишко, е ясно, че част от членовете им владеят поземлени участъци, но други, с неизвестна численост, са номади (с димнина). Няма как да знаем реалната численост и състав на джемаатите, известни само от записаните джелепкешани или от планинските яйлаци, съответ-

но подгрупите, дялът на военизираните и много вероятно – на още ислямизирани лица. Едва ли общите регистрации изцяло са обхванали дори описаните (предимно зимуващи) номадски и полуномадски общности. При това положение 44 от поименно известните лица се оказват „синове на Абдуллах“ и/или освободени роби. Повечето от тях са уседнали раи (16 души) и членове на военната организация (9 ямаци и 1 ешкинджия). Джелепкешаните са общо 9. За 12 лица (от които 1 ямак), описани като юрушки хайманета, можем да сме почти сигурни, че са „нови мюсюлмани“, които са възприели номадския начин на живот на бившите си господари. (Виж таблица II на с. 110.)

ТАБЛИЦА II
ЮРУШКИ ГРУПИ В СРЕДНА ЗАПАДНА, СЕВЕРОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ, МАКЕДОНИЯ, ГОРНА ТРАКИЯ И СРЕДНОГОРИЕТО ПРЕЗ 70-ТЕ ГОДИНИ–КРАЯ НА XVI В.[331]

ИЗ.[332]	ДЖЕМААТ	ЛОКАЛИЗАЦИЯ	ЛЕТОВИЩЕ	Р. Л.	ИСЛ.
	ПОДГРУПИ				
III	Абдулъ	к. Филибе, до с. Кьоселер[333]	вер. Сърнена гора	2*	–
III	Айдин[334]	н. Дупнидже	неуст.	3[335]	–
Iб	Ак Гормиш, Хаджи Хюсеин и Гали	н. Ищиб	неуст.	17Х.#	–
III	Ала Софилер Ала Софилер	к. София к. Татар пазаръ	Голема планина Витоша	27* +17*	1+1о.р. +2
Iв	Али Факих	н. Боймия[336]	неуст.	22	–
Iг	Ахбие Кара Али	к. Уструмджа	Плачковица	–	–
Iв	Ахмед Факих[337]	н. Дойран гьолю	неуст.	3, 2В.	–
Iв	Арзали[338]	н. Дойран гьолю	неуст.	17Х.	–
Iв	Аризли Кара Иляс[339] Тургут Факих	н. Тиквеш	неуст.	40Х. (вкл. Е. и Я.)	2р., 2Х.
Iв	Аякчи	н. Дойран гьолю	неуст.	5Х.	–

Iв	Базарли огулларъ[340]	н. Дойран гьолю	неуст.	9Х.	–
III	Бакрачлу	к. Самоков	вер. Рила[341]	2*	–
III	Бакрачлу	к. Татар пазаръ	неуст.	5*	–
Iв	Балабан огулларъ и Юсуф огулларъ	н. Тиквеш	неуст.	25 Х.#	–
Iб	Балканли	н. Ищиб	неуст.	3#	–
Iг	Балталу[342]	к. Уструмджа	Плачковица (1Ст.)	–	–
III	Бараклар	неуст., н. Караджа даг	вер. Сърнена гора[343]	1*	–
VI III	Бахшайъш (Хаджи Бахшайъш)	к. Филибе[344]	Средна гора	–	–
Iв	Бекташ огулларъ	н. Уструмджа	неуст.	4Х.	–
Iб	Бекир огулларъ[345]	н. Ищиб	неуст.	–	–
Iб	Белилер	н. Ищиб	неуст.	8, 1 Х. с ч.(В)	–
III	Бейлилер[346]	к. Самоков	вер. Рила	22*	1
II					
III	Берковски	к. Беркофча	вер. З. Стара пл.	18*	–
Iб	Боганли	н. Ищиб	неуст.	3 Х.#	–
Iв IV	Буламачли[347] Буламаччъ	н. Дойран гьолю к. Уструмджа	неуст.	2, 4Х. 1*	–
Iв	Гьокче огулларъ[348]	н. Дойран гьолю	неуст.	3Х.#	–
Iв	Гьолменлу[349]	н. Дойран гьолю	неуст.	7Х.	–
Iв	Давуд огулларъ	н. Уструмджа	неуст.	2, 1В. (Х.)	–

IБ	Делирджилер	н. Ищиб	неуст.	6В, 1Х. 2ч.	1о.р.
Iб	Деми Али	н. Ищиб	неуст.	–	–
III	Дервишлу[350]	к. Самоков	вер. Рила	6*	1
VI					
III	Джафер Факих	к. Татар пазаръ	Средна гора, вер. Витоша[351]	27*	1о.р.
III	Дж. при Илиаслу[352]	н. Караджа даг	вер. Сърнена гора	6*	–
III	Дж. при Кул	к. Филибе[353]	Средна гора		
VI	Пънаръ			4б.*	–
Iг	Дж. на субаша Джафер	к. Уструмджа	Плачковица (1Ст.)	–	–
III	Дж. при текето Юрук Иса	к. Филибе	неуст.	7б.*	–
III	Дж. при Чомлек[354]	н. Коюн тепеси	вер. Средна гора	1*	–
V	„Джемаатите Обурлар“	около Стари Дойран	неуст.	–	–
Iб	Диарли	н. Ищиб	неуст.	20 Х.#	–
Iв	Диване Салих	н. Уструмджа	неуст.	5Х.,1В. Х., 1 В. с ч.	–
Iб	Доймушлар	н. Ищиб	неуст.	3В.	–
Iб	Долни Джаферли и Мишлу	н. Ищиб	неуст.	20 В., 1ИМ. 2 Х. с ч.	–
Ia	Донджи	н. Дупнидже	вер. Рила	4	–

III	Драмалъ	н. Караджа даг	Сърнена гора	3*	–
Iв	Дурак огулларъ	н. Дойран гьолю	неуст.	10Х.	1Х.
Iв	Еджели[355]	н. Дойран гьолю	неуст.	6Х.	–
Iв	Ейерджели[356]	н. Дойран гьолю	неуст.	13Х.	–
Iв	Ейне бей	н. Тиквеш	неуст.	4, 2Я., 10Х., 1Х. с ч., 1р., 1 ИМ	–
Iв	Ейне Ходжали	н. Боймия	неуст.	16Х.	1Х.
Iв	Емирли	н. Тиквеш	неуст.	16Х.#	–
Iв	Ейнеджели[357]	н. Дойран гьолю	неуст.	12Х.	–
Iв	Емиршах Мурат	н. Дойран гьолю	неуст.	–	–
Iг	Енлер	к. Илиджа	Осогово (1Ст.)	2#	–
Iб	Ереклер[358]	н. Ищиб	неуст.	4В.	–
III	Еюб Вели	н. Караджа даг	Сърнена гора	5*	–
Iг	Идрислу	н. Уструмджа	вер. Беласица	–	–
III	Изединли	к. Самоков	вер. Рила	5*	–
Iв	Иляс огулларъ	н. Боймия	неуст.	4Х.	1Х.
III	Инджелу Турсанлу	к. Татар пазаръ	вер. Витоша[359]	5*	–
Iв	Искендер огулларъ и Гьокчели	н. Боймия	неуст.	2 Х.#	–
Iб	Исхак обасъ	н. Ищиб	неуст.	–	–
Iв	Кабил оглу	н. Уструмджа	неуст.	4Х.	–
IV	Кара Иляслу[360]	к. Уструмджа	неуст.	1*	–

VI	Кара Кадълар[361]	к. Филибе	Средна гора	–	–
Iв	Кара Меми и Халил	н. Тиквеш	неуст.	8Х.#	–
Iг	Кара Насух	к. Струмджа	Плачковица	–	–
III	Кара Османлар	н. Караджа даг	вер. Сърнена гора	2*	–
Iб	Кара Ходжа[362]	н. Ищиб	неуст.	–	–
Iв	Кара Ходжа огулларъ[363]	н. Тиквеш	неуст.	4,1ИМ	–
IV	Кара Якуб	к. Струмджа	неуст.	2*	–
Iв	Кара Ярдъмли	к. Струмджа	неуст.	2Х.#	–
III	Карагъозлю	к. Самоков	вер. Рила	3*	–
IV	Карагъозлю	к. Струмджа	неуст.	1*	–
Iб	Караджа Али[364] Караджа Али	н. Ищиб	неуст.	15В. +10 р., 1ИМ., 3 Ю., 7В., 2Х.	 1Х.
Iв	Караджалар[365]	н. Дойран гъолю	неуст.	7#	–
Iб	Каралар[366] Каралар Дорфул[367] Дурфул обасъ Джашарлар Евренос огуларъ	н. Ищиб н. Струмджа	неуст.	1, 2 Х. 17В., 1Х.б, +9В. +13В. 1Х. 1ИМ.	 1о.р. 1р.,б.
Iб	Караманли	н. Ищиб	неуст.	25Х.#	–

III	Карталъ[368] Каралар[369]	к. Татар пазаръ	неуст.	8*	–
Ів	Кулагозли[370] Кулагозли Кара Мусали	н. Струмджа к. Струмджа	неуст. Плачковица	8Х.# –	– –
Ів	Късъл Доганджилер[371]	н. Боймия	неуст.	19 Х.	–
III	Късълджелу	к. Татар пазаръ	неуст.	2*	1
III	Кърълджали	к. Самоков	вер. Рила	3*	–
Іб	Кьоселер[372]	н. Ищиб	неуст.	11В.	1Я.
Іг	Кьоселу	к. Струмджа	Плачковица (1Ст.)	–	–
III	Макбулу	неуст.[373]	неуст.	1*	–
Іг	Махмудлу	к. Илиджа	Осогово (1Ст.)	5	–
III	Махмудлар	н. Караджа даг, до с. Балджилар[374]	Сърнена гора	1*	–
Іб	Менла[375]	н. Ищиб	неуст.	–	–
Ів	Мехмед огулларъ	н. Струмджа	неуст.	8	–
IV	Мирджа	к. Струмджа	неуст.	1*	–
III	Мист-и Кебир	н. Караджа даг	вер. Сърнена гора	1*	–
Ів	Мурджали	н. Боймия	неуст.	2Х.	–
Ів	Мукабили[376]	н. Дойран гьолю	неуст.	7Х.	–
III	Мусаджили	к. Самоков	вер. Рила	5*	1
Іг	Мустафа обасъ	н. Илиджа	Осогово (1Ст.)	1#	–

Iв	Мустафа огулларъ	н. Боймия	неуст.	3Х.	–
Iв	Насух обасъ	н. Струмджа	неуст.	9Х.#	–
Iа	Омер обасъ	н. Дупниджe	вер. Конявска пл.	–	–
Iб	Оруч[377]	н. Ищиб	неуст.	–	–
Iв	Пири Ходжа	н. Боймия	неуст.	6Х.	1Х.
Iб	Режеп[378]	н. Ищиб	неуст.	–	–
III	Реджеплу	н. Караджа даг	вер. Сърнена гора	3*	–
III	Реис обасъ	н. Караджа даг,	Сърнена гора	3*	1
		вер. до с. Главатар[379]			
Iб Iг IV	Салтуклу [380] Али Ходжа Салтиклер Хаджи Пири Юсуф Салтуклу	н. Ищиб н. Уструмджа	Плачковица (2 Ст.) Рила (1Ст.)	46.Х# 4+5#	–
Iг	Саръ Гьолю[381]	к. Солун	Каменица[382](1Ст.)	–	–
Iб	Сейди Факих[383]	н. Ищиб	неуст.	–	–
Iв Iг Iг	Серчи [384] Идриз Ходжа Серчи Сюлейман Факих Хаджи огулларъ „Солунски Ю.“	н. Петрич, Боймия, Дупниджe, Уструмджа к. Враня	Плачковица Рила Беласица Варденик (1Ст.)	76 (Х, В.) 3Х 17#	–
Iв	Синир Кесем	н. Дойран гьолю	неуст.	6 Х.	–

Iв IV	Сунгур Кара огулларъ Сунгурлу	н. Дойран гьолю к. Уструмджа	неуст. неуст.	4Х.#[385] 1*	– –
Iг	Суратлар	неуст.	Осогово (3. Ст.)	17+18+14	–
Iв	Сухейли	н. Дойран гьолю	неуст.	10Х.	–
Iв	Сюлейман	н. Боймия	неуст.	5Х.	–
Iв	Сюлейман огулларъ	н. Уструмджа	неуст.	1Х., 2В.Х.	–
Iв	Таракчили	н. Боймия	неуст.	3	–
Iв	Татарли[386] Татар огулларъ	н. Боймия	неуст.	3Х. +3Х.	–
Iг	Терзи Хасан	к. Струмица	Плачковица (1Ст.)	–	–
Iб	Тимарли	н. Ищиб	неуст.	–	–
Iб	Тимурли	н. Ищиб	неуст.	7В.	–
Iб	Тогушлар Тогушлар Бекирли	н. Ищиб	неуст.	21В., +1, 1ИМ. +17В., 1 ИМ	1Я. 1Я.
Iб	Токатли	н. Ищиб	неуст.	–	–
III	Топранлу	к. Самоков	вер. Рила	6*	–
Iб	Турасилер	н. Ищиб	неуст.	3В.	–
Iб	Тургут Али и Хаджи Турханли	н. Ищиб	неуст.	12#	–
Iв	Тургутлу[387]	н. Дойран гьолю	неуст.	8 Х.	–
Iв	Турсанли	н. Дойран гьолю	неуст.	13 Х.	–

Iб	Турханли	н. Ищиб	неуст.	26 В.,2р.	2Я., 1Е.,1р.
Iв	Туршахи	н. Уструмджа	неуст.	–	–
Iг	Узунджалу	к. Уструмджа	Плачковица (1Ст.)	–	–
Iв	Увейс[388]	н. Дойран гьолю	неуст.	–	–
Iб	Умур[389]	н. Ищиб	неуст.	–	–
III	Умурджали	н. Караджа даг	вер. Сърнена гора	5*	–
III	Урумлар	к. Самоков	вер. Рила	1*	–
III	Урумлу	к. Татар пазаръ	неуст.	8*	–
Iб	Услуджа Касим[390]				
	и Докер Вели	н. Ищиб	неуст.	13	–
Iв	Фенали	н. Уструмджа	неуст.	5Х.#	–
III	Хаджи Али	к. Самоков	вер. Рила	2*	–
Iв	Хаджи Али Хаджи Али	н. Уструмджа	неуст.	6Х +13В. Х.	1Я.Х.
Iб	Хаджи Бейли	н. Ищиб	неуст.	32#	–
Iб	Хаджи Йолджилер	н. Ищиб	неуст.	–	–
Iб	Хаджи обасъ махала Дикенлер	н. Ищиб	неуст.	10, 2В. +5В.,28 р.	9р.
Iв Iг	Хаджи Огуллари[391]	н. Уструмджа	Плачковица (1Ст.)	5 Х.#	–
Iб	Хаджи Сайли	н. Ищиб	неуст.	6Х.#	–
Iб	Хаджи Сейди[392]	н. Ищиб	неуст.	–	–

III	Хаджи Халил[393]	н. Коюн тепеси	вер. Средна гора	1*	–
Iб	Хаджи Халил	н. Ищиб	неуст.	9В., 2Х.	–
Iб	Хаджи Хамзали[394]	н. Ищиб	неуст.	21В.	1Я.
Iг	Хаджи Хамзали	к. Илиджа	Осогово (1Ст.)	13#	–
Iа	Хаджи Хасан	н. Дупнидже	Рила	13	–
VI	Хаджъ Хасан	к. Филибе[395]	Средна гора	–	–
Iб	Хаджи Юсуф[396] Хаджи Юсуф	н. Ищиб н. Боймия	неуст.	10В. +9Х.	1Х.
VI	Хаджлъ	к. Филибе[397]	Средна гора	–	–
III	Хадър Факих	н. Караджа даг	вер. Сърнена гора	4*	–
Iб	Хасан	н. Ищиб	неуст.	–	–
Iа	Хасан обасъ	н. Дупнидже	Конявска пл.	–	–
Iв	Хасан огулларъ	н. Боймия	неуст.	4Х.	–
Iв	Хасан огулларъ	н. Струмджа	неуст.	7Х.#[398]	–
Iв	Хасан Факих[399] Ахмедлу	н. Дойран гьолю	неуст.	23Х.(В.) +5Х.	–
Iб	Хасух	н. Ищиб	неуст.	–	–
Iв	Хизирли	н. Струмджа	неуст.	5, 2 В.	–
Iв	Ходжа огулларъ	н. Дойран гьолю	неуст.	–	–
Iв	Хизир и Кючюк Али	н. Струмджа	неуст.	5Х.#	–
Iв	Хизир огулларъ	н. Боймия	неуст.	2Х.	–
Iв	Хизир огулларъ	н. Боймия	неуст.	4Х.	–

Iв	Худаверди[400]	н. Уструмджа	неуст.	7Х.	–
Iв	Чавуш Факих[401]	н. Дойран гьолю	неуст.	3Х.,9В.Х.	2
Iв	Чалук Мустафа огулларъ	н. Боймия	неуст.	6Х.	–
Iг	Чалъклу	к. Уструмджа	Плачковица (1Ст.)	–	–
Iб	Чанаклар[402]	н. Ищиб	неуст.	–	–
III	Чилилер	к. Самоков	вер. Рила	11*	–
Iб	Шейх огулларъ[403]	н. Ищиб	неуст.	–	–
Iв	Юнус Дервиш[404]	н. Дойран гьолю	неуст.	9Х.	–
III	Юнчал Докуз дереси	н. Караджа даг	Сърнена гора	4*	–
Iв	Юрганджили[405]	н. Тиквеш	неуст.	14Х.#	–
Iв	Ю. при Демир				
	Капия[406]	н. Тиквеш	неуст.	–	–
II	Ю. дж. при с. Кладиндже[407]	к. София	Витоша	3Х.	–
Iв	Юсуф	н. Уструмджа	неуст.	10Х.	1Х.
Iг	Ягмурли	к. Кратово	Осогово (1Ст.)	2#	–

Логичният извод е, че при запазени кръвнородствени и на места племенни структури номадските юруци относително по-трудно приемат в своята среда „нови мюсюлмани" и че и тук това явление по-скоро е свързано с постепенното усядане и „аграризиране" на част от тези групи или на техни подгрупи. При високата степен на фрагментарност на сведенията изобщо за скитащите юруци вероятно е реалният дял на конвертитите сред тях да е по-голям, но едва ли може да се сравнява с известните данни за живеещите в села членове на оджаците. „Новите мюсюлмани" са предимно бивши роби на неуседналите ешкинджии, доведени след походите. Те могат да станат техни ямаци или понякога да служат вместо тях.

И при скитащите, и при уседналите юруци не непременно войната и османските интереси са единствените причини за интегриране на „нови мюсюлмани". Някои от местните немюсюлмани могат да приемат исляма като наемни слуги (пастири) на юруците или като техни съдружници – овчари и джелепкешани. За определени дейности като пастирство, производство на сирене и кашкавал, за пазене на периодично напусканите колиби през зимата и др. власите и каракачаните понякога използват наемна работна ръка, майстори сиренари и др. от средата на околното уседнало население.[408] Отделни сведения от XVI–XIX в. ясно показват, че и юруците не са изключение. Така например членове на явно немалобройните номадски джемаати Ала Софилер и Джафер Факих имат двойна регистрация в Татар-Пазарджишката и Софийската каза, тъй като зимовищата им са в Горна Тракия, а летовищата – на Витоша и по Средна гора. Те се опитват да избегнат облагане с данъци на някаква част от стадата, като ги изпращат със слугите си. Впоследствие твърдят, че овчарите са умрели или избягали, а овцете не са се завърнали.[409] Сред джелепкешаните от джемаата Айдън, Дупнишка каза, е записан и един християнин – Пенчо Цено от с. Лисия, Благоевградско.[410] Хюджет на Солунския кадия от 1562 г. известява, че чобаните Рахман, Ахмед, Абди и Йован (!) от джемаата Келеф (Келефли) са предадени на войводата Юнус.[411] Съвместно отглеждане на овце от християни и мюсюлмани (за които

е почти сигурно, че са юруци) е отбелязано в списъка на яйлаците в Кюстендилския санджак от 1570 г.: „търла на Тимур, син на Бали, Сефер, син на Хасан, Богдан Рая и Стоян Богдан, в яйлака Туртел, спадащ към нахия Щип." (в Плачковица планина).[412] През 1675 г. е записано оплакване на немюсюлманина Стоян от с. Чираджъ (Борово, Старозагорско) от четирима братя юруци. Първият бил техен наемен овчар, но не му бил заплатен трудът, а негови съселяни мюсюлмани му отнели 100 овце.[413] Към края на XVII в. отделни групи немюсюлмани са включени в *агнама* (данка върху овцете) на юруците от военната формация Евляд-и Фатихан.[414] Българи – наемни овчари на мюсюлманин от Демирхисарско (най-вероятно юрук) се споменават в Рила планина през 1859 г. и пр.[415]

Като вероятен фактор можем да приемем и синкретизма на доислямските тюркски или други вярвания, суеверия, обичаи, които са част от юрушката традиция, и мюсюлманската религия.[416] Част от „новите мюсюлмани" могат да си останат уседнали във или в съседство с юрушките летовища, зимовища и поселища, а също в образувалите се смесени села. Други, особено в по-млада възраст, по принуда или доброволно могат да приемат не само исляма, но и номадството като начин на живот. В този случай техните потомци възприемат напълно „юрюкчюлюка" и биват инкорпорирани в съответните семейства и родове. Едва ли обаче това е масово явление в номадската родова среда. Дори и да предположим по-широко разпространение на домашното робство, свързаната с него асимилация не обезличава юруците в културно отношение и едва ли чувствително променя тяхната традиция.

В други случаи, не само в Добруджа, сливането с уседналото население е довело до изчезване на юрушката идентичност. При окончателно установяване и „аграризация", в зависимост от обстоятелствата, ендогамните бариери стават по-пропускливи, а взаимната асимилация обхваща „нови мюсюлмани" в смесените села. Юруците възприемат местната земеделска практика, терминология, лексика, елементи на облеклото, някои обичаи и т. н. Това може да доведе до изгубване на „юрюкчюлюка". В редица райони

обаче усядането само по себе си не води до този исторически резултат.

Евлия Челеби, при всички резерви към неговите социални предразсъдъци, културни стереотипи и жанрови клишета, отбелязва следното за „читаците-юруци" в района на Чаршамба Пазаръ (Саръгьолската котловина и град Джума Пазаръ/Амигдала в Югозападна Македония):

> „Това е областта на юруците. Това племе си има отделен, специфичен език. Сведения за езика на племето на читаците-юруци, завзело страната на гръцкото племе: Първоначалните прадеди на това нечуждо на пиянството племе били доведени от Сюлейман, син на Орхан гази измежду туркменското племе от Анадола. Когато се заселили в тази област, те завързали приятелство и се смесили с българските и гръцките неверници и сега говорят на един отделен език с особен изговор."[417]

Трябва да приемем, че корпусът и самата юрушка общност са част от комплексно действащите и дълготрайни фактори, допринесли за разпространението на исляма на Балканите. „Етническата чистота" не може да бъде отправна точка към никоя общност, дори и към преобладаващо ендогамните номади, а търсенето на чисто демографски, количествени измерения понякога може да бъде подвеждащо в контекста на етническите и културните идентичности.

3.3. *Численост*

Дори най-приблизителното изчисление на общия брой на юруците на Балканския полуостров се натъква на големи трудности. Относително най-сигурна база са списъците на военизираните групировки през XVI в. Основният проблем при тях е липсата на дефтери за определени години и периоди, особено за Солунската и Овчеполската формация. Ако за основа се вземат сведенията от тахрир дефтери за определена област, както

това прави Методи Соколоски за Македония, получените цифри също са твърде приблизителни. Той групира 6866 регистрирани като юруци лица в Македония (в 19 нахии) през 1569/1570 г. В това число обаче са включени не само членове на военната организация, но и немалко „свободни“ номади и други с обозначението „юрюк“. През 1543 г. известните оджаци в Югоизточна, Западна и Югозападна Македония са 235, което прави 5875 души без част от Овчеполските оджаци, от които през 1566 г. 88 (или още 2200 души) са в границите на тази географска област (вж. таблица I). В рамките на това изчисление съответстващата на броя на оджаците численост само на военизираните юруци в Македония през 40-те–60-те години на XVI в. би трябвало да е 8075 без мюселемите и акънджиите, юрушката рая, част от номадите и пр.[418] При сравнение например на приведените по-горе статистически данни за Солунската и Овчеполската формация, от една страна, от собствените им описи (съответно от 1543 и 1566 г.), а от друга – от общите регистрации на населението (от 1560/1570 г.), веднага се откриват съществени разминавания в изведената численост за немалко места. При втория вид регистрация значителна част от уседналите юруци не се открояват на фона на обикновената мюсюлманска рая, мюселемите, акънджиите, джанбазите, оризарите и пр. Извън описите на юрушките санджаци невинаги се отбелязват ешкинджиите и ямаците от съответните групировки.[419] В юрушките списъци пък понякога отсъстват сведения за ямаците на заимите и черибашиите/сераскерите и т.н.

Номадите – както отделните семейства, отбелязвани епизодично сред селските жители, така и обособените групи (джемаати), често са посочени с твърде приблизителна численост предимно в местата за зимуване. И тук, и в регистрациите по други линии, например джелепкешанските списъци и описите на яйлаците, също остават много групи само със споменати единични членове или общностни имена без посочена или установима чрез данъците и таксите численост. Немалка част от чергарите юруци (*сербест хаймане*) през целия XVI в. са извън военизираната организация, като отделни групи имат записани ешкинджии и ямаци и са

известни като резерв на оджаците. Друга част от номадите без да подлежат на мобилизация, в различни години дават различни суми *(ресм-и хайманегян)* на субашите, но дори и тяхната численост трудно се поддава на преценка. Подобно на заимските ямаци размерът на този данък варира между 18–22–25–40–50 акчета и най-често е известна общата сума като дял от дохода на съответния юрушки санджакбей, но не и от колко пълнолетни лица се събира.[420] Като цяло корелацията между различните видове регистрации, различните моментни или локални картини е изключително трудна дори през най-добре покрития от изворите XVI век.

Различни сведения за мобилизации, а също трактати на османски и други автори се припокриват или разминават с цифрите от юрушките дефтери. Султанска заповед от 16 декември 1565 г. определя Танръдагските и Коджаджъкските оджаци съответно на 323 и 135, заедно със 126 оджака „Ямболски татарски юруци", 105 на Визенски юруци (погрешно разчетени от А. Матковски като Видински), 193 оджака Налдьокенски юруци (според Матковски–Дебърски, плюс 21 на татари и 39 на джанбази), а също отделно 353 оджака джанбази и 155 оджака цигани от района на Къркклисе/Лозенград. Броят на подлежащите на транспортна служба (теглене на топове с биволи) Солунски и Овчеполски юруци не е указан.[421]

Като сравнява с други преписи от XVII в., Ахмед Акгюндюз стига до заключението, че кануннамето на Софиялу Али Чауш от средата на XVII в. е копие на законник от времето на Сюлейман I (1520–1566). Посоченият в него общ брой на оджаците на военизираните юруци в Румелия е 1464. В началото на XVII в. Айни Али отбелязва, че Солунските юруци са 400 оджака. Същата цифра фигурира и у Евлия Челеби, който според А. Акгюндюз вероятно я е взел от предходния османски автор.[422] В султанска заповед от 1580 г. броят на Танръдагските оджаци се определя на 419.[423] В началото на XVII в. Айни Али посочва следния брой на оджаците на румелийските военизирани юруци: 88 Овчеполски, 323 Танръдагски, 400 Солунски, 168 Коджаджъкски и 314 Налдьокенски. Това прави общо 1293 оджака без Визенските юруци, които най-вероятно

Айни Али е обединил с тамошните мюселеми (170 оджака). Йомер Авни (1642 г.) посочва 1290 оджака, като според него е възможно объркване с част от мюселемите, които са 1019 оджака (Къзълджански, Чирменски, цигански и Визенски). Общо мюселеми и юруци са 2390 оджака.[424]

В характерния му маниер Евлия Челеби посочва за 50-те–60-те години на XVII в. на едно място, че „юрушкият аскер“ (т. е. ешкинджиите) от Румелия е 9000 души, на друго – 6000 юрушки ешкинджии-джебелю и артилерийски обоз само от Солунските юруци, като освен тях имало още „12 000 юрушки ешкинджии и читашки аскер“. Според Пол Рико (1668 г.) военизираните юруци в Румелия са 1294 „семейства“ (т. е. оджаци, понеже той се опира на османските автори от XVII в.).[425] Според рисалето (критическия трактат) на Кучи бей, съветник на Мурад IV (1623 1640), в Румелия в предишните времена е имало 40 000 военизирани юруци. Общият брой на отиващите на война юруци и мюселеми-ешкинджии бил 5000–6000 души.[426]

При това положение статистическите сведения, почерпени от юрушките дефтери, остават основна база за сумарна оценка на демографския потенциал на военизираните юруци, но не и на номадите извън оджаците. Първата обща цифра, изведена от Й. Баркан преди появата на юрушките списъци, е на основата на тахрир дефтери от 20-те–30-те години на XVI в. Според него на Балканите по това време са регистрирани 37 435 юрушки ханета (семейни домакинства на номади, полуномади и уседнали), от които 23 000 са на членовете на военната организация.[427] Това прави около 17,7 % от общото число на мюсюлманите или приблизително 3,6 % от цялото население на полуострова (без 12 105 ханета мюселеми, част от които от юрушки произход).[428] Спирос Врионис смята, че тези цифри са пряк показател за числеността на колонизираните тюркоезични номади, нещо, което не можем да приемем в контекста на развиващите се поне от средата на XV в. процеси на усядане и съпътстващата ги ислямизация, както и на продължаващите през XVI в. преселения от Мала Азия и татарските степи.[429]

Най-систематични изчисления са направени наскоро от Мехмет Инбашъ. Той се опира на таблиците на М.

Гьокбилгин, но внася редица корекции на основата на неизползвани преди това юрушки описи от 1543/1544 до 1675 г. При това съвестно са взети предвид различни припокривания и разминавания в изворите, засягащи отбелязването или не на ямаците на заимите и черибашиите, варирането на броя на юруците в оджак, непълнотите при регистрациите и пр.[430] Тук възпроизвеждаме само една от таблиците, отнасяща се за установения брой на оджаците.[431] (Виж таблица III на с. 128.)

На тази основа са правени различни изчисления за броя на балканските юруци през XVI в. М. Гьокбилгин приема, че числеността само на Налдьокенските и Танрълагските юруци възлиза съответно на 50 000 и 100 000 души заедно с някои групи от невключените в оджаците номади (*сербест хаймане*).[432] По същия начин у Д. Еремеев фигурира цифрата 250 000 юруци на Балканите, от които 230 000 членове на военната организация заедно с тяхните семейства и между 20 и 70 000 невключени в оджаците номади.[433] На база от 1353 оджака (като прибавя към общо 1262-та оджака на 5-те известни му по численост групировки от 1543 г. още 97 от Овчеполската от 1566 г.) Стр. Димитров изчислява, че общият брой на военизираните юруци през XVI в. е между 101 000 и 134 000 души, съответстващи на 33 825 пълнолетни мъже.[434] Той приема, че на един възрастен мъж съответстват по 1 жена и поне по 1–2 деца и отчита обстоятелството, че не всички пълнолетни ешкинджии и ямаци са женени. Според доста прецизните изчисления на М. Инбашъ излиза, че през 1543 г. са записани общо 30 405 военизирани лица (*нефери* – заим с ямаци, черибашии с ямаци извън оджаците, ешкинджии и техни ямаци в оджаците). Само за още една година – 1675, са известни сведения за всички групировки. Тогава са записани общо 4055 нефери. Междувременно, съдейки не само по известното за Налдьокенската, Танрълагската и Коджаджъкската групировка, но и по други извори, оджаците, ешкинджийските и заимските ямаци бележат ръст през няколкото десетилетия до края на XVI в. Така например в заповеди от 1560, 1576 и 1584 г. броят на Солунските оджаци е посочен съответно като 552, 592 и 596.[435]

ТАБЛИЦА III
ОДЖАЦИ НА ОТДЕЛНИТЕ ЮРУШКИ ГРУПИРОВКИ

Година	Налдьокен	Танръдагъ	Визе	Офчаболу	Коджаджък	Селяник	Общо
1544	196	328	105	94	132	492	1257
1557	–	–	107	–	–	–	107
1566	216	–	–	97	–	–	313
1574	231	–	–	–	–	–	321
1584/5	243	423	–	–	182	–	848
1591	–	426	–	–	–	–	426
1597	243	–	–	–	–	–	243
1602	233	–	–	–	–	–	233
1609	110	–	53	–	–	–	163
1637	–	–	–	–	65	–	65
1641/2	–	141	30	–	18	–	189
1649	69	–	–	–	–	–	69
1669	–	96	–	–	–	–	96
1675	69	144	32	18	18	162	443

Ако се опитаме да установим общата численост на населението, съответстваща на броя на мъжете, основно затруднение е неясното съотношение между женените и неженените. То не може да бъде установено в юрушките описи и често не е съвсем ясно, ако бъдат използвани сведения от тахрир дефтерите. В извадката на М. Соколоскц за юруците в Македония през 60-те години на XVI в. то е 4:1 (5400 семейни домакинства и 1466 неженени пълнолетни мъже).[436] В описа на Коджаджъкските юруци от 1637 г. 266 ешкинджии са женени, а 41–неженени, съответно 1217 и 589 ямаци (приблизително 2,4 : 1).[437] В редица други случаи обаче то е по-малко за неженените и зависи от ефективността на регистраторите.

Възприетият от Страшимир Димитров множител 3 или 4 ни се струва занижен както за номадите и полуномадите, включени в оджаците, така и за уседналите военизирани юруци. М. Инбашъ възприема стандартния множител 5 за семейство, при което обхванатото от този вид регистрация юрушко население е общо 177 025 души през 1543/1544 г.

Цифрите са условни, но все пак са известен ориентир. Етнологичните данни показват, че юруците са моногамни[438], но средният размер на семейството е по-голям от предположените по-горе. При запазен номадски или полуномадски стопански модел грижата за стадата, различните производства за домашна консумация и за пазара, спомагателното земеделие изискват достатъчно работни ръце – както мъжки и женски, така и детски.[439] Стопанската кооперация в рамките на родовата група (обата или кабилето) може само донякъде да реши този проблем, особено ако част от мъжете подлежат и на военна служба или други повинности. От друга страна, много от производствата са достатъчно специфични, за да позволяват масовото използване на роби или наемни слуги (килимарство, тъкачество, шатри, лъкове и стрели и пр.). Това важи в някаква степен и за уседналите юруци по селата, при които обикновено запазеният значителен дял на скотовъдството (подвижното пастирство) се съчетава със земеделие, лозарство, килимарство, абаджийство и др. Опирайки се на етнологичните данни от по-късно време, можем да предположим, че при

усядане размерът на семейното домакинство се запазва. Немалко от уседналите юруци в османските описи от XVI в. и от списъците на *евляд-и фатихан* към края на XVII в. са посочени от регистраторите като обединени в оби и джемаати, т.е. запазват кръвнородствените си структури. Подобно на номадите и уседналите живеят било в нуклеарни, било в комплексни семейства (бащи и синове заедно с жените и децата; братя, братовчеди).

При това положение трябва да се има предвид установеният по етнографски път множител 7. Това е средният размер на едно каракачанско семейство, който се извежда от известните статистически данни въпреки отбелязваната, но недостатъчно изследвана сравнително висока детска смъртност. Наистина, те са от по-късно време, от 20-те–60-те години на XX в., но се отнасят за сходен стопански модел и (ако изключим Стереа Елада, Епир, част от Тесалия и Пелопонес) за същите летовища и зимовища, напуснати от юруците.[440] Изследванията на Дениъл Бейтс в Анадола през 60-те и 70-те години имат подобен резултат: средният размер на семейното домакинство при уседналите юруци е 7–7,4, а при номадите 8–8,3.[441] По принцип при номадите норма са нуклеарните, но сравнително големи семейни домакинства, като делът на комплексните семейства обикновено е по-голям при полуномадските и уседналите общности с преобладаващо скотовъдно стопанство.[442]

Ако вземем предвид данните за неженените пълнолетни мъже от описите, а също смъртността по време на служба, на Балканите през втората половина на XVI в. има най-малко 200 000 юруци – членове на военната организация и семействата им (уседнали, полуномади и номади). Дали обаче сведенията за увеличаване до края на XVI в., а впоследствие – за намаляване на оджаците през втората половина на XVII в., са достатъчно представителни за движението на общата численост? Броят на чергарите извън оджаците, а също общо на юрушкото население на полуострова не може да се прецени от наличните извори. При видимата тенденция за общ ръст на юрушкото население през целия XVI в. едва ли номадската част от него е изключение, както като механичен, така и като естествен при-

раст. Тюркоезичните подвижни овчари по принцип имат достатъчно осигурен, а често – привилегирован достъп до нужните им пасища. В някои отбелязани вече случаи той се постига дори с насилие от въоръжените, родствено сплотени и традиционно войнствени юрушки групи. За всички номадски общности това е основното условие за демографски ръст, още повече че по-голямата част от членовете на известните ни джемаати не служат.

Представа за възможната численост на скитащите юруци дава сравнението с власите и каракачаните от края на XIX–60-те години на XX в. През този период техните миграции обхващат по-голямо географско пространство от това на юруците, като включват и Южна Албания, Епир, цяла Тесалия и континентална Гърция до Северен Пелопонес. Отново се сблъскваме с обичайните трудности, дори при преценките на най-осведомените изследователи. Тук винаги проблем е съотношението между номадите и уседналите и традиционното име „власи“, отнасящо се и за каракачаните. По това време огромното мнозинство от каракачаните са номади без постоянни села, а голяма част от арумъните са полуномади (с фиксирано постоянно, най-често лятно селище) и уседнали. И в този случай скитащите пастири трудно се улавят от официалните статистики и броят им се обобщава на основата на етнографски изследвания, а уседналите арумъни (особено гражданите – „цинцари“) често са скрити зад съответното национално име – „гърци“, „българи“ и пр.

Според Густав Вайганд в самия край на XIX в. общият брой на арумъните е 150 000 души, от които около 50 000 „скитащи се“ (без в общото число да влизат между 50 000 и 80 000 уседнали, асимилирани или асимилиращи се власи). В началото на XX в. само в тогавашните граници на България има около 7000 арумъни, от които 3000 номади и полуномади и неизвестно число каракачани, вероятно няколко хиляди. Според Д. Яранов до Балканските войни около 70 000 власи в географската област Македония са сезонно мигриращи овцевъди (номади, полуномади и трансхумантни пастири).[443]

Сравнително най-прецизните статистически данни се

отнасят за арумъните и каракачаните в днешна Гърция през 50-те–60-те години на XX в. Броят им е доста висок, особено ако се вземе предвид, че не включва вече заставените да се установят на постоянно местожителство власи и каракачани в Югославия и България и неясното число номади в Албания. По това време в Гърция има около 70 000–80 000 арумъни – номади и полуномади, и между 70 000–80 000 и 110 000 скитащи каракачани (10 000–12 000 семейства с около 1 800 000 овце и кози).[444]

В рамките на установения обхват на юрушките сезонни движения – от Старопланинската верига и Южна Морава до Беломорието, и от Източна Тракия до Западна, Югозападна Македония и Източна Тесалия съвсем приемливо е броят на тюркоезичните номади без постоянни села през XVI XVII в. да е надхвърлял няколко десетки хиляди души, а може би и повече. Тази численост е минимална дори в сравнение само с тази на каракачаните в Егейска Македония и Западна Тракия. Между началото на XIX и началото на XX в., и особено след 1923 г., те заемат доста от изоставените юрушки планински пасища и равнинни зимовища. Според цитираната статистика на Ангелики Хаджимихали през 50-те години на XX в. тук се съсредоточават 4523 от общо 10 604-те изброени каракачански семейства или над 30 000 души.[445]

Но далеч не числеността сама по себе си прави от юруците осезаем и разнолик фактор в живота на тези земи. Така или иначе, те съвсем не са малобройна общност на общия балкански етнодемографски фон и като цяло са много по-значими за околното население, отколкото за империята. От османците са останали предимно сведения за военизираните структури, но колонизираните анадолски пастири векове наред имат своето място в икономиката, етническите и културните взаимоотношения, ежедневието на полуострова.

юруците, военната организация и османците през XVI–XVII век

1.

Османските регламентации, военната организация и юруците

1.1. *Закони и практики*

Правното положение и военизираните структури на юруците са анализирани многократно.[1] На теория те принадлежат към военното съсловие *аскери*. Като „военни" се посочват също доганджиите, яведжиите, дервенджиите, кьопрюджиите (мостарите), улаците (куриерите), [част от] ортакчиите и освободените роби, *хайманите* (номадите), челтъкчиите (оризарите), соларите, джелепите, йогуртчиите, наибите (заместниците на кадиите), градските кехаи и други, освободени от извънредни данъци. Бойни, трудови или други задължения изпълняват войнуците, мартолосите, власите, мюселемите, татарите, яя, пияде, джанбазите (които първоначално осигуряват коне за войската, но служат като спомагателна сила) и др.[2]

Третирането на юруците като поставени над раята има реално съдържание в епохата на Мехмед II Завоевателя, в процеса на изграждане на военните структури. На практика през XVI в. на тях се гледа като на типична „привилегирована рая", но със значителна социална автономия и лична свобода. Налице е военно-административен, данъчен и съдебен контрол на различни нива, осъществяван както от институциите на корпуса, така и от централните и местните власти.

В законодателството през XVI в. самото понятие „юрюк“ се отличава с известна двойственост. Юруците продължават да бъдат определяни най-общо като военизирани номади, но редица законови положения конкретно третират придобиването и владеенето на земеделска земя, произтичащите от това задължения към тимариотите и хазната. Устойчивите клишета общо за юруците като „номади“, „необвързани със земята“ (*ля-мекян*, *ахали-и ахбийе, таин и топрак олмаз*) и пр. в редица конкретни случаи са анахронични. Независимо от подвижното пастирство по-голямата част от това население на Балканите е обвързана с постоянните си селища и земеделските участъци. Интегрирането на балканските юруци във военно-административната и стопанската система, наложеният контрол, трудовите повинности карат някои изследователи да интерпретират положението им като твърде близко до това на обикновената рая.[3] Всъщност двойствеността на статута им, на официалното им определяне между номадството и земеделието, пълната свобода на движение и обвързването със земята, военните и другите задължения сравнително точно отразяват различните съществуващи измерения на принадлежността едновременно към категорията и към общността „юрюк“. Тя обхваща военизирани членове на оджаците (уседнали, номади и полуномади) и свободни от военната тегоба скитащи овцевъди (*сербест хаймане*). В рамките на военната организация и категориалния статут има определен дял от не-юруци (татари, цигани, ислямизирани люде), а формално извън нея – принадлежащи към други категории юруци, въпреки общите законодателни и периодичните конкретни забрани да се напускат оджаците, „юрушкия род“ (*джинс*), „юрюклюка“.

В законодателството на Мехмед II Фатих (1477–1478) юрушките ешкинджии са *джебелю* – конни воини, екипирани с брони, лъкове и стрели, копия, саби и щитове. На десет души трябва да има една походна палатка (*тенктюр*). Освен ездитни те водят и товарни коне. По това време ешкинджиите все още имат само военни задължения. Един от тях отива в поход, трима са резерв (*чатал*), а останалите 20 в оджака са ямаци. Всички са освободени от извънредни

данъци, а участващите в походите не плащат добавката към десятъците – *саларие*, за годината, в която са били мобилизирани.[4] Отначало юруците са били освободени от данък за лятно или зимно пасище (*ресм-и яйлак, ресм-и къшлак*), но са плащали *агнам (коюн) ресми* от стадата си. До средата на XV в. размерът на този данък е бил 1 акче на 3 глави овце, а след това, към края на управлението на Мехмед II – на две глави. Отиващите в поход (*сефер*) ешкинджии (*нефери*) са били освободени от плащане за годината, в която е имало мобилизация, което е потвърдено в законодателството на Баязид II (1481–1512) и остава принцип по времето на Селим I, Сюлейман I Кануни и след това до края на XVII в. Останалите в резерв ешкинджии, а също неферите в мирно време плащат по 1 акче на 3 овце. Имало е обаче и юрушки ешкинджии, за които „от старо време" е записано да плащат агнам и когато отиват на поход. Първоначално данъкът се е събирал през есента, а после през април–май. Тогава стадата са най-големи, като новородените агнета се броят заедно с овцете. За юруците започват да важат и данъците за паша – *ресм-и отлак*, *ресм-и къшлак* и *ресм-и яйлак*. Облага се възприетата единица „стадо" (*сюрю*) от 300 глави, като според качеството (състоянието) на добитъка се вземат 20 акчета (цената на една добра овца), 15 (цената на двегодишно шиле) или 10 (цената на едногодишно агне). Към тях се добавя и такса за кошара (*агъл ресми* от 2–3–5 акчета). Юруците с малко овце – под 20 или съвсем без овце, се обозначват като *кара юрюк* („черни"). В нередките случаи на измиране на добитък и обедняване по други причини се взема *ресм-и кара* от 12 акчета.[5]

Като цяло военизираната категория на балканските юруци е по-облекчена откъм размера на тези вземания от някои анадолски племенни групи. За немалко от последните важат не само посочените общи положения, но и различни „традиционни", „стари" или регионални данъци и задължения в натура и пари. Съществували са и различни облекчения в съответствие със статута на конкретни общности или части от тях – яя, пияде, мюселеми, *„еллиджии"*[6], кюрдски и туркменски джебелии и филуриджии, номади към султанските хасове, вакъфите, мукатаите и пр.

През първите десетилетия на XVI в. значимостта на юруците като бойна сила, както и на другите военизирани категории, свързани със старите племенни опълчения, намалява. Въпреки че ешкинджиите продължават да се използват пряко във военните действия, включително като стрелци с пушки (*тюфенк*)[7], основните функции се променят. Част от предишните конни и пеши бойци стават спомагателна сила – най-вече трудова и транспортна.[8] В по-късния период, през XVII–XIX в., поради промените в османската военна система юруците отново предимно са воини.

През 40-те години на XVI в. юрушкият корпус има напълно завършена структура и функции. Неговите 6 санджака обхващат предимно уседнало и полууседнало население, живеещо в села, махали, а също в някои градове. Юруците са организирани като самоиздържащо се и самоекипиращо се военизирано опълчение под командването на собствени субаши и черибашии. Военната и трудовата повинност се изпълняват за срок от 6 месеца при точна регламентация на задълженията на ешкинджиите и ямаците, въоръжението, екипировката.[9] Служат „според обичая и закона" („*адет ве канун*"), обособени са в отделни отряди и носят знаци за принадлежност към корпуса.[10] Те сами произвеждат необходимите лъкове, стрели, щитове, шатри, коли, инструменти. Те отглеждат конете, с които отиват в бой или като обоз, а също воловете и биволите за транспорт на артилерията.[11] Традиционното им овцевъдство е важно за снабдяването. От тях се изисква и отглеждане на стада, определени за войската или изхранването на столицата (т.нар. *коюн хизмети*).[12]

Юруците участват пряко в бойните действия не само по суша, но понякога и по море (като стрелци с лъкове и пушки, качени на корабите).[13] Те са натоварени с гарнизонна служба и вътрешна охрана.[14] Често обаче през XVI в. основните им задължения са на своеобразен вид трудоваци – строеж и ремонт на крепости, кораби и други военни съоръжения, мостове, водопроводи (отново като транспорт, но и като работна ръка), обслужване на пещите (леене на топовни гюллета и пренасяне на руда, дървен материал,

въглища).[15] Същите работи около видните изпълняват власите и влашките мартолоси.[16] Обикновено службата се отбива далеч от родните им места – навсякъде, където е необходима бойна сила или труд за целите на османската военна машина. Освен на Балканите, в Средна Европа и Средиземноморието – в Морея през 1571–1572 г., в Кипър през 1571 г., срещу австрийци, венецианци и др., юруци участват в походите на североизток и изток. Ешкинджиите участват в Астраханската експедиция от 1569 г., във войните с Иран и пр. Мобилизирани балкански юруци ремонтират и охраняват крепости в Анадола (Карс, Исмаил Гечиди и др.).[17]

Основният принцип е издръжката на ешкинджиите да се поема от техните ямаци в съответния оджак. Ямаците плащат военния данък *бедел* от 50 акчета за женените и 25 за неженените веднъж годишно, дори когато има повече от една мобилизация. При нужда тези суми се разпределят и върху останалите в резерв ешкинджии (*чатали*), а в определени случаи в мирно време на оджак общо се събират по 600 акчета годишно (или по-малко в съответствие с често непълната численост на оджаците към края на XVI–началото на XVII в.). Ямаците на юрушките субаши и черибашии са подчинени на същата регламентация, макар че понякога определените суми (*ресм-и ямакан*) варират. В замяна членовете на оджаците са освободени от извънредни данъци (*авариз-и диванийе*), някои раятски повинности и ангарии.[18]

Както беше отбелязано, още от средата на XV в. част от юруците стават спахийска и вакъфска рая, граждани, занаятчии и др. След оформянето на военната организация случаите на прекатегоризация и отклоняване от военни и други задължения са постоянен проблем при попълването на оджаците. Принадлежността към категории, пряко свързани с юрушката традиция – джелепкешани, ягджии, акънджии, мюселеми, а също други – еничари, спахии, челтъкчии, доганджии и пр., може да се съвместява със службата в оджаците, но често е обичайният аргумент за излизане от тях. Въпреки постоянните забрани членовете на корпуса да се записват като рая и обратно, да се пре-

регистрират в други категории, тези нарушения трудно се контролират от субашите, кадиите и други отговорни фактори.[19] Стандартните формулировки обикновено гласят:

„Ако измежду Танръдагските юруци, които са наред (*ньобетлю*) да отидат в Баня Лука, или черибашиите им има записали се като капъ кулу (лична гвардия на висшите османски сановници или еничари), спахии, джелепи, ягджии, кюреджии (вид рудари), мюселеми... от юрюклюка не се излиза."[20]

Тук интересите на спахиите, управителите на вакъфите и на юрушките субаши и черибашии нерядко си противоречат. Едните са заинтересовани да поддържат необходимата квота от боеспособни и трудоспособни люде, другите – от привличане на собствена номадска или уседнала рая. Мотивите на самите юруци обаче могат да бъдат най-различни, тъй като военната повинност носи както рискове, така и облаги. Отклоняването от служба или съчетаването ѝ с други занимания е въпрос на избор и житейски обстоятелства. Идеалният вариант за централната власт и за командирите на корпуса е уседнало или полууседнало население със запазени, предаващи се от баща към син традиционни умения. Въпреки че частично оджаците се попълват не само от номадските джемаати, но и от не-юруци, по закон „юрюклюкът" е наследствено положение. Синовете на ешкинджиите и ямаците наследяват съответния статут, задължения и права на бащите си.[21]

За разлика от прекатегоризацията усядането или поне наличието на постоянни селища и поземлени участъци се поощрява.[22] На спахийска земя военизираните юруци плащат на владелците около половината от данъка (*ресм-и чифт, ресм-и буюндурук* – за пълен юрушки чифт 12 акчета, съответно 6 за половин, 6 за бенаците – разполагащите с непълен размер земя), а също десятъците (*юшюр*) и добавките (*саларие*). Това се отнася само за собствено юрушки поземлени участъци – по начало съставна част на съответните тимари или включени в тях, след като скитащи групи сами са разчистили горски или други места и са

ги приспособили за земеделие. Ако военизирани юруци заемат празни раятски места (или както понякога става, изгонят раята от тях[23]), те поемат пълните задължения, произтичащи от статута на тези земеделски участъци. Спахиите имат право да изискват от заселващите се в границите на тимарите им юруци да удостоверяват със съответните документи (*тезкерета* и *темесюци*), че са „истински" (*„сахих"*) членове на корпуса и да получават натуралните десятъци в определените от тях места. Това са хамбари, които юруците трябва да строят заедно с раята, ако използват земя за земеделие в границите на тимара повече от 3 години. В този случай независимо от реалното положение те се считат за уседнали (*мютемеккин*), а не за номадстващи (*гьочкюнджю*).

Съществува правна възможност за излизане от редовете на организацията и юрушкия статут. Ако ешкинджии или ямаци окончателно уседнат и успеят да се прекатегоризират в рая, плащат пълния размер *ресм-и чифт, ресм-и куллук* (22 акчета), десятъците, саларие, данъка върху овцете (ако е записан за спахията, а не за санджакбея или друг сановник, управниците на вакъфите и пр.) и изпълняват съответните повинности. Определеният срок за това е 10 години, през които военизираните юруци са длъжни да плащат едновременно раятските данъци и да изпълняват задълженията към корпуса. Чак след изтичането на срока излизат от организацията, обикновено само след специална султанска заповед. Ако обаче юруци решат да се изселят извън границите на тимара (да се върнат към номадството или да се заселят постоянно другаде), спахията няма право да изисква от тях таксата за напускане – *чифт бозан ресми*. Поне формално те могат свободно да се заселват и отселват независимо дали са номади, или не.[24]

Процесите на усядане и „аграризация" придобиват масов характер през първите десетилетия на XVI в. Постепенно те обхващат преобладаващата част от балканските юруци и са най-важната предпоставка за упражняване на контрол, военна мобилизация и данъчно облагане. Повсеместно са отбелязани данъци и такси за различни земеделски производства: зърнени и градински култури, лозя, кошери,

воденици, тепавици, динкове за лющене на ориз и пр. Отглеждането на едър рогат добитък за оран – волове, биволи, използването на коли за транспорт, включително по време на мобилизациите[25], също са косвен белег за предимно уседнал начин на живот. От юруците понякога се изисква не само дребен и едър добитък, но и хранителни продукти, свързани със земеделското производство.[26] От друга страна, подвижното овцевъдство остава много важен и често доминиращ поминък. Навсякъде в Македония[27], Средна Западна България – Софийско, Дупнишко[28], в постоянните юрушки села има „хаймани", плащащи данъка *ресм-и духан* (димнина от 6 акчета на домакинство, 3 за неженените) подобно на членовете на неуседналите, също повсеместно отбелязвани групи.[29]

Характерен пример е юрушкото село Дерзилю близо до Виза. През 1559 г. жителите му се водят уседнали от 50 години и плащат земеделски данъци на вакъфа – имарета към джамията Мурадийе в Одрин. Между тях обаче има и такива, „които не се занимават със земеделие" („зираат итмедюб") и плащат ресм-и духан. Формулировката е типична за редица юрушки номадски джемаати като цяло или за части от тях, а също за циганите-чергари.[30] Нерядко се срещат и обозначенията „чобан" (овчар) като прозвище или белег за основното занимание на лица от тази среда.[31] Повсеместни са селищни/групови имена като Чобан, Чукур късшла, Сула яйласъ, Юнд аланъ, Таш агъл, Кюлюбе, Чадърлъ, Чайърлъ, лични имена като Гьочери, Гьочбеги, Яйла, Юрюк, Йолагелди и много други.[32] Поради овчарлъка дялът на юруците сред мюсюлманите-джелепкешани е значителен. Немалко са и ягджиите (масларите) – типична категория за юруците из обширните пасища на вакъфите, султанските хасове и др.[33] Регулираните от законодателството сезонни навлизания на юрушки стада „отвън" за летуване или зимуване в границите на тимарите, пасищата и горите, в землищата на селата подсказват, че немалко от юруците практикуват различни варианти на подвижното пастирство. Като сезонен цикъл те са съчетаеми с определени земеделски и занаятчийски производства. Сред уседналите юруци се срещат абаджии (например в град

Пловдив), кубурджии, сапунджии, камилари („сапунджията Меми Юрюкмен... камиларят Кара Хасан, кожар“ в град Карлово), калайджии, халваджии, шивачи, сарачи, арабаджии (колари), бакърджии и пр. Сред номадите в Анадола е имало калайджии, ковачи и др.[34] Преработката на вълна в тъкани – аби, шаяци и пр., остава типично занимание и през XIX–началото на XX в.[35] За ешкинджиите пък войната е не само тегоба, но и източник на допълнителни доходи от плячка и роби.

В тахрир дефтерите в определени случаи са налице членове на преобладаващо номадски джемаати (тайфи), които владеят земя, най-често юрушки чифтове на ешкинджии и ямаци, но също юруци в постоянни села, които са описани като „хаймане“ с ресм-и духан. Те могат да са както подвижни пастири, така просто лица с непостоянно местожителство, подобни изобщо на „скитащата рая“ – „хаймане“. При описите на пасища (яйлаци), вакъфски стопанства, тимари, джелепкешани най-често номадските групи могат да бъдат откроени не само данъчно, но и чрез обозначения на крайните пунктове на сезонните миграции (летовища и зимовища). Друга индикация са бележки като: „онези, които нямат земя“ (чифтове), „не се занимават със земеделие“, „номади“ – „гьочер-конар таифесинден“, „гьочер-конар евлер“ и пр.[36] Владеенето на юрушки или раятски чифт по принцип е указание за уседнал начин на живот, но в определени случаи може да става дума за съчетаване на земеделието с пастирски сезонни миграции.

Военизираните или „свободните“ номади също биват издирвани, мобилизирани, облагани с данъци и контролирани на различни нива. Освен димнината – основният еквивалент на поземления данък, те плащат съответните данъци за стадата си и за паша, такси за владение на „собствени“ пасища или за наемане от владелците им, за простъпки и нарушения, преминаване през определени места (проходи, мостове), пазар и пр. От една страна, данъчните чиновници, а от друга, съдебните власти – кадиите и военно-полицейските органи на санджаците, осъществяват част от контрола над тези групи. Законите регулират преминаването или отглеждането на стадата в зимовищата, летовищата

или други определени за паша места. Номадите се следят от специални отговорници – *коруджии и хайманеджии.* Кадийският съд разрешава споровете и определя глобите при нарушения на установения тридневен срок за престой на скитащите овцевъди в землищата на селата, често навлизане в нивите и нанасяне на вреди на посевите, кражби на овце и друг добитък.[37] Формално номадите не са рая на никого. На практика тюркоезичните чергарски групи на Балканите са поставени в общия военен и категориален контекст на „юрюклюка". Част от тях изпълняват задълженията на ешкинджии и ямаци, а другите са потенциален резерв за попълването на оджаците.[38] Традиционно установените маршрути на сезонните миграции се вливат в големите пътища, преминават през тимарите и градските центрове, тържищата, пощенските станции (*мензилите*) и проходите (*дервентите*).

Въпреки че във високата планина и в крайморските зимовища скитащите овцевъди имат известни възможности за отклоняване от данъчно облагане, мобилизации или съдебни преследвания, голяма част от техните пасища са регистрирани. Различни зимовища, летовища и други пасища, в които сезонно пребивават юруци, са известни от описите на вакъфите, от общите регистрации през XV–XVI в., от кадийски протоколи и пр.[39] Те се владеят или наемат (със съответните тапии) колективно или еднолично, като може в продължение на десетилетия да се обитават сезонно от едни и същи групи. Така например юрушки джемаати в Каламария – Дуберлу, Дервишли, Кенер Али, Ел-хадж Уманлу и други, колективно владеят пасища, ливади и ниви в периода 1578–1633 г.[40]

Най-добрите планински пасища често принадлежат на местни спахии, на различни сановници, на вакъфите, хасовете и пр. Интересни сведения предоставя описът на яйлаците в Кюстендилския санджак от 1570 г. Тук са обхванати общо 657 „стада" или 197 000 овце. Това е твърде условно количество дори за записаните пасища и кошари (*търли*) на християни, мюсюлмани, юруци и др., които със сигурност укриват част от летуващия добитък. Такива случаи са отбелязани например при регистрацията на джелепкеша-

ните от 1576 г. Тази от 1570 г. очевидно обхваща известни, „стари“ пасища на огромно пространство –Осогово, Рила, Плачковица, Черноок, Козяк, Чемерник, Варденик/Стрешер и редица други планински места в Радовишко, Кратовско, Кочанско, Вранско, Сурдулишко, Власинско, Сливнишко и др. Яйлаците имат установени граници и се владеят освен от членове на съседни селски общини, от юрушки групи и различни лица – самият санджакбей на Кюстендил, еничари, спахии, кадии, богати мюсюлмани и мюсюлманки и др. Немалко от регистрираните юрушки групи ги наемат от тези владелци. Зимовищата на някои от джемаатите са в подножията на тези планини, а други са в Солунско, Струмишко, Щипско, Дупнишко.[41]

1.2. *Заими, черибашии и духовници*

В рамките на военизираната организация юруците се управляват от „свой“ елит. Шестте големи военно-мобилизационни единици (юрушки санджаци) са оформени като „свободни“ (*сербест*)[42] зеамети на тяхните началници – субашите. Те разполагат със значителен имунитет и правомощия.[43] С помощта на черибашиите извършват мобилизациите, осигуряват необходимите квоти от хора, лично командват съответните отряди и осъществяват пряк контрол върху военизираните юруци. За субашите е записано правото да събират таксите за избягали роби и добитък (*ява ве качкун*), от традиционната кръвна мъст, за различни простъпки (*джюрм ве джинает*) и други от групата *бад-у хава* (глоби и такси, несвързани пряко със земеделското поизводство). В този контекст те събират и налога *ресм-и арусане* или *гердек хаккъ* (за женитба на момичета от семействата, включени в оджаците). В конкретния случай той не е за тимариотите. Независимо дали се отнася за девойки (*бакире, бакире къз*), или вдовици (*сейибе*), този данък както при анадолските, така и при румелийските юруци е свързан пряко с роднинската среда (бащите), а не

със земята. Тъй като според традицията бащата получава от семейството на младоженеца откуп – *агарлък, калъм,* той плаща на юрушкия субаш налога за брак, а владелецът на земята в определени случаи има право да изисква 6 акчета *топрак хаккъ.* Висшите юрушки военачалници преследват подобно на военно-полицейските органи на санджаците престъпници или провинили се лица от тази среда. Въпреки че присъдите се издават от кадийския съд, тяхното изпълнение се извършва от субашите. Другите санджакбегове формално нямат правото пряко да наказват юруци, но се намесват в случаите на тежки престъпления   разбойничество, убийства и пр. По същия начин таксата за женитба от анадолските юрушки племена не е обвързана със земята, а с кръвното родство и номадството.[44]

Разбира се, правосъдие често се раздава на място, без да се стига до юрушкия заим. Поучителен пример е известен от времето на Мурад IV, когато е забранено да се пуши тютюн и се затварят кафенетата. През 1634 г. султанският пратеник Хюсеин пристига със съответния ферман да контролира спазването на забраната в Солунския кадилък. Той залавя и обесва двама нарушители юруци, обвинени в тютюнопушене. Това става около някой от метосите на Хилендар в Каламария. Монасите са уплашени от търсещите мъст роднини на юруците, които ги обвиняват в клевета. В крайна сметка те получават защита от Портата, за което е изпратен ферман до солунския кадия.[45]

През първите десетилетия на XVI в. субашите придобиват сравнително издигнато положение във военно-административната йерархия на Румелия и прерогативи над балканските юруци като цяло. Като обща сума на приходите зеаметите им от 40-те години на XVI до началото на XVII в. растат, като достигат няколко десетки хиляди акчета и повече. Заимите са „професионални османци". Не са известни сведения те да произхождат от юрушката среда. Така например Херсекли Вели, субашът на Овчеполските юруци през 70-те години на XVI в., вероятно идва от Херцеговина.[46] Въпреки това османската бюрокрация гледа на юрушките субаши като на „номадски" предводители и не употребява, например в тахрир дефтерите, пищните титли

от султанските заповеди – *„мир-и лива-и юрюкян“*, *„санджакбей“* и т.н., като предпочита *„бей“*, *„субаши“* или само отбелязва личното и бащиното име. Може би затова според Евлия Челеби „на юрушките бейове (субаши) не се казва „ага“ („ага адъ вирмезлер“)“.[47] Някои сведения от XVI, а също от XVII–XIX в. показват, че поне част от черибашиите са юруци по произход.[48]

Юрушките санджаци подобно на циганските, мюселемските, влашките и войнушките групировки имат различен статут от „класическите“. Те обхващат население, а не територия.[49] Зеаметите на субашите се формират преди всичко от таксите, глобите, *ресм-и ямакан* и *ресм-и хайманегян* от собствените ямаци и номадите. Селищата и групите със заимски ямаци са пръснати на големи разстояния. Така например Налдьокенският субаш Бехрам през 1543 г. има зеамет от 29 550 акчета, от които 19 200 идват от такси и глоби на общо основание от членове на оджаците в Пловдивско, Пазарджишко, Казанлъшко, Старозагорско, Елховско, Чирменско, Одринско и Добруджа. От собствените си 113 ямаци получава 5550 акчета, от Актавски татари – 2000, и от ресм-и хаймане – 2800. Мехмед бей през 1566 г. има 1092 заимски ямаци, от които получава 29 460 акчета (включително 2800 ресм-и хайманегян) и 15 000 от такси, глоби и бад-у хава (общо 44 460 акчета). Мустафа бей през 1588–1602 г. има 1410 ямаци, от които получава 31 175 акчета, 16 425 от такси и глоби от оджаците в същите райони, а също от Софийско, Ихтиманско и Хасковско и 5000 от ресм-и хайманегян (общо 52 600 акчета). Ибрахим бей през 1609 г. има зеамет от 102 000 акчета, от които 31 175 са от 430 заимски ямаци (стари и нови), 16 325 от оджаците и 50 000 от други (ямаци и юрушки хайманета).[50]

Самите субаши се движат из юрушките села и райони със своя свита от черибашии и ямаци. Позовавайки се на султански ферман от 1576 г., законът за земята от 1609 г. забранява на юрушките бейове или черибашии да притесняват раята и спахиите, като отсядат със свои спътници („придружени с доста техни хора“) в села само с по един–двама юруци. В подобни случаи те изисквали от цялото село безплатно изхранване, зоб за конете и т.н.[51]

Центровете на черибашилъците са установени в съответните нахии и кази, макар че могат да се местят. Черибашиите разполагат с тимари, формирани на същия принцип – от доходи от собствените ямаци.[52] Допълнителни приходи и за едните, и за другите идват от военната плячка, особено от роби, от владеене на земя, стопански обекти[53] и пр. Подобно на други високопоставени или богати османци понякога субашите вакъфират част от притежанията си. През 1570 г. е описан „вакъф на Хюсеин, син на Искендер, заим на Овчеполските юруци за джамията на покойния Хюсеин паша в Щип. Основен капитал от 25 000 (акчета), годишен приход – 3750 (акчета).“[54]

Юрушките заими са основните надзорници над скитащите юруци – както описаните, така и нерегистрираните групи (*хариджж-ез дефтер хайманелери*). От номадите се записват собствените ямаци и се формира определена част от общия паричен размер на зеаметите (чрез плащаните вместо бедел *ресм-и хайманегян* и *бад-у хава*).[55] Предвиденият от закона надзор над скитащите юруци понякога има характера на патронатни отношения. Субашите владеят или наемат яйлаци и имат „свои“ номадски джемаати.[56] От тях вероятно могат да изискват нерегламентирани доходи или облаги. Такъв е случаят с общността Серчи, подчинена на Солунския заим[57], най-вероятно така е и с „джемаата на субаша Джафер“, летуващ на Осогово.[58]

Налице са сведения и за други официални и неофициални мрежи. Така например през XVI в. юруците от Софийско летуват не само по Витоша и Стара планина, но и в Осогово. Тук е регистрирана „търла на Сагърлу (?) и Абдулмуджиб, син на Хаджи Бали колективно, в яйлака Осогово към каза Илиджа/Кюстендил. От бедните (подопечните, последователите) на покойния Бали Ефенди (са)“.[59] Става дума за известния хелветийски шейх, който според Евлия Челеби по произход е „от юрушките племена“. [60] В едноименното селище (днешното Княжево) с център неговото завие към края на XVI в. са описани мюезини, имами, дервиши и роднини на шейха, бедняци (*таифе-и фукара*) и др. Немалко лица са обозначени като „юрюк“, ешкинджии и ямаци (14 нефери „от стария дефтер“). Освен воденици,

ливади, дюкяни, месджиди (джамии) и пр. към вакъфа има и кервансарай, чийто кервансарайджия е „Меми, юрук".[61] Явно Бали Ефенди е бил популярен сред юруците, тъй като до края на XIX в. някои групи от Средногорието остават негови последователи.[62]

През XVI в. имами и мюезини – по произход юруци или не, живеят както по селата, така и сред номадите.[63] Понякога те самите са ешкинджии и ямаци, а има случаи, когато служители на мюсюлманския култ оглавяват скитащи групи. Такъв е например джемаатът Ейне бей, регистриран в землището на с. Калояни през 1570 г. Начело са имамът Емир Ейне бей и синът му Иса, които са членове на военната организация.[64] Сред ешкинджиите в един от Коджаджъкските оджаци срещаме „Кара, освободен роб на Сейди ходжа от (село/група) Сейди ходжа" в нахия Варна. Най-вероятно въпросният ходжа също е бил ешкинджия.[65] Немалко са прозвищата, личните, груповите имена с обозначенията „faких", „дервиш", „шейх", „ходжа" и пр. като преки или косвени следи от присъствието на духовенството и дервишките ордени в тази среда. Не са рядкост и лицата или групите с обозначението „хаджи".[66] Като цяло обаче и балканските, и анадолските юруци остават в рамките на сунизма.

1.3. *Юруци и мюселеми*

Юруците стават отделна категория по-късно от акънджиите, яя, пияде, мюселемите и джанбазите.[67] За разлика от първите останалите се определят през XV–XVI в. като „уседнали" (*йерлю*). Статутът им поне формално пряко се свързва със земята, със съответните чифлици и тимари. При някои общовалидни положения, засягащи задълженията, повинностите, данъците и облекченията, налице са и други отлики. В общата регламентация на техните задължения изрично са определени вземания в натура от зърнени култури (или паричната им стойност). Видовете

насаждения (лозя, ниви, градини) и стопанските обекти (мелници и пр.) са посочени като съставна част на колективно владените чифлици. Санджакбейовете имат право да издирват и връщат напусналите чифлиците си пиядета и мюселеми. Наказанията за простъпки са по-стриктно определени като място и начини на извършване. За разлика от най-общите предписания как юрушкият субаш да наказва своите подчинени, за различни провинения са предвидени телесни (членовредителни) наказания, смърт чрез обесване вместо парична глоба, а също публично унижение (рязане на брадите при закъснение за служба). Като тимариоти техните началници – бейове, яябашии и др., имат по-нисък ранг от юрушките субаши, а някои от тях пряко им се подчиняват.[68]

И тук на практика има неуседнали скотовъди, а също немалко „юруци" – като произход, съвместяване на категориалната принадлежност, начин на живот. Значимият дял на ромите (включително чергарите) в мюселемските групировки на Чирмен, Къзълджа и Виза е причина те да се наричат *„чингене мюселемлери"*. Заимът на Визенските юруци едновременно е *забит* на местните мюселеми и санджакбей на циганите.[69] Въпреки разликите в статута на отделните формации и правата на техните членове те имат припокриващи се функции. Мобилизациите често се извършват съвместно, а задълженията са сходни.

1.4. *Юруците като поданици*

До самия край на XVI в. както новодошли, така и сравнително рано установили се на Балканите номадски групи непрекъснато се отклоняват от регистрация и облагане с данъци. Често записани отпреди номади остават „извън дефтера"– юрушкия опис или тахрира. Редица групи са известни само по име или като най-общо местоположение на пасищата им. Самите военизирани юруци, които подлежат на относително най-високата степен на контрол,

са твърде размирен, войнствен и често недисциплиниран елемент. Случаите на самоволно напускане на бойното поле и местата на трудовата повинност, на отклоняване от мобилизации и плащане на каквито и да било данъци, са не по-малко типични от постоянното набавяне на ешкинджии, средства или добитък от оджаците. Османските власти имат постоянни затруднения не само при събирането на дължимите овце, парични суми и пр., но и при регистрациите на ешкинджиите и ямаците. Селищата, летовищата и зимовищата, поименният състав на оджаците, редът на службата обикновено са добре известни, но намирането на самите юруци често е проблем. Те могат да се укрият, като се споразумеят със свои роднини, със спахиите, управителите на вакъфите, да отидат временно със стадата в планината или да се преселят другаде.[70] В някои от вече посочените случаи юруци се опитват да се откупят с пари от мобилизация. Най-честото наказание за неявяване на служба или дезертьорство е доживотното заробване като гребци на галерите. Понякога се прилагат и смъртни присъди.[71]

Контролът на османските власти и на юрушките санджакбейове просто няма как да е пълен, а издирването, залавянето и наказването на провинилите се понякога е твърде опасна част от техните задължения. Дори през втората половина на XVI в., когато корпусът действа в относително най-стегнатия си вид, е възможно самозванци да се представят за юрушки субаши[72], а членове на военната организация да заплашват живота на своите висши началници. Така например през 1579 г. ешкинджията Дервиш, син на Хаджи Якуб, събрал *бедел акчеси* от ямаците в своя оджак, но отказал да отиде на поход под предлог, че е соколар. Със своите роднини и няколко спахии той заплашил да нападне Вели, субаша на Овчеполската формация.[73] От друга страна, понякога военизираните юруци се оплакват от произволни действия на своите заими и черибашии.[74]

Постоянните спорове за пасища, кражбите, насилията върху околното християнско и мюсюлманско население и между самите юруци, разбойничеството са част от живота както на номадите, така и на уседналите.

Няколко характерни примера. Свадите за пасища са

били дотам постоянно явление, че са останали в родопския песенен фолклор.[75] Редовно ги отбелязват и османските извори, редом с конфликтите с околното население.[76] Много типична за 70-те г. на XVII в. ситуация разкрива оплакването на жителите на село Бодам в каза Макри (днес Потамос на запад от Дедеагач/Александруполис, на брега на Бяло море). Те владеели съвместно горски участък и единствени имали правото да го стопанисват. Войводата на селото без тяхно знание разрешил на юруци да се настанят в гората. Последните зимували там, като разчистили участъци и насадили лозя и овошки. След жалбата на селяните от Портата била изпратена султанска заповед, забраняваща достъпа на юруците до гората.[77]

Запазените османски документи на Атонските манастири Кутлумуш, Хилендар и Св. Павел свидетелстват за чести конфликти с юруците от съседната, компактно заселена от тях Каламария. В султански фермани и кадийски актове (хюджети) от периода 1529–1643 г. се споменават непрекъснати сблъсъци за пасища, межди, насилствени отнемания на земя, навлизания на юрушки стада в манастирски имоти, нападения и убийства на монаси, взаимни обвинения и клевети и пр. Тукашните джемаати (юрушки тайфи) – Келефли, Дуберлу, Чулахлу, Ченгенели, Сати Насух, Дервишли и др., нерядко са във враждебни отношения с монасите и селяните. От тях се излъчват групи от разбойници (*ешкия, харами*). Такива конфликти в района са документирани и по-рано, а продължават и по-късно през XVII в. Разбира се, нападенията над метосите и монасите в Халкидика се извършват не само от юруци, но и от християни-разбойници, включително по море. Както вече отбелязахме, като членове на местните юрушки групи се споменават и овчари-нарушители или насилници с християнски имена. От своя страна, монасите също не остават длъжни. Понякога и те са заподозрени за убийства на хора, ходят въоръжени и пр.[78] Самите юруци също нерядко са обект на разбойнически и други нападения. Така например през 1609 г. християни-харамии нападат и ограбват юрушко село в съседство с метох на манастира „Св. Павел". Юруците обвиняват монасите и мъстят, като убиват двама и измъчват девети-

ма, от които още двама умират. Впоследствие монасите издействат султански ферман за наказателни мерки.[79] През 1584 г. пък трима дервиши-разбойници грабят имущество, продукти, жени и девойки, палят и вършат големи зулуми из юрушките села. След писмо на юрушкия бей Мустафа съответната султанска заповед е изпратена до кадиите на Солун, Струмица, Демирхисар и Сяр.[80]

Хайдутите обикновено излизат по същите места, където са летните пасища на подвижните пастири[81], така че нападенията и грабежите в планината са неотменна, почти прозаична част от живота на овчарите. През 1660 г. юруци пасат в Баба планина овцете на някой си Хаджи Мустафа ага от Битоля, срещу което откупуват вълната. Те били нападнати и ранени от разбойници-християни от съседни на яйлака им села. В оплакването си освен отнети 3800 акчета овчарите изброяват и други скромни притежания: две саби, една пушка, един топуз, един тюлбенд (покривало), един ямурлук от черна аба, един дюшек от бяла аба и три дисаги.[82]

2. Социалната организация на балканските юруци

Юруците водят твърде суров живот, навикнали са на лишения, боравене с оръжие и пътувания. Роднинската сплотеност, колективната солидарност и взаимопомощ са важен фактор за организацията и функционирането на корпуса. Османците се опират на тях чак до средата на XIX в. В изворите често могат да бъдат откроени различни родови общности, сезонни пастирски обединения, големи семейства и джемаати, съставени от няколко подгрупи. Това повдига важния въпрос дали и докога на Балканите съществуват юрушки племена, подобни на анадолските.

Много от известните в Мала Азия племенни имена се

срещат на Балканите не само като топонимични следи, но и като носени от съществуващи групи през XVI в.[83] Така например част от аширета Акчакоюнлу явно относително рано се заселва в Източна Тракия. През 50-те години на XV в. 17 домакинства са номади „извън дефтера“, които плащат агнам. Те зимуват в района на обширните пасища по долното течение на Марица, в района на Фереджик и Кешан.[84] След около век, през 1573 г., султанска заповед до санджакбея и кадиите на Визенския санджак все още ги описва като отделна общност в различни вакъфски и тимарски места, явно извън оджаците на корпуса.[85]

Въпреки че по принцип османците рядко споменават племенните вождове извън оформените в Източен Анадол юртлуци и оджаклъци, в Румелия и през XVI в. се преселват редица общности или части от тях, които най-вероятно имат свои предводители. Политиката на интеграция на подобни групи в Мала Азия предполага пряко административно и данъчно третиране на родовите структури – кабилета (племенни подразделения), оби (патронимични роднински групи). Собствените вождове се игнорират, привличат на служба, преследват в случаите на непокорство или излъчване на разбойнически банди и въстанически отряди, на проирански или прошиитски симпатии и действия.[86]

На Балканите юрушката военна организация става основната рамка за интегриране на местните тюркоезични пастири. Държавната регулация, процесите на усядане, социалните промени сред колонизираните номадски елементи значително ограничават възможностите за запазване или възпроизвеждане на традиционните племенни институции. Последните в определени периоди и места в Анадола остават паралелни на наложените военно-административни и категориални рамки. Малоазийските юрушки племена, части от които постоянно биват включвани в различни военизирани или други категории с обособен статут, нямат „своя“ доминираща институция, подобна на балканската формация.

Известно е, че през целия османски период в Западните Балкани съществува обособена зона с „местни“ племена. При част от албанците и черногорците през XIV–XV в.

постепенно се образуват териториално-племенни структури не само в кръвнородствен и генеалогичен, но и в локален политически смисъл. Има и други териториални обединения на родова основа – съюзи на планински села като химариотите и сулиотите (в Епир). В основата им са различни варианти на подвижното пастирство, като земеделието често е незначително в планините. Общата тенденция на социалното структуриране в някои райони на запад от основния юрушки ареал се развива в посока на възникване и териториално обособяване, а не към разпадане и изчезване на племената. Организацията на номадите и полуномадите арумъни и на изцяло номадските каракачани обаче няма племенни рамки и институции.[87]

Племенната организация на анадолските юруци се запазва чак до XIX XX в., но се интерпретира като силно изменена в османски контекст – негенеалогична, хлабава и доста по-сегментирана от тази на част от туркмените и кюрдите.[88] Техните събратя на Балканите преживяват през вековете още по-голяма трансформация. Въпреки номадския или полуномадския стопански модел сред значителна част от местните юруци в дългосрочна перспектива не се запазват скитащи племена. За разлика от Западните Балкани на изток всеобхватно развиващите се процеси на усядане не водят до оцеляване на старите или възникване на нови племена. Тук не е възможно и прегрупирането в конгломератни надплеменни обединения (конфедерации) начело със свои вождове. Както уседналите, така и скитащите юруци постоянно са под въздействието на военната организация, субашите, черибашиите, оджаците, османската администрация. В тези исторически условия тюркските племенни структури в Румелия постепенно деградират и изчезват.

Въпреки това от епохата на завоеванието поне до XVI в. и по-късно са налице достатъчно данни, разкриващи среда от обособени родови колективи. Те се преплитат с оджаците, селата, номадските групи. Това структуриране е общо за скитащите джемаати и за уседналите юруци по селата.

Отделните юрушки санджаци обхващат малки мобилизационни единици – оджаци, нерядко пръснати на големи

разстояния. Самите ешкинджии и техните ямаци от един и същи оджак често живеят в доста отдалечени места. Това се отнася и за ямаците на субашите и черибашиите. Описът на Коджаджъкската формация от 1543 г. ясно показва, че ешкинджиите, черибашиите и самият заим трябва лично да познават своите ямаци или да знаят селата, градовете и местата, от които да съберат необходимите средства. Първите са длъжни да се явят на определени места при мобилизация, независимо къде живеят или скитат. Така например ешкинджии от Ямболско имат ямаци не само от Карнобатско, Айтоско, Анхиалско и Хасковско, но и от Шуменско, Балчишко и Чорленско; Елховско и Карнобатско – от Гюмюрджинско и Марония; Шуменско – от Пловдивско; Провадийско – от Хасковско и Мангалия; Варненско – от Одрин; Силистренско – от Фереджик и пр. В немалко от тези случаи ямаците са граждани или селяни – новопомюсюлманчени лица.[89] Ешкинджиите трябва да ги обиколят, за да вземат предвидената за 6 месеца служба парична издръжка. Същевременно цели оджаци са образувани не само по съседство, в близки селища и райони, но и на принципа на групирането на съселяни и роднини.[90] В тях масово са записани бащи и синове, братя, зетьове и пр. Често бащите са ешкинджии, а синовете – ямаци, двама или повече братя са ешкинджии и ямаци и пр.[91] Очевидно ямаците не само дават пари за службата на ешкинджиите, но се грижат за техните стада, посеви и семейства поне в случай, че са роднини.

Сред уседналите юруци родовите и селищните имена често съвпадат, но в определени случаи може да са общи за няколко съседни села. Невинаги е възможно точното установяване на роднински връзки в по-широк кръг от постоянни села. От друга страна, нерядко членовете на един род преобладават в едно селище. Имената на оби – групи от роднини с ядро от бащи, братя и братовчеди, изобилстват в юрушката среда през XV–XVII в. както за селата на уседналите, така и за групите на номадите. При усядане често тези връзки се запазват, като селската община едновременно е не много голям колектив от по-близки или по-далечни роднини (от няколко до тридесетина семейства).[92]

До късно време са налице и групи от постоянни селища или махали, които са обединени в един джемаат – кръг от роднини с общ произход от някога в определена степен реално, а в определена – идеално, фиктивно ендогамния „голям“ номадски род – *кабиле*. Той от своя страна е разделен на родове – *сюляле*.[93] Така например в първия опис на организацията Евляд-и Фатихан от 1691 г., който обхваща „Румелийския юрушки вилает“, в редица места редом със селата (*„кьой“*), малките градове (*„касаба“*) и по-големите (*„шехир“*) са регистрирани и „джемаати“. Значението на този термин може да е твърде широко, но тук явно се сблъскваме с обозначения на родови колективи – по-големи или по-малки. Най-често въпросните джемаати обединяват няколко *„махали“* или *„оби“*. В някои случаи по-скоро става дума за териториално-съседски обединения на близки и по-далечни роднини, в други – за все още номадски или полуномадски групи. Този дефтер посочва само броя, но не и имената на наново записаните „пиядета“ – т.е. ямаците, и плащания от тях агнам. Поради това не могат да бъдат определени действителните размери на посочените като обособени групи, нито роднинските връзки в тях. Не е възможно и определяне на степента на уседналост. Така например като „махалле“ са описани добре известните джемаати от Татарпазарджишката каза Джафер Факих и Ала Софулу, за които знаем, че до късно време сезонно мигрират между Средна гора, Горнотракийската низина и Витоша.[94] Евентуално сравнение на груповите и селищните имена от тази регистрация с известните сведения от XVI в. ясно би показало, че след разпадането на предишните оджаци османците навсякъде се опират на същите хора, техните потомци, семейства, родове, райони.

Джемаатите компактно са съсредоточени в Тиквешко, Радовишко, Дойранско, Кукушко, Лъгадинско, Саръгьолско и Каламария. Срещат се и в други райони. На много места се споменават оби, а в каза Султан Йери (Крумовградско и Момчилградско) – няколко малки джемаата, обозначени и като махали.[95] За част от районите – Тиквешко (около Демир Капия), Халкидика, планините на югозапад от Сяр (Карадаг/Круша, Богданска, Бешик даг) и др. – разполагаме

със сведения за запазени до XIX–началото на XX в. полуномадски миграции и развито подвижно скотовъдство.[96] На места към края на XVII в. все още се развива процесът на формиране на постоянни селища. Немалко от тях могат да бъдат идентифицирани като номадски или не напълно уседнали групи през втората половина на XVI и като юрушки села през XIX–XX в. Възможно е описаните през 1691 г. джемаати, а и други групи все още да са частично ендогамни на родово и надродово равнище.[97] Образуваните от тях общинно-териториални структури не изключват запазването до късно време на реалното кръвно родство и идеалното в по-широк кръг роднинство като определящ обединителен принцип. Естествено, тук проникват, усядат и се асоциират различни други съседи юруци. В немалко случаи се образуват и смесени села с християни, в други – с татари, различни мюсюлмански групи.

Няма как да бъде проследена трансформацията от груповата ендогамия на различни нива до установения по етнографски път по-късен модел. Във Вардарска Македония през XIX–XX в. той е на групова екзогамия (на родовете, махалите, селата, макар че част от браковете стават и вътре в тях). Тя е съчетана с традиционната (и също в определена степен идеална, а не реална) норма за ендогамни бракове в рамките на юрушката общност като цяло. Този проблем обаче не е изследван преди изселването на юруците заедно с огромната част от мюсюлманското население на Гърция през 20-те години на XX в. Недостатъчно детайлни са и етнологичните студии за днешна Република Македония през 50-те–80-те години[98]. В Тиквешко през 20-те години на XX в. родовете на уседналите юруци се състоят от по 1–26 семейни домакинства, като броят на селата от по 3–10 семейства е значителен. Другите мюсюлмани („османлии“) сред тях са единици.[99]

Все още неуседналите през втората половина на XVI в. джемаати (тайфи) представляват относително малки групи, които нерядко носят имената на своите водачи. Те са обединения на кръг от близки роднини (бащи, синове, братя, братовчеди) с вероятен дял на сезонно или постоянно асоциирани семейства с по-далечно родство или коопе-

рирани не-роднини. Номадите имат свои наемни овчари – обеднели юруци, понякога – християни, а поне за ешкинджиите знаем, че имат освободени роби, някои от които ги следват при миграциите. В процеса на усядане и оземляване през XVI в. на места в Македония[100], Средна Западна България[101], Родопите[102] са налице общности, разделени на все още неуседнали групи и възникнали постоянни села. Както е видно от таблица II в предходната глава, в някои случаи е възможно да бъдат изолирани джемаати, които са групирани в по-големи джемаати, въпреки че са пръснати из различни зимовища и летовища. Ако съдим по известните етнологични данни и анализа на Руди Линднер за Анадола през XVI в., тези групи по размер и състав съответстват на малките до средноголеми племенни колективи – *кабиле* (в контекста на усядането – *махалле*, до няколко десетки–стотина семейства).[103] На Балканите през XVI в. и в по-късно време не са известни по-големи и относително самостоятелни племена, на които от своя страна отбелязаните общности да са подразделения. Подобно структуриране или преструктуриране предполага наличието на институцията на племенния вожд (наследствен или изборен измежду няколко видни рода), за каквато не разполагаме с никакви преки или косвени сведения. Същевременно част от тези по-големи джемаати се намират под върховенството на юрушките субаши. Те са техните „вождове".

Поради спецификата на османските регистрации и отношението към племенните институции не можем да сме съвсем сигурни, че през XVI в., а и в по-късно време част от номадите юруци не са запазвали собственото племенно устройство и свои вождове от средата на родовите старейшини. Често срещаното в изворите „бей" (в случаите, когато не става дума за субашите) може да бъде уважително за възрастен човек, съставна част от личното име[104], но също старейшина на рода (обата, кабилето, сюлялето). Тези юрушки бейове обикновено са кехаи на подвижните пастирски групи или селски първенци. Най-често те са записани на първо място и са едноименни с групата.

Изглежда, че водачите на неуседналите или усядащите джемаати през XVI в. са подобни на каракачанските и

влашките челници.[105] На тяхно име се владеят или наемат общите пасища, те разрешават икономически и други спорове, контактуват с властите. Собствеността върху стадата или нивите е частна, на отделните семейства, а не обща за рода. Въпреки това роднинските връзки са определящи при коопериране за съвместни миграции и други стопански дейности. При различна система на родство, религия и традиция постепенно неуседналата част от балканските юруци се приближава до сравнително добре изследвания социален модел на каракачаните и власите.[106] Съчетаването на кръвното родство със стопанската кооперация се осъществява в рамките на сезонно мигриращи групи, своеобразни подвижни „общини" начело с потомствени или избрани лидери.[107]

При номадските и полуномадските пастири обикновено начинът на живот предопределя определена традиционна егалитарна нагласа или идеология.[108] Освен че се намират в тясна стопанска кооперация, близките роднини – бащи, братя, братовчеди, съответно техните жени и деца – са обединени и от кръвната мъст. Тя се запазва до късно в Анадола и в Македония.[109] Основен принцип при коопериране за сезонна миграция, дори и при наличието на постоянно селище и спомагателно земеделие, е неуседналите скотовъди да разполагат с необходимия минимум или оптимум от овце, кози и коне. Традиционната икономическа стратегия е насочена предимно към неговото поддържане, а не към натрупване на земя и добитък.[110] Въпреки това социалното неравенство е част от битието на балканските номади. То се поддържа не само от по-големите възможности, авторитета на главите на родовете или на изборните кехаи заради личните им качества, но също заради произхода от видни родове, контактите с околните власти и население, партньорите в търговията или други дейности. Неравноправните взаимоотношения периодично се възпроизвеждат и поради самия начин на живот. При власите и каракачаните, а също при трансхумантните овчари християни не са редки случаите на измиране на основното богатство – стадата, от епизоотии и паразити, студ, жега, продължителни дъждове. Сходен ефект могат да имат разбойническите нападения,

размириците и кражбите на добитък. При юруците обедняването на семейството може да е резултат от загуба по време на военната или трудовата повинност. Изходите са различни: неравнопоставено наемане при роднини или по-богати членове на групата, съселяни, първенци; окончателно усядане в постоянното селище и земеделие; постепенно възстановяване на стадото от взет назаем добитък, а понякога – от въоръжен грабеж или кражби. Допълнителни средства могат да дойдат както от социална експлоатация, така и от плячка и роби.

Старейшините, кехаите или други членове на групата (рода) могат да забогатеят и да имат повече овце от останалите, които ги следват, да инвестират в земя, да имат свои наемни овчари. Това може да е стъпка към тяхното усядане, но може и да не е. Известни са достатъчно примери на скитащи със стадата и семействата си богати арумънски и каракачански челници. Първите често владеят или наемат големи яйлаци, имат къщи в постоянното селище в планината, пребивават в палатки по време на миграциите и живеят в колиби из зимовищата. По-голямата част от вторите до 50-те–60-те години на XX в. водят изцяло номадски живот. В края на XIX–началото на XX в. богати мюсюлмани от юрушки произход живеят из беломорските села и градове и имат собствени чифлици, където са зимовищата на отглеждащите свои, но и „аговски“ овце родопски овчарски задруги.[111] Понякога самите юрушки номадски групи пасат овце на богати градски първенци.

От юруците постоянно се излъчват спахии, еничари, черибашии, служители на мюсюлманския култ. Налице са и явно забогатели граждани, а също други авторитетни лица. В заповедите за мобилизация на юруци през 80-те години на XVII в., на *евляд-и фатихани* (членове на корпуса след 1691 г.) и в хода на XVIII в. се споменават освен забити (наследниците на субашите), бейове, черибашии, други военни командири[112], още аяни, старейшини и др. По време на войната със Свещената лига от 1683–1699 г. османците разчитат не само на институциите на корпуса, но и на различни отговорни фактори от юрушката среда. Така например през 1690 г. трябвало да се регистрират подлежащите

на служба измежду ешкинджиите, ямаците, ягджиите и вакъфските юруци (*ефкяфъ юрюклери*) в санджаците Паша, Кюстендил, Скопие, Трикала и Солун. Съответната султанска заповед била изпратена до кадиите, аяните, юрушките черибашии и старейшините (*ихтияр*).[113] През 1718–1719 г. упълномощени чиновници и писари (мубашири и кятиби) отишли на място да отстраняват нередности при записването на евляд-и фатихани в Румелия. Необходимо било да се определи кои от тях са освободени от военна служба и са станали рая, тъй като имало случаи на натиск от страна на забитите. Султанската канцелария наредила това да стане с помощта на кадиите, вилаетските аяни и местните старейшини (*сьоз сахиби, ихтиярлар*). Те трябвало да установят кои от юруците желаят, а кои не, да останат във „фатиханлъка" (военната организация), а също произхода им (имената на бащите и дедите).[114] По-късно, през 1764 г., отряд от 2000 пехотинци (*нефер пияде аскер*) – евляд-и фатихани от Солунския санджак, предстояло да отиде на война в Грузия. Те имали бюлюкбашии (командири на отделните части), но трябвало да им се назначи бинбашия (хилядник, полковник). За целта черибашии, компетентни хора и старейшини (*ербаб-и вукуф, ихтияр*) се съвещавали помежду си и избрали опитния във военните дела солунски черибашия Хаджи Муса заде.[115]

Някои от тези хора са назначени отвън, други са местни османски първенци, трети се издигат от юрушката среда при реорганизацията на корпуса, а също вследствие на икономическите и социалните промени в империята. Юрушките първенци изпълняват ролята на посредници между общността, военните структури и властите подобно на представителите на други териториални, професионални, религиозни и етнически групи.[116] Огромното мнозинство остават пастири и селяни, чието съществуване и през следващите векове е все така обвързано със стадата, нивите и службата.

юруците на Балканите през XVII–началото на XX век

Юрушкото население на полуострова в по-късните времена не е изследвано, въпреки че са налице немалко публикувани османски и други извори, наблюдения на пътешественици, етнографи и пр. Основната историческа студия на Мехмед Т. Гьокбилгин – отделя на XIX–XX в. само историографски бележки в общия увод, а на военната организация Евляд-и фатихан – кратък коментар, предшестващ подбрани документи и резюмета за периода 1691–1828 г. Съвсем бегло темата се засяга в други изследвания, посветени на военизираните юруци предимно през „класическия период" или на общата балканска, българска и османска история.[1]

1. „Потомците на завоевателите"

Това име – *Евляд-и фатихан* – е дадено на военната организация на юруците в труден за империята момент. След последната неуспешна обсада на Виена австрийци и венецианци настъпват навътре в европейските османски владения. Продължителната война със Свещената лига от 1683–1699 г. за малко не довежда до изтласкване на османците от полуострова. Тя завършва с големи териториални и човешки загуби.

Междувременно към края на XVI и през целия XVII в. корпусът е обхванат от криза. Упадъкът му се отбелязва сред

недъзите и проблемите, последвали апогея на Османската държава.[2] Сведенията от юрушките дефтери показват рязко намаление на броя на регистрираните оджаци в периода 1609–1675 г.[3] Заповедите за мобилизации още от 80-те години на XVI в. посочват като причини прекатегоризирането, обедняването, жертвите по бойните полета, измирането от болести.[4] Според един ферман от 1682 г. много юруци в Македония са умрели от чума, записали са се в в други военизирани категории, разпръснали са се на различни места и се отклоняват от служба. Някои са станали рая във вакъфите на Гази Евренос бей.[5] Ешкинджиите и ямаците повсеместно стават „перакенде" и не могат да бъдат открити.

В контекста на широко дискутираната в османистиката „демографска криза" през XVII XVIII в. са изказани предположения за пълното изчезване на юрушкото население от редица райони на полуострова или за рязко намаляване на числеността му. То се тълкува или в чисто физически смисъл, или като евентуално масово изселване към Анадола.[6] Обратно, според М. Гьокбилгин повсеместното усядане в хода на XVII в. довежда до разпадането на оджаците.[7] Наличните данни показват, че по-скоро отново става дума за невъзможност на вече силно разклатената централизирана система и на упадащата професионална бюрокрация да обхванат юруците, отколкото за рязко намаление или изчезване. Не разполагаме със сведения за юрушки преселения от Балканите към Мала Азия, макар че такива не са изключени. През XVIII в. са регистрирани случаи на проникване на племенни елементи от Анадола в Румелия.[8]

При премахването на статута на някои сходни категории като мюселемите и яя[9] налице са били голяма част от предишните основания за запазване на помощната юрушка организация. Така например през 50-те–60-те години на века Евлия Челеби споменава санджаците, броя на оджаците и ешкинджиите, задълженията им, заимите, военизирани и други юруци в градове и села, пастири. Освен за корпуса разказите и бележките му са за различни случки, суеверия, особености на говора и носията, нрава, храните, произвежданите вълнени тъкани и пр. Те се отнасят за

Нова Загора, Пазарджик, яйлите по Доспат[10], Ихтиманско, Плевенско, яйлите на Витоша, Бали Ефенди/Княжево, Кюстендил, Кратовско, Щип и Щипско, Виза и Визенския санджак, Казанлък, Ямбол, Сяр, Солун и Солунския санджак, Лангаза/Лъгадина, района на Чаршамба Пазаръ (Саръгьолската котловина и град Джума Пазаръ/Амигдала), Струмица, Мелник, Текирдаг,[11] неустановено юрушко село в Южен Пирин или Родопите.[12] Според османския пътешественик юрушките бейове – Ихтиманският, Плевенският, Налдьокенският, Ямболският, Овчеполският, Коджаджъкският и Солунският – отиват на война с по 300 „юрушки юнаци-джебелии" („джебеллю юрюк йигит").

> „Румелийският везир и дори падишахът не се бъркат в работата им,тъй като те са храбри воини, които денем и нощем са в огъня и рискуват живота си."

Продължава да се изпълнява традиционното задължение за теглене на топовете с биволи, но юруците са и конни джебелии, а някои стават спахии. Въпреки това не се освобождават от „*юрюклюка*".[13]

Сведения извън юрушките описи свидетелстват за немалки отряди от подлежащи на мобилизация ешкинджии от много места, включително от такива, в които не са регистрирани оджаци в наличните дефтери от XVII в. Автори като Айни Али, Али Чауш, Йомер Авни, Пол Рико и др. посочват различни, но далеч не толкова драстично намалени цифри за броя на оджаците на съответните групировки и изобщо на военизираните юруци към началото–средата на XVII в.[14] В съчинението си за османското военно дело италианският учен и дипломат Луиджи Марсили споменава бея на юруците, а също отделните групировки отпреди 1691 г. Опирайки се на османски източници от втората половина на XVII в., той изчислява броя на „семействата" (т.е. оджаците) на 1702. Къзълагачките и Чирменските мюселеми били съответно 198 и 351 „семейства". Според него военната организация на юруците е съставена от „семейства, които скитат по Хемус [Mont Hemus] за изхранване на своите стада".[15]

Султанските заповеди от времето на войната със Свещената лига показват, че османците се опитват да съберат всички налични боеспособни сили, включително кюрдски и туркменски племенни опълчения от Мала Азия.[16] Наредба от 1686/1687 г. изисква мобилизирането на следния брой юруци по кази: 200 от Правище/Елефтеруполис, Кавалско, 300 от Драма, 300 от Гюмюрджина, 200 от Йенидже-и Султан Йери (Момчилградско и Крумовградско), 200 от Неврокоп, 100 от Сироз/Серес, 100 от Зъхна/Неа Зихни, Сярско, 200 от Чаглайък, 500 от Филибе и Караджадаг/ Пловдивско и Сърнена гора, 200 от Йенидже-и Карасу/ Йенисея, Ксантийско, 100 от Дойран, 100 от Карадаг/ Круша планина/Мавровуни, 450 от Берекетлу[17], 200 от Узунджа абад/Узунджово, Хасковско и 50 от Тимурхисар/ Сидирокастрон. Изрично е указано, че тези общо 3200 души са извън редовния и предварителен набор от юрушки ешкинджии.[18] Събират се за война и юруци от Софийско, Тесалия (от района на Трикала), Чирменско, Източна Тракия и други места в Румелия.[19]

През януари 1690 г. се мобилизират войски за подготвяното лятно настъпление срещу австрийците.[20] Сераскерът на Мора/Морея – везирът Халил паша – трябва да събере общо 1200 юруци. Те са пехотинци „с пушка в ръка": 100 души от каза Текир даг, 150 от Дебърска, 60 от Биргоска/Люлебургаска, 20 от Караджикска (вероятно Караджа даг/ Сърнена гора), 80 от Захиреполска (?), 20 от Сарайска (нахия във Визенска каза, Източна Тракия), 150 от Бабаескийска, 50 от Ипсалска, 100 от Чорленска, 60 от Къркклисийска/Лозенградска, 60 от Чаталдженска и Бабадагска, 20 от Кешанска, 80 от Малгарска, 50 от Узункьоприйска и 200 от Одринска каза. За целта са назначени *мубашири* (надзорници, пълномощници), които действат заедно с друг везир – Хюсеин паша, бившият юрушки бей (субаш) Дервиш, черибашиите, кадиите на Петрич, Струмица, Радовиш и Тиквеш.[21]

По това време бъдещият забит (военачалник) на всички румелийски юруци – везирът Хасан паша – е в Морея и събира бойци срещу венецианците. В същата 1690 г. е назначен за мухафъз на Белград и натоварен с реорганизацията на

корпуса. За него се знае, че е бил капъджибашия (придворна титла началник на дворцовата стража), а по време на войната – пълномощник на сераскера на Мора Халил паша. Новият *мир-и миран-и юрюкян* остава на този пост и в началото на XVIII в. По време на еничарския бунт в Цариград от 1703 г. се споменава като Юрук Хасан паша.[22]

През 1690/1691 г. под негово ръководство е извършена обща регистрация на „Румелийския юрушки вилает".[23] Тя е съпътствана от назначения на черибашии и други командири, постоянни мобилизации и обичайните проблеми.[24] Според султанска заповед от 1691 г. черибашиите са под началството на алайбейовете на лявото и дясното крило на Румелия и се назначават в следните кази: Авретхисаръ/Кукушка (с център Женско, днес Палеон Гинекокастрон), Радовиш, Щип, Тиквеш, Димотика, Султан Йери, Правище, Карадаг, Кавала, Берекетлю, Селяник/Солун, Келемерийе/Каламария, Кенгарийе, Базаргян (Базаргях, нахия около езерото Бешик/Волви) и Бугуван (най-вероятно – Богдан, на север от Богданска планина/Вертискос), Петрич и Острофча (Демирхисарско), Гьол Баши в Дойранска каза (общо име на част от местните юрушки джемаати), Сартъ гьол, Драма, Караферийе/Бер/Верия, Йенидже Вардар/Яница, Егрибуджак и Джума Пазаръ (в Саръгьолската котловина), Йенидже-и Карасу и Чъглайък (Йенисея, Ксантийско и Чал даг), Сироз/Серес и Тимурхисар/Сидирокастрон, Едирне/Одрин, Гюмюрджина/Комотини.[25]

Неотложната задача по време на войната е осигуряването на юрушки контингенти за участие пряко в битките. Те трябва да са въоръжени с огнестрелно оръжие („*тюфенк ендгаз*"). Повечето участват в отблъскването на австрийците и в последвалите бойни действия, а някои отиват на гарнизонна служба, например 300 души в крепостта Ада срещу Хърсово на Дунава.[26] От една султанска заповед до Хасан паша от 1695 г. за кампанията в Унгария личи, че понякога се явяват доброволци над предвидения брой:

„В Мора (Пелопонес) е трябвало да има 362 нефера юрушки аскер... Събрали се до 1700 и в ранна пролет 2000 юнаци („йигитлер")... „всички са пригодни за вой-

на, отбрани и избрани, и въоръжени с чифте пищови и дълги пушки...“

Въпреки че това са често срещани официални формули за юруците и евляд-и фатиханите през XVII–XIX в., в случая става дума за опитни войници. Изрично е указано, че в редовете им няма необучени младежи („ушак“, „оглан“).[27]

Така през 1690/1691 г. юрушките групировки в Румелия са реорганизирани в новата формация Евляд-и фатихан. Извършените промени са в няколко посоки. Премахват се предишните санджаци и субашилъци и е въведено единно командване. Броят на забитите не е стриктно определен, но един от тях е най-главен (*мир-и лива-и юрюкян, бей*).[28] В края на XVII и през първата четвърт на XIX в. този пост се заема от султански капъджъбашии. От началото на XVIII до средата на XIX в. юрушкият бей резидира в Солун, откъдето управлява делата на корпуса. Френският консул в Солун и вицеконсул в Смирна/Измир през 70-те–90-те години на XVIII в. – М. Е. Кузинери – отбелязва, че той е подобен на назначавания за „протектор“ бей на анадолските юруци. Той също е османски сановник, който не произхожда от тази среда.[29] Следват субашите, лично избирани от забитите за издигнати над останалите черибашии. Такива по-видни черибашии се споменават в някои от цитираните заповеди за мобилизация. Вероятно подобна йерархия е имало и по-рано, през XVI в. И едните, и другите се назначават със султански берати, потвърждаващи избора на забитите. Заимските и черибашийските ямаци изчезват, а командният състав има зеамети и тимари. Ешкинджиите получават от своите ямаци по 50 гроша при мобилизация, но вече на всеки 6 души 1 отива да служи. В мирно време ешкинджиите също плащат еквивалента на бедела, но вместо 50 им се събират по 30 гроша, като тези суми са за държавната хазна.[30] Всички са освободени от *авариз, бедел-и нюзюл, джелепкешан-и агнам* и други данъци от системата на извънредните, свързани с войната вземания, а също от някои такси като *гечит баджъ* (за преминаване през проходи)[31] и пр.

В общи линии тази регламентация на задълженията и

облекченията се запазва до началото на XIX в.[32] През 90-те години на XVII–началото на XVIII в. част от юруците са записани като *секбан*.[33] Това са рекрути, издържани от останалите членове на организацията подобно на ешкинджиите.[34] Като въоръжена свита свои секбани (сеймени) имат черибашиите и забитите.[35] Събират се на установен квотен принцип измежду фатиханите, което ги различава от пехотните дружини *секбан* и конниците *саруджа* на провинциалните паши, често съставени от обеднели младежи, селяни, номади. Заедно с нарастващия дял на платените войски те са своеобразен противовес на традиционните контингенти на западащите еничари и спахии. Същевременно това е един от социалните източници на многобройните размирици и въстания в края на XVI и през XVII в. В изворите „юрюк" и „евляд-и фатихан" остават синоними, а неизменните позовавания на предишните времена (от епохата на завоеванието до XVI в.) са придружени от хвалебствени формули и клишета, едно от които е и самото ново име на корпуса.

Тъй като овцевъдството си остава най-важният юрушки поминък, евляд-и фатиханите са освободени от агнам до 150 глави, като за всяка овца над това число плащат по 1 акче подобно на раята. Този размер на агнама се запазва до началото на XIX в., като данъкът се събира изключително в полза на хазната.[36]

В следващата таблица са групирани данни от първия систематичен опис – иджмал дефтер – на *пияде неферите* (ямаците) и тяхния агнам от 1691 г.[37] (Виж таблица I на с. 168.)

Тази военновременна регистрация не е пълна. Не са включени редица места, за които има отделни заповеди за мобилизация, например от Тесалия и част от Македония. В дефтера са налице разминавания и непълноти по отношение на броя на записаните нефери. Сумите на събирания адет-и агнам, с малки изключения, не са посочени по места. Общата цифра за този данък – 10 552 акчета (при съотношение 1 глава към 1 акче), се отнася за допълнително количество над освободения брой от 150. На места срещаме обичайната бележка „не се намериха овце"[104], а на други

ТАБЛИЦА I

Източна Тракия			
каза/нахия	*нефери*	*каза/нахия*	*нефери*
Чаталджа	4	Хаскьой[56]	83
Ерегли[40]	2	Хайраболу	62
Чорлу	50	Къркклисе[58]	54
Визе	27	Хатун или[60]	19
Сарай	22	Едирне	572
Биргос[49]	65	Джиср-и Еркене[65]	59
Родосчук[52]	9	Малгара	26
Баба-и Атик[54]	37	Ипсала	53
		Силиври	16
Общо: 1160			
Горна Тракия			
каза/нахия	*нефери*	*каза/нахия*	*нефери*
Рускасръ[39]	44	Загра-и Атик[57]	171
Айдос[41]	17	Чирпан	75
Ахиолу[43]	19	Казанлък	173
Каринабад[45]	151	Карлъоглу[61]	51
Й. Казълагач[47]	14	Татар Пазаръ[63]	174
Янболу[50]	100	Филибе	264
Ислимийе[53]	61	Узунджова[66]	199
Загра-и Джедид[55]	138	Кавак[68]	8
Общо: 1659			
Западна Тракия[38]			
каза/нахия	*нефери*	*каза/нахия*	*нефери*
Султан йери	174	Фереджик[46]	197
Макри[42]	14	Гюмюлджине[48]	1154
Диметока[44]	13	Й. Карасу[51]	232
Общо: 1784			
Северна България			
каза/нахия	*нефери*	*каза/нахия*	*нефери*
Търнова[59]	315	Лофча[64]	432
Зищой[62]	35	Хоталич/Серви[67]	44
Общо: 826			

Североизточна България и Добруджа			
каза/нахия	*нефери*	*каза/нахия*	*нефери*
Правади	19	Чардак[86]	118
Й. Пазар[70]	27	Хезарград[89]	351
Х. Пазаръ[73]	56	Йергъогю[92]	13
Балчик	9	Тузлук[95]	819
Мангалия	25	Осман пазаръ[98]	175
Бабадаг	60	Ески Джума[101]	116
Хърсова	11	Шумну[103]	222
Текфургъолю[82]	8	Русчук	533
Силистре	427		
Общо: 2989			
Източна и Югоизточна Македония			
каза/нахия	*нефери*	*каза/нахия*	*нефери*
Тиквеш[69]	92	Келемерийе[96]	695
Радовище[71]	68	Дойран[99]	630
Ищиб[74]	85	Авретхисаръ[102]	608
Дупнидже[76]	18	Уструмджа[84]	56
Кавала	24	Драма	554
Берекетли[79]	60	Чаглайък[88]	234
Тимурхисаръ[81]	81	Правище[91]	682
Селяник[83]	60	Мисиври[94]	180
Базаргях[85]	375	Сируз[97]	482
Богдан[87]	335	Карадаг[100]	607
Лангаза[90]	495	Петрич	51
Вардар-и Сагър[93]	36		
Общо: 6591			
Западна и Югозападна Македония			
каза/нахия	*нефери*	*каза/нахия*	*нефери*
Й. Вардар	16	Егри Буджак[77]	710
Водине[72]	51	Джума Пазаръ[78]	155
Караферийе[75]	48	Чаршамба[80]	264
Общо: 1245			

християни, мюсюлмани и евреи са включени във фатиханския агнам, явно ползвайки тази привилегия.[105] Въпреки това общият брой на овцете дори само на записаните тук евляд-и фатихани е около 2 500 000 (изброените от регистраторите 16 582 нефери x 150 + 10 247).[106]

Разбира се, когато става дума за стада и за самите юруци, никакви официално посочени цифри не могат да бъдат сигурни. Така например в казите Гюмюрджина и Йенидже-и Карасу (т.е. по Беломорието и част от прилежащите склонове на Родопите) през 1686 г. на много места регистраторите не могат да намерят нито един юрук и успяват да наберат вкупом 700 души. Това е положението, въпреки че записването на войници за действащата армия от 1686 г. се провежда през ноември, когато овчарите със стадата си са в равнината. В описа на Хасан паша от 1691 г. в двете кази са налице общо 1386 ямаци, на които би трябвало да съответстват още 231 ешкинджии.[107]

Записаните 16 582 *пияде нефери* (ямаци) са групирани в 1146 ханета, което съответства на максималния размер на сборните данъчни единици (*авариз хане*) при обикновената рая през 90-те години на XVII в. – 15 домакинства.[108]Ако реалното съотношение е 5:1, на тези пиядета би трябвало да съответстват 2764 ешкинджи нефери.[109] По време на войната срещу Свещената лига е извършена още една обща регистрация – през 1697 г.[110] В една султанска заповед от същата година се казва, че евляд-и фатиханите – потомци на дошлите по време на свещената война („газа ве джихад") от Анадола в Румелия племена („аширети" и „кабилета"), трябва да бъдат изпратени в Унгария. Според описите в Силистренския и Никополския санджак има 3830 нефери, от които 639 *нефер-и ешкинджи пияде* са определени за поход.[111] В друга заповед общият брой на ешкинджиите в Румелия е 2822.[112]

В хода на войната от 1683–1699 г. османците се опитват да поддържат висока мобилизационна способност на корпуса. Числеността на изискваните за служба ешкинджии, секбани, а също пияде нефери, които на общо основание отиват на война, варира, но далеч не е малка в сравнение с 40-те–80-те години на XVI в. Тогава определените за

поход ешкинджии са 1200–1500, но броят им е можел да бъде и 6000–8000, ако бъдат свикани резервите (*чатал)*, или още по-голям, ако на общо основание бъдат събрани за трудова, транспортна повинност или бой част от ямаците. В своята съвкупност всички приведени досега данни навеждат на мисълта, че военновременните мобилизации през 80-те–90-те години на XVII в. са достигали до няколко хиляди души.

След реорганизацията на предишните оджаци юруците продължават да служат като пехотна и конна войска, в гарнизоните и в транспорта на артилерията. Последното изрично се отбелязва като традиция от старите времена и присъства в много от общите разяснения по статута на евляд-и фатиханите в султанските фермани, кадийските протоколи и пр. Ешкинджиите неизменно участват в последвалите през XVIII–началото на XIX в. войни с Венеция, Австрия, Русия и Иран (1715–1718, 1743–1746, 1768–1774, 1787–1792, 1806–1812). Според две султански заповеди от 1716 г. евляд-и фатихани с коли са изпратени към Демир Капия (Железни врата на Дунава) и от Ниш във Видин, а след това към Белградската крепост при топовете. От тях 50 били убити или ранени, а 10 не се явили.[113] През 1717 г. освен наличните ешкинджии още 500 юрушки войници (10 „байрака“) трябвало да заминат на война, а кадиите на Лерин, Воден и Битоля да следят някои от тях да не избягат.[114] В едно донесение на венецианския консул в Солун до байлото (главният дипломатически представител на републиката пред Портата) от януари 1743 г. се съобщава, че юрушкият бей трябва да събере 3000 юруци и да ги изпрати към Галиполи и Азия. През Солун постоянно преминавали еничари и спахии, които също отивали на война (с иранския Надир шах в Грузия, Източен Анадол, Кюрдистан и Ирак, 1743–1746 г.).[115] През 1733–1734 г. евляд-и фатихани от Тиквешко и Битолско трябвало да охраняват калето Агрибоз/Халкида на о-в Евбея, през 1788 г. 1000 войници (*ер нефер*) от корпуса са изпратени към Видин и Белград, а през 1799 г. 1500 са определени за охрана на крепостта на о-в Корфу (след съвместното руско-турско отвоюване на острова от французите през март с.г.). Султанска запо-

вед от 1806 г. пък изисква 1130 ешкинджии от наличните нефери в Тиквешко.[116] През 1764 г. 2000 *пияде аскери* (40 байрака) отиват на поход в Грузия със съответното въоръжение и екипировка („чадъри и черги" – шатри), заплати за 6 месеца и добавки (*бакшиши*).[117] В друга султанска заповед – от 1769 г., става дума за издирване и наказание на юруци от гарнизона на Хотин в Подолието (Южна Украйна). Те заграбили пари от заплатите (*улуфе*) и бакшишите на войската, избягали и предизвикали безредие сред останалите. С проблема трябвало да се заемат кадиите на Битоля, Прилеп, Лерин и Охрид, а също „изтъкнатите люде на вилаета и черибашиите на юруците от тези краища".[118]

Портата следи делата на корпуса и постоянно напомня за ненамеса в работите на военната организация, за избягване на насилия и злоупотреби, когато трябва да се определи кои са раи, а кои подлежат на служба. Изрично се указва да не се записват други „нови" (от раята) в редовете на организацията освен от юрушки произход, от мъжкото потомство и роднините на евляд-и фатиханите.[119]

Този принцип понякога се нарушава.[120] В често цитирания тук сиджил (протокол) на битолския кадия от 1715 г. се споменава, че някои забити и черибашии „заедно с многобройни секбани" (сеймени), когато няма поход, противозаконно събират пари, жито и хранителни продукти от евляд-и фатиханите, жестоко ги наказват и дори ги нападат. Освен това те тормозели и раята, „записана в дефтерите на други лица, и по този начин карали раята да избяга от своите села, за което има безброй жалби".[121] В редица от тези случаи става дума за юруци извън корпуса. Тъй като през XVII в. практиката на поименните регистрации изчезва, не може да се прецени дали, подобно на предишните времена, в редовете на организацията се записват ислямизирани християни пленници и освободени роби, наемни овчари и слуги, а също цигани, татари и др. Такива ще да е имало в контекста на данъчните облекчения, войните, непокорството и голямата подвижност на самите юруци.[122]

Жертвите по бойните полета, засилващите се кризисни явления в империята, все по-неуспешните и непопулярни военни кампании карат част от членовете на корпуса да

предпочитат да се записват като обикновена рая въпреки общо взето запазените привилегии, произтичащи от статута им.[123] Това означава да поемат тежестта на станалите постоянни извънредни данъци. Дефтерите и султанските заповеди от началото на XVIII в. отбелязват избягали (преселили се другаде) и умрели (убити на война) евляд-и фатихани. По тези причини в сравнение с 90-те години на XVII в. се установява рязко намаление на броя на неферите в Никополския и Силистренския санджак (Северна, Североизточна България и Добруджа)[124]:

ТАБЛИЦА II

Каза	**1691 г.**	**1697 г.**	**1704 г.**
Правади / Провадия	19	25	?
Й. Пазар / Нови пазар	27	172	19
Х. Пазаръ / Добрич	56	71	13
Балчик	9	26	–
Мангалия	25	43	–
Бабадаг	60	66	16
Хърсова / Хърсово	11	26	4
Текфургьолю / Текиргьол	8	35	–
Силистре / Силистра	427	?	121
Чардак	118	147	31
Хезарград / Разград	351	348	54[125]
Тузлук	819	?	115
Осман Пазаръ / Омуртаг	175	395	54
Ески Джума / Търговище	116	160	56
Шумну / Шумен	222	291	26
Русчук / Русе	533	654	195
Търнова / В. Търново	315	957	10
Лофча / Ловеч	432	372	162
Зищой / Свищов	35	39	11
Хоталич / Севлиево	44	54	164
Ивраджа / Враца	?	6	8
Беркофча / Берковица	?	41	26

Както през XVI в., корелацията между различни регистрации и данни трудно може да даде реална представа за броя на юруците на Балканите. Войните и съпътстващите ги бедствия си казват думата, но все пак не може да се говори за някакво общо катастрофално намаление дори в редовете на корпуса. В определена степен динамиката в числеността на фатиханите отразява обичайните проблеми на администрацията и на командния състав. На фона на общия спад в Северна, Североизточна България и особено в Добруджа през 1704 г. е налице увеличение на броя на неферите в Севлиевско (при много рязко намаление например в съседния район на Търново). През 1705 г. се установява, че много от записаните през 1697 г. евляд-и фатихани в Пловдивска каза са се разбягали, мигрирали в други кази, умрели или са убити на война. Други твърдят, че не са юруци и не дават бедел, а на места вместо по петима има по трима души на ешкинджия.[126] Въпреки това през 1707 г. предвидените мерки да се записват синове, братя, роднини и юруци извън дефтера явно дават резултат. Тогава са отбелязани 580 нефери в Пловдивска каза, 117 в Старозагорска, 126 в Чирпанска и 180 в Казанлъшка.[127] За сравнение през 1691 г. те са били съответно 264 (включително 15 от град Пловдив), 171 (31 от град Стара Загора), 75 (14 от град Чирпан) и 173 (7 от град Казанлък).[128] Друг е въпросът колко от тях наистина са били налице за изпълнение на задълженията.

В началото на войната от 1715–1718 г., когато Морея е отвоювана от венецианците, но предстоят битки и с австрийците, квотата на пиядетата в Западна Тракия, Македония и част от Тесалия е определена на 13 401, а на ешкинджиите – на 2238,5.[129] През юни 1716 г. от общо 2856,5 ешкинджии и 17 139 нефери от Македония и част от Западна Тракия съответно 930,5 и 5583 трябва да отидат на служба.[130] Като цяло за периода 1716–1806 г. са налице данни за сравнително немалки общи и местни мобилизационни квоти.

Понякога корупцията сред забитите и черибашиите също е причина за напускане. Така например през 1709 г. на евляд-и фатихани от Битолско е разрешено да се прекатегоризират в рая поради черибашийски произвол.[131] Други мотиви могат

да бъдат извършени наказуеми простъпки и престъпления. Споменават се случаи, когато извършили подобни деяния военизирани юруци се записват в редовете на еничарите и биват защитавани от техните аги.[132] Най-големите затруднения продължават да са укриването в тимарските и други поземлени владения, из пустеещите земи (*мевад*)[133], сред раята, навлизането в редовете на еничарите, войнуците, топчиите, джебеджиите и пр. военизирани категории.[134]

В края на XVII–началото на XVIII в. прекатегоризирането отново е стремеж за отклоняване от каквито и да било данъци и задължения подобно на повсеместно споменаваните напускания на предишни села и места. Характерен е примерът с юруците, които през 70-те г. на XVII в. зимували в околностите на с. Балджълар (Медово – на северозапад от Чирпан, в подножието на Сърнена гора). Те отказвали да дават каквито и да било данъци под предлог, че ги плащат на някой си Мустафа, който имал тимар в с. Аксакал с друго име Кулагузджа (неуст.). Направената проверка установила, че между юруците и въпросния спахия няма никаква връзка.[135] Често фатиханите твърдят, че не са в дефтера, отказват да плащат предвидения бедел, техни роднини не искат да се записват като ешкинджии или пиядета, не могат да бъдат намерени и т.н. В други случаи те не желаят да са рая и държат на привилегиите си, поемайки бремето на службата. През 1715 г. записали се като рая юруци влизат в конфликти с „истинската рая" относно плащането на данъците и искат да се върне статутът им на евляд-и фатихани, както е било по-рано.[136]

Подобни разпри възникват и по повод на данъка *джелепкешан-и агнам*, т.е. събирания в полза на фиска паричен еквивалент на определен брой дребен рогат добитък (различен от вече многократно споменавания данък върху овцете *адет-и агнам*).[137] Членовете на корпуса са освободени от него, но в определени случаи биват облагани „на отсек" (*макту*). Така става през 1716, 1748 и 1750 г. в Солунска, Авретхисарска/Кукушка, Воденска, Негушка[138], Берска и Йениджевардарска каза. Облагането по този начин също е своеобразна привилегия, макар че през 1754 г. общата сума била удвоена. Евляд-и фатиханите отказвали да плащат този

данък и се опитвали да го прехвърлят върху раята. След множество препирни през 1754 г. военизираните юруци от 27 села в нахия Пазаргях, 37 в Каламария, 16 в Лангаза, 13 в Богдан (райони в Халкидическия полуостров и на север от него) и 7 в Малък Вардар (по долното течение на реката) трябвало да поемат своя дял от джелепкешан-и агнама заедно с раята от общо 96 села и няколко чифлика в нахиите Голям Вардар, Малък Вардар и Лангаза.[139] В други случаи членове на военната организация продължават насила да завземат яйлаци и къшлаци в селските землища.[140]

От гледна точка на султанската канцелария наричаните с пищни епитети евляд-и фатихани си остават твърде склонни към неподчинение.[141] Те трябва да преследват разбойниците, но явно често сами стават такива.[142] В една султанска заповед от 1748 г. до кадиите на Битоля, Лерин и Прилеп се казва:

> „Вашите кази са доста отдалечени от Солун, така че ако някой от евляд-и-фатиханите се отметне от властта и стане разбойник, не ще е лесно да бъде хванат и неговите престъпни деяния да се разследват според закона. Имайки предвид всичко това, както и необходимостта да се назначи някой способен човек за техен представител... Елхадж Али ага от Битоля е назначен... Ако някой от евляд-и-фатиханите от Битолска, Леринска и Прилепска каза, които са под вашата управа, се отметнат от властта и станат разбойници, веднага да ги хванете и да ги изправите пред съда... А ти, Елхадж Али ага, със споменатите разбойници от тия краища постоянно да постъпваш според Шариата.“ (Подписано от забита на Евляд-и фатихан – Ахмед.)[143]

Друга случка, този път от „Житие и страдание грешнаго Софрония“, разкрива как в някои случаи се раздава правосъдие в края на XVIII в. През 1792 г., когато има енория в Карнобат и 12 села от Анхиалската епархия, Софроний Врачански е затворен от местния бостанджибашия (началник на стража, полицейски служител) Сербезоглу, с когото има предишни премеждия заради продадени овце. Животът

му е измолен от местните християни и майката на бостанджибашията:

> „Мужие припаднаха на едного неговаго любезнаго [человека] и жени припаднаха на матер его и помоли ся матер его да мя харижи мене неи, зарад да не оскорбява християнит[е] сас мое убиение: и сас голямое моление освободиша ме от оная лютая смерт. И като са беше заклял да мя убии, той ден наби на кол едного *урука* на място мене, що беше он убиица, а оная глоба що я узеха от него назад, пак я узе от мене все равно."[144]

Военизираните юруци се споменават и в един епизод от размирните времена на кърджалийството, аянския произвол и сепаратизъм. През есента на 1791 г. евляд-и фатихани начело с Али паша заедно с лоялни аяни и набрани местни дружини „еялетлии" от Зъхненско и Солунско, трябвало да се отправят към Северна България срещу Исмаил Тръстениклиоглу и Чингиз Мехмед Гирай (русенски аянин, по произход от кримско-татарската ханска династия).[145]

2. Нови реформи

През XVIII в. е налице практиката за оформяне на събирания от пияде неферите (ямаците) бедел в заплати и допълването им с бакшиши (парични суми от хазната) за ешкинджиите.[146] На служещите в гарнизоните евляд-и фатихани се раздава храна.[147] В началото на XIX в. членовете на корпуса са освободени от *хане-и авариз, бедел-и нюзюл* (събиран основно в натура, понякога – в пари), *бедел-и сюрсат* (налог в продукти във военно време), *бедел-и белдар* (налог в пари вместо тегобата да се копаят окопи), *джелепкешан-и агнам, араба* (даване на коли), *деве* (налог

за камили), *захире мубаясъ* (набавяне на хранителни продукти) и прочее обичайни и извънредни данъци (*текялиф-и йорфийе ве шакка*), мирновременна помощ на валиите.[148] Същевременно откупната система (*илтизам*), включително като пожизнено право за събиране на доходи, предназначени за хазната (*маликяне*)[149], става начин за управление на финансите на корпуса. Заедно с нея идват неизбежните користни интереси, корупцията, щетите за организацията и държавата. Във ферман на султан Махмуд II за задълженията и правата на членовете на Евляд-и фатихан от 1814 г. се споменава, че сановникът Селим бей, султански *капъджъбашия*, *сеид* (господар; потомък на пророка Мохамед) и *пръв мирахор* (почетна дворцова длъжност управител на султанските конюшни), е съдружник в колективно маликяне за събирането на основното вземане – бедела. Същевременно са констатирани нарушения на статута на евляд-и фатиханите. Те неправомерно биват облагани с извънредни данъци, искат им се пари за различни местни разходи, включително насила. При това явно се шантажират техни роднини, тъй като членове на организацията биват затваряни и оковавани във вериги. Тези деяния се извършват с цел забогатяване от „аяните, силните люде и останалите изпълнителни органи в казите“.[150] Според хат-и хумаюн за реорганизацията на Евляд-и фатихан от 1828 г. беделът бил откупуван като маликяне на Юсуф паша от Сяр, Сърръ Селим паша – бивш валия на Босна, и султанския капъджъбашия Ахмед Тевфик бей, по който начин съвсем се разстроил редът във финансите на корпуса.[151] Последният все пак бил назначен за изпълняващ длъжността забит при извършеното преустройство. Споменава се също, че кърсердарите, които трябва да гонят разбойниците, се движат из селищата на евляд-и фатиханите и вършат злини „над бедната рая“.[152]

Поради упадъка и неефиктивността на тимарската система в началото на XIX в., а явно и от по-рано, забитите и черибашиите се издържат в някаква степен от бедела („на отсек“). Единствено те би трябвало да го събират за хазната[153], като им се отчисляват заплати и добавки.[154] Формулировката „черибашиите и останалите забити“ в

споменатия документ от 1828 г. подсказва, че ако изключим назначавания от Портата главен бей (забит), йерархията между останалите военни командири е нещо относително.[155] Тя е въпрос на позиция, авторитет, богатство и пост. Някои черибашии контролират и командват в рамките на една каза, други – в няколко[156]. Така например във ферман на Селим III от февруари 1808 г. за смяна на черибашията на евляд-и фатиханите от Битолска, Прилепска, Леринска, Егрибуджакска и Джумапазарска каза се казва, че постът преди бил заеман от бившия битолски каймакам (управител, наместник) Осман бей. Впоследствие той бил заточен на о-в Тенедос и убит. Заместил го някой си Химмет, а после Али бей. Последният се оказал неподходящ и нежелан от „всички членове на споменатата тайфа“. По предложение на останалите черибашии и със съгласието на държащите *мукатата*[157] Химмет отново бил назначен.[158] В този и в други случаи се настоява да се спазва правилото черибашиите да не бъдат външни лица, т.е. за произход от юрушката среда. Споменатият Химмет бил избран от „видните граждани на Битоля и от членовете на Евляд-и-фатихан, бидейки вещ във военните дела“. Отново изрично се отбелязва, че само военните началници на евляд-и фатиханите имат право да ги съдят, наказват и управляват.[159]

След ликвидирането на еничарите (1826 г.) централната власт постепенно осъществява модернизация във военното дело. Опасявайки се от надвисналата заради Гръцкото въстание война с европейските сили, султан Махмуд II и неговите съратници не премахват веднага спахийската кавалерия, въпреки че началниците ѝ трябвало да получават суми над доходите, които тимарите могат да им осигурят. Реорганизацията на спахиите в полкове е придружена от конфискации на тимари на неспособните да участват в тях.[160] Подобно на другите традиционни военни структури корпусът вече е архаизъм в навечерието на Танзимата. През 1806 г. доста осведоменият за османските военни дела Уилям Лийк отбелязва в дневника си, че военната организация на „една от най-милитаризираните провинции на империята“, Македония, се състои от еничари, спахии, юруци и албанци. Самите еничари и юруци преценяват

силите си като недостатъчни за евентуална отбрана на областта, а албанците „с право считат както еничарите, така и юруците за по-долни в сравнение с тях, но изпитват голямо уважение към турската кавалерия."[161] Състоянието на юрушката организация се оценява като незадоволително и от султана реформатор и сподвижниците му. Евляд-и фатиханите участват в бойни действия срещу гръцките въстаници[162], след което през март 1828 г. е предприета цялостна реорганизация.

Само определена част от евляд-и фатиханите се рекрутират, независимо дали са били ешкинджии или ямаци, било от „казите и селищата", било от „някои чифлици, в които са уседнали".[163] Те имат униформата и въоръжението на изгражданата в периода 1826–1830 г. редовна армия – *асакир-и мансуре-и мохамедийе* („победоносни войски на Мохамед")[164], и се считат за част от нея. Маликянетата на пашите се премахват, като бюджетът на формацията се централизира от финансовата институция *Мукатаат хазинеси* (Хазна на арендите), обслужваща новата армия. Съставени са 4 пехотни табора (батальона), чиято организация е сходна с тази на *асакир-и мансуре*. Начело на всеки табор е поставен *бинбашия* (хилядник), избран измежду предишните черибашии. Следват 1 *саг кол ага*, 1 *сол кол ага* (командири на дясното и лявото крило), 8 *юзбашии* (стотници), 16 *мюлязъми* (помощници), 32 *чауши* (в случая – командири от нисш ранг) и 64 *онбашии* (десетници). Освен тях има знаменосец, барабанчици начело с чауш и онбашия, балтаджии („брадвари", изпълняващи различни обслужващи дейности), водоносци, писари и имами, така че от общо 814 души в табор само 600 са обикновени войници(!). Те трябва да са на възраст от 15 до 40 години и да се обучават на модерното военно дело. Определени са ординарци измежду войниците, лекар и хирург от султанската болница, хранителни дажби, пенсии за офицерите. Униформата си набавят сами, но трябва да е същата като на новата войска, а оръжието и пр. материали се осигуряват от държавата. На върховния началник Ахмед Тевфик бей са определени 40 000 гроша годишна заплата, на командирите – месечна от 750 гроша за бинбашията до 20 за онбашията,

на обикновените войници – 15 гроша. Бившите ямаци и ешкинджии попълват редовете на таборите, тъй като квотата трябва да се поддържа от евляд-и фатихани. Запазва се принципът наказанията – порицание, биене и смърт – да се извършват само от собствените им офицери.[165] Раздават се и парични награди (бакшиши).[166] Издръжката на тези общо 3256 войници и командири, която е 1 200 000 гроша годишно, се поема не само от невлезлите в състава на таборите евляд-и фатихани и роднините им, но и от обикновената мюсюлманска рая в населените от тях райони и места.[167]

И по-рано част от самата рая – *„ханекеш“* (т.е. неосвободена от аваризи и пр.), се стреми към облекченията, предвидени от военизирания статут. Така например през 1824 г. румелийският валия изисква хранителни доставки за воюващата срещу гръцките въстаници османска армия. По този повод султански ферман задължава кадиите на Радовиш, Щип, Тиквеш и Дойран „заедно с останалите власти в казите“ да осъществят контрол. Те трябва да следят тази военновременна тегоба да се поеме от раята, включително от претендиращите, че са евляд-и фатихани, но не и от освободените членове на корпуса, част от които са в действащата армия в Морея.[168] От това обаче изобщо не следва, както е отбелязано от Р. Мантран, че в четирите табора служат християни и дори други мюсюлмански войници освен от юруците.[169] Последното ясно личи във всички цитирани документи. Самите юруци през средата–втората половина на XIX в. все още твърдят, че се делят на „коняри“ и „фатихани“[170], а в края на XIX в. в Македония свързват „фатиханлъка“ със завоеванието и заселването си в тукашните земи.[171]

Облекченията обаче вървят ръка за ръка с някои непопулярни сред юруците мерки. С въвеждането на военните реформи влиза в сила събирането на десятък (*ондалък*) от овцете и козите, които биват изкупувани по нормирани и занижени държавни цени. Тази регламентация е валидна само в Румелия с цел постъпленията да се използват за новата армия.[172] Задължителни доставки на овце се изискват на общо основание още от началото на XIX в., без да се освобождават юруците, независимо дали са евляд-и фатихани,

или не.[173] Това предизвиква тяхната съпротива, изразяваща се в непредаване на необходимия брой дребен добитък или паричната му стойност, укриване от преброителите (*сайъджиите*) и непокорство спрямо отговорните власти. Така например в една наредба на Румелийския валия от 1817 г. се казва, че евляд-и фатиханите и юруците вече две години се противят на събирането на овце, претендирайки, че са освободени. Султанският капъджъбашия и каймакам на Битоля Ибрахим ага (вероятно тогавашен забит) трябвало да вземе мерки заедно с войводата, кадията, аянина и видни граждани.[174] Според ферман на Махмуд II до Битолския кадия от 1815 г. само юруците от казата не били предали своя дял от овце, като при това дръзко отговорили: „Дори да дойде царски ферман, ние (овце) не даваме." Подобни случаи имало и през 1824 г.[175]

За всякакви проблеми, особено за доставки и попълването на състава на таборите, централната власт се опира на бившите забити и черибашии по места. Началниците от старата организация, останали без офицерска длъжност, получават доживотна издръжка от 700 гроша месечно, но явно продължават да бъдат в резерва на командния състав. При смърт или извършени нарушения на мястото на незаписаните за офицери черибашии се назначават нови от страна на военното министерство. Формирани са и нещо като собствени полицейски групи начело с *кър-забити* и други, а юрушките офицери трябва да действат в тясно сътрудничество с черибашиите извън таборите.[176]

Въпреки че се водят към *асакир-и мансуре*, евляд-и фатиханите не са редовна войска и се свикват само при необходимост. В новия си вид корпусът участва в руско-турската война от 1828–1829 г.[177] През 1846 г. юрушката военна организация окончателно е закрита, а членовете ѝ са поставени в общовалидните данъчен режим и служба в наборната армия.[178]

3.

Балканските „юруклуци"

В края на XVII–началото на XVIII в. описите на евляд-и фатихани обхващат предишните основни райони на корпуса. В началото на XIX в. географският периметър на военната организация вече значително е стеснен. В своята съвкупност османските и западноевропейските извори за военизираните юруци се отнасят основно за Македония и Беломорието. Юрушкият бей резидира в Солун, а във всички досега цитирани документи от 30-те години на XVIII до 30-те години на XIX в., в които са указани административни единици, райони или селища, става дума за:

„Долината на Вардар"; „Битолския кадилък"; „...Солунска, Ениджевардарска, Кукушка, Сярска, Егрибуджакска, Дойранска, Джумапазарска, Правишка, Тиквешка *и останалите двадесет и пет кази,* в които са населени споменатите..." (евляд-и фатихани); „Битолска, Прилепска, Леринска, Егрибуджакска и Джумапазарска каза"; „Радовишка, Щипска, Дойранска и Тиквешка каза"; „Дойран, Тиквеш, Радомир, Струмица и други кази на Самоковския кол..." и пр.

През 1828 г. начело на 4-те евляд-и фатихански табора са поставени бившите юрушки черибашии на Тиквешка, Дойранска, Карадагска и Авретхисарска/Кукушка каза.[179] Западноевропейските наблюдения за настояща или бивша военна служба на юруците също се отнасят изключително за „юруклуците" в Македония и Източна Тесалия.[180] През XIX–първите две десетилетия на XX в. по-компактно заселените с юруци („коняри") райони се намират предимно в границите на тези географски области.[181] Не са малко споменаванията за юруци в Родопите и прилежащото им Беломорие.[182] Изолирани групи от села, единични

селища, подвижни групи е имало в редица други места – Странджа[183], Средногорието и Горнотракийската низина[184], Котленско[185], Югозападна България. Според Уилям Лийк в началото на XIX в. основните райони на юруците са около Гюмюрджина, Драма, Неврокоп, Сяр, Струмица, Радовиш, Тиквеш и Карадаг.[186]

Най-често обаче те не са в полето на специалния изследователски или пътешественически („туристически") интерес, въпреки че постоянно биват откроявани на фона на мюсюлманското население на Европейска Турция. Освен гърците и другите християнски народи политически, статистически и „цивилизационно" значими са мюсюлманите като цяло, турците, албанците, босненците. Контактите, съответно визиите за тях неизбежно отразяват собствените стереотипи и предразсъдъци, социалната принадлежност и професията, личните предпочитания и степента на осведоменост.[187]

С някои изключения повечето от сведенията за „юруци" и „коняри" през XIX–началото на XX в. представляват кратки споменавания.[188] Пътеписните бележки се базират на наблюдения и на информация, почерпена от околното население и счетена за достойна за отбелязване. Мимоходом се споменават контакти в селищата край големите или по-значимите пътища, проходите, по пазарите.[189] Няколко характерни примера:

Френският консул в Солун през 90-те години на XVIII в. Л.-О.-Ф. Божур описва пътя, водещ от долините на Струма и Места към Арда и през Родопите (т.е. Сяр–Драма–Бук/Паранестион–Рудозем–Ардино–Кърджали):

> „Този път, по който минават само кервани, прекосява сурова, гориста страна, но богата на железни мини, населението там е много рядко, разпръснато в отделни селца, но много войнствено и почти цялото състоящо се от селяни или от турци-овчари, дошли от Мала Азия и известни под името юруци."[190]

Анонимен френски пътеписец (1807 г.) отбелязва видяното по пътя между Орфано и Кавала:

„Нито една нива не е останала целинна, отглеждат се всякакъв вид зърнени храни, лозя, лен, памук, тютюн, красиви и многобройни села стигат до планината (Пърнардаг/Кушница/Пангион), особено северната ѝ страна, населени са с *йерюци.* Това са мохамедани, които произлизат от тюркменски заселници. След завладяването на Македония те били прехвърлени в тази провинция, за да обуздават метежните поданици. Те са отдадени изключително на стадата си и на земеделие."
И по-нататък, за района на Саръшабан/Хрисуполис: „Юруците, които населяват областта (около устието на Места и планината Чалдаг/Леканис) са крадци и убийци."

В бележките си за пътищата граф Ж.-Ж. М. Франсоа Буден споменава за околностите на главния път *Via Egnatia*:

„Планините, които го ограждат от север (древните Родопи) са населени с турски колонисти-юруци, докато крайбрежието и равнините са обработвани от християни. Юруците произлизат от тюркменски групи, които са били прехвърлени през XVI в. от Азия в Македония, за да обуздават покорените народи, които не понасяли робството, и за да заместят загиналото във войната население."[191]

През лятото на 1888 г. сръбският пътешественик Спиридон Гопчевич минава през с. Сухо/Сохос (в прохода на пътя между Солун и Сяр, център на нахията Богдан; според В. Кънчов в края на XIX в. с 2600 жители българи и 1000 турци). Там узнава, че освен от турци околните планини (Круша/Карадаг и Богданска/Бешик) се обитават и от скитащи мюсюлмани, които той нарича „илири". Според него те са турско номадско племе, чието име значи „ходещи". Рядко имат постоянни жилища, а многобройните им села често сменят местоположението си. Малко се занимават със земеделие, повече със скотовъдство. Те скитат със стадата по околните планини и се приближават до селата само

за да продават добитък. Повечето живеят в шатри и рядко строят мизерни колиби. Не са много ревностни мюсюлмани, понеже не посещават джамиите, а жените и дъщерите им ходят с открити лица. В случая е ясно, че става дума за юруците, голяма част от които в този район остават подвижни пастири до 20-те години на XX в. Същевременно Гопчевич нарича Маядагските юруци около Гевгели, повечето от които са бекташи, „турски тъкачи, които пият спиртни напитки и поради това сами унищожават дохода от обширните си лозя", а съплеменниците им – полуномадски пастири около Демир Капия (в селата Челевец и Кошарка) „сърби-мюсюлмани".[192]

В началото на XX в. британецът Дж. Абът наблюдава на пазара в Петрич:

> „...български селяци с рунтави кози калпаци и овчи елеци, овехтели войници, овчари власи с бели фустанели и дълги сини наметала...*коняри* в износени кафяви потури (breeches), размесени с още по-парцаливи цигани..."[193]

Юруците са обичаен пример при подчертаването на етническото, диалектното, културното, манталитетното разнообразие на „турците", „османците", „мюсюлманите". В различни изследвания се историзира разграничението на „истинските турци" в Македония, Тракия, Тесалия – „юруци", „иконийци"/„коняри", „туркомани", „вардариоти", „селджуци" и др. – от славяноезичните, гъркоезичните, романоезичните, албаноезичните мюсюлмани, черкезите, „читаците".[194] Балканските юруци неизменно се сравняват с анадолските тюркски племена.[195]

Типични за началото на XIX в. са случаите, в които етнографската картина на полуострова е представена едновременно чрез актуална информация и архаизации. Така например картата на пруския офицер Ф. А. Йотцел от 1821 г. сравнително точно поставя юруците на изток от Вардар. Тук те фигурират редом с „османци" („Osmanen", от Беотия до Епир и от долината на Морава до Дунавското устие, където са „ногаите" – „Nogayer"), „власи" („Walachen", от Горна Струма до Одрин), „гърци" („Griechen"), „албанци"

(„Albaneser"), „илири" („Illirier", в Северна Албания и Черна гора), „сърби" („Serwier"), „рашани" („Raitzen", на север от Сава), „босненци" („Bosnier"), „хървати" („Kroaten"), „българи" („Bulgaren", в Северна България) и други (на север от Дунава).[196]

Често разликите с околните се представят чрез черти на психологията и външния вид. Класически пример е големият сръбски географ Йован Цвийч в контекста на концепцията му за „психически типове" на Балканите и сред южните славяни:

> „Тези турци (в Овчеполието – *б.м.*) са предимно юруци, много стари заселници от Мала Азия. Изглеждат физически отпаднали и изнемогнали, много са лениви и може би са най-некултурното население на тия краища. Тяхна противоположност са турците-коняри, също малоазийско племе, несъмнено от Икония...Те са трезви, ведри и много работни..."

На друго място, отбелязвайки изселвания, опустели и полуопустели села:

> „И все пак изоставеният вид на селата и къщите не може да се обясни само с неплодородното землище и горещия климат, но и с необичайната некултурност на юруците, които са основното население на тази част от Тиквеш."[197]

Повечето техни селища и райони, летовища и зимовища, пътища и пътеки са изолирани и трудно достъпни. Единични в периода от края на XIX до средата на XX в. са случаите на достатъчна осведоменост в контекста на цялостни етнографски, „антропогеографски" и исторически изследвания, на изявен интерес към балканските юруци, и най-после – на специални проучвания за тях. Тук се открояват имената на Константин Иречек, Воислав Радованович, Васил Кънчов, Васил Дечов, Димитър Яранов, Иван Батаклиев, Любомир Динев, Йордан Иванов, Адолф Струк, Георг Екерт, Петер Трегер и др.

На основата на техните издирвания също не е възможно уточняването на редица юрушки села и групи. Данните за степента на уседналост, за съотношението между земеделието и подвижното пастирство, за етнографските особености на юруците по места в общи линии се припокриват, но понякога се разминават. Много трудно могат да бъдат преценени различните варианти на асоцииране със или разграничаване от „юрюклюка", т.е. на протичащата или завършената културна асимилация сред околното мюсюлманско население. Невинаги можем да сме сигурни за значението на определенията „турци", „читаци", „коняри", „юруци" за редица конкретни селища и местни общности; за етническите и груповите граници през XIX началото на XX в.

В запазилите се до Балканските войни относително компактни райони в Македония и по Беломорието както уседналите, така и полуномадските групи продължават да се смятат и да бъдат възприемани от другите като отделна мюсюлманска и тюркоезична общност. Същевременно уседнали юруци на места са в процес на претопяване от околното тюркоезично, албаноезично, българоезично мюсюлманско население. В началото на XX в. Воислав Радованович обръща специално внимание на това явление в рамките на „антропогеографско" проучване, в което село по село проследява родословия. Доста често чува от тиквешките българи-мюсюлмани за смесени бракове: „Асол юрук, ама сега се вече потурчи – нашки говор знае"; „Юрук беше, ама сега са изродени турци като нас"; „полутурчин-полуюрук" и пр. Подобно на други автори сръбският изследовател отбелязва, че юруците на места не говорят езика на околното население (на „тиквешките потурнаци", български).[198] Другаде се срещат твърдения като:

> „Почивало е в Щипско, пет часа път на север в полите на Плачковица, 60 къщи българи и 80 турци. Турците са юруци и турци, които знаят и говорят български с жените и децата си."[199]

Друг сръбски автор – Йован Хаживасилевич, освен за „албанизиране" дава примери за взаимна асимилация

между юруци и българоезични мюсюлмани в Македония, при което според него се получавали езикови явления от типа:

> „Алд`м пушкаји, гит`мниваја, трептети бир сламка, истеди чикармаја око ми“; „Ачан бакт`м абонун, јок бре, комшинци телеси имиш“; „Ачан бакт`м бир врба, врба устунде бир седало, седалода доли јајцалар; ачан кърд`м бир јајце, чикти бир пилич, узункльунали, дугоногали, галиба штрче имиш.“[200]

„Турцизирането“ на уседналите юруци явно протича неедновременно. Така например една от последните изолирани групи на българска територия – в Западните Родопи, постепенно загубва тази идентичност от 20-те–30-те години на XX в. нататък. Споменът за подвижните пастири, които посещавали землищата им до 1912–1913 г., избледнява, а смесените бракове с българи-мюсюлмани са по-скоро правило, отколкото изключение. Така „юрюклюкът“ престава да бъде „своя“ и става „чужда“ културна специфика. Това беше констатирано на място сред тюркоезичните жители на Борино, Грохотно и Гьоврен по време на две теренни изследвания с цел събиране на устни сведения за подвижните юрушки групи в Западните и Средните Родопи. Те бяха осъществени през 1988 и 1991 г., първия път индивидуално от автора, а втория – в рамките на студентско-преподавателска експедиция. Същевременно Боряна Панайотова събра устна информация от местни християни за дипломната си работа, защитена през 1990 г. в Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Проведените анкети, включително сред едно вече отишло си поколение стари родопчани, очертават границите между широко разпространената митологема „юруци“ в този край и контактите с последните полуномадски групи, летували тук и зимували по Беломорието.[201] Примерът с днешните турци в Девинско добре илюстрира една от основните причини за изчезване на юруците на други места – културната асимилация.

На фона на Беломорието, Родопите и Македония юруш-

кото население в Северна и Североизточна България, Добруджа, а също в немалко равнинни райони на Югоизточна България, Черноморието и Източна Тракия или остава незабелязано за външните наблюдатели и изследователи, или, което е по-вероятно – напълно е изчезнало. Предположително няколко основни фактора в хода на XVIII и през XIX в. допринасят за обезлюдяването на юрушки селища, оттеглянето на подвижните пастирски групи от редица планински места и окончателното установяване в равнините, за възможни преселвания другаде. Войните, болестите по добитъка и хората,[202] климатичните промени, масовото разбойничество и анархията са общовалидни, но в конкретния случай – и специфично действащи демографски фактори.[203] Изоставянето на селищата, движенията от място на място, измирането от болести и по бойните полета съпътстват живота на юруците през целия османски период. Полуномадските и пастирските сезонни миграции, твърде оскъдният бит в постоянните юрушки села[204], примитивното земеделие, често спомагателно на фона на скотовъдството, са важна предпоставка за запазване на висока степен на подвижност. Тя се констатира повсеместно в османските извори за XVI–XVIII в. Отбелязваните в контекста на регистрациите и заповедите за мобилизация на военизирани юруци „пръсвания“, „напускания“ на местата и селищата, преселвания от каза в каза съществено допълват информацията за номадски джемаати и сезонни миграции.

Налице са сведения от XVII и XVIII в. за намаляване и изчезване на юруците от предишни селища, например в Югозападна България и Солунско. Тук се установяват случаи на постепенно заселване на изцяло или частично опустели техни села от придошли християни. В хода на XVIII в. много юрушки селища в Солунско били или изоставени, или превърнати в големи чифлишки владения. Други били дадени на християни от съседни села за обработка на земята и заселване.[205]

М. Е. Кузинери отбелязва, че юруците в района на Солун и Сяр „...не са достатъчни за осигуряване про-

доволствието с необходимите овни за консумация в Македония и околните области, не се разчита много на стадата им. Илирийска Албания е, която разстила ежегодно пастирските си богатства в обширните равнини на Стримон, и главно в тези на Солун, най-вече овчарите от яйлите на Пинд отвеждат стадата си в долините на Тесалия.“[206]

През XVIII–началото на XX в. номадски и полуномадски юрушки групи продължават да зимуват в Солунско, така че изоставянето на постоянни селища невинаги означава изчезване на самото население. Солунските кадийски протоколи споменават юруци от Кюстендилско, Щипско, Прищинско, Неврокопско и др. в периода 1711–1721 г., а през 1775 г. номадски юрушки тайфета продължават да нахлуват в кориите и пасищата на някои солунски села.[207] Сезонните миграции на овчари християни и мюсюлмани от Солунско и други райони на Източна и Централна Македония до Рила се проследяват в османските документи на Рилския манастир от средата на XVIII до средата на XIX в.[208] През 1903 г. юрушки пастирски групи „от Солунско“ продължават да летуват в Средните Родопи – по яйлаците между Мугла и Широка лъка (Мурсалица).[209] В Халкидика, езерните котловини, хълмове и планини на север до 20-те години на XX в. се запазват компактни групи и селища, летовища и зимовища. Западноевропейски източници от втората половина на XVIII в. свидетелстват за многобройни юрушки селца в равнинните околности на Солун, така че и в този случай не е изключено част от „изчезналите“ юруци да са мигрирали другаде.[210]

От етнографски източници за Родопите и Македония е известно, че през XVIII–XIX в. планински и полупланински райони разменят християнско и юрушко население. Така става в Тиквешията, Плачковица, Осогово и други места в Македония, Средните Родопи и Беломорието.[211] Част от постоянните селища в Македония[212], Софийско[213], Горна Тракия[214], образувани от джемаати през XV–XVI и в хода на XVII в., през XIX в. или имат различен дял немюсюлмански жители, или са станали християнски села, носещи

имената, оставени от предишните обитатели. Списъкът на идентифицираните изчезнали или придобили християнски компонент юрушки селища би бил дълъг, но проследяването на тези процеси е практически невъзможно. Те изискват отделно изследване на основата на огромен емпиричен материал, отново без да сме сигурни в представителността на данните в контекста на значителната юрушка мобилност. В някои случаи не бива да се изключвареномадизация (т.е. връщане към сезонните пастирски миграции заедно с жените и децата) по климатични, други природни, икономически и социално-политически причини и „изчезване", но само от полезрението на изворите.

4. Родопският случай в контекста на други

Според местните християни изоставянето на подвижното пастирство от юруците в Средните Родопи станало постепенно между началото на XVIII и началото–средата на XIX в. В преданията краят на „юрушкото време"[215] в тази част на планината се ориентира преди и след „кърджалийското", т.е. около общовалидния за българската устна традиция предел на паметта. Приблизително дотам стига и споменът за юруците в района на Долна баня и Костенец, макар че тук те били принудени окончателно да напуснат три свои селища след поредица конфликти с околното българско население и с властите. Част от юруците около с. Ковanлък/Пчелин били прогонени, а други се заселили в Долня баня, където Атанас Цветков разпитвал техни потомци.[216] Важен ориентир е и „чумавото време", на места посочвано веднага след „кърджалийското".[217]

Наличието на устна традиция за изчезнали юруци обикновено е индикатор за присъствието им в района и нерядко

намира потвърждение в османските и други извори. В доста отдалечените от Родопите Западни покрайнини юруците летуват по околните високи планини през 70-те години на XVI в., а във Вранско все още фигурират в опис на евлядн фатихан от 1720 г. заедно с казите Дойран, Радовиш, Авретхисар, Солун, Карадаг, Саръгьол, Битоля, Джума Пазар, Лерин, Прилеп и Йенидже Вардар.[218] Споменът за тях бил жив в края на XIX–началото на XX в. Те били уподобявани на каракачаните-„ашани" (наричани също „гръцки цигани"), власите (наричани също „латини"), ромите, но били мюсюлмани-овчари. Излизали със стадата си по Стрешер, Чемерник, Варденик и други планини само за да летуват, а после си отивали. Това били „турски ашани" и „жеглиговци". За допреди 90–100 години се помнело, че някои местни християни участвали в стрижбата на овцете им. Насила заемали пасищата в планините и в селските землища, заради което се стигало до кървави сблъсъци. Имали „бели дрехи като тоските", уподобявани били на турците от Дебърско. Правели пехливански борби; нямали къщи и земя, навсякъде ходели с овцете; ядели винаги постно и имали някои различни от другите овчари обичаи. Според събралия устните сведения Р. Николич „жеглиговците" явно идвали от Кумановско, според информаторите му – „от турско" и „Косово". Сръбският изследовател ги разграничава от юруците в района, за които се помнело горе-долу същото в контекста на топонимията и прозвища на местни жители (много коне – „по 40 на всеки", кираджилък – наемане за превоз с конски кервани, и пр.). Той смята, че става дума за ислямизирани власи. Не е ясно дали самото население е разделяло „юруци" от „жеглиговци", понеже последното название Р. Николич среща само във Власинско. Така се конструира обобщеният образ на „чуждия" номад, но с юрушки черти и детайли.[219]

Малко или повече по този полулегендарен начин юруците са вплетени в родопските предания за насилственото налагане на исляма над част от населението в резултат на еднократна, целенасочена османска кампания. При всички спорове по проблема т.н. летописни бележки (независимо че са възрожденска мистификация) са в тясна връзка с

легендите. По този начин местната устна традиция осмисля „чуждата“ вяра и владичество. Отношенията между двете религии, центъра и периферията, имперската сила и местните люде, тук излизат извън ежедневието и пребивават в сферата на християнската есхатология и фолклора.[220] В контекста на османските извори процесите на разпространение на исляма в Родопите и изобщо на Балканите са продължителни, постепенни и се определят от различни фактори през вековете. Сред тях са били случаите на местен фанатизъм, относително по-целенасочен интерес на османците, репресии и пр. Легендите и мистификациите обаче пребивават в определено символично пространство и хомогенно време, въпреки избора на конкретен исторически момент или период. В случая това е втората половина–края на XVII в., без да са известни каквито и да било преки османски или други сведения. По този начин възрожденските „летописи“ преминават в историографската традиция на национализма, а оттам в литературата и киното.[221] Поради изворовата оскъдица, но най-вече като считани за важни за националната идентичност, преданията са част от академичния „голям наратив“.[222]

В известния роман на Антон Дончев „Време разделно“ и в едноименния филм трагичният сблъсък между имперската машина и местните християни се случва на фона на второстепенна сюжетна линия, в която на юруците е отредена ролята на местния *bon sauvage*. Тази митологема – за закрила от страна на юруците на бягащите от „потурчване“ християни, е била широко разпространена в Родопите.

Преданията отново като да са в противоречие, този път с известното от изворите за ислямизация в редовете на корпуса, включително в този край.[223] Юруците изобщо не били фанатични мюсюлмани и почитали местните оброчища, на които сторвали курбани. Отнасяли се с уважение към християните, особено към овчарите – родопските кехаи и сдружения, а също наемните пастири на юрушките бейове. Техните семейства и родове постоянно идвали да летуват със своите големи стада от овце, а също коне, кози и крави. Тук те живели в колиби от дъски или елова кора. В късна есен се отправяли към Беломорието – Гюмюрджинско,

Скеченско/Ксантийско, Енидженско (полето на Йенидже Карасу/Йенисея), Солунско, Драмско, Сярско. По време на „изтурчването“ те приемали при себе си християнски бежанци, давали им места за заселване из своите пасища, наемали овчари, които тръгвали с техните стада. Българите наглеждали оставеното имуществото, колибите и стопанските постройки през зимата. В летните юрушки поселища идвали занаятчии и търговци.

Постепенно тюркоезичните пастири започнали да напускат планината и да се установяват в села и чифлици по Беломорието. Междувременно възникналите около летовищата християнски селища се замогвали. Овчарите и кехаите от наемници на юруците станали водещи в тукашния вариант на едрото подвижно (трансхумантно) овцевъдство, свързано с пазара на домашен текстил, млечни произведения и добитък. То възникнало в резултат на стопанска и социална еманципация от дълго време доминиралите, владели „цялата планина“ юруци. От бившите си патрони среднородопските българи заимствали организацията, терминологията, инструментариума, стопанските и жилищни постройки, маршрутите и „майсторлъка“ на подвижното овчарство. Нещо повече – те възприели мъжката чернодрешна носия на юруците. От тях дошли и някои елементи на женското облекло. Както юруците на практика притежавали или купили част от местните обширни вакъфски пасища, така в хода на тяхното оттегляне родопчаните започнали да изкупуват яйлаците им. Някои овчари и сдружения продължили да пасат, заедно със своите, овце на беломорските аги и в началото на XX в. Добрите отношения и покровителството на последните се запазили. Чифлиците им и землищата на турските села с юрушки произход били основните зимовища на големите среднородопски стада.

През XVIII и в хода на XIX в. „изкупуването на планините“ (обширни пасища, местности) от скитащи юрушки групи и уседнали аги било улеснено от много доброто взаимно познаване и доверие. Те се дължали на продължителната стопанска кооперация с наемните и самостоятелните овчари и кехаи, с постоянно пребиваващите в планинските села или сезонно отправящите се към Беломорието зана-

ятчии (мандраджии, абаджии, терзии [шивачи], кацари, варджии, дюлгери [строители], рибари и др). Родопските „тьошки кехаи“ били богати, предприемчиви и самоуверени. Изкупуването понякога ставало на безценица, с измама и дори по принуда. Намесвали се мюсюлмански управници и големци, различни наследници, вакъфските управи, селските общини – християнски и помашки, и т.н.[224] Освен за летни пасища земята се поделяла и използвала за земеделие, а гората – за дърводобив.[225]

Подобно на все още живите сред отиващите си, носещи традицията поколения, разкази за власите и каракачаните, най-важната открояваща се черта на юруците е тяхното номадство. Около възприеманата като отличаваща се от тази на турците, помаците, християните, селяните или гражданите култура се напластяват различни, в наши дни вече много избледнели представи и детайли. Те изграждат идеализирания, обобщен образ на „чуждите“, но горди, гостоприемни, великодушни, кротки и наивни предишни господари на високата планина.[226]

Юруците са вписани в природния, повторяемия цикъл, а не в динамиката на политическите събития – църковнонационалните борби, въстанията на християни и мюсюлмани, войните, кампаниите за насилствена асимилация на помаци и турци през XX в. Споменът за тях е бил и все още е пряко свързан с топонимията, пасищата и горите в съседство с днешни селища, по върховете и билата на Родопите[227], с местното подвижно овчарство. Повсеместно е уподобяването им, а в наши дни – и объркването им, с каракачаните, власите (арумъните) и циганите. От друга страна, през 80-те години на XX в. представители на около осемдесет-деветдесетгодишното поколение българи мюсюлмани в Бабешко и Доспатско ясно разграничаваха юруците от „турците“ и „читаците“ по редица външни и „манталитетни“ белези (начин на живот, подвижно скотовъдство, колиби, шатри, кервани, носия, говор, „юручки песни“, пехливански борби, нрав, маниери, физически облик и пр.).[228]

Тук се сблъскваме с два съществени проблема: в каква степен записаната устна информация се приближава до

установените по етнографски път реалии и защо е толкова широко разпространено в Средните Родопи подобно отношение към традиционно изолираните, често агресивни юруци. Местният им облик на благородни чеда на природата е твърде едностранчив на фона на известното от османските извори за постоянни сблъсъци около пасища и межди, изгонване насила на селски жители, постоянни кражби на добитък, убийства и грабителски нападения[229]. Към споменатото досега могат да бъдат добавени наблюдения на пътешественици и изследователи.

Според Уилям Лийк в началото на XIX в. идващите да зимуват в Тесалия овчари – карагуни (арумъни) и други от владенията на Али паша, а също местни, били изложени на грабежите на „конярите“. Впоследствие янинският властелин наложил протекциите си.[230] В описанието си на Македония от края на XIX в. Гьорче Петров отбелязва:

„Щипският Юруклук е напълно неизвестна местност. Там християнски крак не е стъпвал (макар че има християнски и смесени села – *б. м.*), не може и да стъпи... Те са снажни, плещести хора, повече брадати с дебелашко, диво изражение на лицето... Юруците са добродушни, гостоприемни и работни, но не пропускат случай за грабеж. Юруклукът е страна опасна за пътуване. У тях няма арнаутската „беса“ (клетва – *б. м.*), но се пак човек може да се уповава на тяхната честна дума“... Населението на казата (Радовишката – *б. м.*) е 25 000 души, поравно турци и българи. Живеят в разбирателство помежду си. Турците са юруци“... „Много турски юручки села има в Овче поле,особено в северозападния край, поради което пътят Скопие – Кочани тук е много опасен.“[231]

Известният изследовател на Македония Васил Кънчов често споменава юруците:

„В чистите конярски групи населението е по-мирно. През драмските турски села може да се пътува по-безопасно и християнските им съседи не страдат толкова от грабежи и насилия. В по-разредените конярски групи,

както е сега например средномакедонската (предимно по планинските и хълмистите места от устията на Вардар и Струма на юг до Велешко на север – *б. м.*), по-често околното българско население страда от грабежи. Обаче образуване на чисто разбойнически чети, които да се скитат по планините и да правят разбои, са изключение"... „Българското население в Поленинско (Дойранско – *б. м.*) е изложено на същите неволи, както и по другите места на страната. Най-много страда населението от конярите, от които мнозина пасат овцете си в полето и същевременно опипват джебовете на мирните пътници."[232]

Конфликтите със зимуващите по Беломорието „арнаути" (албански пастири от Западните Балкани), разбойнически банди и местни „челеци" (мюсюлмани, според В. Дечов – „смес от потурчени българи и гърци и истински турци") са неизменна част от битието на родопските овчари през XIX–началото на XX в. Постоянни са и свадите помежду им.[233] В този контекст трябва да отбележим, че за балканските овчари – каракачани, юруци, българи и др., кражбите на добитък не са само средство за обогатяване или пък традиционното чеверме за чужда сметка. Подобно на „грабенето" на девойки кражбата е „бабаитлък", част от самоутвърждаването, инициацията, а също магическо (понякога лечително) действие. „Грабенето" на девойки (често по взаимна уговорка между младите) пък е стандартна форма на брак при анадолските юруци.[234] Така или иначе опасенията на пътешествениците при евентуално навлизане навътре в местата, обитавани от тези войнствени планинци, никак не изглеждат символични.

В песенния фолклор на Родопите, Македония и другаде отношенията с юруците също далеч не са идилични.[235] Освен митопоетичното пространство на „юруцкана планина" („юруцка стара планъна"), горите, изворите, стадата и пр., тук се открояват различни мотиви и сюжети. Някои са за пастирския живот (в Родопите, Странджа):

„Сабрали са се, сабрали на високана планина/ на широкиня картоля[236], на юрушкиня гробища/ Юруцине с

юрюкинине, юрючкове с юрюкинкине, пашана да дельот, пашана още юрияна" (в Родопите)[237]; Юруци дошли, кондисали[238]/ при деда Стама, при Чучурьето..." (Големия и Малкия Врис в центъра на Малко Търново).[239]

Понякога в традиционното обзалагане между овчари за мома печели „*юруче*", но по-често става дума за сблъсъци между овчари, юнаци-християни и юруци.[240] Ще си позволя да цитирам цяла песен от Средните Родопи като удивително отражение на овчарския живот и взаимоотношения:

„Караже`а са е пазарил/ за четирдест увнове/ девет хил`еди да пасе,/ на двене чуки високи/ ду двана врисе[241] студени,/ на високана планина. Билу е лету обсушну,/ та си исохна тревона,/ и си присохна вудона,/ и листену са сажули. Стана Караже'а, заведе,/ немгуви вакли с'урии[242],/ да си ги кара Караже'а,/ на юруцкине планини. Де се зададе юруче, та си Каражо викаше:/ ворни са ворни Каражо'е,/ с твойне вакли с'урии,/ туф нема место за тебе. Девет сам майки разплакал,/ и твое'а ща разплака."[243]

В песенния фолклор се срещат и споменавания на военната служба и водени от юруците робини:

„Юруци варвьот, робини карат" (Средните Родопи); „Войници са пишат, мамо/ за турски аскери/ юруци вървят, мамо/ млади робини карат..." (възрожденски вариант от Перущица).[244]

Разнообразни мотиви и сюжети се откриват в любовни, хайдушки, овчарски и други песни от Македония:

Юрушки моми и жени искат да любят млади момци-християни, докато мъжете им са в планината и „стрижат вълна ярина"; Васа люто кълне майка си, че я е дала невеста далеко у „*юруци-егюпци*"; Никола продава съпругата си на едно „*бело юруче*", в което тя открива „попленеността" си братче (!); Димче е подмамен от юрушка

мома и заловен от *„бели коняри“* и после отърван от овчарските си кучета; Карастоян мъсти на юруци-насилници в Плачковица планина; Юрук-войвода и дружина пленяват „гъркинско девойче“, а три овчари молят Бога, та Шар планина да ги затисне и пр.[245]

Преданията в Македония (Мъгленско[246]), а на места и в Родопите[247] косвено или пряко свързват юруците с налагането на исляма. Според разкази от Тиквешко, резюмирани от Воислав Радованович, християнското население се оказало „притиснато от полудивите юруци“, частично се изселило, а частично преминало към исляма. За първите се твърди, че някога живели в шатри. Тукашните юруци не помнели повече за по-далечното си минало от това, че в „ески заман“ („старо време“) дошли от Анадола. Началото на тези процеси сръбският изследовател определя според известната приписка за Северна Македония: „През тази година (1512) турците оплениха Жеглигово и Овче поле и много скръб беше“[248] Така или иначе, почти навсякъде в районите с българоезични мюсюлмани, а също с отделни общности от романо- и гъркоезични, е имало и юрушки групи: Родопите, Беломорието (в широкия географски смисъл), Тиквешко, Мъгленско, Скопско, Дебърско, Кичевско, Битолско, в долината на Бистрица/Халиакмон, Ловешко, Източна Тракия и др.

Овчарите мияци от Западна Македония пазели спомени за кървави сблъсъци из летовищата на Бистра и Кораб, но и за отделни смесени бракове с юруци-преселници от Дойранско.[249] Това не е сигурно, включително и за Средните Родопи, където познатото фамилно име Юрукови не непременно се дължи на смесени бракове, както е записал на място Васил Маринов.[250] То може да е от прозвища на овчари-християни. Женитби е имало с българи-мюсюлмани в Бабешко и другаде, въпреки повсеместно отбелязваното от местните жители и в немалко от етнографските текстове взаимно отчуждение и презрение между юруците и помаците.[251] Смътен отглас на конкуренцията и разприте около пасищата между романоезичните и тюркоезичните пастири е едно предание, според което власите – основа-

тели на Крушево в Битолско – избягали от насилията на „турците-коняри“[252]

В началото на XIX в. овчарите – българи, власи и юруци в Солунско, са вплетени в неизменните кражби и спорове.[253] Старите българи-мюсюлмани в Бабешко и Доспатско през 80-те години имаха противоречиво и житейски реалистично отношение към юруците, съчетано с неизбежните предразсъдъци към „другата“ култура. Това се отбелязва и от Атанас Примовски. Номадите били хем гостоприемни, хем „жестоки хора, които убивали мирното и беззащитно население.“ Опозицията „ние–те“, уподобяванията и разграниченията тук допълват индивидуалния и колективния опит от контактите до Балканските войни и непосредствено след тях.[254] Конфликти имало с християните в Странджа и Западните покрайнини, тиквешките помаци и др.[255] Юруците от изчезнало селище между Нареченските бани и Косово закриляли съседите си и заедно с тях отблъсквали нападенията на хайтите (разбойниците), а от Ени махала/Нова махала участвали в башибозука, потушил въстанието в близкия Батак и т.н.[256]

При все това първите относително цялостни описания на юруци и отношенията им с българите в Средните Родопи и по Беломорието – на Васил Дечов – са толкова картинни и привлекателни, че оказват силно влияние върху следващите поколения краеведи[257] и някои академични изследвания.[258] В наши дни текстовете на големия родопчанин вече влияят и на избледняващата устна традиция не само сред българите, но и сред турците потомци на юруци („коняри“) в Девинско.[259] За информатори от село Гьоврен „конярите“ са войници от Коня, спътници на легендарния завоевател Ибрахим паша и заселници около „неговите“ джамия и гроб, фигуриращи в историята на В. Дечов.[260]

В различни местни варианти легендите за завоюването и колонизирането на планината от османците са били широко разпространени из Родопите. Оттам са взети имена на завоеватели и защитници, митологеми за падане на град, саможертва на девойки и т.н.[261] Така се появяват и „...подвижни турски скотовъдци, овцевъдци, наречени *юруци* или *коняри* (по името на град Икония или Коня в Мала Азия)“.[262]

Първите изследователи и краеведи от XIX–началото на XX в., естествено, не познават османските извори за юруците и представят чисто фолклорния им образ. По това време е налице своеобразен „номадски комплекс“ спрямо „уседналите“ от страна на вече доста маргинализираните и изолирани от достъпа до властта, а и от общия ход на историческите промени юруци, арумъни и каракачани. Той намира израз както в многобройните общоупотребителни пейоративи едни за други, така и в разпространението на прастари митове.[263]

И сред юруците, и сред околните столицата на селджушките султани Коня (Иконион) отразява базисната опозиция номади–град/природа култура („дивотия“–„усядане“, „цивилизованост“).[264] Такъв е контекстът и на преданието, според което първите мюсюлмански заселници в Кюстендил били „60 семейства от Коня“.[265] Навсякъде на Балканите юруците твърдят, че произхождат от този град (т.е., че са бивши граждани, воини, а не скитници и чергари). Възприемайки мита за Коня, българите-мюсюлмани влагали именно последния смисъл („номади“ – „куйнаре-пришълци“).[266] Подобно на юруците каракачаните също идват в източните райони на полуострова с предания, че произхождат от едно-единствено селище – Сираку в Епир, Сакареци, Сули, „Саракьой в Италия“ и др.[267] Така устната им традиция осмисля гръцкото звучене на името „саракацани“. Всъщност то е от тюркски произход – „кара качан“ („черни бегълци“, „черни номади“) – и е екзоним, употребявано от околните народи название. Собственият етноним е „власи“. Вариант на тази митологема е едно от обясненията, според което каракачаните като ревностни християни облекли черни дрехи в знак на траур след падането на Константинопол.[268] Най-вероятно обаче, подобно на „коняри“, и названието „каракачани“ е останало от османците, макар че може да е по-старо тюркско име. Някои автори и самите арумъни твърдят, че каракачани означава „бедни номади“ („които обитават станове на бедни челници“), а „саракацани“ понякога се извежда от „сираци-бегълци“, т.е. „бедни“. Това е в контекста на взаимния антагонизъм и икономическото замогване на част от власите, които

повсеместно считат каракачаните за по-ниско поставени от тях. Изкушението да сравним „каракачан" с „*кара юрюк*" (номад без достатъчно овце) от османските законодателни текстове е голямо.[269] И в този случай универсалната опозиция черно–бяло отразява социална йерархия и състояние, което има много стари тюркски аналози.[270]

Символът на града присъства и в преданията на анадолските племена. В Мала Азия в края на XIX в. английският етнолог Тиъдър Бент заварва зимуващи юруци сред руините на античния Ефес, от които чува, че някога това бил градът на предците им. Те започнали да скитат, след като нарушили забраната да се пие вода от същите извори, на които идвали дивите животни.[271] „Номадският град" е само едно от кодираните послания в преданията на юруците, власите и каракачаните.

В историята на В. Дечов има редица неточности. Според него юруците се делели на оджаци, а оджаците – на родове („семселета"). Начело на първите били родови или наследствени бейове, а на вторите – родови бейове и аги. Тук са объркани военната и социалната организация, макар че част от оджаците на корпуса на практика са съставени от родове или части от тях. „Оджак" при юруците обаче може да обозначава и пастирска подвижна група, *оба*, в която родството се съчетава със стопанската кооперация. В същия смисъл думата се употребява от каракачаните.[272] Не е известно от изворите малките военно-мобилизационни структури или големите формации да са имали някаква номерация, така че не е ясно откъде идва твърдението:

> „В Гюмюрджинско-Eниидженското поле и на високите планини на Средна Родопа се настанили юрюците от 78-ия оджак, Драмското, Серското и Солунското поле и Западна Тракия завзели юрюците от 79-ия оджак."[273]

Това е един от най-неясните, но и най-често преповтаряните, бродещи от съчинение в съчинение пасажи от историята на В. Дечов. Възможно е да става дума за смътно запомнени „воински" претенции на номадите и за измислени от тях номерации по имитация на еничарските

орти. Българите-мюсюлмани в Доспатско разказвали на К. Иречек, че някога „койнарите“ в района броели до 70 000 оджака.[274] Едва ли обаче трябва да се съмняваме навсякъде, където става дума за лични и групови имена, бивши и настоящи (към 1903 г.) юрушки владелци на яйлаци в Родопите.[275] Така например юрушката група Чепеĺи, която според В. Дечов дала името на днешното Чепеларе, фигурира в описа на Евляд-и фатихан от 1691 г. със записани 23 нефери. Това изглежда е било постоянно селище в Гюмюрджинско, обитавано през зимата от полуномади, които през лятото излизали на колиби в Родопите. Днес селото се казва Мисхос, ном Комотини. В. Дечов тълкува „Чепелли“, „Чепелли кьой“ от „джебел“ – планина. То обаче може да се свърже с *чепни* от 24-те огузки племена, останало като название на една от днешните туркменски общности в Турция. Старите племенни имена преминават от епоха в епоха и от народ в народ подобно на „печенег“ сред огузите и „кипчак“ сред казахите.[276]

Добре известни сред родопчаните са били местоположението и названията на пасищата, селата из беломорските зимовища, чифлиците на местните бейове с юрушки или друг произход.[277] Описанията на краеведите са твърде подобни на разказите на възрастните българи-мюсюлмани от Западните Родопи и Девинско, на записаното в Дупнишко[278], Западните покрайнини и другаде. В Бабешко, Девинско и Неврокопско юруците все още идват по планинските пасища и някои от селските землища до Балканските войни. В тези сравнително късно присъединени към България краища споменът е бил съвсем ясен през 50-те години на XX в., а в края на 80-те в Бабешко и Доспатско все още имаше живи очевидци на сезонните юрушки миграции. Следващото след първите „родоповеди“ поколение от професионални географи и етнографи също се опира на подобни разкази.[279] Те пък са сравними с констатираното и изследваното на място сред юруците в Македония и по Беломорието.

Към В. Дечов и други автори се отправят справедливи, но понякога – прекалено сурови и дори високомерни критики.[280] Добросъвестността му при отразяването на наблю-

дения, личен и колективен опит, спомени и предания във вида, в който те са били в края на XIX–началото на XX в., е извън съмнение.[281] Макар и кратки, описанията на сезонните миграции и стопанството, облеклото, колибите, мандрите, гробищата, малките дървени джамии (*месджид*[282]), обичаите на юруците, са напълно достоверни в неговите текстове, а също в събраните от отец Константин Канев, Атанас Примовски[283], Николай Хайтов[284] и др. разкази на възрастни родопчани. Те издържат на съпоставка с етнографските изследвания за юруците в Македония и номадите в Анадола.

В непубликуван ръкопис за юруците К. Канев отбелязва:

> „Юруците зачитали местните оброчища, като ги смятали за стари сайбии (покровители – *б. м.*) на пасищата им. Викали им „Ибадете" (т.е. свети места, от übadet – обожествяване, култ). На такъв ибадет (Св. Константин) колили курбан през пролетта, на връщане от полето, за изобилие на тревата през лятото. За „сют берекет" (изобилие на млякото) правили курбан около Св. Дух. Есенно време преди да тръгнат за Беломорието колили курбан при Побития камък на Св. Богородица(с.3).[285]

По същия начин юруците от западната част на Халкидика правели жертвоприношения на свещени за християните места и празнували Гергьовден и Димитровден.[286]

Определени детайли, например за традиционното юрушко мъжко и женско облекло (което естествено търпи промени, външни влияния и има локални варианти), се оказват различни по места. Като своите информатори Васил Дечов просто го уподобява на родопското, което правят и други автори. У Васил Кънчов:

„Облеклото им (на „конярите" в Дойранско – *б. м.*) приличаше на онова, що носеха българските селяни, само че чепкенът с висящите ръкави и силяхът на пояса ги отличаваха от тях."[287]

На Балканите, подобно на арумъните и каракачаните, сред юруците е имало чернодрешен и белодрешен вариант на традиционната мъжка носия. Облечени „в бяла аба и

кебета“ юруци споменава Евлия Челеби в Сяр. Според него към средата на XVII в. юрушкото население в град Струмица:

„...се препитава и прехранва от тъкането на бяла аба, която носят на панаира в Долян и я продават. Наистина работят хубава аба и плат за дрехи на хаджии. Много от техните жени обличат фереджета от бяла като мляко аба, а също и абени долами. Те са послушни, чисти и целомъдрени.“[288]

Данните от по-късните времена са за чернодрешна мъжка носия. Женският костюм е тип сукман (отбелязан и сред юруците в Анадола) или двупрестилчен (съчетан с гащи или шалвари). Традиционното облекло е в различни варианти и има както сходни с подобните български (и други), така и специфични елементи, терминология и орнаментика. Вероятно у Евлия Челеби не става дума за фереджета, понеже най-често юрушките девойки и жени ходят с открити лица. В Македония жените и младите момичета носят дълги бели памучни кърпи – *marama*, *çarşaf*, като има различни варианти на забраждане, сватбени кърпи, фесове, съчетани с покривала и украса, прически и пр. Вълненото тъкано покривало за глава е бяло, черно с червено-сини краища или червено (*akça, kırmızı şargı, çerge, ifram)*; червен вълнен шал (*topkalı şal*). У Васил Дечов:

„Юрюкините лете носели на главите си бели *парстати тестемеле*, които покривали целия им гръб, а зиме и когато валяло дъжд, се закачулвали с червени вълнени шалове, по краищата на които висели дълги *рьохни*.“[289]

Заради начина на живот типичен, много практичен, но и символичен елемент на каракачанската женска носия е почти черното, червено вълнено покривало, шал за глава.[290]

Кой от кого, кога и как е заимствал в собствената си традиция, не може да бъде проблем в контекста на „произход“ на общи явления и неща на Балканите, Мала Азия, Средиземноморието. Това е особено валидно за някои

типове дървени колиби от кора, дъски, клони, слама, тръстика (кръгли и четвъртити като план), които са семейни жилища на номадите и полуномадите и сезонни обиталища на подвижните овчари[291]; стопанските постройки[292]; шатрите; инструментариума; млечните произведения; славяно-романо-тюркската и по-стара, общобалканска пастирска терминология (в различни варианти и съотношения); скотовъдната практика.[293] Да не говорим за някои суеверия, гадания, магически действия, черти и персонажи от демонологията и митологията сред малоазийските и балканските пастири.[294]

Анадолските юруци, власите и каракачаните имат например общия обичай керванът (от коне, мулета, магарета, камили), който носи покъщнината, шатрите, възрастните членове на групата, малките деца, понякога – котки и домашни птици, да се води от млада невеста или девойка. При юруците тя се нарича „късз катарбаши“.[295] Така по време на пътя през „чужди“ места се отблъскват злите сили и уроки. И сред трите групи се среща татуиран на челото на жените кръст (прастария астрално-хтоничен символ, при каракачаните свързван с луната и женската плодовитост). Тълкуванието, което юрушки жени в Анадола дали на Тиъдър Бент и Люси Гарнет, било, че това носи късмет и че го били видели у християнките.[296]

Разбира се, налице са както сходни, така и специфични черти, носени от етническата традиция и очертаващи границата спрямо „другите“. Въпреки общия начин на живот системите на родство и традиционните мъжко-женски роли донякъде са различни при трите групи номади. Сравнително по-равноправното положение на юрушките жени на фона на други мюсюлмански общности, което е останало в родопската устна традиция, се отбелязва от редица изследователи и наблюдатели. Подобно е положението и на арумънките, при разделение на традиционните роли и известна „патриархална“ символика. При много по-стриктна регламентация подчертаната доминация на мъжа при каракачаните също се интерпретира като „патриархална“, макар че всички членове на семейството имат равни наследствени дялове от общата собственост (стадо).[297]

Местното население (ако приемем традиционното виждане за юруците като „пришълци“ след няколко века присъствие на балканска земя) очевидно е повлияло на женския костюм, някои обичаи и т.н. От друга страна, употребата на шатри из пътищата и пасищата през XVII–XX в. е типична само за арумъните, каракачаните и юруците. И трите групи са използвали по-големи или по-малки палатки като временни жилища по време на сезонните миграции. На Балканите шатрите се разпъват най-често по време на установените спирки по пътя към основните пасища (*„конаци“*; каракачанските *„кунакиа“*, влашките *„кунаки“*).[298] Карагуните-полуномади (една от арумънските групи) обикновено имат постоянни селища в близост до летните пасища, а в зимовищата живеят в колиби или наети къщи. Фаршериотите („арванитовласи“, от Албания) и каракачаните обитават колиби в зимовищата и летовищата.[299] Част от анадолските юруци през XIX–XX в. постоянно живеят в шатри от типа „карачадър“, характерен също за кюрдите и арабите, но полуномадите имат колиби, обикновено в зимовищата.[300] Употреба на шатри при сезонните миграции се отбелязва от Евлия Челеби през XVII в.[301] Това се установи и от информатори от Бабешко в Западните Родопи за юруците, които са идвали до Балканските войни на колиби из околните летовища.[302] Ако пасищата и лятното селище от колиби са сравнително близо до постоянните села в подножието на планината, шатрите са излишни при движението на стадата, овчарите и семействата. При каракачаните палатката се нарича „чатур“ (от „çadır“), а при власите – „тенда“. Сред анадолските туркмени и юруци се срещат и юрти (подобни на степните евразийски), тунелообразни и конусообразни шатри – *derim evi* (*topak ev*), *alaçik*. Шатрите са важен номадски атрибут, но заради относителната изолация на тези малки етноси като такива се интерпретират и традиционните орнаментика, носии, породи овце, коне и кучета.[303]

Друга, подчертавана в устната традиция и изворите, „номадска“ черта е силно развитото текстилно производство. Преработката на вълна е пряко свързана с начина на живот, както с бита, така и с пазара. Домашното текстилно производство нерядко се запазва, специализира

и развива след усядането, но и самите номади продават тъкани и дрехи. Повсеместно това се отбелязва като една от отличителните черти на юруците, дори след появата на манифактурите и фабриките. Те имат своя пазарна ниша в предмодерните времена и се опитват да я запазят, докогато е възможно. Юруците неизменно се описват като производители на бяла и черна (тъмна) аба, шаяк, кебета, гуни (*кепенек*), постелки, килими и пр.[304] Евлия Челеби, който отбелязва и другаде юрушки тъкани и облекло, споменава, че селото Авджи юрду е населено изцяло „...с единобожници юруци, чието препитание е изработването на аба, кебета и дрехи-наметала за хаджилък... Сеят земята и с това си осигуряват прехраната." Прочути били „юрушките наметала" (*ihram* – наметка за поклонници-хаджии) и „шаячната аба" в Татар Пазарджик. Дрехи от нея се носели и от мъжете, и от жените.[305] По сведения на европейските консули през XVIII в. аба се произвежда „във всички юрушки села в околностите на този град (Солун)". Самите овчари и войници са облечени в нея. Юруците, които се определят като „един от най-усърдните народи в Македония", снабдяват пазара с 70 000–80 000 топа годишно. Част от абата им се изнасяла в Марсилия, а оттам – за Антилите, където служела за облекло на черните роби.[306]

П. Карапетров отбелязва за юруците от Панагюрско през 90-те години на XIX в.:

„Както преди освобождението, така и сега тия турци са били и са най-честните, работните и мирни хора в Татар-Пазарджишкото окръжие. Те са лозаре, скотовъдци, ловци, орачи и мнозина търгуват с жива стока и с бало (един вид дебел шаяк), което жените им сами работят. Юрушките жени, както и българските са работни и освен полските работи, както казах, те правят не само бало, ами и чорапе и платно и всичко, щото е потребно за в къщи, тогава когато по другите места туркините не могат дори да се закърпят [...]. Всъщност юруците като че са първите, някогашните османови турци. Тяхната честност е дори пословична."[307]

„А Маядагските села обработват един вид дебели

груби шаяци, от които по-голямата част се купуват от правителството за обличане на войската и стражарите [...].Те се поминуват със скотовъдство и работене на шаяци."[308]

И днес един от традиционните типове турски килими се нарича „юрюк", а в Калофер така наричали един вид китеници.[309]

Друга пазарна ниша, свързана с различни варианти на подвижното пастирство, е на млечни храни и на животни. Характерни юрушки млечни и месни храни отбелязва Евлия Челеби на Витоша.[310] От подобен тип – силно застъпено скотовъдство, текстилно производство, включително за пазара, и пр. – са цяла поредица сведения за Македония:

„На пазара бяха надошли коняри да продават живи агънца на улицата (в Дойран – *б. м.*). [...] Конярите никак не обичат полето и със земеделие твърде малко се занимават. [...] Конярското население от тая област (Кузули дере/Козлу дере)[311] живее изключително по планините и се занимава със скотовъдство. Развъждат се повече овци, нежели кози. Както едните, така и другите са от обикновената долна нашенска порода. Конярите продават вълна, сирене, ягнета, ярци, овци и кози по околните пазари и си купуват всичко друго, що им е нужно за живеене. Дето има сгодни места за работа, сее се ръж и твърде малко жито и ечемик."[312]

Едно сравнително специализирано изследване на родопската, балканската и малоазийската пастирска терминология със сигурност би откроило общ „юрушки" пласт и в трите среди. Той наистина е изключително плътен в родопския овчарлък, а също в традицията на българите камилари от Гюмюрджинско.[313] Ако следваме „идола на произхода" (както Марк Блок нарича неизменното търсене на историческите корени на нещата и явленията[314]), част от тези „юрушки" или „тюркски" черти наистина са много по-стари от самите юруци. Независимо дали са донесени от тях или заварени на места, включително в Родопите.[315] Сред

тях ще посочим обичая за изкуствена деформация на черепа на кърмачето, запазен сред част от юруците в Анадола и Македония в края на XIX–началото на XX в. Освен че е глобално разпространен, той е установен археологически в прабългарските погребения, включително от средновековния некропол край Борино, което пък силно изкуши търсенето на исторически „общи корени" в Родопите. Така бяха легитимирани политиките за насилствена интеграция на турци и помаци, а в наши дни отново се подема търсенето и намирането на „прародини" и избора на „уникални" предци.[316] Наистина винаги съществуват приемствености между различни народи и културни напластявания, но проследяването им между отдалечени епохи и безписмени традиции е трудна и рискована абстракция.

Подвижното пастирство на Балканите съществува от незапомнени времена и ако съдим по регистрираните джелепкешани, вероятно се практикува от християните в Родопите през XVI в.[317] Въпреки че са били „само" по няколко месеца в съседство с постоянните селища в Родопите, Македония и другаде, тюркоезичните номади през вековете са оказвали и възприемали културни влияния. Това в още по-голяма степен важи за уседналите юруци.

За всяка традиция обаче е важно не само или не толкова кое е „старо", „наше"/„уникално" и „чуждо", но кое се възприема, осмисля като такова. В някои райони юруците от сравнително големи постоянни села с развито земеделие (лозя, ориз, тютюн, анасон и др.) запазват ендогамията спрямо останалите, значим дял на скотовъдството и свързаните с него производства.[318] Както навсякъде по света самосъзнанието за своето различие – в конкретния случай „юрюкчюлюка" – се въплъщава дори в очевидно заимстваните от околните народи културни елементи. Специализирано изследване би ги откроило в облеклото, календарно-обредния цикъл, донякъде в езика, най-вече – в земеделието – и другаде.[319] По обясними причини – природни, но и културни, стопанско-сезонният календарен цикъл на балканските юруци е ориентиран, а също ритуализиран според Гергьовден/Хъдрелез и Димитровден/Касъм.[320] Тук я няма триделната структура, отбелязана сред събратята

им от Югозападен Анадол. В някои райони сезонната миграция протичала на три етапа в три пасищни и височинни зони – *яйлак* (ранна пролет – ранно лято, за пет месеца), *гюзлек* (летовище, четири месеца) и *къшлак* (зимовище, три месеца).[321]

От друга страна, уседналите юруци съхраняват изрично отбелязваните като специфични от наблюдатели през XVII–XIX в. и от професионални изследователи през XX в. фолклор, традиционно облекло, говор, нрави, обичаи.

Характерен пример са погребалните обичаи на местните номади в контекста на отбелязани или изследвани вярвания и суеверия, като цяло на синкретизма на традиционните локални и регионални култури на Балканите. Подобно на православното християнство сред каракачаните islямските вярвания и практики на юруците са преплетени с митология, демонология и магия. Информатори-помаци от Бабешко твърдяха, че типично за юруците било да се погребват под високи стари дървета и да се натрупват камъни върху гроба. Показаните ми такива гробове (извън и вътре в селските гробища) се смятаха за „най-стари" и „юручки". Юрушките гробища, които съм виждал в Родопите, а също в Рила, не се различават като ориентация и вид от общомюсюлманските, като по пасищата са правени на място от каменни плочи (тикли). Но дори и при най-стриктно спазени ислямски ритуали определяща е символичната връзка на гробищата с отвъдния свят, оттук – с принадлежността на „другите" към него и вписването на номадите в изначалния хтонос. Така под „юручки гробе" може да се разбират най-различни следи от „чуждите", например тракийските останки на Бабешка чука в Западните Родопи.

Сред каракачаните са отбелязани локални особености и овчарски обичаи за погребване (далеч от селища и свещеници; при зимуване в мюсюлманско обкръжение в Източна Тракия). В общи линии известното е в рамките на балканската православна традиция. Евентуални по-стари обреди не са били запазени по време на етнографските изследвания, като единственото сведение е на Д. Илков, спътник и водач на Йован Цвийч в България. Според него овчарите каракачани в планината се погребвали, като се натрупвали

пирамиди от камъни. Едва ли обаче трябва буквално да се възприема даденото му от каракачаните обяснение, че погребенията без свещеник в планината се дължали на укриване от задължението да се осведомяват кадиите и да им се плащат по 1200 гроша за всеки починал. Явно става дума за отклоняващ се от православните традиции собствен погребален обред, а оттук – за отбелязваното от етнолозите отношение към гроба като свещено пространство. Подобно на стана („*стани*"), то пребивава в опозиция, но и в тясна връзка с демоничното, отвъдното.

Сред анадолските юруци в края на XIX–втората половина на XX в. са засвидетелствани погребения на път, под дърво и с натрупана купчина от малки камъни върху гроба. Среща се и поставяне на отсечено дърво върху гроба, големи камъни и червено знаме. За юруците от Егейска Македония има сведение, че връзвали палеца на крака на покойника с конец, като единият му край оставал на повърхността, а във Вардарска Македония до мъртвеца се поставя ножица или нож.[322] Универсалният култ към „световното (космическото) дърво" също показва синкретизма на „юрушкия" ислям. Поради това в историята на Васил Дечов е останало, че жива окастрена ела изпълнявала ролята на минаре на месджидите из родопските летовища.

Днес обаче е късно да се наблюдава или изследва този изчезнал малък свят. Малобройната останала общност в Република Македония дава само известна представа за това как са изглеждали някогашните юруци, за собствените и определяните от другите, реални и символични маркери на културното различие.

Когато Васил Дечов, Стою Шишков, Христо Попконстантинов и други краеведи събират покрай другото и сведения за юруците, те все още са жива реалност в някои места и райони на Родопите. Това немаловажно обстоятелство просто не се знае или се игнорира от по-късни изследователи, етнографи и историци. Уседнали групи с преобладаващо скотовъдно стопанство, съчетано с подсечно-огнево земеделие, живеят в изолирани селца в Баташко (в с. Ени махала/Нова Махала) и Девинско (Гьоврен, Грохотно, Карабулак/Борино и Чиликли/Стоманево). За

разлика от околните българи-мюсюлмани овчарите от Борино, Грохотно и Гьоврен продължават да зимуват със стадата си в Беломорието, където наемат пасища от местни аги и бейове.[323] Според Ат. Примовски юрушко население, което се изселило след 1913 г., имало и в селата Бадолин и Сърчан от община Кочан в Неврокопския Чеч.[324] До Балканските войни все още има „планини“ – летни пасища на скитащи юрушки групи между Мугла и Широка лъка и по билата на Дъбраш в Западните Родопи.[325] По това време юруците в Чепино са изчезнали и заменени от власите и каракачаните, но подвижни тюркоезични пастири от Сярско, Драмско, Солунско (например от района на Халкидика) и от беломорския хинтерланд на Родопите продължават да отвеждат стадата си за летуване по пасищата в Неврокопско, Доспатско, Девинско, Баташко, Брациговско и Пещерско.

В началото на XX в. яйлите на село Курфали около Лъгадинското езеро са в Родопите, а до Балканските войни юруците от някои зимни селища в западната част на Халкидическия полуостров изцяло ги напускали и се отправяли към района на Неврокоп за летуване. В селищата оставали само пазачи – „бекчии“. До 1913 г. юруците идвали в района на днешния Доспат на колиби заедно с жените и децата си. Имали не по-малко от 15 коня на домакинство, на които била товарена покъщнината. Четиридесет дни преди Димитровден слизали с овцете през Абланица (Неврокопско), Зърнево/Като Неврокопион и Сяр в Солунското поле, където зимували в постоянни жилища.[326] Според К. Иречек:

„Сега (през лятото на 1883 г. – *б. м.*) само малък брой юруци дохождат в Доспат и в дружини от по 100 души пасат своите коне и овце дори до румелийската граница, когато аз пътувах, те бяха наели пасбища и в съседство на румелийския градец Брацигово и близо до Батак.“[327]

Със съдействието на турската гранична стража те преминават на българска територия, а също летуват в Девинско (около Карабулак/Борино). През лятото на 1905 г. В. Дечов посещава последното селище, където отбелязва особености на носията, а негов спътник е български митнически

чиновник, който отива да брои юрушки овце. За Грохотно пък е записал следното:

„Под нас отдолу в дълбоката пропаст край бреговете на Триградската река се гуши едно селце, по всичко прилично на Карабулак. Това селце, състоящо се от 70-80 къщи, се нарича Грохотно. Населено е с турци-юруци. Какво са аресали тия човеци, та са се заселили там, аз не мога да си обясня. Околностите на Грохотно са тъй стръмни и каменливи, че мъчно могат да се катерят по тях не само човеци и едър добитък, но и дивите кози."[328]

Юруците от Беломорието, които идват със стадата си на територията на Източна Румелия, са част от законодателните прения за облагане с данък на добитъка на скитащите каракачани. Ще си позволя да цитирам пространно този твърде любопитен документ, разкриващ положението на номадите към края на XIX в., а също някои интереси, контакти и отношения:[329]

Мехмед Холюси: „Почитаеми г-да! Ние нямаме право да вземаме никакъв данък на ония хора, които дохождат тук в известно време всяка година и се ползуват от водата и тревата на областта ни, защото те плащат свойт беглик на царщината. Тоя данък и ние ако го вземем, где ще го внасяме? Разбира се, пак там. Даже и един жител от Багдат, ако премине с добитъкът си през нашата област, то пак нямаме право да му искаме данък. Ако тая трева и вода се притежават от някого с документ, тогава съм съгласен да се вземе правото, което се стои, а инак не. Съгласен съм да се взема един данък до 60 пари на овца и коза според както каза г-н Юруков; но с какво име да го наименовами тоя данък: право на преминувание ли или просто данък? Относително ейляците, тия хора дохождат само в летните дни, като вземат ейляците под наем до гдето стоят тук. Затова моля Почит. Обл. Събрание да оставим да не им вземаме никакъв данък, защото те само минават и заминават, без да правят нам някоя вреда."

Иван Гешов: „Преждеговорившия види се разумява за тъй наречените Юруци, които дохождат в Пещерско.

Правителството тях не счита в кочуюшите [номадските – *б. м.*] племена, защото ако дохождат тук, те имат свои села, в непосредствените владения на Н.И.В. Султана. Но законът е за тия, които нямат нийде постоянни прибежища, а се местят от места на места, с своите добитъци“. [...]

Данаил Юруков (гласове: Изчерпан е въпросът.): „Имам да кажа само това, че г. Директор на Финансиите разделя Каракачаните от Юруците, когато в мотивите на законопроекта друго се говори. Той каза, че Юруците не били кочующи, а само Каракачаните. Но то е тъй: Каракачаните няма кой да ги защитава, когато за Юруците има голяма защита.“ [...]

Тодор Кесяков: „Исках да отговора на г. Юрукова, който каза, че Юруците имали защита. Напротив, това забележвам, че тук в областта ни Юруците и Каракачаните се считат за кочующи племена. Ако обаче се обръща повече внимание на Каракачаните, то е, че те са по-многочислени. Ако имаше и Българи някои (смях), и те щяха да се смятат за такива. Г-н Юруков, при всичкото негово красноречие, за да прокара своето предложение, каза и това, че не съм знаел какво е Каракачанин и какво е Юрук, даже каза, че не сме знаели, какво е ейляци. Аз ще му кажа пак, че това знаят и малките деца.“ (Смях.)

И така Васил Дечов не само познава устната традиция, но е виждал свои съвременници-юруци. Негови информатори са овчарите и кехаите, а те са в постоянен контакт с беломорските аги и бейове, юрушките селища и пастирски групи. Текстовете на видния родопчанин имат сложна, многопластова тъкан. Той, както и немалко от следовниците му, едновременно са изследователи на традицията и нейни носители. Разказите му са пестеливи, но се опират на местните предания и наблюдения в цялото им богатство за днешни, по-близки или по-далечни времена. „Веригата на тяхното предаване“ все още не е толкова изтъняла за края на XVIII и XIX в., но в нея са вплетени митологеми, традиционни образи и представи, някога случилото се и случващото се.[330] „Родопският наратив“ е особен, противоречив,

но в голяма степен използваем извор за юруците. Той е своеобразна версия за крайния резултат, който донякъде се проследява и на основата на документи[331]: среднородопският едър овчарлък постепенно измества тюркоезичните пастири, от които изолирани и маргинални групи продължават сезонните си миграции в тукашни и други планински райони на полуострова. В изследванията на В. Дечов и други краеведи понякога се объркват имена и времена, владелчески взаимоотношения в контекста на вакъфските яйлаци, преотстъпването на права и т.н.[332] Но дори и да разполагахме с представителни османски извори за скитащите юруци в Средните Родопи през XVII–XIX в., не можем да очакваме от тях пряко отразяване на описаните отношения и процеси. Все пак налице са споменавания на сезонните миграции. Евлия Челеби отбелязва в средата на XVII в.:

„Повечето от жителите на града (Татар Пазарджик – *б. м.*) са от юрушката тайфа и през юли излизат на яйлата Деспот (Доспат)"; „През месец юли цялото градско население с всичкия си добитък излиза на летуване там..." (от Ксанти към планините на север, които Стр. Димитров идентифицира с Караоглу тепе и Руян).[333]

Според М.-Е. Кузинери:

„Юруците в Европа населяват само околностите на Солун и Серес; те са земеделци, овчари и колари както азиатските. В селата им къщите са усамотени, имат вид на безредно поселение за лагеруване. Повечето изпращат стадата си по планината Родопи, която е единствената им яйла. Те са синове на собственици или наемни овчари, които откарват стадата по пасищата. Само юруците от околностите на Драма, съседен на Серес град, изоставят мизерните си жилища през лятото и отиват със семействата си на яйлата си."[334]

При това положение можем да приемем, с направените уговорки и коментари, че ориентир в разказите на местните християни наистина е един по-скоро позитивен реален

опит. На фона на данни от османските документи наемното овчарство на немюсюлмани при юруците и стопанската кооперация не са някакъв изключителен родопски случай. В равноправен, взаимноизгоден или експлоататорски вариант власите и каракачаните също познават подобни взаимоотношения помежду си или с представители на уседналото население.

Сигурно е, че юруците не са притежавали „цялата планина", преотстъпвана от вакъфските управи и поне през втората половина на XVII в. – поне частично във владение, при това с доста големи права, на състоятелни местни българи християни (гори, ниви и пр.).[335] Възможно е част от „новооснованите" немюсюлмански села да са по-стари, заварени от юруците, но няма как да проследим поселищните отношения в зоната на планинските пасища в Средните Родопи. Освен това „основаване на село" е митологема, акт на организация на културно пространство в противовес на околното природно, ярък символ на което в родопската устна традиция са юруците.[336] Покровителството над заселници християни не може напълно да се отрече, въпреки че според Стр. Димитров и тук Дечов просто си измисля. То сигурно не е било свързано с масови бягства от „потурчване", но са възможни миграции по други причини в края на XVII–началото на XVIII в. Заселването на бивши юрушки места (независимо дали в съседство е имало старо християнско селище, или не) едва ли трябва просто да се отхвърли като постепенен процес. Такъв частично се проследява в други области и места.

Най-вероятно скитащите юрушки групи в Родопите са имали „свои" християнски и помашки села, съседи, с които са се намирали в сезонен, но дълговременен контакт и търговски обмен. Той е жизнено важен за всички номадски и полуномадски общности, които имат автономен, относително изолиран, но никога – самодостатъчен икономически модел.[337] Защо да не приемем, че юруците (овчари, кехаи, старейшини) наистина са смятали „планините" за свои, без значение дали са ги владели или наемали от вакъфските управи, общините и частни лица. В традиционните представи на анадолските, балканските юруци, арумъните и

каракачаните планината е истинският им роден дом, макар че номадите и подвижните овчари прекарват там по няколко месеца.

Със сигурност тюркоезичните пастири са имали независимото и непокорно отношение към централната и местните власти, което толкова често се споменава в османските извори. Дори когато са в положението на обеднели уседнали земеделци и скотовъди, чифлишка рая[338], юруците в голяма степен се чувстват част от доминиращата мюсюлманска, при това – военизирана – общност. Лесно можем да се убедим в последното от досега споменатите документални и устни сведения за конфликти с уседналото население. Напълно е възможно случаите на взаимна солидарност и подкрепа, негативизмът към държавата и властите, макар и различен у двете общности, да са прераснали в легендата за юруците-закрилници. Така или иначе последните са останали именно с това в устната традиция на среднородопските християни.

Като необходимо сравнение по време на Втората световна война споменът за добри отношения с юруците от западната част на Халкидическия полуостров е бил съвсем пресен сред съседите им – гръцките информатори на Георг Екерт. И тук срещаме разказ за гостоприемните, трудолюбиви и толерантни номади само две десетилетия след пълното им изселване в Турция.[339] През 40-те години на XX в. отдавна били забравени постоянните конфликти в някогашната османска Каламария от XVI–XVII в. и опожаряването на юрушки селища по време на Гръцкото въстание.[340] Подобен е и случаят с юруците в Панагюрско (бившите Оручлъ, Дуванлъ, Окчулъ и Джаферли – дн. Боримечково). Въпреки въоръжения сблъсък по време на Априлското въстание, когато тукашните юрушки махали са нападнати от българите, двадесетина години след това Петър Карапетров има най-ласкаво отношение. Той счита за голяма загуба изселванията им в Турция, а според Константин Иречек „те добре живували с българите и днес са останали по своите места".[341]

Установени добри отношения на номадите с родопчаните, които естествено са били далеч от пасторалната идилия,

все пак са напълно логични. Опирайки се на устната традиция, Васил Дечов и отец Константин Канев ги пренасят назад във времето, уподобявайки ги на покровителственото, приятелско, но изгодно за агите предоставяне на зимовища и собствени стада. Описаното от тях, Стою Шишков и други из беломорските чифлици твърде много прилича на патронатно-клиентелните отношения между собствениците на зимовища и други влиятелни фигури в Гърция от по-късно време, през 20-те–50-те години на XX в., и каракачаните. Подобни, като цяло взаимно изгодни, са били и връзките със селските общини.[342]

Ако самостоятелно не доминират политически и военно, какъвто определено не е случаят с инкорпорираните в османската система юруци, номадите са уязвими точно поради двойната зависимост от природното и от социалното си обкръжение.[343] Това е валидно за целия период на владичеството на Балканите, но особено – за късния. През XVIII–XIX в. както уседналите, така и номадстващите юруци са далеч от икономическата предприемчивост и водещата роля в стопанските промени, които в много райони на полуострова се опират на едрото скотовъдство. Укриването от служба, отклоняването от данъци, осигуряването на стопанската дейност, натуралният обмен на жива стока и продукти[344] предполагат добри отношения с непосредствените съседи. Това се отнася и за сигурността на жените и децата или на групите от подвижни овчари при разбойнически нападения, а също за използването на наемен труд. При кюрдите например е известен моделът на „покровителствени“ отношения със „свои“ арменски съседи-земеделци до 90-те години на XIX в., като грабежи и насилия в съседен район, село или пасище далеч не са изключени.[345]

Напълно в този контекст е традиционното поведение на каракачаните в Гърция. При тях кражбите на добитък са желано и „почетно“ занимание в планината, но не и в зимовищата. Тук те понякога се наемат с конете като кираджии по селата или за вършитба; откупуват за сезона пасища от общините или от богати собственици. Последните нерядко са техни патрони и посредници в отношенията с държавата

и „голямото" заобикалящо ги общество, въпреки че част от челниците са доста богати. Летовищата или са „ничии", или се наемат, но тук каракачанските летни станове често са далече от селата и са по-изолирани във високопланинския пояс. В планината каракачаните се чувстват на своя територия. Основната конфликтна зона с уседналото население са етапните пунктове на сезонните движения – селски и градски мери, ниви и угари, ливади и кории.[346]

Въпреки недостига на преки документални данни няма съмнение, че юруците в Родопите са били номади или полуномади, през XV–XVIII в. съсредоточени в низините на юг, изток и север от планината. Военизираните структури по Беломорието имат един от най-значимите дялове в редовете на корпуса. Всичко това предполага цял спектър от отношения с уседналото население в различни времена, места, социални и икономически условия: от стопанската кооперация, покровителството и приятелството до експлоатацията; от овчарските свади и кражби до „опленяването", въоръжените нападения и единичните „потурчвания".

Краят на „юрушкото време", който В. Дечов се опитва да установи за Средните Родопи през първата четвърт на XVIII в., не идва изведнъж. Процесите на усядане в Анадола, а по всичко личи – и на Балканите, са циклични, неравномерни, невинаги окончателни и понякога обратими. Известен е например случаят с част от власите на българска територия, които са в процес на усядане през 20-те–30-те години на XX в., но отново се опитват да възобновят сезонните си миграции към Беломорието, когато то е присъединено към България по време на Втората световна война.[347]

Сред документираните и предполагаемите причини за изчезването на тюркоезичните скотовъди от редица места – войните, усядането и асимилацията, климатичните неблагополучия, епидемиите и социално-политическите сътресения, устната традиция неизменно посочва последните три. Това, разбира се, се отнася за по-отдавнашни оттегляния на юруците, а не за спирането им по българската граница след 1912–1913 г. и забраните да се палят горите, разсипването на юрушки села по време на Първата световна война, голе-

мите изселвания след нея, междуетническите отношения в сръбската (югославската) част от Македония.

В Западните покрайнини „зимата прогонила юруците“[348]; в Долнобанското корито българи и местни турски големци влезли във въоръжени сблъсъци с тях, а чумата ги довършила[349]; на места в Македония и Тесалия чумата „особено много морила конярите“.[350] Според преданията в Средните Родопи за оттеглянето им допринесла голяма суша в началото на XVIII в., последвана от люти студове в зимовищата, от които овцете им масово измрели, а също кърджалийските размирици.[351] Въпреки че тези устни сведения отново са в контекста на вписването на юруците в природното, безкрайното митологично време, а оттук в неговата прекъсваемост, те не изглеждат напълно легендарни. В. Дечов датира най-големите юрушки неблагополучия в лятото на 1725 и зимата на 1725–1726 г. по един каменен надпис от Йениджe Карасу/Йенисея, споменаващ издавили се хора и измрял добитък: „...нещастието е голямо, но такава е била Божията воля. За спомен и утеха. Карапазарлъ Юсмен“.[352]

Подобни случаи се споменават и в османските извори:[353]

> „Годишният приход в размер 3700 гроша от фискалния участък под формата на маликяне от данъка върху дребния рогат добитък от Поморие и района е в задължение на Исхак и Хасан. По Божията воля в (11)43 г. (1730/1731) овцете били сполетени от беда и повече от половината измрели.“

Напълно е възможно част от среднородопските юруци наистина да са били сполетени от природни бедствия. Не само номадите, но изобщо подвижните пастири постоянно са изложени на опасността от масови измирания на иначе немалките си стада. Резките температурни колебания, при които бързо изсъхват пасищата, отслабването от паразити, епизоотиите периодично унищожават немалка част от овцете, отглеждани на открито в зимовищата и летовищата. Същия ефект може да има принудителното временно спиране на сезонните движения заради наводнения или други

природни, а също политически бедствия (войни, затваряния на държавни граници).[354] Породите овце на подвижните скотовъди са издръжливи, но приспособени да бъдат държани на хладно – през зимата в низините, през лятото – в планините. При големи жеги, а също силни студове и дълбоки снегове те измират, във втория случай преди всичко заради невъзможност да пасат замръзналата или затрупаната трева. Набавянето на фураж, което по принцип не е практика на трансхумантните овчари и номадите, е трудна работа при сравнително големите им стада. Така при сушата през 1874 г., последвана от тежки студове през 1875 г., масово измират стадата на родопските овчари, което се повтаря и по-късно, през 20-те години на XX в.[355] Една от причините за окончателното усядане на последните скитащи власи на българска територия е измирането на овцете и конете им от студ през зимата на 1928–1929 г.[356]

Продължителните кърджалийски размирици, аянски борби и сепаратизъм в края на XVIII–началото на XIX в. със сигурност имат неблагоприятни последици за подвижните пастири. При номадите традиционното за балканските овчари укриване и споразумяване с познати и непознати хайдути и разбойници се проваля, когато те са твърде много, когато различни противоборстващи страни са вплетени в постоянни въоръжени сблъсъци. Допълнителен фактор е несигурността на мигриращите заедно с добитъка семейства, особено по време на пътя между зимовищата и летовищата. Всичко това съвършено ясно се демонстрира от преселенията на арумъните и каракачаните.

Не разполагаме с достатъчно документални сведения, но можем да повярваме на родопската устна традиция, че част от юруците се „фатили у земя"[357] в равнината сред отдавна съществуващите села на уседналите съплеменници и собствените зимни селища. Агите и бейовете им продали или преотстъпили част от яйлаците и овцете, като се занимавали със собствените си чифлици, немалко от които останали зимовища на родопските стада:

Българите „оставили юруците да си гледат агалъка"; „Агите полагали грижа само около зимуването на ста-

дата и овчарите в полето, прекупували и препродавали имотите си и при нужда и без нужда пиянствували и се „давовали“ (сбивали, мъстели – *б. м.*), възмогвали се или „баттисвали“ (разсипвали, пропадали), а за грижите около стадата, които все пак хранели тях и овчарите, получавали „първакът“ от агнетата напролет, „куркумач“, сирене, масло, вълна и ярина, кучета и „щенета“, атове, кобили и магарета и разни още „щарволоци“ (благини).“[358]

5. Юруци, арумъни и каракачани

5.1. *Преселения*

Сред различните вътрешни и външни (отвъд границите на империята) миграции от края на XVII и през XVIII–XIX в. тези на власите и каракачаните отново са пряк показател, вече за оттеглянето на юруците от редица места и райони. Трудно проследимите размествания в зоните на номадското и полуномадското скотовъдство в крайна сметка имат все по-видим резултат в хода на XIX в.: от западните към източните райони на полуострова прииждат неуседнали скотовъди, които повсеместно заемат летовища и зимовища, носещи тюркските имена на предишните им обитатели, и поемат по традиционните маршрути на техните сезонни миграции.[359] Този процес също се наблюдава по-скоро като свършен факт. Открояването на етапи, демографски измерения, установяването по райони не е възможно.

Първите предполагаеми каракачански преселници се появяват под името „румелиоти“ от континентална Гърция във венецианска Морея през 1700 г.[360] През втората половина на XVII в. зимуващи власи са отбелязани в Солунско,

като и преди това, през XVI в., овчарски групи и керванджии кръстосват полуострова от София до Цариград.[361] В края на XVII–първата четвърт на XVIII в. австро-турските войни и свързаните с тях обезлюдявания и преселения освен албанско предизвикват и известно влашко раздвижване. Все още не напълно асимилирани власи от Лика и Кърбава в Далмация се преселват заедно със сърби и хървати в Славония.[362] В началото на XVIII–началото на XIX в. „цинцари" – епирски, тесалийски и македонски власи, търговци, занаятчии и ханджии – се разселват из босненските градове, а пастирски групи проникват в някои планински райони.[363] Техни колонии заедно с други православни общности от Македония се установяват в австрийските владения – Славония, Войводина, Банат, Бараня, Бачка към края на XVII–средата на XVIII в.[364] „Гърците"-власи участват в развитието на активната балканска християнска търговска дейност през XVII–XVIII и XIX в. в границите на империята и като диаспора извън тях.[365] На изток и север от основните райони – континентална Гърция и Тесалия, Епир, Южна Албания и Югозападна Македония – възникват „цинцарски" градски общности и влашки ханове. На места те вероятно са били предшествани, а на други – последвани – от спорадични прониквания на номадски групи. Търговската активност и керванджийството в самия край на XVIII–началото на XIX в. и след това ориентират и привличат номади към Източна, Северна Македония, днешните български предели и Беломорието.[366]

Те се вливат в общата, дълготрайна и различно интензивна във времето посока на преселения от запад на изток – към стопански въздигащите се и относително по-спокойни краища; от планините на Македония и Албания към котловините и низините; към местните градове и големите центрове като Солун, Пловдив, Одрин и Цариград. Преселническите движения на т.н. „арнаути" – славяно- и албаноезични планинци – и установяването на сезонните миграции на разрасналите се стада на западномакедонските трансхумантни овцевъди по Беломорието, гурбетчилъкът на резбарите, дюлгерите, млекарите и др. следват същото общо направление.[367]

Най-голямата вълна от преселници власи и каракачани възниква през втората половина на XVIII в. като търсене на нови пасища и сравнително по-голяма сигурност вследствие на албанския натиск, трикратното разорение на Москополе през 1769, 1788 и 1821 г., постоянните грабежи и нападения над други градове, села и станове.[368] Тя постепенно увеличава броя на преселниците власи към Белградския пашалък в навечерието на сръбските въстания, а след това към автономното княжество, румънските земи и на австрийска територия.[369] Прогонването им от размириците в Южна Албания и Епир, враждите с Али паша Янински и сътресенията на Гръцкото въстание далеч не са само мотиви в песните и преданията на арумъните и каракачаните. В самия край на XVIII първите десетилетия на XIX в. граждани-власи се установяват в редица селища в Македония и по Беломорието. Повсеместно се образуват нови колибарски летовища, зимовища и маршрути.[370] Тогава възникват колониите в Пещера, Самоков, Пазарджик, Пловдив, днешна Югозападна България и другаде, почти навсякъде в обкръжението на номадски групи.[371] Арумъните-„грамостяни" и каракачаните намират „ничии" или започват да наемат пасища в планините на България, като зимуват по Беломорието, Източна Тракия и във вътрешността.[372]

Общите демографски измерения на номадския компонент на тези преселения не са значителни. Те се развиват постепенно в продължение на около век – най-видимо от края на XVIII до към началото на XX в. Евентуална статистическа преценка е изключително трудна не само заради изолацията и мобилността. Демографският ръст в хода на разселванията е съпътстван от процесите на усядане и етническа асимилация на власите. Между края на XIX и средата на XX в. общият брой на номадите и полуномадите власи и каракачани на Балканите е между 140 000 и 160 000 души, възможно и по-голям.[373] В края на XIX–началото на XX в. власите и каракачаните съжителстват с юрушки пастири в македонските планини, Родопите и беломорските зимовища, но през този период вече са единствените споменавани номади из Рила[374] и Стара планина. Това,

естествено, не означава, че там изобщо не е имало отделни скитащи юрушки групи. Според Д. Илков юруци все още летуват в Калоферския дял на Стара планина през 90-те години на XIX в.:

> „Юрушките колиби (Юрушките агъли, Юрушките игреци, Юрушките кошари) са съградени под темето на връх Заграденица, над пътеката, а Калоферската кула, която вече не съществува, била е съградена отсреща – на връх Заногата [...] По тези места държат юруците лете своя дребен добитък, от началото на пролетта до Кръстов ден, а зиме тук е пущиняк. Почти цялата тукашна околност е тревиста и служи за пасбище, само при полите и на двата върха, много низко, има дъбови и букови гори."[375]

Въпреки общия ръст на едрото скотовъдство през XVIII–XIX в. арумъните и каракачаните успяват да намират (и изкуствено разширяват) летовища предимно във високопланинския пояс, етапни пасища в селските землища, зимовища във вътрешните равнини, котловини и по Беломорието. Изселванията на юруците и постепенното пропадане на едрото трансхумантно овцевъдство от 70-те–80-те години на XIX в. нататък допълнително разширяват възможностите им. Това е особено валидно по Беломорието и прилежащите му планини[376], но също в Тиквешията, Овче поле, Щипския Юруклук и Осогово. От друга страна, евтиното изкупуване на земите на мюсюлманските изселници в Овчеполието и разораването на чифлишките пасища ограничава площта на зимовищата след 1912 г. и през 20-те години на XX в.[377]

Макар и в съвършено различни исторически и демографски условия, до Балканските войни се разгръща своеобразна влахо-каракачанска реколонизация, която достига дотам, откъдето някога тръгва номадската тюркска – Западна Мала Азия.[378] В Македония, Поморавието, Беломорието и днешните български предели тя се развива изцяло в ареала на някогашните юрушки разселвания.[379] Отново целенасочената държавна политика, този път на

сръбските и румънските власти, е свързана със заселвания на номади – в Овче поле и Добруджа.[380]

Постепенното прокарване на новите, променливи национални държавни граници е първият сигнал за началото на края на този тип сезонни движения на Балканите. Добавят се междудържавните и гражданските войни, въстанията, четническите и партизанските движения, динамичните промени в заобикалящите големи общества. От 20-те–30-те години нататък голяма част от подвижните влашки пастири усядат, като преминават през различни фази: преориентация за зимуване във вътрешните котловини и полета в рамките на съответната държава; скъсяване на дистанциите на сезонните миграции; движение само на мъжете със стадата и най-накрая изоставяне на подвижното или изобщо на скотовъдството като поминък. Този процес все още слабо засяга огромната част от каракачаните, които упорито запазват номадския си начин на живот. Те се опитват да устояват на политическите, икономическите и социалните промени до момента, в който това се оказва наистина невъзможно – 50-те и 60-те години на XX в. Последните групи в Гърция се установяват на постоянно местожителство през 70-те години. В България са нужни седем години за окончателното им въдворяване, което става с драстични административни и полицейски мерки (1954–1961).[381]

Като цяло арумъните са по-различен исторически случай. Власите на юг от Дунава през XVIII–XIX в. имат икономически, социално силни и културно издигнати „цинцарски" колонии, свои градски центрове. Неслучайно те излъчват водещи фигури на съперничещите си национални каузи – предимно на гръцката, но също на сръбската, българската, румънската и албанската.[382] Собствено арумънската култура, идея и въпрос имат дълга и противоречива история от XVIII–втората половина на XIX в. до наши дни. През 1905 г. власите са признати за отделен *миллет*, като неизменно са част от филологическо-етнографско-статистическо-картографската игра, отразяваща сблъсъка на балканските и европейските интереси и планове.[383]

Съвсем логично през целия този период изследователският интерес към арумъните е далеч по-голям в сравнение с

юруците. „Римското", „вулгарно латинското" (романското езиково) наследство и екзотиката на номадския начин на живот привличат случайния наблюдател, пътешественика, класическия филолог и историк през XIX в.[384] По-късно в подобен контекст се добавят теориите за каракачанската традиция като жива гръцка старина. Някои от нейните черти, например традиционното изкуство, пряко биват свързвани с епохата (стила) на древногръцката архаика, като са налице и други етногенетични построения и аргументи.[385] При все това едва към края на XIX–първите две десетилетия на XX в. професионални етнографи, географи, филолози и ветеринари започват да проникват в изолирания свят на планинските пастири, като поставят в центъра на изследванията си езиците, етническите и културните специфики, стопанството. Преките, сравнително подробно записани наблюдения на номадски миграции от по-ранно време се броят на пръсти.[386]

В това отношение особено показателен е примерът с каракачаните. До началото на XIX в. те са „скрити" зад собствения етноним „власи", а впоследствие някои групи се представят за арумъни заради признаването на влашкия *миллет* през 1905 г.[387] Едно от ранните им споменавания като „каракачани" в източните български краища е в писмо на Найден Геров от 1868 г.:

> „Газетите явяват и онова, дето не е било, сир., че уж тука ставали различни възбудителни демонстрации и че народът ся противил да плаща данъка, и други такива лъжи. Истино нечто ако искате, то е, че Правителството ся беспокои от тия слухове и е явило на Каракачените, които летуват с овцете си на Балкана, за напред да не дохождат по тия места, зачто няма да ги пустят на планините. То е за да няма, де да ся хранят четите."[388]

Налице са различни споменавания и наблюдения през 60-те–90-те години на XIX, в началото на XX в., но същинското им научно „откриване" като отделна общност и най-представителна за полуострова номадска култура се състоява в периода от 20-те до 70-те години на XX в. Това

става във времената на постепенно загасване на този тип сезонни движения. То е предопределено от държавните граници, стопанското усвояване – отводняване, разораване и приспособяване за земеделие на зимните пасища, туристическата инвазия по морските крайбрежия в Гърция. Окончателният край настъпва с общите радикални политически, икономически и социални трансформации и принудителните мерки за заселване или изселване в Югославия, България и Албания.[389]

За разлика от Анадола тогава вече е късно да се наблюдават и изследват номади юруци. Заедно с големите вълни на мюсюлмански изселници към Османската империя и нова Турция повечето от останалите в българските предели юруци емигрират в периода 1878 г. Балканските войни и след тях[390], напълно напускат Тесалия след 1881 г.,[391] Егейска Македония и Беломорието през 1912 1923 г., постоянно се изселват от Вардарска Македония преди и след Втората световна война.[392]

5.2. *Номадство и уседналост*

Именно изследванията за каракачаните и арумъните позволяват открояването на номадизма като балкански и – ако изключим част от лапландците (саамите), различни етноси от степната зона и тундрата на Русия – европейски средиземноморски феномен. Различните подходи, науки и школи предлагат свои определения и типологични схеми.[393] Номадите са част от многобройните традиционни общества и етнически групи с подвижен, неуседнал начин на живот.[394] За разлика от скитащите ловци, събиратели и други тяхното стопанство е „произвеждащо“, а не „присвояващо“, а историята им – на силно, в определени периоди или моменти – политически доминиращо присъствие в части от Азия, Европа и Африка.

Номадизмът, макар и включван в общото понятие *пасторализъм* (преобладаващо скотовъдно стопанство; под-

вижно пастирство), най-точно се определя като специфична културна адаптация както към степите, полупустините, пустините, така и към високите планини, крайморските низини, недостъпните или слабо усвоимите от земеделието места. Това е преди всичко подвижен начин на живот, основаващ се на екстензивна форма на подвижното скотовъдно (или предимно скотовъдно) стопанство, с която са свързани различни варианти на групово, племенно и обществено устройство. Негова същност са сезонните миграции на цялата общност (група) или преобладаващата част от нея заедно със стадата и имуществото между по-отдалечени или поблизко разположени пасищни зони (или в една зона).[395]

Исторически са възможни определени модели на установяване на държавна рамка в резултат на номадски завоевания и социална еволюция (или революция), а също на отношения на неуседналите скотовъди с доминиращи ги политически предмодерни или модерни общества, империи и държави.[396] Османският е само един от тях, при това в различни според времето и региона варианти.

Като цяло номадските общности споделят редица сходни характеристики, свързани с начина на живот: стопанско усвояване на „свои“ зони, пасища (в които могат да са единствени обитатели или да ги споделят с други); сезонни миграции на цялата група или преобладаващата част от нея; водещият принцип за съчетаване на родниството с икономическата кооперация при иначе различни системи на родство; подвижни или нетрайни жилища (юрти, шатри, колиби); в много райони на Средиземноморието, Близкия Изток и Средна Азия – предимно млечно-хлебна, а след това – месна диета[397]; традиционно текстилно производство и пр. Общи са консерватизмът и устойчивостта, относителната културна, етническа и социална самоизолация и изолация на иначе разнообразните като история, език, религия, обичаи, раса, природно и социално-политическо обкръжение номади.

Този тип адаптация предопределя известен технологичен, икономически, социален и демографски предел, отвъд който носителите на подобна традиция или остават социално автономни, но политически подчинени поданици на династии от собствената им среда, или усядат, превръщай-

ки се в население с „комплексно“, земеделско-животновъдно стопанство. Възможностите за развитие и иновации на самата икономическа система, за създаване и развитие на специализирани нейни звена са ограничени.[398] Тук не са осъществими фундаментални промени и едновременно запазване на номадството.

Налице е и определен предел на социалната стратификация и диференциация въпреки частната собственост върху стадата и отношенията на неравенство, които могат да бъдат квазикастови, по произход (племенен елит, „знатни“, покорители и покорени, бедни и богати) и т.н. В този смисъл при отсъствие на частна собственост върху земята (пасищата), традиционната егалитарна нагласа и родово-племенните отношения се критикува и отхвърля класическата марксистка теза за „номадския феодализъм“ при монголите в преддържавния и държавния им стадий.[399]

Това съвсем не означава, че номадските културни традиции, духовност, социални и политически структури не търпят никакво развитие и промяна. Тук няма да коментирам различни прогресистки, расистки, колониални или постколониални възгледи за „стагниращия“ характер на номадските култури в лоното на природното им обкръжение или за изначално „хищния“ „номадски паразитизъм“. Една от най-известните интерпретации на номадската „стагнация“ принадлежи на А. Тойнби.[400] Друг типичен пример срещаме у Уилиям Макнийл:

> „Номадите-завоеватели малко се нуждаели от селскостопански продукти за допълване на продукцията от техните стада и намирали начин да набавят зърно и други подобни стоки – понякога чрез търговия, но по-често чрез успешно прехвърляне на номадския паразитизъм от животинските стада към човешките популации.“[401]

Тук става дума за конкретни държавни и военно-племенни системи, общества като Кримското ханство и ногаите (от които първото изобщо не може да се дефинира просто като „номадско“). Те се вписват в определена външнополитическа и пазарна конюнктура (османския робски

пазар, войните, набезите и пр.), която, особено при кримските татари, има голямо значение и влияние. В случая се сблъскваме с твърде произволна, но често разпространена генерализация. Тя има съвършено различен смисъл от разпространената източна поговорка, според която бедуините всъщност са един вид паразити по камилата. Трети пример би могъл да бъде коментарът на А. Хазанов, един от най-видните изследователи на номадството, към класическата антропологична студия на Фредрик Барт:

> „Номадите и земеделците са представени като различни видове животни, които използват природните ресурси по различен начин; като резултат те не се конкурират помежду си и понякога отношенията между тях са дори симбиотични" (в контекста на стриктния културно-екологичен подход – *б. м.*).[402]

В тезата за икономическа и обществена „стагнация" (или, по-точно – консерватизъм, устойчивост на утвърдени, традиционни социални и икономически модели на фона на по-сложни предмодерни и модерни), разбира се, има доза истина. Кой и кога обаче е по-агресивен и динамичен в предишни епохи, е относително. Това винаги е конкретен исторически проблем, ситуация, въпреки обобщенията „те, номадите". В друго измерение – на културата – традиционното изкуство и фолклор на немалко номадски общности е изключително сложен феномен, част от световното културно наследство.

Основното предимство на номадите, съществуващо от незапомнени времена, е успешното вписване в нерядко суровото природно обкръжение. То обаче се превръща в недостатък при сблъсъка, културното влияние и технологичното превъзходство на по-сложно структурирани, стратифицирани и организирани общества, държави и цивилизации. Същевременно степента на зависимост от природната среда и промените в нея е много голяма. В редица региони номадите издържат на външния натиск и са военно адекватни до средата–края на XVII в. Оттам нататък повсеместно се развива, макар и с различна интензивност

и последствия, процесът на тяхното покоряване, социална маргинализация или асимилация от уседналите.[403]

Както навсякъде, където е съществувало или още съществува, типологията на подвижното пастирство и на Балканите зависи от подхода, възприетите критерии и терминология.[404] Между различните виждания може да бъде очертана линията за обособяване на номадството от традиционното земеделско-скотовъдно селско стопанство и стационарното (уседнало) животновъдство като негов компонент; от другите подвижни, стари или еволюирали видове скотовъдство на полуострова. В българската етнология това е направено от Светла Ракшиева, която следва представители на различни школи, но съвсем приемливо обобщава техните схеми и предлага стандартизирана и адекватна терминология.[405]

На полуострова като формална класификация могат да бъдат разграничени четири основни типа скотовъдство: *алпийско* (*планинско*); *трансхуманс; номадизъм*; *стационарно*. Първите три – на подвижното пастирство – от своя страна се поделят на различни обособени и междинни форми, локални варианти и т.н. Обединява ги движението на стадата и пастирите от летовищата към зимовищата и обратно (най-често вертикално, но понякога – изцяло в равнинните места), но ги разграничават други белези.

Първият тип – *алпийско* или *планинско животновъдство*, добре изследван като цяло в Европа, най-общо представлява земеделско-скотовъден стопански комплекс, при който добитъкът и пастирите излизат на летни пасища в относителна близост до постоянни селища с трайни жилища, в границите на една и съща планинска област с прилежащите ѝ долини. През зимата животните се отглеждат на за̀крито; може да има две села – лятно и зимно, летни колиби; миграция на част от населението заедно с пастирите между трайно установени, постоянни и сравнително близки като разстояние места. Тук изхранването на добитъка не зависи от случайни климатични промени и състоянието на пасищата. То е относително стабилно, а косенето на ливадите осигурява фураж за зимата.[406]

Вторият тип – *трансхуманс* или *трансхумантно ско-*

товъдство, е широко разпространен на Балканите и изобщо в Средиземноморието.[407] Миграцията на по-големи или по-малки стада е целогодишна и пасищна, съпровожда се от специализирани подвижни пастири, докато всички останали – жените, децата, старците, останалата част от мъжкото население, често и собствениците на добитъка, живеят напълно уседнало, в села, градчета и градове. Те са заети с различни стопански дейности: земеделие, търговия, текстилно производство, организация на манифактура и пр.[408] При високата степен на специализация и организация на тази форма тя е перспективна, има сравнително големи възможности за натрупване на капитал. При общи благоприятни икономически, пазарни и политически условия размерът на сборното стадо на едно такова селище или район може да бъде огромен и да нараства чрез използването на наемен труд, придобиване или сезонно откупуване на нови пасища. Тук са възможни различни вертикални, хоризонтални, регионални и локални варианти на сезонните движения; дистанции; отношения на собственост и социално разслоение; експлоатация или относително равноправна кооперация между подвижни пастири-собственици, обединени в задруги. Пасищата и маршрутите обикновено са дълготрайно установени и постоянни, както и цялата мрежа от контакти, отношения с личности и институции, пазарен периметър и т.н.[409] Начинът на отглеждане на добитъка обаче е свързан с известни рискове. Те произтичат от зависимостта от състоянието на зимовищата и летовищата (засушавания, заблатявания и наводнения, паразити и др.), от резките климатични колебания.

Сред различните местни форми на скотовъдството специализираното едро трансхумантно овцевъдство в най-голяма степен е икономически конюнктурната, вписваща се и водеща в пазарните отношения и стопанския напредък през XVIII–XIX в. Номадските и полуномадските групи на полуострова вече изглеждат анахронични на фона на замогналите се едри овцевъди, на стопански центрове като Котел, Копривщица, Панагюрище, някои селища и райони в Родопите, Западна Македония, Епир, Южна Албания и др. Тук старите скотовъдни традиции се съчетават с проме-

нилата се стопанска конюнктура, манифактурното производство, търговията, градския бит, новите идеи и модерното образование. Това е една от най-важните икономически основи на българското национално Възраждане.[410]

Тук, естествено, няма да засягаме процесите на обща трансформация, в които активна страна е не само част от християнското, но и от мюсюлманското население на империята. Чифлишките владения са свързани не само с ориентация към износ на зърнени и технически култури, но и с истинска експанзия на специализираното трансхумантно едро овцевъдство в хода на XVIII и през XIX в. Разширяващият се пазар, износът, нарастващото търсене на животновъдна продукция и текстил определят мащабите на този тип скотовъдство. То процъфтява, като следва стопанското оживление и общите промени в империята, за да намери своя край при настъпилите радикални политически и икономически сътресения, съпътстващи образуването на балканските национални държави.

Номадизмът или *номадството*, с не съвсем точния синоним *чергарство*, практически не съществува в „чист" вид. Номадите постоянно се намират в пречупени през тяхната традиция и избирателни, но динамични и активни отношения с околните народи, общества, държави. Те често са компонент на различни като стопанство, еднородни или единоверни етнически общности, нации и се асоциират със, или разграничават от тях на различни йерархични нива на опозицията „ние"–„те".[411] В идеален вариант „цялото население (номадската общност) няма постоянно местожителство (селища и жилища) и извършва непрекъснати миграции, в които участват семействата със стадата и цялото движимо имущество".[412]

Ако изключим степента на подвижност[413] и обхващане на общността от сезонните миграции, другите най-често посочвани критерии – дистанция, пулсации, постоянни или периодично променливи места на пасищата, жилища, наличие или отсъствие на земеделие и други поминъци – не са абсолютни. Земеделието като спомагателен (не основен) поминък съвсем не е рядкост сред номадите и полуномадите, като може да се практикува, вписвайки се

в етапите, сезонния цикъл на миграциите, от цялата група или част от нея.[414] Налице са различни комбинации в зависимост от конкретните природни и исторически условия, традиции.

Някои номадски групи мигрират на далечни разстояния целогодишно, други притежават или наемат пасища в близост до постоянни (дълготрайни) във времето места на сезонните селища. Сред юруците и арумъните има и напълно уседнали градски жители, като „цинцарските" градски колонии са не по-малко типично явление от овчарите по планините.[415] При юруците през целия османски период е налице значителна селска общност с постоянни селища, част от която обаче се отправя на сезонно летуване в два варианта: с жените и децата или без тях.

В първия случай можем да приемем условния, но точен в исторически и културен план термин *полуномадизъм*.[416] За по-отдавна трансформирани модели на подобни движения в Херцеговина, Черна гора и Пелопонес големият изследовател на балканските скотовъди Арнолд Бойерман предлага *„подвижно пастирство с номадски черти.*"[417]

Във втория случай, със сигурност установен едва през XVIII в. (например в пътеписа на М. Е. Кузинери), става дума за трансхумантно пастирство, чиито мащаби не са съвсем ясни, но са далеч по-малки в сравнение с водещите български и балкански икономически центрове. Предположително сред балканските юруци тази форма съществува от по-рано, ако съдим от данъчните и други османски обозначения за земеделци и подвижни скотовъди в едно и също постоянно селище.

Към полуномадите следва да причислим власите и юруците, които живеят в села, градове и градчета, но заедно с жените, децата и стадата се отправят в сезонни миграции. При първите това продължава в началото на XX в. и покъсно, предимно от планински селища към зимовищата (например Самарина в Северен Пинд–Тесалия, Южна Македония, Южна Албания, Епир)[418]. При вторите освен сведенията на Евлия Челеби за миграции на установени в градовете юруци (Пазарджик–Доспат; Ксанти–разклоненията на Родопите) разполагаме с достатъчно данни за

подобни движения на по-далечно (Халкидика–Родопите) и по-близко разстояние.

Полуномади са били например юруците от селата Челевец, Кошарка и Иберли в Македония. Техните селища и днес са в района на Демир Капия на Вардар, около средновековния Просек. В началото на XX в. тукашните юруци летували по съседната Конечка-Градешка планина. Цялото население на Кошарка излизало със стадата на яйлите, като били оставяни 1–2 пазачи, а в Иберли и Челевец оставали малко повече юруци заради градините и лозята. Зимно време било обратното пазачи били оставяни в колибите в планината, населението се прибирало в равнинните селища, а овчарите със стадата се установявали из пасищата около Демир Капия и по течението на Вардар. И в равнината, и в планината имали джамии и гробища. От 1919 г. в района на летовищата им станували и номади-власи, преселили се от Осогово. През 20-те години имало и каракачани и трансхумантни овчари-мияци. Юруците от другите селища в Тиквешко, при които делът на земеделието бил по-голям, също се качвали на „язла“ (летовища) по околните планини, където имали колиби.[419] По сходен начин част от влашките летни селища опустявали почти напълно през съответния сезон, като в тях оставали пазачи или единични семейства.

Типологичната схема, предложена от Св. Ракшиева, повече или по-малко сходна у редица авторитетни изследователи, е следната:

> „1) Всички номади имат *непостоянни жилища и селища* през цялата или по-голямата част от годината. Дали те са палатки, землянки или леки постройки, не е толкова съществено. От първостепенна важност е те да удовлетворяват нуждите им от *висока степен на мобилност*.
> 2) Всички номади отглеждат стада от овце, кози, едър добитък, камили или комбинации от тях, посвещават цялото си време, енергия и мисли на грижата за своите стада. Въпреки че се занимават и с търговия, керванджийство, война и грабеж или пък дори сеят и жънат, *главният източник за съществуването им си остава скотовъдството.*
> 3) Всички номади следват *определени миграционни*

образци (ареал и традиционни маршрути за движение), обусловени непосредствено от сезонната вегетация и наличие на паша и вода в различни зони през годината."[420]

Тук са необходими известни пояснения и допълнения изобщо за номадите и за балканските в частност. Най-напред в съвсем основателно отхвърления „идеален модел" и убедително изведения работен по-точна би била формулировката „относително нетрайни постоянни (непреносими) жилища, които се напускат през съответния сезон;[421] понякога и трайни (при полуномадите); преносими жилища". Що се отнася до последните като общ белег и символ на номадството, най-съвършеното от тях – плъстената юрта на тюрките и монголите (чиито вариант е и анадолската *дерим еви* или *топак ев*), е далеч по-трайна и удобна от къщите и колибите на много уседнали земеделски народи.[422]

Вторият, според мен много важен ключ за разбирането на номадството, е, че то се намира не само в зависимост, но и в баланс с наличните природни ресурси. Вписването в „своите" зони често активно въздейства чрез периодичното присъствие на стадата и човешката дейност (на Балканите – изкуственото разширяване на пасищата, което може да предизвика ерозия и др.), но като цяло пасищата с голям капацитет остават в относително естественото си състояние. Обща характеристика на номадския и полуномадския начин на живот е традиционната икономическа стратегия, насочена предимно към поддържането на определен оптимум от добитък в различни съчетания от вид и брой.[423]

В тази посока понякога определянето на възможния минимум или оптимум е твърде категорично и стриктно, например в изследването на Руди Линднер за анадолските племена през XVI в., според което османските данъчни регламентации нарочно са нагласени към редуциране на броя на овцете така, че да накарат собствениците им да уседнат.[424]

На практика са възможни различни вариации според природните условия; видовия и породния състав на стадата, тяхната продуктивност и репродуктивност, традиционните

начини на отглеждане. От значение са социалната стратификация, отношенията на неравенство, робство, наемен труд, кооперация и роднинство. Важни фактори са степента на обвързаност с пазара, благоприятните и неблагополучните сезони и периоди, съчетанията на скотовъдството с други дейности, донякъде – възрастовото, половото и вътрешното групово разделение и организация на труда. Човешкият ресурс обаче е сравнително ограничен в рамките на съответната група, роднинското и сезонното обединение и е в пряка зависимост от природните дадености. Използването на наемен труд, слуги и освободени роби се среща при балканските юруци, но има спомагателно значение.

На трето, но съвсем не на последно място, номадството се дефинира не само като адаптация към природните условия, но и към „външния свят“.[425] Номадските народи заемат определено място в световната история и култура на завоеватели, мост между големи пространства и цивилизации, интегрален и противоречив фактор в продължение на хилядолетия.[426] Те имат оригинални, богати и влиятелни традиции, изкуство и стилове. Често са поданици и военен потенциал в различни империи, държави и обособен, понякога значим сектор в предмодерната икономика на редица региони.[427] Собственият им стопански модел е автономен, но не автаркичен. Обменът, търговията, транспортът, войната и грабежите са важни сфери на взаимодействие с уседналото население, които също значително модифицират идеалния „чист“ тип. Те усложняват преобладаващо скотовъдния характер на стопанството, придавайки му допълнителна гъвкавост, но същевременно могат да са фактори на промяната, социалната еволюция и усядането.[428]

В различна степен спомагателно занимание може да бъде ловът, дотолкова, доколкото в съответните зони на сезонните миграции се запазват относително непокътнати места с достатъчно дивеч. Номадите нерядко пребивават в „диво“ природно обкръжение. Днес е трудно да си представим как са изглеждали немалко райони от относително рядко населените Балкани или Анадола, при това не само планински. Така например според османското законодателство от времето на Сюлейман Кануни кожите от рисове и тигри (vasak,

kaplan), уловени от *яя*, са за техните бейове. Наличието на такива видове едри котки в Мала Азия през XVI в. е пряк индикатор за цялостни гористи и други екосистеми. Кожите им са важен търговски артикул и едновременно – знак за издигнато обществено положение и воинско достойнство. През XVII в. Евлия Челеби непрекъснато описва ловни сцени, видове едър и дребен дивеч, ценни кожи за продан в Мала Азия, на Балканите и другаде. „Книгата на дивите хора и животни", както се изразява Фернан Бродел за природното обкръжение на прединдустриалните общества, дълго време остава обемиста и непрочетена докрай.[429]

Подобно на балканските юруци при много други общности често са налице относително постоянно (дълготрайно) установени пасища и маршрути. За разлика от Западното Средиземноморие обаче, през османския период на Балканите няма стриктна законова регламентация на отделни овчарски пътища, подобни на „tratturi" и „tratturelli" в Италия или „cañadas", „cordeles" и „veredas" в Испания.[430] Местните сезонно мигриращи овцевъди следват както основните комуникации, така и собствени паралелни или пресичащи ги маршрути. Те са в зависимост от летовищата и зимовищата, разстоянията, релефа, наличието на възможности за паша на стадата по пътя и за търговия с околното население. По традиция, а не по закон на полуострова векове наред съществуват установени, относително изолирани пътища и пътеки, част от които остават в топонимията – Влашки път в Южен Пирин, Юручки друм в Дупнишко и Юрушки друм край село Браниполе, Пловдивско, Юрушки път край с. Мало Конаре, Капитан Димитриево, Пещера и др.[431]

Съвсем обичайни са и случаите на притежаване или владеене на зимовища и летовища, известна специализация в някои занаяти и дейности и не на последно място – наличието на трайни, макар и сезонно напускани селища и жилища. В зависимост от конкретните условия те могат да бъдат една от предпоставките за възникването на различни преходни или смесени форми, клонящи към напълно уседнал живот (трансхумантно или уседнало животновъдство, доминиращо земеделие, градски бит). Полуномадизмът

обаче може да бъде достатъчно стабилен и траен модел, който дълго време да се задържа в състояние на равновесие между различните занимания, без да излиза извън рамките на конкретната номадска традиция.[432]

Различните регионални и етнокултурни, исторически формирани разновидности на номадството – в тундрата, евразийските степи, Близкия изток, Средна Азия, Източна Африка, високите планини и плата на Централна Азия, са повече или по-малко обособени едни от други.[433] Анадолските и балканските юруци, част от кюрдите и малоазийско-предноазиатските туркмени, власите, каракачаните и други имат много общи черти на миграционния модел (или модели), стопанството, начина на адаптация към природното и социално-политическото обкръжение. Те извършват вертикални сезонни движения между зимовища и летовища. Осъществяват ги във вариращи, но доста сходни за Източното Средиземноморие, Мала и Предна Азия ландшафтни зони. Тук сезонните миграции се осъществяват предимно в планините, крайморските, вътрешните котловини и низини, а не в откритите степи, полупустини и пустини (т.е. в хумидната и частично в семиаридната, а не в аридната зона). Те могат твърде условно да се отнесат към обособения от някои автори „планински номадизъм" в тази част на света.[434] „Културно-екологичната му ниша" не се характеризира с екстремални или крайно сурови природни условия, макар че нейното ядро е от слабо усвоени, неусвоими от традиционното земеделие, маргинални и неплодородни зони и места. Като история и стопанство това е най-малко затворената форма, с разнообразни преходни варианти към уседналост и други типове подвижно пастирство.[435]

Всички разновидности на номадството много трудно могат да се откроят в османските извори дори при преки обозначения за номадски живот. Най-близки до „чистия" тип през XIX–XX в. са голяма част от анадолските юруци, които се движат с жените и децата си, целогодишно обитават преносими жилища и не практикуват земеделие.[436] При тях типични са хибридите между двата вида камили (азиатска двугърба и африканско-азиатска едногърба), приспособени

за планински условия, овце от типа „къвърджък“[437] („карнобат къвърджик“) – повече или по-малко подобни на местните балкански (каракачанска, панагюрска, карнобатска и др.), козите (които обикновено са по-малко или липсват). Отглеждат се и различни породи овце от типа на разпространената тлъстоопашата („караман“, „даглъч“ и др.), по принцип издръжлива в степни и полупустинни условия.[438] Конете са товарни – за транспорт, и ездитни – за престиж на бейовете, набези и война. За разлика от Балканите в Анадола камилите имат много по-голямо значение при сезонните миграции от конете.[439] Кучетата са от типа „акбаш“ и „карабаш“ големи овчарки, донесени и в баланските земи.[440]

Предположително така са изглеждали част от юрушките джемаати от XVI в. – поне тези, за които се установяват сравнително отдалечени крайни пунктове на движенията (Солунско–Малешевско; Щипско–Рила; Тракийската низина–Витоша; Беломорието–Витоша и пр.), а и други, отправящи се към съседни на зимовищата планини. В някои случаи не е ясно дали жени и деца са участвали в сезонните миграции, например от средата на XVIII до средата на XIX в. от Дойранско, Кукушко и Демирхисарско към Рила. Подобно на Родопите в Дупнишко до късно време се запазва споменът за номадски юрушки движения.[441]

Вероятно още от XV–XVI в. „пълното“ номадство на полуострова придобива и местни черти извън възприемането на земеделската практика от усядащите и уседналите юруци (коне и мулета вместо камили, елементи на костюма, някои млечни храни, колиби, местни породи овце от типа на родопската, рило-манастирската, карнобатската, каракачанската и др.). Това, естествено, не може да се проследи в османските извори, а и не е специално изследвано в зоолого-ветеринарен аспект.[442] Последният е не по-малко важен за разбирането на всяка скотовъдна традиция от историко-реконструктивния или етнологичния.

Каракачаните и част от власите (арумъните-фаршериоти) с всички специфики на съответните културни традиции също се приближават до „чистия“ вид, като обитават относително нетрайни непреносими жилища (колиби) в зимовищата и летовищата и шатри по време на сезонните

миграции. Отглеждат се предимно овце от типа на каракачанската и товарни коне, малко магарета, понякога прасета в планинските станове. Броят на козите обикновено не е голям в сборното стадо. При каракачаните овцете и конете са съществували в максимално чистопородно състояние, също един от тукашните белези на „пълното" номадство, относително по-изолирано от външното обкръжение.[443] Това важи и за кучетата, които са специфична порода. Както при юруците те охраняват добитъка и хората от разбойници и хищни животни, но не събират стадото.[444] Наличието на едър рогат добитък и повече кози обикновено е белег за развиващ се процес на усядане.

Част от власите-карагуни и балканските юруци през XVIII XX в. са полуномади. Те имат едно постоянно селище[445], колибарски зимовища или летовища и преносими шатри. Скотовъдството е доминиращият поминък в различни съчетания с други. През този период керванджийството, характерно също за анадолските и балканските юруци[446], е силно застъпено сред арумъните, които освен овце, кози, доста коне, магарета имат и повече мулета от останалите. Като допълнително занимание то е важна част от регионалното и местното функциониране на транспорта преди и дълго след появата на железопътните линии.[447] За разлика от власите спомагателното земеделие е по-типично занимание на полуномадските юруци. Подобно на аналогичната форма в Мала Азия то е придружено от отглеждането на известен брой едър добитък и (в някои случаи) относително по-застъпено козарство.[448] Козите са по-малко студоустойчиви от овцете, а кравите не могат да следват движението на овцете, конете и камилите и затова най-често остават в зимовищата. Понякога подобно на родопските овчари юруците в Анадола ги водят със себе си. Отглеждането на едър рогат добитък от военизираните юруци обикновенно е белег за уседнал живот, но може да се практикува само от някои членове на групата, които да остават в зимните/летните селища.

Определяните според възприетата типология като номадски и полуномадски варианти на подвижното пастирство могат да се съчетават с определени земеделски

дейности в близост до зимовищата или летовищата при разделение на труда вътре в групата. Те обаче са обединени от много важната черта – относително висока степен на мобилност, поемане на рисковете на миграцията от жените, децата, старците и стадата (реални или въображаеми, митични и демонични). Разликите са в наличието на постоянно селище при полуномадите, а също в съчетанието на подвижното скотовъдство със спомагателното земеделие. То може напълно да липсва при номадите, както е било при огромното мнозинство от каракачаните. В други установени по етнографски път случаи, както е било с някои арумънски полуномадски групи, делът на земеделието може да е съвсем незначителен (малки градини около къщите в лятното селище) или изобщо да отсъства.[449] За сметка на това подвижното пастирство се допълва с керванджийство или наемане заедно с конете за превоз в околността (кираджилък), търговия с жив добитък и млечни продукти, вълна, текстил. Някои производства, например оризарството, соларството, въглищарството и други, също напълно се вписват в номадския стопанско-сезонен цикъл.

Номадството и полуномадството са единна форма[450], която на Балканите е етнически и социално обособена в обкръжението на уседнали народи и при постоянната доминация на „техните“ държави. В османските, другите извори и етнологичните изследвания е налице сравнително висока степен на подвижност, на готовност за преселение другаде, за смяна на пасищата, селищата, районите в отговор на социално-политически, икономически или природни промени и катаклизми.

Номадизмът не е само стопанска, но и културна традиция. В силно трансформиран вид, вече само като идея за миналото, тя все още крепи като отделни общности уседналите анадолски, балкански юруци, арумъните и каракачаните. Преселническите движения и сезонните миграции на пастири, занаятчии и други са част от битието на всички балкански народи, но номадството е специфична традиционннна нагласа, ценностна система, етос – дори като носталгия, фолклор или още жив спомен за отминалите времена на „тежък“ и „див“ живот.[451] Съвсем точно

Георгиос Кавадиас нарича този феномен при каракачаните „номадизъм по призвание (наклонност)“.[452]

Оттук идват и изкушенията да се търсят консервирани, прастари, архетипични елементи в номадските културни и етнически традиции на Балканите. Те се споделят от историците, филолозите, етнолозите и антрополозите[453], но и от зоолозите и ветеринарите.[454] Номадите са изглеждали и в немалко отношения са били жива древност. За редица от съхранените специфики подобно определение е оправдано, макар че следите им се губят отвъд първото пряко сведение за сезонни пастирски миграции заедно с жените и децата. То е на византийския писател Кекавмен и представлява отговор на въпрос, отправен към тесалийски власи, готвещи се за въстанието от 1066 г. заедно с тогавашното българско население на областта:

> „Той говорел и на власите (бъдещият водач на бунта Никулица Делфина – *б. м.*): „Къде е сега вашият добитък и вашите жени?“ Те отговорили: „В планините на България“. Тъй като такъв е техният обичай, че добитъкът на власите и семействата им чак до септември се намират по върховете на планините и в най-прохладните места.“[455]

Вероятно от много векове преди това, но със сигурност от средата на XI до средата на XX в. номадството неизменно присъства като социален, културен и етнически феномен в живота на полуострова. Обликът му от първите безспорни данни до усядането на последните каракачански групи като че остава малко променен. Местните скитащи общности, макар и различни по религия, език, етничност, през отделните исторически епохи се заселват, сезонно мигрират и се заместват едни с други в едни и същи зони, райони и места. Византийските автори, кадийските протоколи, етнографските проучвания и случайните свидетелства регистрират поразително сходните производства, облекла, породи, жилища и интереси на тези планинци. Устната традиция на околните балкански народи безпогрешно различава еталонните, взаимно предполагащи се елементи на

номадското битие. Те са част от стереотипите, образуващи невидимата, но значима граница между „уседналите" земеделци и граждани и „чергарите", „скитниците". Наличието на „юруци", „власи" или „каракачани" в началото на една етнографска анкета или в пътеписен текст невинаги внася яснота за кого точно става дума, но почти винаги предполага споменавания за многобройни стада от овце и коне, шатри, колиби и кервани от добитък, мъже, жени и деца, които се движат според сезоните.

В края на XIX в. „юруци" се среща като общо име за номади в българска среда, подобно на „власи" от предосманското балканско Средновековие.[456] Постепенно в днешните български предели започва да се налага обобщаващото „каракачани" (паралелно с „власи", понякога „цигани"), включително за последните тукашни юрушки групи („турски каракачани") и в някои случаи – за ромите-чергари.[457] Това е местният, най-късен вариант на прастарата история – синонимична употреба на етноним за „номади" въобще.

По това време новите икономически, частновладелчески и социални отношения оказват своето влияние и на номадите и полуномадите на полуострова. В някаква степен те също са причина за активизиране на движенията им. Групи от власи и каракачани се озовават в зимовищата, които са част от чифлишките земи в Тесалия, Македония и Беломорието.[458] По свой начин, наемайки пасища, те се вписват в по-големите и по-малки стопанства, търговията с добитък, млечни произведения, вълна. Номадските групи се обвързват с пазара на все по-търсения кашкавал и със снабдяването на големите консумативни центрове като Солун, Одрин и Цариград, а впоследствие – на съответните национални държави.[459] Собствените производства активно се обменят с околното население срещу земеделски продукти, тъй като хлебните и зърнените храни са основни в диетата на юруците и каракачаните.[460] Летните селища се посещават от прекупвачи на кашкавал, сирене, жив добитък, вълна, а също от чиновници по прехраната.[461] Домашното текстилно производство обаче, например на уседналите и полуномадските юруци от Македония през XVIII–началото на XX в., е далеч от каквато и да било кон-

куренция с организираната манифактура, първите фабрики и техните артикули.

Въпреки това балканските номади и полуномади и през този период са жизнени, социално автономни и стопански активни. С течение на времето те стават все по-уязвими от промените в заобикалящите ги по-големи общества. Обвързването с пазара продължава да бъде основна стратегия, поради което при арумъните и каракачаните са известни доста случаи на отглеждане на овце и коне над необходимия за поддържането на сезонните миграции минимум или оптимум. Такива има и сред юруците.

По принцип номадите се стремят да бъдат сравнително обезпечени за природни и социални неблагополучия, данъчно облагане, наемане на пасища, наследство, откуп или чеиз в добитък, вещи и пари за децата си. Те поддържат известен паричен резерв, с който нерядко откупуват за сезона пасищата на по-висока цена от останалите подвижни овчари. Тяхно предимство е изключителното умение като животновъди, което в съчетание с етологичните (поведенческите) особености на овцете и конете им в някаква степен позволява отглеждането на относително по-голям брой добитък от по-малко хора, включително с участие на поотрасналите деца.[462] Традиционното възрастово, полово и колективно, роднинско-кооперативно разделение на труда прави от становете малки производствени центрове. Друго предимство са много ниските разходи по поддържането на домакинството, почти пълното осигуряване на твърде скромните нужди на този начин на живот от домашното производство.

Това изцяло се отнася за онези от богатите каракачански и влашки челници, които имат големи собствени стада и хергелета, парични средства, но споделят живота и бита на останалите членове на групата. Движимите живи и неживи притежания тук са по-скоро съкровище и резерв срещу житейските обрати, отколкото капитал. Сравнително големите стада са основният източник за съществуването и обвързването с пазара, но със или без спомагателното земеделие, керванджийството и други занимания, военна служба, движенията на цялата общност или преоблада-

ващата част от нея поглъщат силите и времето на номадите и полуномадите. Начинът им на живот остава много по-консервативен и затворен от този на родопските или котленските овчари например, за чиито нрави, суеверия, предразсъдъци и изостаналост са изказани доста критично-хумористични оценки. Те обаче са част от стопанство с различни източници, от друг икономически и социален модел.

Налице са данни от XIX и XX в., които дават известна представа както за мащабите на номадското и полуномадското скотовъдство в по-късните времена, така и за необходимия минимум/оптимум от добитък. При каракачаните и арумъните установеният минимум на семейство е 20–25–30 овце и няколко коня (мулета), с които могат да се присъединят към скитащата група. Традиционната регламентация се оказва близка до османската законодателна, според която *кара юрукът* трябва да има под 20 овце или изобщо да няма.[463] Ориентацията към пазара и керванския транспорт безспорно е една от най-важните характеристики на тукашните неуседнали пастири. На нея се дължат повсеместните случаи на (понякога значителното) надхвърляне на оптимума. Различни, къде по-сигурни, къде съмнителни сведения все пак ясно разкриват значимото място на това стопанство и вписването му в заобикалящите общества.[464]

През 1812 г. Хенри Холанд среща в района на Арта в Епир влашки керван от 1000 коня.[465] В. фон Ридман вижда керван от власи с около 500 коня по пътя между Битоля и Скопие през 30-те години на XX в. Те са разделени на групи от по 10–15, водени от жените.[466] Тези миграции нерядко следват стада от десетки хиляди овце, разделени по вид и възраст и водени от въоръжените овчари и кучетата. Преди 1878 г. група от 50–60 семейства каракачани в България има общо между 10 000 и 15 000 овце (средно по 200–300–500 на домакинство), като броят им започва да спада след Втората световна война.[467] През 1898 г. се очаква 180–200 семейства каракачани с около 180 000–200 000 овце и 5000–6000 коня да преминат на българска територия (средно по 400–450 и 25–30).[468]

В края на XIX–началото на XX в. среднобогатите домакинства имат от 400 до 800 овце, понякога броят им стига

до 1000, а при по-състоятелните – до 3000. След 1944 г. овцете намаляват до 200–400 на семейство.[469] Според събраните от Васил Маринов сведения до 30-те години е било нормално един челник (кехая) да има 3000–4000 овце.[470] Арумъните в Рила, в летовищата Бешбунар и Рамна бука са имали до 4000 овце и 200 коня на семейство.[471] Власите от лятното селище Пизидица в Родопите в началото на XX в. са 50 колиби или 60 семейства (450 души). Сборното стадо е от 6000 овце и 600 коня (по около 100 и 10). Челникът им притежава 500 овце и 130 коня.[472] През 80-те години на XIX в. 134 семейства каракачани, които зимуват в долината на Морава, а летуват из планините на Западните покрайнини (Пиротско, Вранско) и Копаоник, имат 33 000 овце (средно по около 250).[473] Преди Втората световна война едно от летните селища (станове) на Копаоник е от 6 колиби с 1500 овце и 60 коня (т.е. по около 250 и 10 на домакинство).[474]

Във Вардарска Македония към края на XIX в. някои семейства каракачани притежават до 1000 овце и 200–300 коня.[475] Местни жители дори твърдели, че на Галичица 10 семейства отглеждали 80 000 овце преди Балканските войни (т.е. по 8000!). Това съотношение е възможно само ако са имали наемни овчари или са били комплексни семейства. Полуномадите-власи на планината Мокра, зимуващи в постоянно село в Щипско, не правели кашкавал за пазара и затова имали средно по 100 овце и няколко коня на домакинство. През 30-те години група от 14 семейства, която сезонно мигрира между Баба (Пелистер) и Гевгелийско, притежава 5000 овце и кози и 150 коня (средно по около 350 и 10).[476] Една от каракачанските групи в Тиквешко през 20-те години се състои от 10 колиби с 8000 овце и 100 коня; друга – от 4 колиби, 600 овце и 20 коня (т.е. съответно 800 и 10; 150 и 5 на семейно домакинство). Една от влашките групи в същия район е от 30 колиби с 20 000 овце, 250 коня и 30 кучета (средно по около 650, 8 и 1).[477] До Втората световна война около 50–60 домакинства власи на Плачковица имат 10 000–15 000 овце (т.е. по 200–300). Някои богати арумъни в Овчеполието притежавали по 1000 хектара пасища и 5000 овце. Тук за бедни били считани

пастирски семейства с по-малко от 100 овце и 5 коня.[478] През XIX–началото на XX в. по-несъстоятелните власи в Македония имат по 100–200 овце, средно богатите семейства обикновено по няколкостотин (без агнетата и яловите) и около 50 коня, а богатите – над 1000. През 60-те години вече само групи от мъже излизат в тукашните планини, като имат между 100 и 400 овце и 4–10 коня.[479]

Известното арумънско лятно село Влахоливади в Паяк планина, Мъгленско, възниква в края на XVIII в. като колибарско летовище на преселници от Грамос. В края на XIX началото на XX в. зимните пасища се наемат от бейове чифликчии във Воденско, Солунско и Сярско. По това време населението достига до 4000 души, а сборното стадо – 200 000–300 000 овце. Отглеждат се и много коне за керванджийство, 3000–4000 мулета, кози, но не и едър добитък. Както жителите, така и броят на животните варира според сезоните, годините и осведомеността на източниците, поради което се срещат различни статистически данни за това полуномадско селище.[480]

В началото на XX в. каракачаните в Гърция понякога поддържат до 200 коня на семейство заради керванджийството, а челниците притежават поне по около 1000 овце и отделно кози. В по-големите станове има минимум по 150 коня, а също мулета и 30-ина кучета. В Егейска Македония *„стани"* с по 10 000 овце не били рядкост.[481] Според Ангелики Хаджимихали през 50-те години в Гърция пълноправното членство в номадската група предполага около 200 овце на домакинство. На основата на нейната статистика средният брой на овцете и козите е около 160 на семейство, като силно варира за отделните групи, области и места. Това важи и за съотношението овце–кози. По това време само около 40-ина епирски челници имат над 300 овце, но много станове поддържат не по-малко от 200 коня. В Пелопонес средното количество дребен рогат добитък на семейство е около 200 глави при максимум 700; в континентална Гърция, част от Епир (Южен Пинд) и Тесалия 120–800; в Епир 150–700; в Западна Македония 190–1000 (при минимум около 70); в Централна и Източна Македония 200–600; в Западна Тракия около 200. Общо в

Гърция през 50-те години е имало 2890 групи или 10 604 каракачански семейства с 1 729 141 овце и кози.[482] Според Георгиос Кавадиас на семейство са се падали между 100 и 200 овце, но богатите понякога притежавали до 15 000.[483]

Арнолд Бойерман изчислява за Гърция, че през 60-те години 2900 групи, 10 000–12 000 каракачански семейства или 80 000–100 000 души имат около 1 800 000 глави дребен добитък (което прави средно по 150–180). В началото на XX в. семействата на най-богатите арумънски кехаи са притежавали до 10 000 овце, като за състоятелен се е смятал челник с над 1000 и от 30 до 200 коня. През 60-те години стадо от 3000–4000 овце вече се е смятало за изключително богатство.[484] Преди 1922 г. (т.е. преди настаняването на малоазийските бежанци и разораването на зимовищата) е било напълно нормално едно състоятелно семейство да има 2000 овце, през 50-те години „голямо" е било стадо от 500, а през 70-те „богат" е каракачанин с 300.[485]

Челниците, особено преди Балканските и двете световни войни, често са по-богати от останалите членове на групата и заедно с роднините си образуват ядрото ѝ. Поради това средните стойности са относителни, но все пак представителни. Що се отнася до точността на данните, събрани по този начин на място и чрез анкети, те са доста по-надеждни от официалните статистики, тъй като номадите винаги гледат да укриват добитъка си от съответните власти.

За анадолските юруци са известни различни данни за размера и състава на стадата. Според статистиката на Дениъл Бейтс големината им се движи в границите на приблизителния балкански номадски оптимум от 150–200–няколкостотин овце. Към края на 60-те–началото на 70-те години на XX в. в Югоизточен Анадол се установяват средно по 268 овце и 2 до 8 камили на семейство при силно влияние на пазара, осигуряване на пасищата чрез наемане (откупуване за сезона) и тенденция за ръст на наследството в жив добитък.[486]

Количественият анализ на овцевъдството в част от днешните български и някои съседни земи от средата на XIX в. до 1878 г. показва различни и динамични стойности в зависимост от вида пастирство, региона, икономическата

активност и състоятелност. На фона на изнесените данни количеството овце в три юрушки селища в Харманлийско се откроява като значително. Трите малки махали в землището на днешното с. Остър камък – Сиври кая, Хаджи Хюсеин и Хаджи Салих, през 1848 г. имат регистриран брой овце съответно 6750, 2740 и 2600, най-много в цялата Чирменска каза.[487]

През 30-те години, дълго след разсипването на махалите им по време на Освободителната война, първите и последвалите изселвания в Турция, юруците от Панагюрско са водещите скотовъди в Пазарджишкия край. По това време Боримечково е смесено селище с около 1200 души, но мюсюлманите продължават да се изселват. Основно на около 400–500-те юруци се дължало отглеждането на 15 000 овце, 5000 кози и 1600–1700 глави едър добитък. До началото на 30-те години земеделието е примитивно и недостатъчно (основно ръж и лозя), като се разчистват горите и не много плодородната почва ерозира.[488]

В началото на XX в. в западната, северозападната и северната част на Халкидическия полуостров има райони от групирани юрушки махали с общо население от около две хиляди души.[489] Част от тях са уседнали и се занимават със земеделие и животновъдство в тези предимно хълмисти земи, други живеят в недалечния Солун. Тукашните юруци произвеждат и продават из Македония килими, покривала от козя и овча вълна, кафява аба. В някои от селищата земеделието е незначително, примитивно и сравнително отскоро появило се занимание (малко ниви и лозя). Практикува се полуномадско овцевъдство – миграции до летовища в Родопите. Застъпено е било и трансхумантно пастирство към по-високите тукашни места или в съседни на полуострова планини. Това личи от състава на сборното стадо на махалите на югозапад и запад от ниската планина Хортач/Хортятис в Каламария (1200 м). Те били населени от около 1000 юруци с 20 000 овце, 5000 кози, 700 вола, 600 крави, 200 бивола, 300 коня, 200 магарета и 500 мулета. Част от жителите явно не напускат селата, а други мигрират с овцете и възможно – с малко крави.[490] Семействата от опустяващите през пролетно-есенния сезон зимни селища,

например Тилкили до днешното Крини на юг от Каламария, имали до 7000 овце и 50 кучета-пазачи.[491]

Усядането на юруците в редица райони не е пълно, скотовъдството в полуномадски или трансхумантен вариант е широко разпространен и често доминиращ над земеделието поминък и в началото на XX в. За разлика от „цинцарите" обаче малко от тях живеят в големи и богати селища. На Балканите няма „юрушки" градове и градчета от типа на Москополе, Крушево, Магарево, Гопеш, Авдела, Периволи, Клисура, Невеска, Самарина и др. Юруците-полуномади през XIX началото на XX в. като начин на живот повече приличат на част от арумъните-карагуни, отколкото на каракачаните и фаршериотите. Те обаче нямат градските общини и търговската диаспора, нерядко водещата на общобалкански фон икономическа инициатива на уседналите власи.

Според Димитър Яранов до 1912 г. около 25 000 юруци сезонно мигрират с добитъка, главно от Халкидическия полуостров и района на север от него, между Струма, Вардар и Круша планина.[492] За редица други места и райони не разполагаме с подобни данни или оценки. Като днешните уседнали каракачани и власи през втората половина на XX в. малки групи от юруци-мъже във Вардарска Македония все още продължават да се изкачват в планините със стадата си, по местата на предишните летни селища и станове.[493]

юруците в района на Горна Струма през XVI–XIX век

Изборът на Дупнишко и Горнoджумайско за целите на локално изследване не е случаен. Той се определя, от една страна, от наличните извори, а от друга – от кръстопътното разположение на този край. Географски районът е преходен между високите полета на Средна Западна България на север и средното течение на Струма на юг, Кюстендилското поле и Осоговията на запад, и Рило-Родопската област на изток и югоизток. Поради съчетанието на предимно планинския и полупланинския релеф с проникващото по речните долини и в котловините южно влияние Дупнишко и Горноджумайско попадат в широката преходна зона между Беломорието и умерено-континенталния климатичен пояс. Исторически и етнографски тези краища свързват Големия Шоплук с Източна и Югоизточна Македония, а комуникационно (и миграционно) – София със Солун по пътя, следващ течението на Струма; Овчеполието, Щип и Радовиш по пътя през Царевоселския (Делчевския) проход; Скопие и Кюстендил със Самоков по пътя, отвеждащ в Горнотракийската низина. Това е и един от основните райони на разселването, сезонните миграции и днешното уседнало битие на част от арумъните и каракачаните.[1]

Разбира се, най-важна в случая е възможността за съчетаване на различни по вид и отдалечени във времето, но според мен съвместими извори. Почти всички те отдавна са публикувани и въведени в научно обращение. Данни за местните юруци се откриват в османските документални източници, тюркския топонимичен пласт и в местната устна традиция, на която се опират историко-етнографските съчинения на краеведите.[2] От определено значение е и самият факт на запазване до един сравнително късен исторически момент на сведения за тези планински пастири.

Част от селищата са известни още от византийски и български средновековни паметници от XI–XIV в., което е важна предпоставка за идентификацията на селищните имена от османско време. Развитието на процесите на османското завоевание, административната уредба, колонизацията, ислямизацията, етнодемографските отношения в Кюстендилския санджак са детайлно изследвани от Христо Матанов на основата на две изворови среди – местната балканска и османската. В конкретния случай е налице уникална кореспонденция между тях.[3]

Дупнишка нахия попада в обхвата на различни османски източници от XV XVI в. Сред тях от основно значение за нашата тема са обширният (муфасал) дефтер за Кюстендилския санджак от 1570 г. и джелепкешанският регистър от 1576 г.[4] За периода от началото на XVII до 40-те години на XIX в. донякъде можем да се опрем на колекцията от османски документи на Рилския манастир.[5] За целия период от края на XVI в. до Освобождението по принцип разполагаме с откъслечни сведения (османски, български, руски и западноевропейски). На тази основа се очертава една обща и крайно непълна картина на юрушкото присъствие в част от Югозападна България. Тя все пак обогатява представите за съдбата на балканското тюркоезично номадско население.

В някаква степен изборът на този район е и лично пристрастие към местната природа и хората, с които ме свързва общо минало.

1.

XVI век

Дупнишката каза е обхващала до края на XVIII в. едноименната бивша околия и цялата по-късно отделена Горноджумайска каза. Едва през 1798 г. казата се споменава като „Дупница с Джумая“.

Ако съдим по селищните имена и по някои други обекти (например охранявани проходи в землищата на няколкото споменати дервентджийски села), обхватът на Дупнишкия кадилък през 70-те г. на XVI в. в общи линии е съвпадал с територията на нахията. Нейната административна граница се очертава на юг до селата Крупник и Сърбиново (дн. Брежани). След това при полите на Пирин тя е завивала на североизток, включвайки селата Градево и Осеново (Горно и Долно Осеново), минавала е през планинските била до Рилския манастир и оттам пак през планината е слизала на север в полето между днешните самоковски села Клисура и Доспей махала (Доспей), включвайки с. Беличин (дн. Белчин). По-нататък границата е вървяла по билата на Верила и северно от селата Тополница и Кърнул (Делян) и по билото на Конявската планина е достигала на северозапад до землищата на селата Голема Фуча, Бабино и Черевняни (Цървеняно), оставяйки последното в Кюстендилска нахия. След това тя е завивала на югоизток, включвайки селата Горна и Долна Козница, Миров дол (Мърводол) и Пасточ (Пастух), пресичала е областта Пиянец западно от селата Фролош и Лисия, като по билото на Влахина е достигала северните разклонения на Малешевската планина и отново до линията Крупник–Брежани.[6]

Известните статистически данни от края на XV в. отразяват само състоянието на немюсюлманското население в Дупнишкия вилает за събиране на *джизието*. Те са обобщени демографски сведения на основата на засега най-ранния и сравнително най-пълен публикуван източник за броя на немюсюлманските ханета (домакинства) на Балканския полуостров – регистъра от 1490/1491г.[7] В него от Дупнишкия данъчен вилает са записани 3157 ханета и 150 вдовици.[8] За първата половина на XVI в. разполагаме с публикуваните от Йомер Баркан данни за броя и етнорелигиозното разпределение на ханетата в отделните санджаци на Румелийския еялет. Според него в Кюстендилския санджак през 1520–1535 г. са регистрирани общо 63 667 ханета, от които 6640 мюсюлмански, 56 988 християнски и 49 еврейски.[9] Процентното съотношение между немюсюлманските и мюсюлманските ханета през този период е 89,5

към 10,5, с което Кюстендилският се нарежда сред санджаците с относително малобройно мюсюлманско население.[10] Подробният анализ на етнорелигиозната и демографската картина в санджака на основата на дефтерите от 1490/1491, 1519, 1530/1531 и 1570 г. показва постепенния ръст на мюсюлманите в градските центрове и селските райони в резултат на колонизационните процеси и разпространението на исляма сред местните жители. Той е съчетан с тенденцията за нарастване на населението като цяло, включително на немюсюлманското.[11]

Сведенията, съдържащи се в дефтера от 1570 г., по принцип позволяват да бъде изчислено съотношението между християнското и мюсюлманското население в Дупнишката нахия. При всеки подобен опит обаче възникват редица затруднения, които неизбежно придават приблизителен характер на общата етнодемографска картина.[12] Преди всичко дефтерите от този вид нямат за цел определянето на точния брой на населението на отделните селища или териториално-административни единици. Тяхното основно предназначение е да обхванат данъкоплатците, обработваемите земи и усвоените места (пасища, рибни ловища и др.), отделните производства, стопански обекти (воденици и пр.), както и приходите от тях за тимариотите или за хазната. В съответствие с това поименно се изброяват пълнолетните лица – главите на домакинства, неженените и вдовиците, задължени с поземлен данък от владените участъци (за християните *испенч*, за мюсюлманите *ресм-и чифт*), с различни десятъци (*юшюр*), а също такси и глоби. Един от основните проблеми при определянето на броя на регистрираните данъкоплатци произтича от факта, че често едно и също лице (глава на семейно домакинство, неженен наследник или наследница) владее допълнителен поземлен участък (*бащина, чифлик*) или например воденица. Това обаче могат да бъдат и няколко лица с неизвестен брой (братя и сестри, съселяни), жители на съседни селища – както мюсюлмани, които са заели християнски бащини, така и християни с мюсюлмански чифлици, спахии, еничари, войнуци, чиновници, монаси, духовници и др., често с неясно местожителство. При това съвсем не са ряд-

кост несъответствията между посочените от регистратора данъчни единици – семейни домакинства (*ханета*), неженени, вдовици, бащини, чифлици – и поименно изброените жители на селището.[13]

От друга страна, за разлика от джизие регистрите например, хането тук не е единствената данъчна единица. Определянето на състава и размера на домакинствата в различните хронологични периоди и региони и при регистрацията на различни видове данъци до голяма степен е въпрос на възприета историко-демографска методика и класификационна схема.[14] В тимарските регистри ханета се идентифицира с женен мъж отделно от несемейните лица и вдовиците.[15] В използвания тук подробен дефтер най-често се прави това разграничение и същевременно е налице съвпадение между поименния списък на жителите на селището и посочения от регистратора брой на семейните и несемейните лица.

Понякога обаче семейното положение на отделни личности не е ясно. Основно несъответствие, затрудняващо определянето на броя на домакинствата при тази регистрация, е и невинаги стриктното записване на неженените лица. Често, особено когато се отнася за юруци, неженените мюсюлмани не са обложени с никакви данъци и имаме всички основания да предположим, че на места изобщо не са били записани. По-нататък, невинаги е ясно семейното положение на немалобройните мюсюлмани – представители на категорията *бенак* (владеещи по-малък размер земя от един пълен чифлик). В някои случаи те са посочени изрично като глави на семейни домакинства или неженени, в други – не.

Всичко това определя избрания начин на изчисление – чрез съпоставка на данните, посочени от регистраторите, с имената на всички споменати личности, а не само по домакинства (ханета). Получените цифри са приблизителни, чисто механичните грешки при този емпиричен обем – неизбежни, но въпреки това се очертава една относително представителна картина. За база на изчислението са възприети данните за нахия Дупница и съседните ѝ Ълъджа (Кюстендил), Радомир, Пиянец, Славище и Сирищник с Горно Краище.

При всички случаи голямото число на записаните и в отделни списъци войнуци[16] или например освободената от поземлен данък вакъфска рая в с. Богослов[17], Кюстендилско, отделни имена на мюсюлмани с бащини (включително новопомюсюлманчени войнуци) и пр. ясно разкриват колко проблематично е изчисляването на общия брой на населението. В случая с Дупнишко и Горноджумайско той не търпи съществени корекции от допълнителните сведения за соколарите и войнуците.[18]

Регистрираните в нахията християни са 8052 лица, от които 5067 глави на семейни домакинства, 2634 неженени, 131 вдовици и 220 други. Групата на мюсюлманите включва 2481 регистрирани лица, от които 1140 глави на семейни домакинства с пълен чифт, 331 неженени, 1010 бенаци и др. Процентното съотношение между християни и мюсюлмани е 76,5% : 23,5%. То очертава значителен (близо 1/4) дял на мюсюлманското население в нахията, както на фона на известните статистически сведения за целия Кюстендилски санджак няколко десетилетия по-рано, така и в сравнение със съседните административни единици в дефтера от 1570 г. Данните от него разкриват категоричния превес на християнското население в съседните нахии. В нахия Ълъджа (Кюстендил) делът на регистрираните мюсюлмани е около 15 % (при което записаните 4 еврейски семейства не променят съотношението). В Радомирска нахия мюсюлманите са около 8%, а в Пиянец, Славище и Сирищник с Горно Краище – съответно 3,4, 0,7 и 1,8 %.[19]

Веднага трябва да отбележим две съществени качествени отлики от Дупнишко и Горноджумайско. Най-напред, никъде в съседните пет нахии в този дефтер не се отбелязват юруци по селата или около тях. Сезонно пребиваващи юрушки групи откриваме из съседните по-големи или по-малки планини в тези райони, отделно или редом с други мюсюлмани и немюсюлмани – Осогово, Варденик, Чемерник, Козяк, Плачковица и др., а също Рила.[20] Същевременно преобладаващата част от мюсюлманското население на Кюстендилско и значителна част от това на Радомирско са регистрирани в двата административни центъра. В самия град Кюстендил са съсредоточени

малко под 2/3 (63 %), а в Радомир – около 1/3 от мюсюлманите в съответните нахии.[21]

В Дупнишко и Горноджумайско се откроява една сравнително немалобройна мюсюлманска общност от селяни, номади и полуномади, което вписва този край в контекста на колонизационните и миграционните процеси по Беломорието и някои райони на Югоизточна, Източна и Централна Македония. Съпоставката между дефтера от 1570 г. и джелепкешанския регистър от 1576 г. потвърждава извода за, в сравнителен план, значимо присъствие на мюсюлманското население в Дупнишко и Горноджумайско. Тук са налице немалък брой селища и групи с тюрко-арабски имена. По този признак общата картина през 70-те години на XVI в. съществено се различава от съседните райони на Кюстендил, Радомир, Самоков и Разлог.[22]

В каза Дупница регистърът на джелепкешаните от 1576 г. назовава лица от тази категория и посочва броя на доставените от тях овце от 100 населени места. Освен в самия град, където има отбелязани 6 джелепкешани-християни[23] и 11 мюсюлмани, само християни-джелепкешани са записани от 57 селища, само мюсюлмани от 26, а заедно мюсюлмани и християни от още 15 селища и 1 юрушка група.[24] За сравнение, в Самоковската каза са отбелязани две села със записани само мюсюлмани-джелепкешани (Бане-и Муслиман, днес Долна Баня, Ихтиманско[25] и Рахманлу, съседно юрушко селище[26]) и едно, в което преобладават християнските имена и има 4 на мюсюлмани (Кюстенджа-и Габеран, дн. Костенец[27]). Във всичките други 21 постоянни селища записаните джелепкешани са християни.[28] Останалите мюсюлмани-джелепкешани са регистрирани от 11 юрушки джемаата – сезонно мигриращи номадски групи.[29] В Радомирската каза извън самия град с 8 мюсюлмани и 13 християни, от три селища са записани само мюсюлмани-джелепкешани (Муси Беглу, дн. Гълъбник, с 5 души, Габродол, дн. Габров дол, Брезнишко, с 2 души и Извор, Радомирско, с 2 души). Единични мюсюлмани се срещат в още 5 селища, в които преобладават немюсюлманските имена. В останалите 77 села са записани само християни.[30] В каза Кюстендил от самия град са регистрирани 59

мюсюлмани и 7 християни.[31] Само мюсюлмани срещаме в три селища (Жабокрът, Истрадалова, дн. Страдалово, Кюстендилско и Тихтинова, неуст.), а единични имена на мюсюлмани сред немюсюлманските – в още 17 селища. В останалите 106 селища са записани само немюсюлмански имена на джелепкешани.

Списъкът на Дупнишката нахия, предшестващ детайлната картина в тази част на дефтера от 1570 г., изброява приходите от 163 селища и стопански усвоени места (мезри, оризища и 1 манастир[32]). Освен града Дупница, селата, споменатия манастир и част от мезрите предварителният списък включва и няколко групи (джемаати) на оризари, посочени като „села“ или „реки“.[33] Останалите оризарски групи, мезри, опустели села, скитащи юрушки групи (джемаати, тайфи), манастири и две текета[34] се откриват в подробните описания на отделните населени места. Същото важи и за редица селища или групи, които се споменават като използващи земя в синори или мезри в границите на нахията. По-голямата част от тях, предимно със славянобългарски имена, със сигурност са разположени в съседните нахии, други са местни селища или групи с нерегистрирано население, а трети не могат да бъдат идентифицирани. В изданията на ТДИМН–ОПД не са посочени местните имена на арабица, а достъпните извори (селищната картотека на Ориенталския отдел на Народната библиотека, ТИБИ, изследванията на Руси Стойков и всички останали публикувани документални, историографски, справочни и картографски материали) невинаги позволяват съпоставки на такива само споменати населени места.[35]

Все пак с голяма вероятност можем да приемем за местни още 6 манастира, включени в приходите от дупнишки и горноджумайски села.[36] Със сигурност тукашни са и следните селища със славянобългарски имена и неизвестно по численост и състав население в дефтера от 1570 г. и/или в джелепкешанския регистър от 1576 г.: Б-О-С-В-А (дн. с. Бозовая, община Рила), Сърбинче и Сърбин Дербент (Сърбиново, дн. Брежани), Ирилие (дн. гр. Рила), Миров дол (Мърви дол, дн. с. Мърводол), Крушье (вероятно махала Крушовица между днешните Големо село и Палатово),

Мацакур (Мацакурово, дн. Гюргево), Шипоч (известно от епохата на българското Средновековие, през 1570 г. – мезра Шипочане)[37], Искар, Аврамеловинче.[38] Неустановени или с несигурна идентификация остават мимоходом отбелязани през 1570 г. селища като Дупяни, Добричево, Делино и споменатите в джелепкешанския регистър Пиринче, Върхова, Ралуник, Мираш, Река и др.[39]

С неясна численост и състав са и известен брой селища или групи с тюрко-арабски имена: Йени, Аби, Ресулу, Мезид Али, Тухафли, Селимханли, Караджа Ахмадан, Семерли, Бойли Али, Сегбен обасъ, Калулар, Чорлу, Курудере, Кълчаклу, Ахър Япар, Джехидли и др.[40] Само за две от тези имена е ясно, че принадлежат на юрушки групи с неизвестна численост – Бойли Али и Чорлу.[41] Други две могат да се свържат със съвременни селища – Ресулу (дн. с. Ресилово) и Семерли (евентуално Самурли, дн. с. Самораново).[42] Останалите селища или групи с тюрко-арабски имена не се откриват в съседните нахии и могат да бъдат както номадски колективи, съответно техните периодично обитавани зимовища или летовища, така и постоянни или напуснати поселища. Такова например е пустото село Доганджилер (неуст.).[43]

Спрях се подробно на този „фон на регистрацията", тъй като той добре разкрива нейния обхват, възможностите, а в някои случаи – невъзможността – на местните и централните власти за стриктен административен и данъчен контрол в един предимно планински и полупланински край. Това на свой ред означава, че не можем да бъдем сигурни за реалния брой и състав на населението и особено за някои групи като войнуците и юруците, още повече че те са имали собствени дефтери.

Юруците заедно с други заселници се прехвърлят от Анадола на Балканите още в началния етап на османското завоевание. Най-вероятният период на масовото им заселване („появяване" в изворите, частично или пълно усядане) в Македония обаче е началото–първата половина на XVI в.[44] Според мен това е един напълно приемлив извод, още повече че се опира на цяла поредица обширни дефтери от XV и XVI в. и не противоречи на установеното от М.

Т. Гьокбилгин приблизително време на образуване на част от юрушките военизирани формации. Подобно датиране, поне за Северна и Североизточна Македония, приема и Христо Матанов. Според него юруците проникват в района на стратегическия път Самоков–Дупница–Кюстендил –Скопие в началото на XVI в., като са привлечени както от подходящите природни условия, така и от наличието на пусти земи.[45] Установяването им в района е свързано с постепенното поглъщане на княжеството на Драгашите и военните кампании на север и запад от този османски плацдарм, но също с пасищата по околните планини – долината на Струма. Със сигурност част от юруците са тук от по-рано, но по това време започват да ги обхващат регистрациите.

През десетилетието, обхванато от тимарските описи от 1519 и 1530/1531 г., мюсюлманското население на Кюстендилския санджак нараства от 5758 на 6640 домакинства (средногодишно с 1,3 % при 0,7 % за християнското), което се дължи не само на естествен, но и на механичен прираст, свързан с процесите на колонизация и ислямизация. В регистъра от 1519 г. в целия санджак има само 19 чисто мюсюлмански селища при 1080 чисто християнски, 222, в които има до 3 мюсюлмански домакинства, 60 – между 3 и 5 и 3 – с над 50. Както и през следващите няколко десетилетия голямата част от мюсюлманите, сред които значим дял имат ислямизираните люде, е съсредоточена в градските центрове. През 1519 г. чисто мюсюлмански села се откриват в Кюстендилско (2 на брой), Овчеполско (5), Радомирско (2), Тиквешко (1). Най-много те са в нахията Дупница (9). Що се отнася до юруците, те постепенно се съсредоточават предимно в южните райони на санджака. Броят на военизираните юруци през 1519 г. е общо 300, а десетина години по-късно – 500. Между 1519 и 1530/1531 г. броят на регистрираните юрушки домакинства се удвоява – от около 1200 на 2460. Подробният дефтер от 1570 г. отразява завършен етап от сравнително масовата колонизация на това население в басейна на Струма, Овчеполието и съседните планини.[46] В този контекст напълно е възможно част от мюсюлманското население на Дупнишко и Горноджумайско да е заселена сравнително отскоро из тукашните места.

Едва ли по време на съставянето на дефтера от 1570 г. в Дупнишко и Горноджумайско е имало значително скитащо влашко население въпреки благоприятните природни условия. За разлика от други райони на полуострова най-добрите околни планински пасища и равнинни зимовища в този момент плътно са заети от юруците. Последното личи от факта, че за разлика от други високопланински места в описа на наетите или владени с тапия яйлаци в Кюстендилско, Кратовско и Кривопаланечко (Осогово, Черноок), Власинско, Сурдулишко и Вранско (Чемерник, Варденик), Щипско (Плачковица) и пр., в Рила и Пирин (в околностите на Дупница и Мелник) не са отбелязани овчари немюсюлмани.[47] От другите верски или етнически общности в Дупнишка нахия през 1570 г. единствени са споменати циганите, за които е отбелязан данък за временен престой в Джума Пазаръ, а също 11 християнски и 1 мюсюлманско домакинство сред вакъфската рая в Бобошево.[48] Дефтерът не отбелязва местната еврейска общност, въпреки че тя е била налице, ако съдим по сведенията за Солун, Щип, Кюстендил и София.[49]

Групирането на населените места в нахията според броя и верската принадлежност на регистрираните жители хвърля допълнителна светлина върху състава на населението, съотнесен към местната поселищна мрежа. В таблица I са включени общо 137 селища с поименно регистрирани данъкоплатци, производства и приходи. В някои случаи оризарските групи в дефтера от 1570 г. са описани отделно от съответните села, дори когато носят еднакви имена или изрично е посочено жители на кое селище са въпросните оризари. За удобство членовете на няколко от тези оризарски групи в таблицата са прибавени към общия брой на мюсюлманите в селищата, в чието землище пребивават поне през съответния активен стопански сезон.[50] Същото важи и за юрушките джемаати, въпреки че те имат собствени летни или зимни поселища. За отделни селища условно приемам и включвам самостоятелно в таблицата една оризарска група и една мезра (Оровец, с общо 41 записани оризари, поради съмнителна идентификация със с.Ораховец и мезрата Мтока (Метоха?) до манастира „Архангел“ с регистрирани 4 войнушки домакинства).

Приетият условен брой от 137 селища, които е възможно да бъдат групирани по численост и състав на жителите им, не променя общото съотношение между християнското и мюсюлманското население в нахията.[51] (Виж таблица I на с. 267.)

Както се вижда, около две трети от селищата с преобладаващо или чисто мюсюлманско население са много малки, особено на фона на сравнително големите християнски села в един, в онези времена, богат земеделски край. Това е свързано с все още динамичното развитие на процеса на разселване и усядане на номадските и полуномадските групи. По всичко личи, че те представлявават значителна част от общото число на мюсюлманите.

В обширния дефтер от 1570 г. освен в 6 джемаата юрушко население се открива в около 50 места, обозначени като села, махали или мезри. Като цяло данните позволяват то да бъде разграничено от обикновената рая или от други категории, например от записаните на места акънджии и оризари. За част от тези селища или групи изрично е отбелязано „юруци", „синове на юруци", „юрушко село", „в мезрата са населени юруци". Други ориентири са записаните членове на военната организация – ешкинджии и ямаци (в повечето случаи с „юрушки чифлици"), а също разликата в размера на основния поземлен данък ресм-и чифт, който за военно задължените юруци е 12 акчета, съответно 6 за половин размер и 6 за бенаците.

В таблица II са обобщени следните данни, почерпени от двата регистъра (от 1570 и от 1576 г.): имена и локализация на селищата и групите, в които се откриват юруци; верски и категориален състав на населението им; брой на военизираните юруци и на регистрираните джелепкешани; занаяти (професии) и принадлежност към други категории с обособен статут; годишен приход. Пропуснати са имената и други данни за регистрираните лица, стойностите на десятъците, таксите и глобите, съответстващи на конкретните производства, юридически права и отношения, простъпки и пр. Не посочвам и броя на доставените от джелепкешаните овце, тъй като той не може да бъде пряк показател за мащабите на подвижното овцевъдство в района.

ТАБЛИЦА I

Регистрирани лица	**Християнски селища**	**Преобладаващо хр. селища (под 1/4 мюсюлмани)**	**Смесени селища с дял на хр./мюс. от 1/4 до 1/2**	**Преобладаващо мюс. селища (под 1/4 християни)**	**Мюсюлмански селища**
до 10	1	–	1	–	14
10–30	8	–	–	1	23
3 –50	10	3	1	2	7
50–100	10	15	2	1	6
100–300	7	16	4	1	–
над 300	–	2	2	–	–
Общо селища	36	36	10	5	50

ТАБЛИЦА II

№	Селище/ група, 1570 и стр. в ТДИМН–ОПД, Т. V, кн. 1	Селище/ група, 1576 и стр. в ТИБИ, Т. III	Локализация[52]	Население според дефтера от 1570	Военизирани юруци, 1570	Юруци с професии/в др. категории, 1570	Джелепкешани, 1576	„Синове на Абдуллах"/осв. роби, 1570	Годишен приход в а., 1570
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Авджи Али, 336, 392–393 *[53]	–	Неуст.[54]	11 мюс. ч. 1 б.,1 неж.; о. р. 13 л. мюс.	10 **Я.**, вкл. 1неж.	–	–	–	700
2	Айдин обасъ с др. име Омер огуларъ и махала Чобанли, 341, 524–525	Айдин,[55] ДЖ. 185	Неуст., вж. по-долу Суходол, Мезра	44 **Ю.** ч. 3 ч. Мюс. р., 1 б. р., 3 мюс. с 1/2 ч. (6 а.); о. р. 56 л. мюс.	31 **Я.** (вкл. 2 неж.) 3 **Е.**	–	3 мюс. 1хр.	1 **Я.**	3000
3	Бойли Али, 473	–	Мезра Пейчин, в земл. на дн.	„В мезрата са населени **ЮРУЦИ**"	–	–	–	–	–

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
			с. Бистрица, Бл.						
4	Горни Лагодар, 470–416 *	Логодаш-и Баля, 194	дн. с. Логодаш, Бл.	о.р. 151 л. мюс. без отб. Никакви данъци; 134 хр. сем., 19 вд., 97 неж. Хр., 8 бащ.; о. р. 250 л. хр.	5 **Я.**, 1 **Е.** (вкл. 1 „старейшина на **Я.**“)[56]	1 **Я.** – халваджия	5 хр.	–	19 096
5	Даут обасъ, 389 *	–	Неуст.	6 ч. (12 а.) 1 б. – р., 1 мюс. – р. с 1/2 ч. (11 а.); о. р. 8 л. Мюс.	2 **Я.**, 2 **Е.** от к. 1 живее в с. Терзи Яхши	–	–	1 б.-р.	744
6	Джума Пазари, 387–389	(?) [57]	дн. Благоевград	10 **Ю.** сем. ч., 5 **Ю.**-б.(6 а.); о. р. 6 л. хр. и 67 л. мюс.[58]	7 **Я.** (вкл. 2 б.), 2 синове на **Я.**, 3 **Е.**, 1 субаш[59]	–	–	9 р., от к. 1 мюезин, 4 б., 2 неж. (вкл. 1 осв. роб)	4200

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
7	Диване Хамза, 399	–	В синора на дн. с. Селище, Бл.; Дилямзино (Дели Хамза), дн. с. Зелен дол, Бл.[60]	5 **Ю.** ч. (12 а., отб. 1 „**ЮРУК**“) 5 ч. Мюс. р., 1 неж., 1 б.; о. р. 13 л. мюс.	**4 Я.**	–	–	–	900
8	Донджи, **ДЖ.**, 476–477	–	В синора на неуст. с. Качаник	„**ДЖ.** е съставен от **ЮРУЦИ**“ 4 сем. с ч. (12 а.); о.р. 4 л. Мюс.	–	–	–	–	–
9	Ейнелер, 534–535	–	В землището на дн. с. Бистрица, Бл.	3 **Ю.** ч. (12 а.); 1 ч. р. (22 а.), 2 б. р.; о. р. 7 л. мюс.	5 **Я.**, вкл. 2 б., 1 неж., 1 син на **Е.**	–	–	–	458
10	Инели с др. име Кара Осман обасъ, 539	–	В землището на дн. с. Бистрица, Бл.	„**ЮРУШКО**“ (с.): 5 ч. (12 а.); о. р. 5 л. мюс.	3 **Я.**, 1 **Е.**	–	–	–	600

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	Казанджи-лер, 403 *	–	Неуст., вер. в землище-то на дн. с. Марулево, Бл.	9 ч. (12 а.) 1 сем. с1/2 ч. (11 а.); о. р. 10 л. мюс.	3 **Я.**, 2 **Е.**	–	–	–	400
12	Караджа-лар, 398 *	–	В синора на дн. с. Селище, Бл.; Кърджево, дн. Българ-чево, Бл.[61]	20 ч. (12 а.), 2 неж. (6 а.); о. р. 22 л. мюс.	12 **Я.**, 3 **Е.**	1 ори-зар	–	–	1500
13	Караман-ли, 532–533	–	Неуст.	**„ЮРУШКО“** (с.): 4 ч. (12 а.) 1 неж. (6 а.); о. р. 5 л. мюс.	4 **Я.**	–	–	–	445
14	Караман обасъ, 525–527	Караман обасъ, 196	Неуст.	36 ч. (22 а.) 10 б. (11 а.) 20 неж., вкл. акънджии 3 **Ю.** ч. (12 а.), 2 **Ю.** сем. с 1/2 ч. (6 а.); о. р. 82 л. мюс.	5 **Я.**, 1 **Е.**	1 акън-джия	6 мюс.	1 р.	6000

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
15	Кара Факих Ахмедли, 398–399 *	Кара Ахмедлу, 187	Неуст.	8 ч. (12 а.) 1 неж. (6 а.); о. р. 9 л. мюс.	5 **Я.**, 1 син на **Я.**	–	4 мюс.	–	695
16	Коджа Хале (Халде), 402–403 *	–	В синора на дн. с. Марулево, Бл.	17 ч.(12 а.) 3 неж. (6 а.); о. р. 20 л. мюс.	11 **Я.**, 1 **Е.**	–	–	–	1200
17	Кулагозли с др. име Умур обасъ, 430–432	Кологузлу с др. име Текфур, 189	Неуст.	Отделен **ЮРУШКИ ДЖ.** (**„тайфа“**): 2 **Ю.** ч. (12 а.) 3 неж. (необл.), 2 ч. мюс. р. (22 а.), 1б.р. (11 а.) 7 ч. мюс. р. (22 а.), 7 неж. р. (6 а.), 4 б. р. (11 а.), 2 сем. акънджии с 1/2 ч.; о. р. 55 л. мюс.	22 **Я.**, (вкл. 4 неж.), 4 **Е.**	1 **Я.**-шивач 5 **Я.**-акънджии, 1 **Е.**-джелеп, 1 кетхуда	4 мюс.	4 р. (вкл. 2 неж.-осв. роби)	2280, от които 1900 от **Ю. ДЖ.**

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
18	Курд Бали, 391	Евент. Курди Явузча, 191	Неуст., около Джума Пазари	6 **Ю.** ч., 5 неж. **Ю.**; 2 ч.мюс. р., 1б.р., 1неж. р.; о.р. 15 л. мюс.	9 **Я.**, (вкл. 3 неж.)	–	9 мюс.	–	930
19	Кърклар, 404	Каркал, 192[62]	Неуст., вероятно в землището на дн. с. Марулево, Бл.	„**ЮРУШКО**“ (с.): 18 ч. (12 а.) 1 б. (11 а.), 1неж. (6 а.) о. р. 20 л. мюс.	6 **Я.**, (вкл. 1б.), 2 **Е.**	–	3 мюс.	3 от к. 2 **Я.** (вкл. 1 осв. роб)	3000
20	Кючук Вейсел обасъ, 471	–	В землището на дн. с. Бистрица, Бл.	„Населението е „**ЮРУШКО**“: 10 **Ю.** ч., 3 неж. (не - обл.); 1 ч. р. (22 а.); о. р. 14 л. мюс.	7 **Я.**	1 мухасил	–	–	788
21	Лисье, 518–519	Лисие, 195	Дн. с. Лисия, Бл.	4 **Ю.** ч., 1 **Ю.**-б.; 4 ч. мюс. р.; о.р. 9 л. мюс. и 61 л. хр.	5 **Я.**, 1син на **Я.**, 1 **Е.**	–	3 хр.	–	4924

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
22	Мехмедли, 460–461	–	В синора на дн. с. Бистрица, Бл.	**„ЮРУЦИ“** 6 ч.(12 а.), 1 б.; о.р. 7 л. мюс.	1 **Я.**, 1 **Е.**	–	–	–	755
23	Мурсели, 460–461	Мурселлу, 190	Дн. с. Мурсалево, Дупн.	**„ЮРУШ-КО“** (с.) : 61 **Ю.** ч. 10 неж. **Ю.** 11 б. 1 мюс. с 1/2 ч., 9 мюс. р. ; о.р. 92 л. мюс.	44 **Я.**, 18 синове на **Я.**, 14 **Е.** 1 син на **Е.**	1 **Я.**-б., който е имам	9 мюс.	1 **Е.**, 3 б.	3021
24	Мушкатец, 519–520	–	Дн. с.Мощанец, Бл. **„ЮРУЦИ**, регистрирани от с. Железнец“[63]	8 **Ю.** ч., 6 неж. **Ю.**, необл., „Мюс. р. в селото“: 14 л.; о.р. 29 л. мюс.	4 **Я.**	–	–	2, от к. 1 с **Ю.** ч., 1б.-р.	964
25	Омер обасъ, ДЖ., 504	–	Мезра Суходол, до дн. с. Цървеняно Кюст.	–	–	–	–	–	–

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
26	Омер (Умур) обасъ, село, 372, 401 *	Омер обасъ, с., 184	Неуст., между дн. с. Мламоло-во и гр. Бобовдол	4 мюс. ч. (12 а.), 1 б.; о.р. 7 л. мюс.	2 **Я.**	–	3 мюс.	–	300
27	Ораховец, 496–498	Ораховиче 190	Дн. махала Ореховци, Бобошевска община	О. р. 75 л. хр. и 9 л. мюс., от к. 2 с **Ю.** ч.	2 **Я.**	–	10 хр.	–	9000
28	Оруч обасъ, 390–391	–	Неуст.	13 **Ю.** ч., 1 **Ю.** 1/2 ч., 1**Ю.**-б., 2 ч. мюс. р.; о.р. 17 л. мюс.	7 **Я.**, 1 син на **Я.**, 1**Е.** 1 син на **Е.**	–	–	–	650
29	Осман Факих, 511–512 *	–	в синора на дн. с. Поромино-во, Дупн.[64]	24 ч. (12 а.) 3 неж. (6 а.) о.р. 27 л. мюс.	9 **Я.**, 5 **Е.**, 1 син на **Е.**	–	–	–	1571
30	Паша Йигит, 457	–	В синора на дн. с. Поромино-во, Дупн.	„**ЮРУЦИ**“ 6 ч.(12 а.); о.р. 6 л. мюс.	3 **Е.**, 2 **Я.**	1 ори-зар	–	–	550

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
31	Пейчин, мезра, 473–474	–	В землището на дн. с. Бистрица, Бл.	„В мезрата са населени **ЮРУЦИ**" „Обработват я с. Бойли Али, Мурсели и Таш Кесен"	–	–	–	–	200
32	Рахманли, 534	–	Неуст., вер. в землището на с. Бистрица, Бл.[65]	7 **Ю.** ч. и 2 **Ю.**-б. от о. р. 18 л. мюс.	4 **Я.**, 1**Е.**	–	–	3 р., от к. 1 б.	835
33	Саролар с др. име Бигор Пинари, 485–487	Сарълар, 188	Дн. Големо село, Дупн.[66]	14 **Ю.** ч. от о. р. 92 л. мюс., вкл. акънджии	8 **Я.**, 2 **Е.**	–	11 мюс.	4 р. вкл. 2 б.	9246
34	Сенгин обасъ, 456	–	Неуст.	„**ЮРУЦИ**" 12 **Ю.** ч., 3 ч. р.; о.р. 18 л. мюс.	3 **Я.**, 3 **Е.**	–	–	–	853

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
35	Сендел обасъ, 401–402 *	Синидлу (Семедлу), 185, 192	Дн. гр. Симитли	20 ч. (12 а.) 5 б. (11 а.) 5 неж. (6 а.); о.р. 33 л. мюс.	14 **Я.**, вкл. 3 б. и 1 неж.; 3 **Е.**	–	5 мюс.	1 **Е.**-осв. роб	1100
36	Серчи, **ДЖ.**, 499, 500	–	В синора на с. Хамза Бейли с др. име Бистрица[67]	„**ЮРУЦИ** от Солун"[68]	–	–	–	–	42
37	Суходол, мезра, 504	–	В землището на с. Черевняни, дн. Цървеняно Кюст.	„Обработва се от самото с.", др. с. и 2 **Ю. ДЖ.**[69]	–	–	–	–	444
38	Сюлеймани, 461–462	–	Неуст.	22 **Ю.** ч., от о.р. 41 л. мюс.	18 **Я.** 3 **Е.**	1 рая-**Я.**	–	4 р., вкл. 1 б. – акънджия	5000
39	Таш Кешан (Кесен), 453, 531–532	Таш Кесен, 195	Най-вер. в землището на дн. с. Слатино, Дупн.	„**ЮРУШКО**" (с.): 13 **Ю.** ч., 3 **Ю.** б., 2 сем. с 1/2 **Ю.** ч. (6 а.), 6 неж. **Ю.**, 1 р.; о.р. 28 л. мюс.	13 **Я.**, вкл. 2 неж.	–	1 мюс.	4, от к.1 р., 2 **Ю.** б., 1 **Я.** с 1/2 **Ю.** ч.	1429

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
40	Теджаеш с др. име Ягили, 533–534	–	В землището на дн. с. Бистрица, Бл.	„**ЮРУШКО**“ (с.): 6 **Ю.** ч., 6. **Ю.** б., 1 **Ю.** ½ ч.; 13 л. мюс. р.; о.р. 26 л. мюс	1 **Е.**, 1 **Я.**	1 имам	–	6. б.-р., вкл. 3 осв. роби	1329
41	Текне кьой, 458	Текие, 189	Дн. с. Крумово, Дупн.	3 **Ю.** ч., 1**Ю.** б.; о.р. 4 л. мюс.	3 **Я.**	–	2 мюс.	–	250
42	Терзи Яхши огулларъ, 400–401	Дерзи Яхшилер, 184	Неуст.	4 **Ю.** ч., 3 **Ю.** б., 9 неж. **Ю.**, 14 ч. мюс. р.; о.р. 33 л. мюс.	1 **Я.**	1 соколар	6 мюс. и 1 хр.[70]	3 **Ю.** б., 1 неж. **Ю.**	2300
43	Тилкилер, 532	–	Неуст.[71]	„**ЮРУШКО**“ (с.): 13 **Ю.** ч., 2 **Ю.** б., 4 неж. **Ю.**; 2 р.; о.р. 21 л. мюс.	5 **Я.**, 2 **Е.**	–	–	4, от к. 1 с **Ю.** ч., 1 **Ю.** б.	770
44	Топал Али с др. име Гьоклемезли, 409	Гьоклемез, 187	Дн. с. Усойка, Дупн.	„**ЮРУЦИ**“[72]: 22 ч. (12 а.), 5 неж. (необл.); о.р. 28 л. мюс.	16 **Я.** 2 **Е.**	–	1 мюс.	2 с **Ю.** ч.	1678

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
45	Узунджилер, 513–514	–	Между дн. с. Крашево и гр. Кочериново, Дупн.	„**ЮРУШКО**“ (с.): 14 **Ю.** ч., 1 **Ю.** б., 2 неж. **Ю.** (необл.); 1 р.; о.р. 19 л. мюс.	8 **Я.**, 4 **Е.**	**1 соколар; 1 спахийски син**	–	2 с **Ю.** ч.	1849
46	Хаджи Али обасъ с др. име Терзи Баши, 539–540	Дерзи, 193	В землището на дн. с. Бадино, Дупн.	„Населено с **ЮРУЦИ**“: 24 **Ю.** ч., 9 неж. (необл.); 21 р.; о.р. 54 л. мюс.	20 **Я.** 7 **Е.**	–	1 мюс. и 2 хр.[73]	3 р., от. к. 2 б. и 1 осв. роб.	2000
47	Хаджи Халил с др. име Ислаханлер, 530–531	–	В синора на дн. с. Драгодан, Дупн.	19 **Ю.** ч., 4 неж. (необл.); 1 р.; о.р. 25 л. мюс.	10 **Я.** 3 **Е.**	–	–	1 **Я.**	2439
48	Хаджи Хасан, **ДЖ.**, 463, 464, 466	–	„**ЮРУЦИ** от Солун, к. зимуват в синора“ на дн. с. Крайници, Дупн.	13 сем., от к. 11с **Ю.** ч.(12 а.) 2 сем. и 6 неж. с ресм-и духан (6 и 3 а.)	–	–	–	–	–

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
49	Халидлер, 455 *	–	В синора на дн. с. Драгодан, Дупн.	18 мюс. сем. с ч. (12 а.), 7 неж., 3 б. (11 а.); о.р. 28 л. мюс.	13 **Я.** 5 **Е.**	–	–	–	1239
50	Хамидли, 537–538	–	Общ синор с дн. с. Крупник, Бл.	**„ЮРУШКО“** (с.): 26 **Ю.** ч., 1**Ю.**1/2 ч., 1 **Ю.** б., 2 неж. **Ю.**, 2 ч. р.; о.р. 32 л. мюс.	6 **Я.** 3 **Е.**	–	–	2 р.	1441
51	Хасан обасъ, село, 391–392	–	Неуст.	6 **Ю.** ч., 4 ч. р.; о. р. 10 л. мюс.	3 **Я.**	–	–	–	824
52	Хасан обасъ, **ДЖ.**, 504	Мезра Суходол, в землището на дн. с. Цървеняно, Кюст.	–	–	–	–	–	–	–

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
53	Хисарли обасъ, 391	Хисарлък, 184	Дн. с. Рилци, Бл.	6 ч. (12 а.), сред к. отб. 1 **ЮРУК**, 1 неж. (6 а.); о.р. 7 л. мюс.	4 **Я.**, 1син на **Я.**, **1 Е.**	–	10 мюс.	–	824
54	Црешево, 446–447	–	Неуточнено	Хр. с. с отб. „юшюр от жита на **ЮРУЦИ**"	–	–	–	–	–
55	Чорлу, 514	–	Мезра Горно Драчево, неуст.[74]	„**ЮРУЦИ** от Чорлу"	–	–	–	–	–

Систематизираните по този начин данни дават възможност да анализираме самостоятелно юрушкото население в района. Както се вижда, регистрираните „ешкинджии“, „ямаци“, „юруци“ и мюсюлмани с юрушки чифт ясно се разграничават като обособена група. За разлика от обикновената мюсюлманска рая те рядко са в смесени села с християните и много по-често са съсредоточени компактно в „свои“ селища, махали или групи. Само в 6 селища семейните и неженените лица с горните обозначения са по-малобройната група или единици спрямо раятското мюсюлманско и християнско население (Ораховец, Горни Лагодар, Лисье, Джума Пазари, Саролар и Караман обасъ). В други 7, от които 3 изрично отбелязани като юрушки, около половината от населението се състои от обикновена мюсюлманска рая (Диване Хамза, Мушкатец, Сюлеймани, Теджаеш, Терзи Яхши огулларъ, Хаджи Али обасъ и Хасан обасъ). В останалите места те или са единствената група, или числено преобладават над мюсюлманската рая.

От изведената в таблица I група на чисто мюсюлманските селища юруци не се откриват само в 9: Стоби (дн. с. Стоб)[75], Мансур обасъ (неуст.), Абди огулларъ (неуст.), Софилар (неуст.), Чиклево (дн. с. Циклово), Аги обасъ (във връзка с дн. с. Яхиново), Оровец (неуст.), Беракли с второ име Чавле (с. Бараково, дн. присъединено към гр. Кочериново) и Друга баня (неуточнено).[76] Не са отбелязани юруци и в 3 от преобладаващо мюсюлманските селища – Горни Козник (дн. с. Горна Козница), Мала Бистрица с друго име Сахраб (неуст.) и Мало Аги обасъ (във връзка с дн. с. Яхиново).[77] Заедно с мюсюлманска рая юруци срещаме само в 2 от преобладаващо християнските села (Ораховец и Лисье), в 1 от смесените (Горни Лагодар) и в 1 от преобладаващо мюсюлманските (Джума Пазаръ). Те са съсредоточени, понякога компактно, в околностите на 3 християнски селища (Бадино, Црешево и Кочериново), 9 преобладаващо християнски (Селище, Крупник, Качаник, Бистрица, Бобовдол, Цървеняно, Мламолово, Драгодан и Крашево), 4 смесени (Слатино, Крайници, Пороминово и Марулево) и 1 преобладаващо мюсюлманско селище (Хамза Бейли с второ име Бистрица). Самостоятелно или

заедно с раята съставят населението на общо 41 чисто мюсюлмански селища и на 6 джемаата.[78]

В нахията са отбелязани общо 775 лица, имащи отношение към категорията на юруците, от които 502 военно задължени и 273 други. Те съставляват около 1/3 (31,2 %) от регистрираните мюсюлмани. Неизвестната численост на скитащите номади и невъзможността в редица случаи юруците да бъдат разграничени сред общата маса на мюсюлманите не позволяват да бъде преценен техният реален дял. Налице са всички основания да допуснем, че той е бил доста по-голям и е варирал в съответствие със стопанските сезони. Регистрацията обхваща предимно зимовища или летовища в землищата на припланинските села и не можем да очакваме от нея пълно документиране на „местната" (прекарваща по няколко месеца из околните планини) общност на неуседналото тюркоезично население. По всичко личи обаче, че тя е била значим фактор в живота на тези краища.

От друга страна, Дупнишко, Благоевградско, Самоковско, Кюстендилско, Софийско, както и някои райони в източната част на днешна Република Македония, не фигурират в публикуваните от Мехмед Гьокбилгин данни от описите на основните юрушки военизирани групировки през XVI–XVII в. Неясна остава евентуалната принадлежност на регистрираните в Дупнишка нахия ешкинджии и ямаци към съответните оджаци на Солунските, Овчеполските, Танрърдагските или други юрушки военизирани формации. През 1569–1570 г. най-голямата концентрация предимно на военно задължени юруци в Македония е в нахиите Солун със Сидерокапса (днес Сидирокавсия) – общо 873 глави на домакинства и неженени, Серфидже (дн. Сервия) – 1179, Лерин (дн. Флорина) – 831, Серес – 873, Демир Хисар (дн. Сидирокастрон) – 789 и Щип – 508.[79]

Според дефтера от 1570 г. в Дупнишка нахия има общо 464 женени и неженени ешкинджии и ямаци и 28 техни синове, очевидно записани като резерв. Числеността на регистрираните военно задължени юруци се доближава най-много до Щипско и превъзхожда тази в нахиите Струмица – 169 глави на домакинства, Неврокоп (дн. Гоце

Делчев) – общо 284 женени и неженени, Петрич – 14 женени и Драма – общо 295 женени и неженени ешкинджии и ямаци.[80] Трябва обаче да се има предвид, че локализацията на оджаците в описите на военизираните групировки не съвпада с местоживелищата на юруците и техните семейства, стада и с районите на сезонните миграции. Според условията в търсене на по-добри пасища и места за земеделие те могат да се сменят. Подобно на редица други райони в Дупнишко и Горноджумайско се съсредоточават за зимуване и летуване както тукашни, така и регистрирани на други места юруци.

Систематизираните данни, част от една моментна обща картина, сочат в рамките на категорията „юруци" наличието на номадски, полуномадски и уседнали групи, на военно задължени и (поне формално) освободени от тази тегоба лица. Както навсякъде, и тук има юруци по произход и по начин на живот, и „юруци", запълващи необходимата численост на оджаците. Те се набавят от освободени робивоеннопленници и новопомюсюлманчени местни жители. Последните не са многобройни и се появяват редом със записаните юруци предимно като рая (51 лица). Това ни навежда на заключението, че колонизационните, а не ислямизационните процеси доминират в оформянето на местната юрушка общност. Дори и да предположим, че зад всички регистрирани „синове на Абдуллах" се крият неофити, относителният им дял сред членовете на корпуса в района е незначителен (2 ешкинджии, 3 ямаци и 9 „юруци" или с юрушки чифт).

Делът на тези люде сред обикновената мюсюлманска рая и сред градското население, без да е определящ за относително голямата численост на мюсюлманите в нахията, очевидно е далеч по-висок отколкото сред юруците. Само в Дупница те са 21, в Джума Пазаръ – 8, в с. Крайници – 10, в с. Русовци (най-вероятно дн. с. Ресилово, понеже има общ синор със с. Овчар, дн. Овчарци) – 15, в Осеново (Усина, дн. Горно и Долно Осеново) – 2 , в Крупник – 1, и т.н. В преобладаващо християнските села с единични регистрирани мюсюлмани нерядко това са „синове на Абдуллах" или освободени роби. Разбира се, такива споменавания могат

да бъдат само косвен показател за развитието на ислямизационните процеси в района.[81]

Малкият относителен дял на „новите мюсюлмани“ сред регистрираните юруци в Дупнишко през XVI в. навежда на предположението, че преобладаващата част от това население все още е в контекста на относително стриктно спазваната ендогамия, не само етническа, но възможно и родова. Кръвнородствената, общинно-териториалната и социалната структура на юрушките групи в района обаче остава скрита зад официалната военно-административна и фискална терминология. Реконструкцията им допълнително се затруднява от възможността за съчетаване на двете тенденции – към усядане и към продължаване и дори периодично възобновяване на сезонните миграции.

Изнесените данни разкриват едно динамично състояние на местната юрушка общност, пряко свързано с все още неокончателното усядане в летовищата, зимовищата и местата за земеделие. Повечето групи са записани в синорите на селата или в мезри. Юрушкото поселище Мушкатец е регистрирано в землището на изоставеното в този момент село Железница (Благоевградско), а групата Чорлу се е настанила в мезрата Горно Драчево (вероятно изоставено село, чието име е известно от 1347 г.). Големи юрушки села с предимно уседнало военизирано население като Мурсели са по-скоро изключение.

Процесът на усядане на част от юруците тук се развива постепенно, неедновременно и вероятно нееднопосочно. Налице са данни, от които може да се съди за все още значителна мобилност. Показателни примери са обособяването в дефтера от 1570 г. на „джемаат на юруци“ в с. Кулагозли с друго име Умур обасъ (според джелепкешанския регистър от 1576 г. Кологозлу с друго име Текфур) и записването в първия извор на селото Айдин обасъ с махала Чобанли (с друго име Омер огулларъ) като джемаат Айдън във втория. Има още няколко селища с по две или три имена. Налице е и обозначаването като „юрушки“ на села, в които обикновената мюсюлманска рая достига до около половината от жителите. Тук явно се сблъскваме с неотдавнашна прекатегоризация на част от юруците.

Петнадесетина селища или групи носят имена на родови колективи („оби“ или патронимичното обозначение „огуллаpъ“ („синове“, „потомци“). Повечето от юрушките групи в района са малки (като изключим тези в няколко села – Кулагозли, Мурсели, Айдин обасъ и др.). Съдейки по размерите им, групите от по няколко семейства са кръвнородствени колективи – обединения на близки роднини (бащи и синове, братя, братовчеди). Други групи с повече членове могат да бъдат както родове (начело със старейшини), така и сезонни обединения на по-далечни роднини или на неродствени съдружници в сезонните овчарски кооперации. Обикновено те са сплотени около едно или повече семейни ядра, излъчващи стопанския ръководител (кехая). Един и същи род може да е разделен на номадска и уседнала част или части, без те да губят връзките помежду си. Възможно е и просто съвпадение между имената на несвързани по произход групи или записване на една и съща общност на различни места в дефтера веднъж като джемаат, друг път като село. В този смисъл съотношението например между джемаатите Омер обасъ, Хасан обасъ и едноименните села не е напълно ясно. Все пак предположението, че става дума за начална фаза на отделяне на скитащите от вече уседналите юруци, изглежда непротиворечиво. В конкретния случай това е довело до записването като „села“ или в селата на все още ненапълно установили се полуномадски групи с постоянни зимовища и планински летовища (колиби или лагери от шатри).

Съдейки по плащаните десятъци от различни производства и култури и по владяната земя, в преобладаващата част от интересуващите ни населени места и групи се практикува земеделие. В сравнение обаче с християнските, смесените села или селата на земеделците-мюсюлмани, в предимно юрушките тези производства не формират високи приходи. Заедно с това в редица случаи земеделската продукция по-скоро може да се свърже с регистрираната в тези селища обикновена мюсюлманска рая. Записаните юрушки чифлици не непременно са пряко указание за стабилно и постоянно земеделие, сравнимо с това на околното селско население. Такива чифлици имат и някои от зимуващите

в района членове на джемаатите Серчи и Хаджи Хасан, за които е ясно, че се състоят предимно от незачислени в оджаците номади и полуномади.

Въпреки липсата на повече сведения за свързаните с овцевъдството данъци по всичко личи, че то все още е най-важният поминък на значителна част от регистрираните юруци.[82] Те най-вероятно са полуномади, съчетаващи сезонните миграции към околните планини със земеделието в постепенно придобиващите облика на села зимовища. Косвен показател може да бъде фактът, че в селищата с преобладаващо юрушко население няма регистрирани десятъци от сено и слама или те са незначителни в сравнение с останалите християнски и мюсюлмански села.

На десетина места в дефтера от 1570 г. са отбелязани данъци за използване на паша в землищата и за зимуване или летуване на овце в синорите на селата и в една от мезрите.[83]

Сред регистрираните юрушки ешкинджии и ямаци срещаме 2 имами, 1 син на спахия, 1 мухасил (събирач на данъци), 1 халваджия, 1 джелеп, оризари, акънджии и др. Такава принадлежност едновременно и към друга категория със специален статут, както и наличието на професия, занимание или длъжност, не непременно означават уседнал начин на живот. Що се отнася до джелепкешаните и оризарите, в някои случаи принадлежността към тези категории може да бъде косвен белег за обратното. Както в Анадола, така и на Балканите османската власт се стреми да привлича юруците и други номадски общности към производството на ориз, често в блатисти и пусти земи. Това е дейност, която те могат да съчетават с подвижното овцевъдство срещу данъчни облекчения.[84]

Александър Стояновски предполага, че основната изгода за ангажиралите се с производството на ориз членове на подвижни пастирски групи – юруци и власи, е в освобождаването им от агнам над определено количество овце, което иначе е валидно само за преките участници във военно-спомагателните дейности.[85] Номадите и полуномадите са заинтересовани и поради това, че оризищата нерядко са близо до зимните пасища и такъв статут може да гарантира

постоянното им използване, особено когато това са пустеещи земи (*меват*). Може би неслучайно имената на два от оризарските джемаати в дефтера – Курд Бали и Оручлар – могат да бъдат свързани с тези на юрушките селища Курд Бали и Оруч обасъ.[86]

Колкото до администрацията, за нея от основно значение е преди всичко запазването на числеността на ешкинджиите и ямаците. В обхвата на „*юрюклюка*" законодателството включва и номадските групи, които формално не се числят към военната организация. В Дупнишка нахия обширният дефтер отбелязва като юрушки джемаати 6 групи: Донджи; „джемаат (тайфа) на юруците" в с. Кулагозли (с други имена Умур обасъ и Текфур); Омер обасъ; Серчи; Хаджи Хасан; Хасан обасъ. Както бе споменато по-горе, на селото Айдин обасъ с махала Чобанли (с други имена Омер огулларъ и евентуално Белица) от дефтера от 1570 г. съответства джемаатът Айдин в джелепкешанския регистър от 1576 г. Към тях се добавя и джемаатът Салтуклу, наемащ яйлак в Рила планина, каза Дупница.[87]

Джемаатът в с. Кулагозли се състои предимно от военизирани юруци. По всичко личи, че това е признакът на тяхното обособяване в дефтера. Два други джемаата – Хасан обасъ и Омер обасъ – само са споменати. За джемаат Айдин разполагаме само със сведенията на регистъра от 1576 г. От него са записани 4 джелепкешани, единият от които е християнин от днешното село Лисия, Благоевградско (възможно, наемен овчар или съдружник). Единственото, което знаем за джемаата Донджи е, че е съставен от 4 юрушки семейства, регистрирани в синора на с. Качаник (неуст.).

Малко повече сведения има за останалите два джемаата – Серчи и Хаджи Хасан. На по-широк регионален и исторически фон те хвърлят известна светлина върху недостатъчно изследвания облик на тюркоезичните чергарски групи. Серчи се състои от 6 семейства и 2 неженени, а Хаджи Хасан – от 15 семейства и 6 неженени лица. Всички те са „Солунски юруци, които зимуват (с добитъка) в синора" съответно на селата Хамза Бейли с друго име Бистрица и Краинци (дн. с. Бистрица и с. Крайници, Дупнишко). Това са скитащи групи, част от членовете на

които имат записани чифлици в зимовищата. Големината им подсказва възможността да се състоят от по-близки и по-далечни роднини, обединени икономически и за защита на своите интереси при сезонните движения със стадата и семействата. Начело в списъка на единия джемаат са самият (кехая? родов старейшина?) Хаджи Хасан, син на Мустафа, и неговият неженен син Мехмед. В групата има още двама бащи, придружени от неженените си синове. Най-напред в списъка на Серчи е посочено името Фадил Баязид. Следват семейните юруци Хаджи, син на Ейне бей Баязид, Меми, син на Баязид, още три имена (двама женени и един неженен) и Омер, син на Хаджи Ейне бей. Последният е регистриран с чифт от 12 акчета. Можем да предположим, че кръвнородственото ядро на Серчи се състои от три поколения: двамата братя Фадил и Меми, синове на Баязид, племенника им Хаджи, син на брат им Ейне бей, и неговия неженен син Омер/Йомер. И за двете групи е възможно сезонно да мигрират на значително разстояние – от Беломорието към Рила и обратно. Джемаатът Хаджи Хасан обаче е съставен главно от полуномади и вероятно зимува край с. Крайници. Само две семейства и седем от неженените му членове са регистрирани с *ресм-и духан* (димнина) за местния спахия, т.е. нямат земя и живеят само от стадата си. В Серчи такъв статут – на временно пребиваващи без постоянно местожителство – имат 7 от 8-те записани лица. В приходите от селото Хамза Бейли за тази група е отбелязан „данък за зимно пасище на юруците" (*ресм-и къшлак* от 30 акчета).

В сравнение с някои съседни райони броят на регистрираните с *ресм-и духан* номадски или полуномадски групи тук не е голям. Едно от възможните обяснения е, че регистрацията и облагането с данъци по принцип са по-сигурни в зимовищата, отколкото из често затънтените и непристъпни планински места. Незаетите от земеделското население блатисти, сухи или солени пасища както в Овче поле, така и на юг, край морето, са били далеч по-обширни в сравнение с речните долини и котловините по средното и горното течение на Струма.[88] Зимните пасища в района очевидно представляват мозайка от пустеещи земи, угари и селски

мери. Площта им вероятно е била допълнително ограничена от все още обширните острови от равнинни гори, които се запазват на места и след Освобождението.[89]

Същевременно Дупнишко и Горноджумайско се намират в преходната зона между средиземноморския и умерения климатичен пояс. Ориентацията на подвижните и уседналите арумънски групи от Освобождението до 20-те–30-те години на нашия век и на номадите каракачани до края на 50-те години от летните селища и пасища в Дупнишко и Горноджумайско е била предимно към зимуване южно от Пирин, по долината на Струма. В зависимост от променливите държавни граници зимните им пасища са били главно в Серско и Валовищко (например около Бутковското езеро, днес Керкини) или в Петричко. Същото важи и за сдруженията на специализираните български овцевъди, например от с. Бобошево. Понякога заселените в Дупница арумънски овчари са отвеждали стадата си към черноморското крайбрежие и Одринска Тракия, а при по-топли зими – в равнинните места на Луковитско и Врачанско, но това е било свързано с пазара на овце.[90]

Въпреки беломорското влияние условията за зимуване в нашия район невинаги са благоприятни. Това важи и за относително по-топлия климатичен период, продължил до края на XVI в. Имаме всички основания да приемем, че и тогава влиянието на релефа и на други фактори понякога е водило до типичните за района температурни колебания, силни валежи и пр.[91]

Тук обаче има първокласни летовища (яйлаци) из необозримите планински лабиринти на Рила, Пирин, Влахина, Осогово и други по-малки планини, където периодично са се съсредоточавали неизвестни по численост номади и полуномади. Можем да предположим, че тукашните равнинни места в определени случаи са относително постоянни, а в други – само временни, етапни зимовища. За всяка конкретна група това е в пряка зависимост от степента на уседналост, благосъстоянието, климатичните колебания и наличието или липсата на допълнителни икономически и социални гаранции. Такива могат да бъдат владеенето на земя, допълнителната работна ръка, земеделието, търговия-

та, категориалният статут, кръвното родство, солидарността или стопанската симбиоза с вече уседналите общности.

Така или иначе в Струмишка нахия през 1570 г. има 22 джемаата, регистрирани с ресм-и духан, а в нахиите Дойранско езеро, Боймия (с център Валандово, днешна Република Македония), в Тиквеш и Щип – съответно 29, 18, 5 и 21, нерядко „извън дефтера".[92] В това число не са включени 28 джемаата на плащащи за юрушки чифлици членове на военната организация в Щипска нахия, някои от които вече са образували села или махали подобно на тази в дупнишкото с. Кулагозли. В тях понякога се появяват и единични номадски домакинства, обозначени като *„хаймане"* (с ресм-и духан), които рядко са ешкинджии или ямаци.[93] Според описа на яйлаците около двадесетина юрушки джемаата летуват на Осогово, Плачковица, в планините на изток от Сурдулица и Враня, в Рила и др., а зимуват в Щипско, Радовишко, Дупнишко, Струмишко и Солунско.[94] Някои от джемаатите в Струмишко, Дойранско, Валандовско, Радовишко и Щипско се споменават и в джелепкешански регистър от края на XVI век.[95] Този от 1576 г. отбелязва в съседните на нашия район Самоковска и Софийска каза съответно 11 и 1 юрушки джемаата.[96] От джелепкешанския регистър обаче не могат да бъдат извлечени сведения нито за отношението им към местните военизирани структури, нито за социалната им организация.

Налице са съвпадения на имена на джемаати в съседни райони – Хаджи Али в Самоковска каза, Караманли в Щипско, Кулагозли край Радовиш (с подгрупа Кара Мусали, летуваща на Плачковица планина), Хаджи Али в Струмишко, Енлер в Кюстендилско (на Осогово), Узунджалу (Плачковица) и др.[97] Естествено, това не винаги означава общ произход или принадлежност към все още единна общност.

Александър Стояновски не отхвърля такава възможност за някои групи, например за големия джемаат Салтуклу/Салтукли, разделен през 1570 г. на няколко по-малки.[98] В тази посока е необходимо засичането на открояващи се на обичайния тюрко-арабски фон имена, особено на свързаните с начина на живот и отразяващите го многобройни тер-

мини, прозвища и пейоративи. В юрушка среда не са рядкост архаичните тюркски имена.[99] Джемаатът Серчи е точно такъв пример за характерно прозвище (от serçe – врабче). Освен в Дупнишко негови части (подгрупи) са регистрирани край Радовиш (джемаат Серчи с друго име Идрис Ходжа), в Дойранско (джемаат Хаджи огулларъ, от джемаата Серчи, в синора на с. Долно Горбасово), Валандовско (джемаат Серчи с второ име Сюлейман Факих, в синора на с. Пирава) и в Петричко (джемаат Серчи, в синора на с. Тополница):[100] Числеността им е съответно 20 семейства и 8 неженени, 19 сем., 4 сем. и 2 неж. и 15 сем. Освен тази в Дупнишка нахия две от групите (радовишката и дойранската) плащат ресм-и духан, първата заедно с незначителни данъци (юшюр) за лозя и шира, а втората – за трева. Сред тях няма регистрирани лица с военни задължения. Такива няма и в малкия джемаат във Валандовско, който се състои от 4 бенаци и 2 неженени юруци. В групата край петричкото село Тополница са регистрирани 1 имам, 2 ешкинджии, 1 син на ешкинджия, 1 ямак, 3 синове на ямаци и 1 джелеп. Останалите ѝ членове са с обозначението „юрук“. Тримата военно задължени имат пълен юрушки чифт, а 11 са бенаци. В приходите от селото е включен „данък за пасище от юруците, които идват и (тук) летуват и зимуват с овцете“ (очевидно във и около близката Беласица).[101]

По-голямата част от тези юруци все още е номадска и свързана със зимовищата в Беломорието, където е нормално да очакваме осъществяването на определени роднински, икономически и социални контакти. От двойните названия на три от групите косвено личи, че те още са обединени в едно цяло. Че не става дума просто за съвпадение на имена, говори и фактът, че джемаатите, обложени с ресм-и духан, са обозначени като „Солунски юруци“ (в Дупнишко), „юруци на солунския санджакбей“ (в Радовишко), а също с подробната бележка:

> „От старо време и досега женените дават по 11 акчета на солунския (юрушки) бей, а неженените по 8 акчета; на спахията на споменатото село (Долно Горбасово) дават димнина и юшюр от трева“ (в Дойранско).[102]

Радовишката и дойранската група със сигурност са включени в приходите, образуващи зеамета на субаша на Солунските юруци, а тази в Дупнишко или се състои от „свободни“ номади (*сербест хаймане*), или има някакви други задължения. Второто е по-вероятно, дори и ако формалният им статут не е обвързан с предводителя на тази военна формация.

Очевидно голямата общност Серчи, от която са регистрирани всичко 64 семейства и 12 неженени, се намира в специални отношения със Солунския заим. Тези юруци са негови данъкоплатци и военен резерв, от който се запълва необходимата численост на оджаците. Можем да предположим, че освен върховен военен вожд, Солунският субаш е и патрон, покровител на Серчи. Такива патронатни отношения са изгодни и за двете страни. Както видяхме, по-голямата част от тези юруци е извън военната тегоба. Срещу изпълнените финансови и други задължения те могат да имат почти пълна стопанска и лична свобода, а вероятно и подкрепа при наемане на пасища от различни тимариоти и при възникване на спорове и конфликти с уседналото население и местните власти. От своя страна, субашът може да разчита на допълнителни финансови и материални облаги[103], а също на транспорта на юрушките кервани и на възможно най-осведомените информатори. Последното не е без значение, когато трябва да се мобилизират ешкинджии и ямаци, пръснати за зимуване или летуване из различни краища. Разбира се, подобни отношения не са били идилични. След относителното намаляване на броя на военизираните юруци от края на XVI в. нататък те вече не са били изгодни за номадите, все по-често принуждавани да се записват като ешкинджии и ямаци.

Големината, имената, локализацията на отделните групи, както и колективното подчинение на единия от юрушките военни предводители в съчетание с очевидно запазения номадски начин на живот навеждат на извода, че джемаатът Серчи в този момент все още представлява родово-племенна общност. Тя се намира под контрола на субаша, но вероятно запазва стопанското и социалното си самоуправление, осъществявано по законите на обичайно-

то право от старейшините и кехаите. Основната намеса на заима сигурно е в посока на разрешаване на възникнали проблеми на неговата военна формация и в случаите на углавни престъпления. По аналогия с подобни общности в Анадола можем да предположим, че джемаатът Серчи се състои от няколко рода, но е лишен от възможността да се управлява от собствен племенен вожд. Тази функция е поета от Солунския заим. Подобно елиминиране напълно съответства на османската „философия на управлението на номадстващите поданици".[104] Очевидно тази опека вещае по-нататъшна деградация на родово-племенната организация на Серчи.

Остава неясно дали тази, а и други подобни общности са отломки още от епохата на завоеванието или са по-късни заселници.

2. XVII–XIX век

Данните за нашия район от 70-те години на XVI в. в голяма степен съответстват на утвърдените представи за „класическия" период в развитието на османския икономически и социален режим. Едно от неговите измерения е общата тенденция към нарастване на населението както в резултат на биологични, климатични, социални и икономически фактори, така и вследствие на притока на заселници.

В общобалкански план демографското развитие до началото на XVIII в. се интерпретира като донякъде съответстващо на нарастването на кризисните явления във външнополитическата, икономическата и социалната сфера. Обобщението на демографската картина през този период е обект на отдавнашни и понякога остри дискусии и спорове. Определения като „демографска катастрофа", „криза", „стагнация" или „етническа криза" (свързвана с масовата

ислямизация на християнско население) се дължат не само на недостатъчната изворова база и на различните подходи и методи на изследване, но и на значителните различия между отделните области и райони на полуострова.[105]

Все пак общата тенденция за намаляване на немюсюлманското население в Дупнишко, Кюстендилско и Горноджумайско се проследява в османските извори.[106] Според данните за джизието през 1616 г. в Дупнишкия данъчен вилает са регистрирани общо 4908, през 1639 г. – 4562 немюсюлмански ханета. През 1642/1643 г. основният брой ханета „постарому" е посочен като 4149, но те са намалели с 357 и съгласно новата регистрация са 3792. През 1662/1663 г. са регистрирани 1500 (основен брой) немюсюлмански ханета (при 5067 немюсюлмански ханета през 1570 г.).[107] Същевременно до средата на века тукашно или придошло християнско земеделско население явно продължава да съживява и да си възвръща някои от предишните изоставени землища и селища. Така например в опустялото село Железница (Благоевградско), в което през 1570 г. се споменават юруци, през 1650 г. има 29 немюсюлмански домакинства. Мезрите Росомон (неуст.), Ръжино (през XVII в. най-вероятно идентична с неуст. село Ръжено Сгуро) и Добреново (през XVII в. неуст. с. Добраново) през 1640–1660 г. са отделни села съответно с 16, 18 и 29 немюсюлмански домакинства, а мезрата Добри дол през 1606–1626/1627 г. е село с регистрирани войнушки бащини. В чисто мюсюлманските през 1570 г. села Мощанец (Благоевградско) и Саролар (Сарълар, дн. Големо село, Дупнишко), в които тогава има регистрирани юруци, също настъпват промени. В първото през 1650 г. има 14 немюсюлмански домакинства, а във второто – 24 през 1642/1643 и 38 през 1649–1650.[108]

Това са крайно оскъдни фрагменти, които не могат да очертаят напълно, но все пак подсказват посоката, в която трябва да се търси развитието на местната юрушка общност.

Сред цялостния комплекс от исторически промени през XVII в. природните са от определящо значение за неуседналото население. Своеобразният стопански модел

на номадизма е твърде чувствителен и неустойчив на измененията във вместващата природна среда.[109] Отражението на общите климатични неблагополучия върху демографските процеси през XVII и следващите векове е дискусионно.[110] Това в още по-голяма степен важи за балканските номади до началото на XIX в., тоест до фактическото им „откриване" от тогавашната етнография.[111] Резките температурни колебания, поройните дъждове и тежките зими, които зачестяват през „малкия ледников период" (постепенното застудяване от началото на XVII до края на XVIII началото на XIX в.) сигурно са ограничили обсега на чергарските миграции в зоната между високите планини в южната югозападната част на полуострова и беломорските и адриатическите крайбрежия.

Неслучайно през XIX–началото на XX в. там са основните райони на уседналите и подвижните юрушки групи и ареалът, в който първоначално се развива преселническата вълна на неуседналите арумъни и на каракачаните. Сезонните движения и преселванията на номадско население през този период се съсредоточават като цяло в средиземноморския и преходно-средиземноморския климатичен пояс, южно от установената от Арнолд Бойерман географска граница, минаваща по билото на Стара планина и достигаща до Северна Албания и Южна Далмация.[112] През „малкия ледников период" зимуването, движението и спомагателната земеделска дейност на полуномадите вероятно са били затруднени северно от нея.

Неблагоприятните климатични условия в продължение на няколко години по принцип могат да премахнат примитивното им земеделие в планинските и полупланинските райони или в крайморските низини. Няколко поредни многоснежни зими и студени пролети с проливни дъждове могат да бъдат критични за скитащите планинци, тъй като съвпадат с периода на възпроизводство на стадата. Изходът е преселение, усядане с възприемане на други стопански форми или (ако има възможност да се набави необходимият брой овце и коне) възобновяване на сезонните миграции между по-отдалечени един от друг райони. От друга страна, климатичните промени след края на XVI в.

понякога се посочват като една от основните причини за кризата на земеделското производство и разрастването на едрото овцевъдство в Средиземноморския регион.[113] Наред с общоисторическите един от природните фактори за такова развитие както в Анадола, така и на Балканите може да бъде разширяването на пустеещите и неусвоените от традиционното земеделие площи, особено в планинските и полупланинските райони.[114] По аналогия с Мала Азия можем да приемем възможността за реномадизация на някои групи с все още жива традиция и в определени места на Балканския полуостров.[115] Ако съдим по състоянието на регистрираните в Дупнишко и Горноджумайско уседнали и полууседнали юруци през 70-те години на XVI в., подобни промени сред една част от тях не бива да се изключват от причините за намаляването на местните мюсюлмани. С други думи и тук част от юрушкото население не изчезва физически, а продължава сезонните си движения към околните планини, но започва да зимува пò на юг, извън нашия район.

Разбира се, предложената хипотеза за ролята на климатичните промени за отдръпването на голяма част от тюркоезичното население от тукашните равнинни и полупланински места е само една от възможните посоки на обяснение както за сравнително малкия брой мюсюлмани в известните статистически данни от XIX в., така и за оскъдните споменавания за юруци в достъпните извори през целия период от края на XVII до края на XIX в. Влияние вероятно са оказали и редица други фактори, посочвани като универсални за общото намаляване на населението на Балканите през XVII–XVIII в. Климатичните и икономическите неблагополучия, гладът и епидемиите съпътстват развитието на всички доиндустриални общества. Синхронизацията на тяхното комплексно негативно въздействие с демографските процеси и с кризисните явления в политическата и социалната сфера остава дискусионна както на регионално, така и на общоимперско равнище.[116] Юруците обаче са подложени и на влиянието на специфични стресови фактори – военната повинност, епидемиите, отбелязвани от османските и други извори, обричащите на глад епизоотии, конкурен-

цията на другите номадски общности и на разрастващото се след края на XVII в. едро трансхумантно овцевъдство. Съчетанието им на места с циклични, дори краткотрайни природни бедствия, и с все по-зачестяващите разбойнически набези са били определящи за състоянието на юрушкото население в различните райони на полуострова.

Възможен фактор както за усядане, така и за окончателно отдръпване към други райони и дори за физическо изчезване на част от номадското население на места би могъл да бъде и постепенно прерастващият в анархия масов бандитизъм. Неговото отражение върху пътуващите с цялото или основното имущество и със семействата си номади и полуномади сигурно е било особено чувствително.[117] Така или иначе наличните сведения за целия период от първите десетилетия на XVII в. до Освобождението очертават доста различни измерения и характер на юрушкото присъствие в Дупнишко и Горноджумайско.

Както видяхме, през 70-те години на XVI в. нахията е едно от местата със значима концентрация на военизирани и по всяка вероятност немалобройни невоенизирани юруци. За разлика обаче от други райони с относително висока численост на членовете на военната организация през XVI в., в публикувания от М. Гьокбилгин дефтер на Евляд-и фатихан от 1691 г. броят на лицата от тази категория в Дупнишка каза е много малък. Подлежащите на мобилизация *(нефери)* тук са общо 17 от 6 селища: 3 от Дупница, 2 от Джума (Благоевград), 3 от Хамза беглю (най-вероятно дн. с. Бистрица, Дупнишко), 3 от Бараклъ (Бараково, дн. част от гр. Кочериново), 4 от Байърлу (Баир кьой, дн. с.Бучино, Благоевградско) и 2 от Осеново.

В съседните райони с трайно заселени юрушки колонисти през XVI в., в които се запазва значително неасимилирано юрушко население до края на XIX в.–началото на XX в., евляд-и фатиханите са много повече. За сравнение, записаните нефери от Дойранска каза са 630, от Авретхисарска (Кукушка) 608, от Струмишка 53 (от 3 села), от Радовишка 50, от Щипска 85 и от Сярска 482.[118]

Малкият брой на евляд-и фатиханите в казата безспорно е свързан с отсъствието на значителна регистрирана

юрушка общност и косвено – с недостатъчния потенциал на мюсюлманското население като цяло въпреки проникването на исляма в някои села в Горнoджумайско.[119] Отново в сравнение с областите с по-компактно юрушко население в Македония за нашия район разполагаме само с едно споменаване за натоварени с военни задължения юруци – на френския пътешественик Феликс Божур. За Горна Джумая през 1794–1795 г. той отбелязва: „градче, населено с турци-юруци, които са първи във военната служба“.[120]

Преобладаващата част от наличните статистически данни от 20-те години на XIX в. до Освобождението, а за Горнoджумайско до края на века, се отнасят за населението на двата града. Консулските донесения, писанията на европейските пътешественици, дипломати и военни се опират на различни източници и на собствени наблюдения и справки, но и често се повтарят едни други. В събраните от Никола Михов разнообразни статистически и етнографски сведения населението на Дупница се оценява както следва: в периода 1820–1837 г. – 6000 души (според 6 европейски източника); в периода 1838–1849 г. – между 3000–4000 и 6000 души (5 изт.); 1854–1869 г.– между 6000 и 7000–8000 души (6 изт.) и в периода 1873–1877–между 5500 и 8000 души (5 изт.).[121] Две сумарни оценки – от 1873 и 1876 г., определят населението на Горна Джумая на 4000 души.[122]

Това са условни цифри, даващи по-скоро обща представа за големината на двете селища без други сведения за верския или етническия състав на населението им освен споменаването на живеещите в тях българи и турци.[123] Според Никола Лазарков в навечерието на Освобождението Дупница е имала 6800–7000 жители, от които 2/3 турци (т.е. около 4500–4600 души), 1/3 българи (между 2200 и 2300 души), 1/20 евреи (340–350 души), 100 цигани и 15–20 семейства цинцари и гърци (част от последните най-вероятно също са били арумъни-патриаршисти).[124] През XVIII в. Горна Джумая си остава предимно турски град с малка българска махала – Вароша.[125] В самия край на XIX в. Васил Кънчов посочва общо 6440 жители, от които 4500 турци, 1250 българи, 60 гърци, 250 власи,180 евреи и 200 цигани.[126]

Османската официална статистика (данъчните регистри

и преброяванията, публикувани в годишници-салнамета) от своя страна дава представа за броя и състава на населението на двете кази през XIX в. След 1831 г. официална единица стават пълнолетните мъже без оглед на семейното им положение, което се запазва като принцип на преброяванията до 1881–1882 г. След това за основна единица е възприет индивидът независимо от възраст и пол, а от 1856 г. нататък започва отчитането и на етническите, а не само на религиозните различия.[127] В публикуваните от Кемал Карпат данни от две османски преброявания числеността на регистрираните мъже-данъкоплатци се движи както следва: през 1831 г.   11 642 „рая" в каза Дупниче[128]; през 1873 1874 г.   2755 мюсюлмани, 2596 немюсюлмани от общо 2680 ханета и 37 селища (каза Джума) и 1834 мюсюлмани, 11 192 немюсюлмани от общо 4237 ханета и 70 селища (каза Дупниче).[129] На основата на салнамето от 1873 1874 г., а също опирайки се на епархийските списъци на българската Екзархия, В. Теплов изчислява немюсюлманското население на Дупнишка каза на 33 576 души, мюсюлманското на 2751 души, а на Горноджумайска каза съответно на 14 632 и 3894 души.[130] Статистиката на руския Генерален щаб от май 1877 г. посочва в Дупнишка каза 1834 пълнолетни мъже-мюсюлмани и 11 237 немюсюлмани, което според нейните автори възлиза на 1834 „турци" и 22 710 „българи", жители на 68 селища. Според същия източник в Горноджумайска каза има 2896 мюсюлмани и 8038 немюсюлмани, което прави 2896 „турци" и 13 465 „българи" от 28 селища.[131] В Дупница според използваните от руските изследователи османски данни има 1453 мюсюлмани и 1408 немюсюлмани, а в Горна Джумая съответно 1036 и 891.[132]

При всичките тези данни, принципи и методи на тяхното събиране и интерпретация от значение за нашия основен сюжет е, че преобладаващата част от турското население на Дупнишка и Горноджумайска каза през XIX в. е съсредоточена в двата административни центъра. При това групата на тюркоезичните мюсюлмани-османлии както в градовете, така и по селата едва ли трябва да се свързва единствено с анадолските колонисти отпреди три века.

Един от основните миграционни потоци през XVII–XIX в. – от Западна Македония, Северен Епир, Тесалия и Албания – довежда и в тази част на България заселници „власи" (арумъни и каракачани), православни „арнаути" (българи и албанци) и „гърци" (включително арумъни-патриаршисти). За разлика от Горноджумайско Д. Яранов не е попаднал на устна традиция за тези „арнаути" в Дупнишко, но такава е запазена в някои села, например за произхода на български родове от Дяково и Крайници.[133] Сред местните мюсюлмани също е имало потомци на такива преселници. Албанец от Шкодра е например печално известният от кърджалийските времена дупнишки аянин Сюлейман Каргалията.[134] Спокойно можем да приемем, че съставът на турското градско население в Дупница периодично е бил попълван с цигани-мюсюлмани, а на Горна Джумая – с отделни българи-мюсюлмани от недалечните села и махали. Сред мюсюлманското население в Дупнишко определен дял през 60-те и 70-те г. на XIX в. имат и преселниците черкези, основали две отделни селища и пръснати като единични семейства или групи в няколко села на казата. Броят им се изчислява твърде приблизително на 130–140 къщи.[135]

Според статистическите сведения на руския Генерален щаб мюсюлмани има в 12 села на Дупнишка каза, навсякъде в малцинство спрямо християнското население, като общият им брой не надхвърля 400 души. В почти всички от дузината села има от няколко до няколко десетки къщи, най-много в селата Саръяр (дн. Цървен бряг – 20 къщи и 46 души мюсюлмани към 101 къщи и 398 души немюсюлмани) и Коджаарин (дн. Кочериново, съответно с 21 къщи и 65 души спрямо 117 къщи и 285 души).[136] Подобен е и историческият спомен на местното население – турците са били съвсем малко, често само по един-двама чифликчии, пъдари или няколко къщи в общо около 40 селища.[137] В навечерието на Освобождението мюсюлманската селска общност в казата едва ли е надхвърляла хиляда души, без да е налице нито едно чисто нейно селище с изключение на двете изолирани във Верила черкезки поселения – Шарбан и Семчин. В Горноджумайско дори и след затихването на бежанските вълни от двете страни на новата граница, т.е. след притока на

мохаджири, огромната част от мюсюлманското селско население се е състояла от българомохамедани.[138] Османското преброяване от 1881/1882–1893 г. сочи в казата общо 6124 мюсюлмани (3109 мъже и 3015 жени), 16 103 българи (8105 мъже и 7998 жени) и 116 гърци (109 мъже и 7 жени).[139]

Васил Кънчов предлага следната статистика на населението на казата в самия край на XIX век: 4575 турци (от които 4500 в самия град), 3900 българи-мюсюлмани, 21 282 българи-християни, 1130 власи (т.е. арумъни и каракачани), 351 цигани, 60 гърци и 180 евреи.[140] Според нея общата численост на турското селско население е само 75 души, съсредоточени в едно селище – Бучино (Баиркьой), редом с 442 българи-християни. В. Кънчов се колебае в тази цифра по очевидни причини – мюсюлманите тук, както и отбелязаните от В. Шарков в селата Кърджево и Текия (дн. Българчево, Благоевградско, и Крумово, община Кочериново) са „коняри" – уседнали или все още подвижни юруци, които ту изглежда, че напълно са измрели от чумата, ту се появяват отново.[141] По това време местното юрушко население в Горноджумайско вече почти напълно е изчезнало, претопено или обезличено като значима общност.

По всичко личи обаче, че до средата–края на XIX в. оцеляват малки групи от уседнали или полуномадски юруци. „Джемаат-и юрюкян" или „юруци" се споменават в 4 османски документа от 20-те и 40-те г. на XIX в. в селата Пороминово, Доспат (най-вероятно около планинската Доспей махала, днес слята със с. Говедарци, Самоковско) и Касиник (или Косеник, неуст.)[142] Това са два фермана на султаните Махмуд II и Абдул Меджид, съответно от 1821 и 1842 г., опис на имотите на Рилския манастир от 1841 г. и доклад (ляйъха) до министерството на финансите от 1841 г.[143] Ако съдим по данъчните им задължения, тези люде са уседнали и практикуват различни земеделски дейности, сред които се откроява запазилото се оризарство в с. Пороминово.[144] Възможно е подобни изолирани групи от уседнали юруци да е имало и на други места в двете кази, но те са били само блед спомен от колонизацията отпреди три века или пък са по-късни заселници.

Много оскъдни са и сведенията, от които може да се съди

за продължилите през целия този период сезонни миграции на зимуващите на юг тюркоезични пастири. Основната част от летуващите в Дупнишко, Благоевградско, Кюстендилско и Софийско групи през втората половина на XVII–XVIII в. са достигали планинските пасища на Рила, Пирин, Осогово и Витоша от съседния Щипско-Радовишки Юруклук или от Южна Македония по долината на Струма.[145]

Връзката с Беломорието по този важен за подвижното овцевъдство път се проследява и в османски документи от колекцията на Рилския манастир от началото на XVII до средата на XIX в. В няколко съдебни решения (хюдджети) на дупнишките и самоковските кадии за границите на манастирските и съседни имоти в планината и за свързани с тях конфликти и убийства се споменават (като свидетели, тъжители, пълномощници или закононарушители) овчари, кехаи и собственици на пасища. Те са както от съседни селища и райони, така и от Кукушко, Щипско, Дойранско, Солунско, Демирхисарско (Валовищко) и Трънско.[146] Сред тях има българи от Струмишко и Кукушко (хюдджет по убийството на овчаря Тодор от юли 1620 г.); българин-кехая заедно с трима овчари от Дойранско и един от Солунско (хюдджет по спор за границите на пасища от януари 1748 г.); българи-наемни овчари на кехая-мюсюлманин от Демирхисарско (хюдджет във връзка с убийството на последния евентуално от негов бивш овчар, а сега хайдутин-българин от Кукушко, юли 1859 г.) и др.[147] С акт на дупнишкия кадия от септември 1748 г. се забранява на българи-кехаи и овчари от Солунско да навлизат със стадата си в манастирските пасища.[148] Кехаи-мюсюлмани от Дойранско, Кукушко и Демирхисарско се споменават в съдебни решения от 1750, 1764 и 1859 г.[149] Най-вероятно някои от споменатите в тези хюдджети мюсюлмани – владелци на пасища и стада, овчари или кехаи, са юруци. Сред свидетелите по едно съдебно решение на самоковския кадия за границите на манастирския вакъф от януари 1748 г. срещаме името Юрук Али бен Ибрахим от град Дойран.[150]

Очевидно е, че през целия разглеждан период поне в планинските пасища по границите на манастирските имоти юруците далеч не са единствените представители на едрото

подвижно овцевъдство. Оскъдните факти, с които разполагаме, не дават достатъчно ясна представа за начините на владеене и използване на летовищата из необятните планински пространства на района като цяло. Въпреки липсата на повече информация самото присъствие на специализираното трансхумантно овцевъдство в течение на около два века поне в Северозападна Рила подсказва изолираното положение на номадските групи, затворени в собствения си икономически и социален модел. Разбира се, Рила е една от планините с достатъчно пасища за стадата и на единия, и на другия вид овчари. През целия този период тюркоезичните номади вероятно запазват част от своя традиционен периметър във високопланинската зона, но вече встрани от определящите тенденции на социалните, икономическите и етнорелигиозните взаимоотношения.

Постепенното затихване на сезонните им миграции в района косвено личи и от появяването на нови преселници-номади, които заемат част от напуснатите юрушки яйлаци след втората половина–края на XVIII в. Най-напред в планините на Дупнишко и Горноджумайско се установяват летните станове на скитащите арумъни („власи“, „куцовласи“, „грамощани“), последвани към средата–края на XIX в. от каракачаните.[151] От Освобождението до усядането им през 30-те–50-те години на нашия век те остават единствените тукашни носители на балканската номадска традиция.

Окончателното прекратяване на сезонните движения на последните неуседнали юруци в Дупнишко обаче настъпва едва след прокарването на държавната граница между Княжество България и останалите в Османската империя източномакедонски краища. Съхранилият се в паметта на местното българско население спомен за тях датира от годините непосредствено преди и след Освобождението. Въпреки късното записване – през 50-те–80-те години на XX в., и оттук – бедността им на детайли, тези споменавания заслужават доверие. Те принадлежат към относително късен пласт на местната устна традиция и в основата си нямат легендарен характер, т.е. преразказват в обобщен вид непосредствени контакти и отношения във връзка с не толкова далечното минало на селището или района.[152]

Според Асен Меджидиев юруците в Дупнишко по принцип не са имали постоянно местожителство и са се движели между Рила и равнината. Те са били „мохамедани-катунари“, подвижни овцевъди. Местното население ги е наричало „турци-юруци-коняри“ заради това, че „пасли коне“. Все още през първите години след Освобождението те продължавали да идват на българска територия. Една такава група, свързвана с разположеното в долината на Струма с. Бучино (Баир кьой), посещавала планината Еленка в землището на селата Фролош и Бобошево и постепенно уседнала. Така се образували две отделни махали – Юручица южно от Бобошево и Юручка махала край Фролош.[153] След 1878 г. селището около Бобошево изчезва, а юруците във Фролош се претопяват сред българското население.[154] Силно избледнелият днешен спомен все пак ясно разграничава тези юруци от власите, разселили се из Дупнишкия край, включително в Бобошево и Фролош. Прави впечатление и фактът, че за разлика от други селища част от тюркската топонимия тук все още се свързва конкретно с юруците.[155]

Като цяло тюркските названия на местности и селища в този край също са първостепенно свидетелство за продължителното присъствие на юрушкото уседнало и неуседнало население. Тяхната плътност е най-голяма в зоната на високопланинските пасища и в землищата на селата, в които е имало юрушки колонисти или техни потомци. Този топонимичен пласт в района не е изследван специално, но е сравнително пълно регистриран както картографски, така и в цитираните записки на Яне Билярски.

Само като необходима илюстрация в таблица III е изнесена малка част от равнинната и полупланинската тюркска топонимия на Дупнишкия край, свързана с колонизационните процеси през XVI в. или с по-късното битуване на етнонима „юруци“:

ТАБЛИЦА III

Съвременно селище	**Топоними, произлезли от имена на юрушки групи (селища) или от етнонима „юруци“**
Бараково	Баракльъ; Юруковица
Бобошево	Караманли дере; Юручица; Юручище; Юручка община
Джерман	Юрков дол
Дяково	Юручка могила; Юручки друм
Кочериново	Юручкото
Крумово	Текия; Юручка могила; Юручка чука; Юручки кладенец; Юручки ниви
Овчарци	Юручки гробища
Фролош	Караманска махала; Юручка махала (Юруците); Юручки рид
Яхиново	Юручки гробища

Ако изключим много по-плътния високопланински тюркски пласт, прави впечатление, че най-много топоними, свързани с етнонима „юруци“, са запазени в Бобошево, Крумово и Фролош, т.е. в селища, които според устната традиция са имали контакти с юрушки групи непосредствено преди и след Освобождението. Таблицата съдържа сравнително късно регистрирани местни имена, част от които вече не намират обяснение сред днешното население.[156] Високата честотност на етнонима „юруци“ и неговите производни в равнинните и полупланинските места на Дупнишко се потвърждава на фона на други добре изследвани в това отношение и миграционно свързани с този край райони. За сравнение, в областта между долните течения на Струма и Места – Валовищко, Сярско, Драмско и Зиляховско, Йордан Иванов констатира приблизително сходна картина. Тук обаче по-често се срещат названието „коняри“ и неговите производни, отколкото „юруци“.

Същевременно в посоченото изследване са отбелязани немалко местни имена, свързани със заселването и сезонните миграции на арумъните и каракачаните.[157]

Въпреки неизбежните бели петна на местно равнище в част от днешна Югозападна България се разкрива едно конкретно, не много трайно развитие на тюркската колонизация. В дългосрочен исторически план този процес почти не променя предимно българския характер на района въпреки първоначалното съсредоточаване на сравнително немалобройно мюсюлманско население. Част от причините за това се коренят в значимото място на номадския и полуномадския юрушки елемент сред тези заселници. Пред нас отново е важният проблем за отделните компоненти на колонизационните процеси – не само в количествен, но и в етнически и културен аспект.

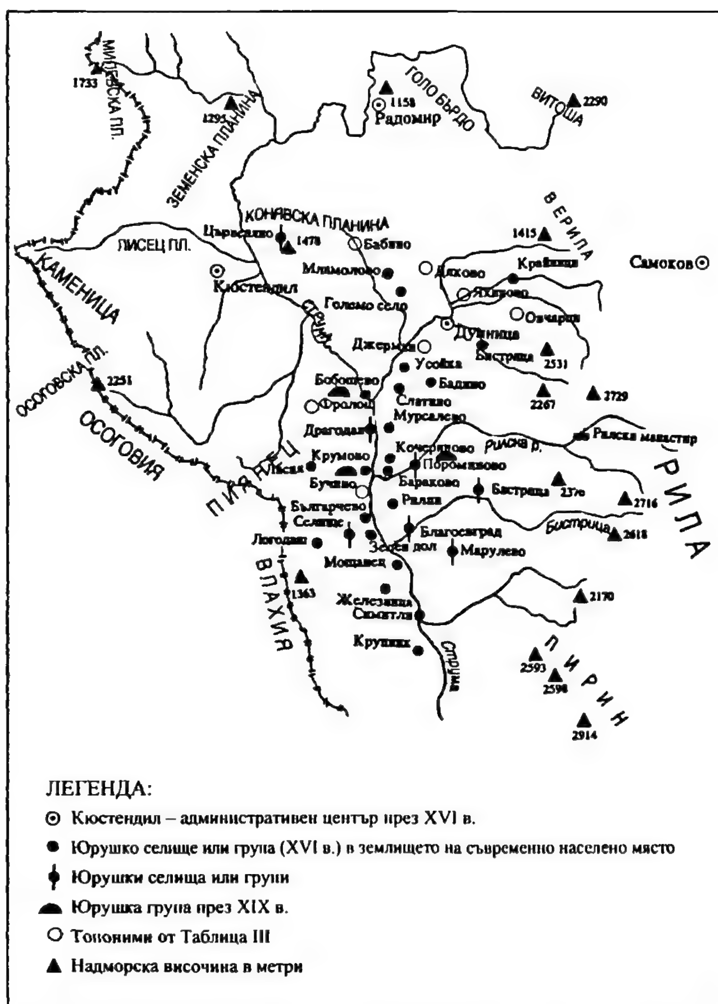

МИЛЕВСКА ПЛ.
1733
1295
ЗЕМЕНСКА ПЛАНИНА
1158
Радомир
ГОЛО БЪРДО
ВИТОША
2290
ВЕРИЛА
КОНЯВСКА ПЛАНИНА
1478
Бабино
1415
Самоков
ЛИСЕЦ ПЛ.
КАМЕНИЦА
Кюстендил
Голямо село
Яхиново
Дупница
Джерман
Бистрица
2531
Усойка
Бадино
2267
2729
ОСОГОВСКА ПЛ.
2251
Бобошево
Фролош
Слатино
Мурсалево
ОСОГОВИЯ
Драгодан
Кочериново
Рилска р.
Рилски манастир
Крумово
Пороминово
ПИЯНЕЦ
Бучино
Бараково
Бистрица
2370
Рила
2716
РИЛА
Българчево
Благоевград
Бистрица
2618
Логодаж
Марулево
Мощанец
ВЛАХИЯ
1363
Железница
2170
Крупник
Струма
ПИРИН
2593
2598
2914
ЛЕГЕНДА:
Кюстендил – административен център през XVI в.
Юрушко селище или група (XVI в.) в землището на съвременно населено място
Юрушки селища или групи
Юрушка група през XIX в.
Топоними от Таблица III
Надморска височина в метри

Увод

[1] **Hardesty, D. L.** Ecological Anthropology. John Wiley & Sons, New York, 1977, p. 159.

[2] **Бродел, Ф.** История и обществени науки. Дългосрочният период. – В: Историци за историята. Съст. М. Тодорова, С., 1988, 172–193.

Глава I. Юруците – етническа група или социална категория

[1] **Gökbilgin, M. T.** Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-i Fâtihân. İstanbul, 1957; **Gökbilgin, M. T.** Rumeli'nin İskânında ve Türkleşmesinde Yürükler. – Türk Tarih Korumu Yayınlarindan, IX Seri, 3 (III Türk Tarih Kongresi), Ankara, 1948, p. 648–660; **İnalcık, H.** The Yürüks: Their Orirgin, Expansion and Economic Role. – In: Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essais on Economy and Society. Indiana University Turkish Studies, Vol. 9, Bloomington, 1993, p. 97–136; **Димитров, Стр.** За юрюшката организация и ролята ѝ в етноасимилаторските процеси. – Векове, 1982, кн. 1–2, с. 33–43; **Соколоски, М.** За јуруците и јуручката организација во Македонија од XV до XVIII век. Историја, год. IX, 1973, бр. 1. с. 85–99.

[2] **Грозданова, Е.** Кръгла маса за етногенезиса на юруците и тяхното заселване на Балканите. – ИПр., 1984, кн. 2, с. 147–151; **Грозданова, Е., Ст. Андреев.** Джелепкешаните в българските и съседните им земи през XVI–XVIII в. С., 1998, с. 111–112.

[3] **Димитров, Стр.** Цит. съч., с. 36, 42; **Желязкова, А.** Разпространение на исляма в западнобалканските земи под ислямска власт, XV–XVIII век. С., 1990, с. 71–72.

[4] **Hammer, J. von.** Geschichte des Osmanischen Reichs. Zweite Ausgabe, Pesty, 1834, Bd. I, p. 134, 206; **Uzunçarşılı, I.** OsmanlıTarihi. T. I, Ankara, 1961, p. 570–578; **Inalcık, H.** The Ottoman Empire. The Classical Age (1300–1600). London, 1975, p. 11, 194; **Sugar, P.** Southeastern Europe under Ottoman Rule (1354–1804). University of Washington Press, 1977, p. 40–50, 86, 100; **Мантран, Р.** (ред.) История на Османската империя. С., „Рива“, 1999, с. 226, 723.

[5] **Еремеев, Д.** Етногенеза турок. Происхождение и основные этапы этнической истории. М.,1971,с.15, 79–93, 104–122.

[6] **İnbaşı, M.** Rumeli Yörükleri (1544–1675). Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2000, p. 9; **Новичев, А.** Турецкие кочевники и полукочевники в современной Турции. – СЭ, 1960, кн. 3, с. 108–129; **Еремеев, Д.** Изучение этнографии в современной Турции. – СЭ, 1960, кн. 2, с. 155, 157; **Еремеев, Д.** Происхождение юрюков и тюркмен Турции и основные этапы их истории. – Труды Института этнографии имени Н. Н. Миклухо-Маклая, новая серия, Т. 83, М., 1963, с. 24–47.

[7] **Димитров, Стр.** Ролята на юрушката организация. – В: История на Добруджа, Т. 3, С., БАН, 1988, с. 33, 34; **Соколоски, М.** Цит. съч., с. 86–87.

[8] Вж. например **Eröz, M.** Yörükler. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1991; **Евгеньев, Д.** Вопроссы этногенеза турок в турецкой исторической литературе. – В: Труды Института этнографии имени Н. Н. Миклухо-Маклая, новая серия, Т. 83, М., 1963, с. 71 86.

[9] Изчерпателни библиографии: **Еремеев, Д.** Юрюки. Турецкие кочевники и полукочевники. М., 1969; **Bates, D.** Nomads and Farmers. A Study of Yörük in Southeastern Turkey. – Anthropologial Papers, Museum of Anthropology, University of Michigan, 52, 1973; **Andrews, P.** (ed.). **Ethnic Groups in the Republic of Turkey.** Wiesbaden, Dr. Ludvig Reichert Verlag, 1989, p. 76; **Roux, J – P.** Les traditions des nomades de la Turquie meridionale. Paris, 1970. Вж. също сборниците **Етногенеза на Јуруците и Yörükler**.

[10] **Еремеев, Д.** Цит. съч., с. 18; **Inalcık, H.** Op. cit., p. 107, 111–113; **Додовска, J.** Етнички карактеристики на валандовските Јуруци. – Етнолошки преглед, 1982, кн. 17, с. 82. **Palikruševa, G.** Jedan Đurđevdanski običaj kod Juruka u okolini Radoviša. – Рад 11-ог конгреса Савеза Фолклориста Југославије. Сарајево, 1963, с. 363.

[11] **Иречек, К.** Пътувания по България. С., 1974, с. 463–464.

[12] **Кънчов, В.** Сегашното и недавното минало на град Велес. – Избр. съч.,Т. II, с. 195.

[13] **Иванов, Й.** Българите в Македония (фототипно издание, 1917 г.), С., 1986, с. 53.

[14] **Traeger, P.** Die Jürüken und Konjaren in Makedonien. – Zeitschrift für Ethnologie, 1905, 1, p. 205.

[15] **Јашар–Настева, О.** Прилог кон проучаването на Јуруците от Радовишко. – **Етногенеза на Јуруците**, с. 134, 136.

[16] **Паликрушева, Г.** Етнографските особености на македонските Јуруци. – **Етногенеза на Јуруците**, с. 70–72; Вж. също **Трифуноски, J.** Струмички крај. Народни живот и обичаји. Скопје, 1979, с. 14, 45, 59, 71.

[17] **Güngör, K.** Cenubî Anadolu Yürüklerinin Etno-antropolojik Tetkiki. Ankara, 1941, p. 38.

[18] **Кънчов, В.** Великденска разходка из Поленинско. – В: СбНУ, IX, 1893, с. 683; **Хаџи Васиљевић , Ј.** Муслимани наше крви у Јужној Србији. Београд, 1924, с. 18, 34, 75; **Филиповић, М.** Етничке прилике у Јужној Србији. – В: Споменица двадесетпетгодишњице ослобођења Јужној Србији (1912–1937). Скопље, 1937, с. 491–493.

[19] За възприетата тук типология и терминология на номадството – Вж. глава IV.

[20] **Andrews, A.** Introduction. – **Ethnic Groups in the Republic of Turkey.** p. 17; Вж. също **Barth, Fr.** Introduction. – In: Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference. Little, Brown & Co, Boston, 1969, p. 9–38.

[21] Вж. **Bates, D.** Nomads and Farmers... p. 5–7, 20–31; 191–222; **Magnarella, P.** Son zamanlarında Susurluk İlçesi'nde Yörük Yaşamanın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yönleri. – In: **Yörükler**, p. 177–189; Числеността както на уседналите, така и на все още номадстващите юруци в Турция не е отразена в официални статистики. Според някои сумарни оценки през 60-те–70-те години на XX в. тя е възлизала на около 300–500 000 души. – **Еремеев, Д.** Юрюки, СИЭ, с. 830; **Еремеев, Д.** Юрюки. Турецкие кочевники и полукочевники, с. 3, 22; От тях към края на 50-те години около 50 000 продължават да водят номадски живот. – **Ethnic Groups in the Republic of Turkey**, p. 59; През 1981 г., след постоянните масови изселвания в Турция (от 1913 г. до наши дни) юруците във Вардарска Македония са били общо 3379 души. – **Недков, В.** Јуручките населби и население во Источна Македонија. – **Етногенеза на Јуруците**, с. 75–87.

[22] **Andrews, A.** Introduction. – **Ethnic Groups in the Republic of Turkey**, p. 17–41; Различни енциклопедични определения на тяхното различие от останалите анадолски и балкански тюрки: **Еремеев, Д.** Турки. – Народы мира. Историко – этнографический справочник., ред . **Ю. Бромлей**, М., 1988, с. 457–458; **Еремеев, Д.** Юрюки. – Советская Историческая Энциклопедия, ред. **Е. Жуков**, Т. XVI, М., 1976, с. 830; **Bates, D.** Yörük. – In: Weeks, R. (ed.). Muslim Peoples. A World Ethnographic Survey. Aldwich Press, London, 1984, p. 876–879; **Ethnic Groups in the Republic of Turkey**, p. 17, 20–25, 28–29, 58–65; **Rusić, B.** Juruci. – Enciklopedija Jugoslavije, T. V., p. 163.

[23] **Andrews, A.** Introduction. – **Ethnic Groups in the Republic of Turkey**, p. 25.

[24] **Ibid.**, p. 18–19.

[25] **Теллалова, С.** Етноними с деетнонимно значение в българските говори (Мизия, Тракия и Македония). – В: Лингвистични студиии за Македония. МНИ, Македонска библиотека № 36, С., 1996, с. 564.

[26] Вж. Глава IV.

[27] **İnalcık, H.** Op. cit., The Yürüks... p. 103; **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., Rumeli'de Yürükler... p. 12; **Димитров, Стр.** За юрюшката организация... с. 34–35.

[28] **Јашар–Настева, О.** Цит. съч., **Етногенеза**... с. 134–137; **Паликрушева, Г.** Цит. съч., **Етногенеза**... с. 70–72.

[29] Вж. **Ethnic Groups in the republic of Turkey**... p. 22, 58, 60; Добър компендиум на анадолската туркменска и юрушка устна традиция е сборникът на **Yalman (Yalkın) Riza A.** Cenupta Türkmen Oymakları. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1977, Cilt. I II ; Вж. също **Bates, D.**, Op. cit., p. 21–38 и **Riza, A.** Cenupta Bozdoğanlılar. Ülkü, 1934, III., 17, p. 356–358.

[30] Вж. например **Найден Геров**. Речник на Българския език (Фототипно издание, 1904 г.). С., 1978, Т. 5, с. 604: „**Юрук, юруци**, с. м. (съществително от мъжки род), Т. (турско). 1) Турско номадско племя в Родопите; коняри. 2)Каракачянин, влах"; **Марушиакова, Е., В. Попов.** Циганите в България. Изд. „Клуб 90", С., 1993, с. 209–218.

[31] За различните теоретични подходи и критерии вж. **Кръстева, А.** Етничност. В: Общности и идентичности в България. Съст. и ред. **А. Кръстева**, С., 1998, с. 9–47.

[32] **Benth, Th.** The Yourouks of Asia Minor. – Journal of the Anthropological Institute, 1890–1891, Vol. 21, N 3.; **Еремеев, Д.** Юрюки... с. 88 и сл. **Roux, J – P.** Op. cit., p. 137–354; **Artun, O.** Çukurova Yörüklerinin Gelenek ve Görenekleri. – In: **Yörükler**, p. 25–61; **Seyirici, M.** Batı Akdeniz'de Yörükler. – Ibid. , p. 191–208; **Јашар–Настева, О.** Цит. съч.; **Додовска, Ј.** Цит. съч.; **Паликрушева, Г.** Етнографските особености на македонските Јуруци. – **Етногенеза на Јуруците**, с. 69–71; **Nahya, Z.** Op. cit.; **Güngör, K.**, Op. cit., p. 67 ff.; **Traeger, P.** Op. cit., p. 196–206; **Eckert, G.** Die Jürüken in Zentral – Makedonien. – Buletinul Institutului Român din Sofia. Bucureşti, 1942, p. 561–566.

[33] **Nahya, Z.** Makedonya Türk Yürüklerinin Evlenme Gelenekleri Üzerine. – **Етногенеза**, с. 113–123; **Паликрушева, Г.** Етнографските особности на македонските Јуруци. – **Пак там**, с. 71; **Додовска, Ј.** Цит. съч., с. 85–86.

[34] **Bates, D.** Op. cit., Nomads and Farmers, p. 26–27, 35 ff, 39, 57, 59–86; **Ethnic Groups in the Republic of Turkey**, p. 59–60, 64;

Güngör, K. Op. cit., p. 39; **Eberhard, W.** Nomads and Farmers in Southeastern Turkey. Problems of Settlement. – Oriens, Vol. VI (1), 1953, p. 39, 41, 54.

[35] **Еремеев, Д.** Юрюки... с. 88 и сл.; **Garnet, L. M. J**. The Women of Turkey and Their Folk- Lore. Vol. II, L., 1890–1891, p. 207–213; **Yalman (Yalkın) Riza A.** Cenupta Türkmen Oymakları. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1977, Cilt. I–II; **Roux, J. – P.** Op. cit., p. 153–176; **Güngör, K.** Op. cit., p. 55ff., 74 ff.; **Gokçen, İ.** XIX. Yüzyılda Makedonya Yürük Folklörü. – Türk Folklör Araştırmaları, N 17–52, 1950–1953; Вж. също сборниците **Yörükler** и **Етногенеза на Јуруците**.

[36] За юрушките говори и характерна терминология – **Еремеев, Д.** Цит. съч., с. 29 и сл., 61 и сл., 68–70, 88 и сл.; **Ethnic Groups in the Republic of Turkey**, p. 59; **Demir, N.** Yörük Ağzının Bazı Örnekler. – **Yörükler,** p. 129–131; **Gökçen, İ.** Op. cit., Makedonya Yürük Folklörü; **Хазай, Г.** Принос към въпроса за класификацията на балканските турски говори. В: Езиковедски и етнографски изследвания в чест на акад. Ст. Мomански, С., 1960, с. 505–510; **Маневић, Т.** Прилог проучавању говора Јурука у Македонију. – Јужнословенски филолог. Привремени спис за словенску филологију, 1953–1954, T. XX, кн. 1, с. 333–340; **Јашар – Настева, О.** Цит. съч., с. 135–145.

[37] **Güngör, K.** Op. cit., p. 9–30; **Паликрушева, Г.** Цит. съч., с. 71; **Traeger, P.** Op. cit.; **Еремеев, Д.** Происхождение юрюков и тюркмен... с. 40–41; **Рогинский, Я., М. Левин.** Основы антропологии. М., 1955, с. 394.

[38] Вж. **Гордлевский, В.** Юрюки. Из быта кочевников. – Избр. соч., T. III, M., 1962, с. 108–113; **Еремеев, Д.** Изменение типов жилищ и поселений юрюков при оседании. – Краткие сообщения Института етнографии АН СССР, T. 38, 1963, с. 94–99; **Planhol, X. de.** De la plaine pamphilienne et lacs pisidiens. Nomadisme et vie paisanne. Paris, 1958, 237, 254 ff; **Eröz, M.** Op. cit., p. 67–236; **Roux, J. – P.** Op. cit., p. 37–82.

[39] **Vambery, H.** Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen. Leipzig, 1885, p. 605; **Eröz, M.** Op. cit.; **Roux, J. – P.** Op. cit., p. 83–135; **Гордлевский, В.** К личной ономастике у османцев. – Избр. соч., T. IV, M., 1968, с. 131, 132; **Грозданова, Е.** Цит. съч., Кръгла маса… с. 148.

[40] **Еремеев, Д.** Происхождение юрюков и тюркмен... с. 4–23; **Kalafat, Y.** Op.cit. p. 158–159; **Palikruševa, G.** Op. cit., p. 363–369; **Крстева, А.** Носијата на Јуруците во Македонија. – **Етногенеза...** с. 105–111; **Јашар – Настева, О.** Цит. съч., с. 132–141; **Додовска, J.** Цит. съч., с. 82–86.

[41] За последната фаза (от 30-те–50-те години на XX в. насам) на исторически цикличните и периодични процеси на номадстване/усядане на тюркоезичните анадолските чергари, и в частност на юруците – Вж. **Еремеев, Д.** Оседание юрюков в Турции. – СЭ, 1962, кн. 6, с. 71–84; **Еремеев, Д.** Изменение... с. 94–99; **Planhol, X. de.** Op. cit. p. 132–137, 207–222, 234 ff; **Magnarella, P.** Op. cit., p. 177–184; **Roux, J. – P.** La sedentarisation des nomades Yürük du viayet d'Antalya (Turquie Meridionale). – L'Ethnographie (Nouvelle serie), 1961, N 55, p. 64–78; **Roux, J. – P.** Quelques notes sur les nomades pasteurs de la province d'Antalya. – Ibid, 1963, N 57, p. 55–70; **Bates D.** Op. cit., p. 191 201; **Eberhard, W.** Nomads and Farmers in Southeastern Turkey. Problems of Settlement. – Oriens, Vol. VI (1), 1953, p. 32–48.

[42] **Стюард, Дж.** Насоки на екологичните изследвания. – В: Културна екология. Съст. и ред. Т. Бонева, С., 1997, с. 21.

[43] **Barth, Fr.** Op. cit., Introduction, p. 9–38.

[44] За процесите на завладяване, постепенно „тюркизиране", „номадизиране" и ислямизация на византийска Анатолия в периода XI–XV в. – **Vryonis, Sp.** The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Centuries. University of California Press, 1971; За условно „огузката" теза и преглед на други – Вж. **Inalcık, H.** Op. cit., The Yürüks...p. 97–103; За предполагаемите „автохтонни" малоазийски, а също старинни тюркски компоненти на юруците. – **Еремеев, Д.** Этногенез турок. Происхождение и основные этапы этнической истории. М., 1971; 15, 44, 52, 92–97, 225; **Еремеев, Д.** Проникновение тюркских племен в Малую Азию. – В: VII Международный конгресс антропологических и этнографических наук. М., 1964, с. 120–134; **Еремеев, Д.** Происхождение... с. 38–39; **Еремеев, Д.** Юрюки... с. 3; **Bates, D.** Yörük... p. 876–879; За асимилационните процеси в рамките на юрушката организация на Балканите, обхванали местно, доведено ислямизирано население и някои татарски групи. – **Gökbilgin, M. T.** Rumeli'de Yürükler... p. 16–18, 52, 86–90, 93; **Соколоски, М.** Цит. съч., с. 85–99; **Димитров, Стр.** Цит. съч., с. 33–43.

[45] **Gokbilgin, M. T.** Op. cit., p. X–Xii, 1–18.

[46] **Еремеев, Д.** Происхождение... с. 38–39; **Inalcık, H.** Op. cit., p. 97–103.

[47] **Еремеев, Д.** Цит. съч., с. 30–31.

[48] **Inalcık, H.** Op. cit., p. 103; **Tsakiroglous, M.** Die Jürüken. –In: Das Ausland, 1891, N 18, p. 341–344, 366–372; **Lejean, G.** Ethnographie de la Turquie d'Europe (Ethnograpie der

Europäishen Türkei). Gotha, 1861, p. 34–35; **Hoppe, E.** Die Jürüken. – In: Archiv für Ethnographie, Leiden, 1934, Bd. 32, Hft. III–IV, p. 185–187; **Hasluck. F.** Christianity and Islam under the Sultans. Oxford, 1929, Vol. I., p. 12 ff; **Иречек, К.** Пътувания по България, с. 463–465; **Дечов, В.** Миналото на Чепеларе. Принос за историята на Родопа. Кн. 1, Пловдив, 1978, с. 35–38, 43–44, 68–71. За различни непроверени на място (или в представителни извори и изследвания) твърдения. – Вж. **Gökbilgin, M. T.**, Op. cit., p. 1–5; **Inalcık, H.** Op. cit., p. 102–103; **Еремеев, Д.** Юрюки... с. 4–10; **Еремеев, Д.** Происхождение юрюков и тюркмен... с. 24–31.

49 **Güngör, K.** Op. cit., p. 33–35; **Wenzel, E.** Forschungen in Inneranatolien. T.II, Die Steppe als Lebensraum. Kiel, 1937, p. 64–65, 71, 75, 85–86, 98, 100.

50 **Ethnic Groups in the Republic of Turkey**... p. 57–69, 110–125; **Еремеев, Д.** Происхождение... с. 40–70; **Hüterroth, W. – D.** Bergnomaden und Yaylabauern im mittleren kurdishhen Taurus. Marburger geographische Shriften, T. 11, Marburg, 1959; **Johnson, D.** The Nature of Nomadism. A Comparative Study of Pastoral Migrations in Southwestern Asia and Northern Africa. Chikago, 1969, p. 33–38; **Джалил, Дж.** Курды Османской Империи в первой половине XIX века. М., 1973.

51 **Еремеев, Д.** Цит. съч., с. 24–28; **Planhol, X. de.** Op. cit. , De la plaine pamphilienne... p. 24–59, 196–199.

52 **Bates, D.**, Op. cit., p. 6–7; **Planhol, X. de.** Op. cit., p. 127 ff., 186–283; **Johnson, D.** Op. cit., p. 20–32; Вж. също тук, гл. IV.

53 **Roux, J. – P.** La Turquie. Geographie. Economie. Histoire. Civilisation et culture. Paris, 1953, p. 17–18; **Wenzel, E.** Op. cit. p. 7–36, 66 ff.; **Hüterroth, W. – D.** Op. cit., p. 9–15, 17–30, 37 ff.; **Johnson, D.** Op. cit., p. 20–31, 32–38; **Planhol, X. de.** Op. cit., De la plaine pamphilienne... p. 24–54, 186–328, 367–372; **Planhol, X. de.** Vie pastorale caucasienne et vie pastorale anatolienne. – Revue de geographie alpine, 1956, Vol. XLIV, fasc. 2, p. 371–379; **Еремеев, Д.** Юрюки... с. 24–41, 50–66.

54 **Bates, D.**, Op. cit., p. 3, 7–21, 143–222; **Bates, D.** Differential Access to Pasture in a Nomadic Society: The Yörük of Southeastern Turkey. – In: W. Irons and N. Dyson – Hudson (ed.). Perspectives on Nomadism. Leiden – Brill, 1972, p. 48–59.

55 **Р. Мантран** (ред.). История на Османската империя. С., „Рива“, 1999, с. 38 и сл.; **Vryonis, Sp.** Op. cit., p. 134–142.

56 Вж. Глава III.

57 **Inalcık, H.** Op. cit., p. 113–123; **Inalcık, H.** The Ottoman Empire. The Classical Age, p. 142–147; **Orhonlu, C.** Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı. İstanbul, Eren, 1987, p. 18;

Тверитинова, А. Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв. Документы и материалы. М., 1963, с. 51, 106.

58 Т.е. от племенните опълчения до кюрдската нередовна конница от края на XIX в. – **Мантран, Р.** (ред.). История на Османската империя... с. 576–577; **Van Bruinessen, M.** Op. cit., p. 185–186; За военните, данъчните и др. задължения на анадолските номади през XV–XVI в. – **Lindner, R. – P.** Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia. Indiana UP., Bloomington, 1983, p. 51–103; **Гордлевский, В.** Эксплуатация недр земли в Турции. – Избр. соч., Т. III, М., 1962, с. 235 261.

59 **İnalcık, H.** Op. cit., The Ottoman Empire. The Classical Age, p. 130, 146.

60 **Planhol, X. de.** L'evolution du nomadisme en Anatolie et en Iran. Etude comparee. – In: **Földes, L.** (Ed.). Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Ethnographische Studien. Akademiai Kiado, Budapest, 1969, p. 69 93; **Planhol, X. de.** Geographie, politique et nomadisme en Anatolie. – Revue internationale des sciences sociales. Vol. XI, 1959, N 4., p. 547–553; **Lapidus, I.** A History of Islamic Societies. Cambridge UP, 1988, p. 276–302, 571 ff.

61 **Еремеев, Д.** Происхождение юрюков и тюркмен... с. 24–70; **Новичев, А.** Турецкие кочевники в XV–XVII в. – В: XXVI Международный конгресс востоковедов, Т. II, М., 1960, с. 1 11; **Джалил, Дж.** Цит. съч., с. 14–168; **Planhol, X. de.** Op. cit., L'evolution... p.79–80; **Inalcık, H.** Op. cit., p. 98–136; **Lindner, R. – P.** Op. cit., p. 51–145; **Demirtaş, F.** Op. cit.; **Gökçen, I.** 16. ve 17. Asır Sicillerine göre: Saruhan'da Yürük ve Türkmenler. İstanbul, 1946; **Türkay, C.** Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar (Başvekâlet Arşivi Belgelerine göre). İstanbul, 1979; **Orhonlu, C.** Op. cit., Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı; **Halaçoğlu, Y.** XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi. Ankara, 1988.

62 **Demirtaş, F.** Bozulus Hakkında. – AÜDT – CFD, 1949, VII, 1, p. 29–60; **Planhol, X. de.** Op. cit., L'evolution du nomadisme... p. 83–85; **Planhol, X. de.** Op. cit., Geographie... p. 549; **Еремеев, Д.** Произхождение юрюков и тюркмен... с. 58–61.

63 **Lindner, R. – P.** Op. cit., p. 4–38, 80–82, 106–112.

64 **Lindner, R. – P.** Op. cit., p. 106–112;**Мантран, Р.** (ред.). История на Османската империя... с. 81–82, 109–110, 125–154, 161–164; **Гасратян, М., С. Орешкова, Ю. Петросян.** Очерки истории Турции. Москва, 1983, с. 30–31, 53–61; **İnalcık, H.** The Ottoman Empire. The Classical Age... p. 32, 186–195; **Demirtaş, F.** Bozuzlus hakkında, p. 37–38.

65 **Gökçen, İ.** Op. cit., doc. 4 (1551), 31 (1576), 52 (1602), 68

(1609); Множество подобни случаи, отнасящи се за периода 1558–1785 г., са публикувани в корпуса на Ахмед Рефик. – **Refik, A.** Anadolu'da Türk Aşiretleri (966–1200). İstanbul, 1930.

66 **Новичев, А.** Турецкие кочевники... с. 9 и сл.; **Refik, A.** Op. cit., p. 77 ff.

67 **Gökçen, İ.** Op. cit., p. 85–93.

68 **Lindner, R. – P.**, Op. cit., p. 51–74.

69 **Demirtaş, F.** Bozulus hakkında... p. 38; **Orhonlu, C.** Op. cit., p.19.

70 **Barkan, Ö. L.** Sürgünler. – İÜİFM, 11 (1–4), 1949–1950, p. 540, 546–561.

71 **Refik, A.** Op. cit., p. 111 ff.; **Orhonlu, C.** Op. it., p. 103–119; **Halaçoğlu, Y.** Op. cit., p. 4–27.

72 **Refik, A.** Op. cit., Doc. N. 52, 58, 92, 93, 102, 133, 166, 171, 172, 179, 187, 188, 191, 194, 201, 220, 222, 226, 232, 236.

73 **Planhol, X. de.** L'evolution du nomadisme... p. 84; Вж. също документите, публикувани от Ибрахим Гьокчен. – **Gökçen, İ.** Op. cit., 16. ve 17. Asır Sicillerine Göre Saruhan'da Yürük ve Türkmenler.

74 **Orhonlu, C.** Op. cit., p. 30–98; 106–119; **Halaçoğlu, Y.** Op. cit., p. 7–141; **Еремеев, Д.** Происхождение юрюков и тюркмен... с. 62–70; **Еремеев, Д.** Юрюки... с. 12; **Karpat, K.** Ottoman Population (1830–1914). University of Wiskonsin Press, 1985, p. 11.

75 Вж. **Lindner, R. – P.**, op. cit. p. 66. и критиката на **H. İnalcık**, Op. cit., p. 112–113.

76 **Убичини, А., П. де Куртейл.** Современное состояние Османской империи. СПб., 1877, с. 22: За различни други статистики – **Karpat, K.** Op. cit...; – **Еремеев, Д.** Юрюки... с. 27

77 Според сполучливата формулировка на Исенбике Аръджанлъ – Вж. **Arıcanlı, İ.** Osmanlı İmparatorluğun'da Yürük ve Aşiret Ayırımı. – In: First International Congress of Social and Econcomic History of Turkey (1071–1920). Abstracts of the Papers, Ankara, 1977, p. 12.

78 **Мейер, М.** Особености демографических процессов в Османской империи XV–XVI вв. и их социально-экономические последствия. – В: Демографические процессы на Балканах в средние века. Калинин, 1984, с. 20; **Мейер, М.** Османская империя в XVIII веке. Черты структурного кризиса. М., 1991, с. 90; **Orhonlu, C.** Op. cit., p. 5–7.

79 Вж. например **Lindner, R. – P.** Op. cit., p. 51–74.

80 **Barkan, Ö. – L.** XV. ve XVI-inci Asırlarda Osmanlı

İmparatorluğun'da Zirai Ekonominin Hukuki ve Malı Esasları. Cilt I: Kanunlar. İstanbul, 1945; **Akgündüz, A.** Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri. Cilt I–V., İstanbul, 1990–1992; C. VI, İstanbul, 1993; **Тверитинова, А.** Аграрный строй Османской империи... с. 19–52, 72–73, 101–106, 127; **Тверитинова, А.** Книга законов султана Селима I, М. 1969, с. 39–40, 52–62; **Demirtaş, F.** Bozulus... p. 30 ff.; **Lindner, R. – P.**, Op. cit., p. 51–103; **Orhonlu, C.** Op. cit., p. 12–26.

81 Наследствени семейно-родови владения начело с представители на племенната аристокрация. Имат известен административен, съдебен и данъчен имунитет при условие за изпълнение на военна служба. – **Тверитинова, А.** Аграрный строй Османской империи... с. 101 и сл.; **Akgündüz, A.** Op. cit., C. IV, p. 469; V, p. 440 ff.; **Мантран, Р.** (ред.). Цит. съч., с. 221.

82 **Orhonlu, C.** Op. cit., p. 16.

83 **Planhol, X. de.** L'evolution du nomadisme... p. 82 84.

84 **Orhonlu, C.** Op. cit., p. 14–21, 53; **Van Bruinessen, M.** Op. cit., p. 133–204; **Джалил, Дж.** Цит. съч., с. 14–154.

85 **Planhol, X. de.** Op. cit., p. 84–88.

86 **Refik, A. (Altınay).** Op. cit.

87 **Roux, J. – P.** Les traditions des nomades... p. 83–299.

88 Вж. **Ethnic groups in the Republic of Turkey**, p. 56–72, 116–118, 151–152; **Gökalp, A.** Alevisme nomade: des communautes de statut a l'identite communautaire. – Ibid, p. 524–537.

89 **Кънчов, В.** Македония. Етнография и статистика. Избрани произведения, Т. II, С., 1970, с. 356; **Кънчов, В.** Великденска разходка из Поленинско. – В: СбНУ, IX, 1893, с. 706, 713; **Gokçen, İ.**, Op. cit., XIX Asırda Makedonya Yürük Folklörü; **Гаджанов, Д.** Мюсюлманското население в новоосвободените земи. – В: Научна експедиция в Македония и Поморавието 1916. Съст. П. Петров, С., Университетско изд. „Св. Климент Охридски" и ИК „Св. Георги Победоносец", с. 233–239; Вж. също **Salcı, V. L.** Trakyada Türk Kabileleri, I: Amuca Kabilesi. – Türk Amacı, 1943, 2, p. 311–315; **ZEGKINHS, E.** O MPEKTASISMOS STH D QRAKH, QESSALONIKH 1988, p. 149–150.

90 **Еремеев, Д.** Происхождение... с. 34, 36, 41, 45, 47–48; **Еремеев, Д.** Юрюки... с. 11–22, 82–87.

91 **Еремеев, Д.** Цит. съч.; **İnalcık, H.** Op. cit., p. 107–113; **Orhonlu, C.** Op. cit., p. 18; **Ethnic Groups in the Republic of Turkey**... p. 59–60.

92 **Паликрушева, Г.** Цит. съч., **Етногенеза**... с. 73.

93 **Vambery, H.** Op. cit., p. 603;**Roux, J. – P.** Op. cit., Les traditions des nomades... p. 9; **Inalcık, H.** Op. cit., p. 101, 103.

94 **Еремеев, Д.**, Происхождение... ѣ. 31; **Güngör, K.** Op. cit., p. 38.
95 Вж. например **Bajraktarević, F.** Yürüken. – EI, Bd. IV, Leiden – Leipzig, 1934, p. 1273; **Трухелка, Ћ.** О маћедонским Јуруцима. – Зборник за историју Јужне Србије и суседних области. Књ. I., Скопско Научно Друштво, Скопље, 1936, с. 328–329; **Truhelka, Ć.** Ueber die Balkan – Yürüken. – Revue Internationale des Etudes Balkaniques, an. II, 1936, T. II (4), p. 90.
96 **İnalcık, H.** Op. cit., p. 101–103; Вж. Закон за юруците от времето на Мехмед II Фатих. – **Barkan, Ö. L.**, Kanunlar... p. 391; **ТИИПБЗ**, Т. I, с. 25; Вж. също **Çetintürk, S.** Osmanlı İmparatorluğunda Yürük Sınıfı ve Hukuki Statüleri. – AÜDT – CFD, 2, 1943–1944, p. 108–110; **Gökbilgin, M. T.** Rumeli'de Yürükler…p. 29–35.
97 **Holt, P.** M. The Age of the Crusades. The Near East from the Eleventh Century to 1517 (7-th Ed.). Longman, London and N. Y., 1996, p. 43.
98 Вж. например **Ибн Халдун**. Встъпление. Съст. и студия Й. Андреев. С., 1984, с. 45–47, 51–52, 96–97, 102; **Першиц, А.** Патриархально-феодальные отношения у кочевников Северной Аравии (XIX–первая четверть XX в.). – Переднеазиатский этнографический сборник, М., 1958, с. 118; **İnalcık, H.** Op. cit., p. 97–103; **Жуков, К.** Об этническом самосознании турков в XIII–XV вв. – В: Османская Империя. Государственная власть и социально-политическая структура. М., 1990, с. 132–148.
99 **Pakalın, M.** Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlügü, T. III, İstanbul, 1993, p. 640, 643; **Петров, Ал.** Българският примитивен кон. – ГСУ – АЛФ, Кн. I, Т. XIX, 1940–1941, с. 63; **Тановић, С.** Живот и обичаји народни у Ђевђелиској кази. – СЕЗ, 40, Београд, 1927, с. 37.
100 **İnalcık, H.** Op. cit., p. 101.
101 **Evliya Çelebi.** Seyahat Name. Tam Metni. Akide – Üçdal, Cilt 3–4, İstanbul,1986, p. 54; **Pakalın, M.** Op. cit., p. 643.
102 **İnalcık, H.** Op. cit., p. 101–102. Вж. също по-горе, бел. 47.
103 **Ibid**, p. 102.
104 Според формулировката на Ксавие де Планьол. – **Planhol, X. de.** L'evolution du nomadisme... p. 75–76.
105 **İnalcık, H.** Op. cit., p. 107–109; **Demirtaş, F.**, Bozulus hakkında... p. 30–37; **Lindner, R. – P.** Op. cit., p. 51–74.
106 **Türkay, C.** Op. cit., p. 46–47, 55, 113.
107 **Ангелов, Д.** Образуване на българската народност. С., 1971, с. 369, бел. 35; **Radojčić, D.** „Bulgaralbanitoblahos" et „Serbalb

anitobulgaroblahos" du sue-est europeen du XIV-e et XV-e siecles (Nicodim de Tismana et Gregoire Camblak). – In: Romanoslavica, XIII, Bucureşti, 1966, p. 77–79.

[108] **Иванов, Й.** Българите в Македония, с. 264; **Поленаковиќ, Х.** Јордан Хаџиконстантинов-Џинот за Јуруците – В: **Етногенеза на Јуруците**, с. 147–152.

[109] **Cliford, J.** The Predicament of Culture. Twentienth-Century Ethnography, Literature, and Art. Harvard University Press, Cambridge – Masachusetts and London, 1988, p. 1–17; **Goody, J.** The Oriental, the Ancient and the Primitive. Systems of Marriage and the Family in the Pre-industrial Societies of Eurasia. Cambridge University Press, 1990, XI–XIX; **Тодорова, М.** Балкани. Балканизъм. С., Изд. „Българска наука и култура", 1999.

[110] **İnalcık, H.** Op. cit., p. 100–101.

[111] **Türkay, C.** Op. cit., p. 151–169.

[112] Вж. „Някои тълкувателни отговори на правни въпроси от мюфтията-тълкувател Хамза Ахмед Кемал Пашазаде, написани на Рамазан честити 989 г. (8.IX.1581 г.)" – **ТИИПБЗ,** Т. II, раздел II (Фетви – тълкувания на общи законоположения), С., 1971, с. 80; Вж. също различни законови положения за юруците в съставения към края на XVIII в. сборник на албанеца Абдула бен Хюсеин, жител на Дебър (компилация на текстове от XV–XVI в.). – **Матковски, А.** Кануни и фермани за Македонија. Скопје, 1990, с. 134, 138, 162–166, 170–177.

[113] Озаглавен „Rumili Etrakinün Koyun Adeti Hükmü ve Çingene Kanunu". – **Akgündüz, A.** Op. cit., C. I., p. 397; **İnalcık, H.** Op. cit., p. 100; **Мичев, Н., П. Коледаров.** Речник на селищата и селищните имена в България (1878–1987). С., 1989, с. 273.

[114] Например Хамза Юрюк сред мюсюлманите-граждани на Пловдив в подробния дефтер на Паша санджак от 1489 г. (**BOA, TD 26**, p. 12); Юрюк Мустафа Софу Хюсеин Бурсави сред гражданите на Егрибоз (дн. Халкис, о-в Евбея) в дефтер от 1528/29 г. – **Balta, E.** Rural and Urban Populatuon in the Sancak of Euripos in the Early XVI-th Cenury. Athens, 1992, p. 126.

[115] **Genç, N.** XVI. Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defteri'nde Sofya Kazası. Eskişehir, 1988, p. 344, 368, 490.

[116] **Evliya Çelebi.** Seyahat Name. Tam Metni. Akide – Üçdal, Cilt 3–4, İstanbul, 1986, p. 238–322; Cilt 5–6, Istanbul, 1993, p. 207, 208, 390, 484–502; Cilt 8, İstanbul, 1995, p. 24, 39, 70, 77, 90, 106, 471–490; **Евлия Челеби.** Пътепис. Превод, съст и ред. Стр. Димитров, С., 1972, с. 25, 26, 37, 49, 81, 108, 125, 176, 198, 227–228, 276; **Гаджанов, Д.** Пътуване на Евлия Челеби

из българските земи през средата на XVII век. – ПСп., Кн. LXX., 1909, св. 9–10, с. 666, 670–675, 688, 692, 696, 704–705.

117 За османските обозначения (категориализации и формализации) на етничността – **Иванова, Св.** Малките етноконфесионални групи в българските градове през XVI–XVII в. – В: Българският XVI век. С., НБКМ, 1996, с. 49–82.

118 **Özbek, B.** Tscherkessen in der Türkei. – In: **Ethnic Groups in the Republic of Turkey**, p. 581–590; **Özbek, B.** Cirkassians and Related Groups. – Ibid., p. 167–171; **Karpat, K.** Op. cit., p. 27, 66–69.

119 **Лиежоа, Ж. – П.** Роми, цигани, чергари. С., изд. на Съвета на Европа, 1996, с. 31–41; **Svanberg, I.** Marginal Groups and Itinerants. – In: **Ethnic Groups in the Republic of Turkey**, p. 603–604; „Gypsies". – **Ibid,** p. 138–142.

120 **Roux, J. – P.** Op. Cit., Les traditions... p.12–16; „Tahtacı". – **Ethnic Groups in the Republic of Turkey**, p. 68–71.

121 **Ibid.**, Introduction, p. 25.

122 Разбирането, че юруците постепенно образуват „своего рода етническо цяло" се застъпва и от други руски изследователи. – **Гасратян, М., С. Орешкова, Ю. Петросян.** Цит. съч., с. 36–37.

Глава II. Юрушката колонизация

1 Общи прегледи на сведенията за тюркската колонизация: **Barkan, Ö. L.** Sürgünler. – İÜİFM, C. 11, 1949–1950, N. 1–4; 13, 1951–1952, N. 1–4; 15, 1953–1954, N 1–4; **İnbaşı, M.** Rumeli Yörükleri (1544–1675). Atatürk Yüniversitesi Yayınları, Erzurum, 2000, p. 10–19; **Георгиева, Цв.** Пространство и пространства на българите през XV–XVII в. С., 1999, с. 154–189; **Димитров, Стр.** За юрюшката организация и ролята и в етноасимилаторските процеси. – Векове, 1982, кн. 1–2, с. 34–37.

2 **Матанов, Хр., Р. Михнева.** От Галиполи до Лепанто. Балканите, Европа и османското нашествие, 1354–1571 г. С., 1988, с. 11–52, 92–96, 144–247; **Мантран, Р.** (ред.). История на Османската империя. РИВА, С., 1999, с. 51–116; **Имбър, К.** Османската империя 1300–1481. AMICITIA, С., 2000; **Иналджък, Х.** Епохата на султан Мехмед II Завоевателя. „Amicitia", С., 2000.

3 **İnalcık, H.** Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid İli. Ankara, 1954, p. VIII–XXXV.

4 Буквално – „стрела", зона на постоянни нападения и съответ-

стващата ѝ военна организация с цел изтощение и завладяване на противниковата територия.

5 **Gökbilgin, M. T.** Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-i Fâtihân. İstanbul, 1957, p. 3, 7.

6 **Giese, F.** Die altosmanishe Chronik des Aşık paşa zade. Leipzig, 1929, p. 46; **Димитров, Стр.** За юрюшката организация... с. 34, 35; Единствено Оруч бин Адил нарича първата група „конар-гьочер юрюклер". – **Uzunçarşılı, İ.** Osmanlı Tarihi, C. I., Ankara, 1961, p. 24, 96; Според Хадиди те били „гьочер евли араплар" т.е. „номадстващи арабски домове (семейства)" – **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., s. 3, 6, 7; **Barkan, Ö. – L.**, Op. cit., Sürgünler... 13, 1951–1952, N. 1–4, p. 67–68; **Мехмед Нешри.** Огледало на света. История на османския двор. Съст. и превод М. Калицин, С., 1984, с. 132.

7 **Мехмед Нешри.** Цит. съч., с. 195; **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., s. 7, 16.

8 Цит. по **Димитров, Стр.** За юрюшката организация...с.35; Според Ашък паша заде и Нешри едно от най-ранните известни преселения е по инициатива на Сюлейман, сина на султан Орхан, който заселва араби-чергари („гьочер араб евлери") от вилаета Кареси в Галиполско около 1356–1357 г. – **Giese, F.** Op. cit., p. 46; **Мехмед Нешри.** Цит. съч., с. 69; Други споменавания на същия случай пораждат спорове за етническата принадлежност на тази група от преселници. – **Barkan, Ö. L.** Op. cit., p. 59–62.

9 **Гюзелев, В.** Средновековна България в светлината на нови извори. С., 1981, с. 207, 221. **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 17, 54, 58, 87; **Barkan, Ö. L.** Op. cit., 15, 1953–1954, N. 1–4, p. 211–212; За татарската колонизация в Добруджа през XV–XVII в. – **Димитров, Стр.** Административно и етнодемографско развитие. – В: История на Добруджа, Т. 3, Гл. I., с. 37–39.

10 **Мехмед Нешри.** Цит. съч., с. 208; **Giese, F.** Op. cit., p. 80–81.

11 Вж. например **Иванова, Св.** Етнодемографски изследвания за периода XV–XVII в. в съвременната българска историография. – В: България през XV–XVIII в. Историографски изследвания, Т. I, С., 1987, с. 155–169; **Димитров, Стр.** Демографски отношения и проникване на исляма в Западните Родопи и по долината на Места през XV–XVII в. – Родопски сборник, Т. I, 1965, с. 65–111; **Матанов, Хр.** Възникване и облик на Кюстендилския санджак през XV–XVI в. С., Изд. ИФ-94, 2000; **Желязкова, А.** Разпространение на исляма в западнобалканските земи под османска власт (XV–XVIII в.). С., 1990. **İnalcık, H.** Ottoman Methods of Conquest. – In:

The Ottoman Empire: Conquest, Organisation and Economy. Variorum Reprints, London, 1978, I, p. 104–129; **Тодоров, Н.** За демографското състояние на Балканския полуостров през XV–XVI в. – ГСУ – ФИФ, Т. LIII, кн. II, С., 1960, с. 194–132; **Todorov, N., A. Velkov.** Situation demographique de la Peninsule balkanique (fin du XVe s.–debut du XVIe s.). Sofia, 1988; **Тодорова, М., Н. Тодоров.** Проблеми и задачи на историческата демография на Османската империя. – Балканистика, Т. II, С., 1987, с. 22–35.

12 Вж. например сборника **Проблеми на развитието на българската народност и нация.** С., БАН, 1988; **Петров, П.** По следите на насилието...Т. I, С., 1987, Предговор, с. 9–15.

13 Вж. **Мутафчиев, П.** Мнимото преселение на селджушки турци в Добруджа през XIII в. (1941 г.) – В: Изток и запад в европейското средновековие. (Избрано). С., 1993, с. 199–337; **Wittek, P.** Yazidjioghlu 'Ali on the Christian Turks of Dobruja. – The Buletin of the School of Oriental and African Studies, London, 1953, 3, p. 639–668; **Гандев, Хр.** Българската народност през XV век. С., 1972; **Димитров, Стр.** Мезрите и демографският колапс на българската народност през XV век. – Векове, 1973, кн. 6, с. 50–65; За противоположни тези и оценки на български и турски автори – **Киел, М.** Разпространение на исляма в българското село през османската епоха (XV–XVIII в.): колонизация и ислямизация. – В: Мюсюлманска култура в българските земи. Изследвания. Т. 2, Съст. Р. Градева и Св. Иванова, МЦПМКВ, С., 1998, с. 56, 81–82, 104.

14 **Калицин, М.** (Превод, студия и коментар). Писание за верските битки на султан Мурад син на Мехмед хан. Изд. „ГАЛИКО", С., 1992, с. 38–39.

15 **Barkan, Ö. L.** Sürgünler, I (1–4), 1951–1952, p. 72 ff.

16 **Gökbilgin, M. T.** XV–XVI Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar – Mülkler – Mukatalar. İstanbul, 1952, p. 6–35.

17 **Gökbilgin, M. T.** Rumeli'de Yürükler... p. 27, 90, 103; **ТИБИ,** Т. II **(ИБИ,** Т. XIII**),** с. 181, 297; **Ковачев, Р.** Опис на Никополския санджак от 80-те години на XV век. С. , НБКМ, 1997, с. 153, 171.

18 **Barkan, Ö. L.** Op. cit., p. 78.

19 **Barkan, Ö. L.** Op. cit., p. 72–78.

20 **Ковачев, Р.** Цит. съч., с. 64, 162.

21 Вж. Зеамети и тимари на мустахфъзи в Никополския санджак – **ТИБИ,** Т. II (**ИБИ,** Т. XIII), с. 329–321. Според преводача Р. Стойков описът е от средата на XV в., а според **Стр. Димитров** – от 1479–1480 г. – Вж. За датировката на на някои османски регистри от XV в. В: **ИБИД,** Т. XXVI, С., 1968,

с. 241–243; **Мехмед Нешри.** Огледало на света. История на османския двор. Съст. и превод **Мария Калицин**, С., 1984, с. 94, 98.

22 **Barkan, Ö. L.** Op. cit., XI (1–4), 1950, p. 534–537.

23 **Матанов, Хр. Р. Михнева.** Цит. съч., с. 26–32.

24 **Стојановски, А.** Маричката битка и нејзините последици. – В: Македонија во турското средновековие (од крајот на XIV – почетокот на XVII век). Скопје, 1989, с. 13; **Матанов, Хр., Р. Михнева**. Цит. съч., с. 43–45; **Мантран, Р.** (Ред.), Цит. съч., с. 52.

25 За организацията на сюргюна, имащ характера на заточение (*джеза*) към Балканите, Родос, Кипър и др. – **Barkan, Ö. – L.** Op. cit., 11, 1950, N 1–4, p. 549–561; 15, 1954, N 1–4, p. 213–214; **İnalcık, H.** The Ottoman Methods of Conquest… p. 122–129.

26 **Ibid**, p. 228.

27 **Dimitriadis, V.** The Yürüks in Central and Western Macedonia. – В: **Етногенеза на Југуците**, с. 11.

28 Вж. Канун за Силистренския санджак от от 1518 г. **Akgündüz, A**. Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, C. 3., İstanbul, 1991, p. 466; Канун за Силистренския санджак от времето на Сюлейман I (недатиран) – **Barkan, Ö. L.** Kanunlar, LXXX, p. 273, 275, 279; **ТИИПБЗ**, Т. I, Съст. Г. Гълъбов, С. , 1961, с. 263, 264.

29 **Димитров, Стр.**, Цит. съч., История на Добруджа, Т. 3, с. 34–36; Според Руси Стойков имената на част от джелепкешаните в описа от 1573 г., а също и обозначението „аджем" („персиец"), „показват азербайджанския или персийския произход на това население". – **Стойков, Р.** Селища и демографски облик на Североизточна България и Южна Добруджа през втората половина на XVI в. – В: Известия на Варненското археологическо дружество, Т. XV, Варна, 1964, с. 100. Те обаче могат да се тълкуват и като белег за силното иранско и шиитско влияние в анадолската туркменска среда.

30 **Akgündüz, A.** Op. cit., C. 1, İstanbul, 1990, p. 371.

31 **Стойков, Р.** Цит. съч., с. 98–101; **Грозданова, Ел., Ст. Андреев.** Джелепкешаните в българските и съседните им земи през XVI–XVIII век (По документи от наши и чужди архиви). С., 1998, с. 112–115.

32 **Gökbilgin, M. T.** Rumili'nin İskânında ve Türkleşmesinde Yürükler. – Türk Tarih Korumu Yayınlarından, IX Seri, N 3, III Türk Tarih Kongresi – 1943. Ankara, 1948, p. 655–658; **Gökbilgin, M. T.** Rumeli'de Yürükler... p. 19–29; **Çetintürk, Ş.** Osmanlı İmparatorluğun'da Yürük Sınıfı ve Hûkûkî Statüleri.

– AÜDT – CFD, II, 1943–1944, p. 110; **Димитров, Стр.** За юрюшката организация…с. 36–37.

33 **Barkan, Ö. L.** Op. cit., p. 232–237; **Gökbilgin, M. T.** Rumeli'de Yürükler… p. 54–96; **Тодоров, Н.** Цит. съч., с. 214–221.

34 **Akgündüz, A.** Op. cit., C. 1, İstanbul, 1990, p. 397.

35 **Радушев, Е.** Демографски и етнорелигиозни процеси в Западните Родопи през XV–XVIII век. (Опит за преосмисляне на устойчиви историографски модели). – В: Историческо бъдеще, 1998, 1, с. 68.

36 Обикновената мюсюлманска рая плаща за достатъчен за едно домакинство размер земя (чифлик от 60–120 дюнюма според качеството на земята, която буквално „може да се изоре с чифт волове") данък от 22 акчета. За военизираните юруци той е 12 акчета, за половин чифт – 6 а. Бенаците-юруци (които владеят по-малък от установения размер) обикновено също плащат 6 акчета на съответния тимариот.

37 **Vryonis, Sp.** Decisions of the Patriarchal Synode in Constantinople as a Source for Ottoman Religious Policy in the Balkans prior to 1402. – In: Byzantium: It's Internal History and Relations with the Muslim World. Collected Studies. Variorum Reprints, London, 1971, XVI, p. 289–296; **Kiel, M.** The Vakfname of Rakkas Sinanbeg in Karnobat (Karin–abad) and the Ottoman Colonization of Bulgarian Thrace (14th–15th c.). – Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies), T. I, İstanbul, 1980, p. 19–22; **Грозданова, Е.** Карнобат и Карнобатския край през XV–XVIII в. – В: История и култура на Карнобатския край. Т. III, С., 1993, с. 5–14; **Грозданова, Е.** Промени в поселищната система и демографския облик на Елховския край през XV–XVII в. – ИПр., 1979, кн. 6, с. 111; **Грозданова, Е.** За демографското състояние на Карнобатско и Айтоско през XVII–XVIII в. – ИПр., 1976, кн. 6, с. 85.

38 „Tataran nev" – „нови татари" в Ямболско през 1468 г. – **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 18.

39 **Ibid.**, p. 21–25.

40 Буквално „огнища". По времето на Мехмед II Фатих (1444–1446, 1451–1481) оджаците са от 24 души, а при управлението на Сюлейман I Кануни (1520–1566) – обикновено от 25. Към края на неговото управление оджаците на някои групировки с увеличени на 30 души, но до 90-те години на XVII в. понякога са от 25 души. Това са годни за поход мъже, от които през XVI–XVII в. 5 са *ешкинджии*, екипирани и обучени воини, а останалите *ямаци* (помощници). – **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 30–31, 40–42; **Димитров, Стр.** За юрюшката организация… с. 36–37; Вж. глава III.

[41] **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 84–85.

[42] **Ibid.**, p. 27, 82.

[43] **Ibid.**, p. 92.

[44] **Ibid.**, p. 91; **Стојановски, А.** Тврдината и населбата Коцацик во XV и XVI век. – В: Македонија во турското средновековие... с. 295–298.

[45] Село Налдьокен с друго име Исхаклъ в каза Ескишехир-и Загра, споменато по времето на султан Мурад III (1574–1595) във вакъфа на Кейван, покоен санджакбей на Търхала/Трикала. – **Gökbilgin, M. T.** Vakıflar... p. 440.

[46] В Провадийско пък се среща името на номадската група Налбанд Доган. – **İnbaşı, M.** Rumeli Yörükleri, p. 37. Подобни са имената на анадолски юрушки аширети като Наллъ и Наллуджа. – **Türkay, C.** Osmanlı İmparatorlugun'da Oymak, Aşiret ve Cemaatlar (Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre), İstanbul, 1979, p. 127; **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 29;

[47] **Ibid.**, p. 56–57.

[48] Вж. **Ковачев, Р.** Опис на Никополския санджак... с. 38–43; **Георгиева, Цв.** Пространство и пространства на българите през XV–XVII в. С., 1999, с. 69–84; **Димитров, Стр.** Мезрите... с. 58–64; **Стойков, Р.** Нови сведения за миналото на български селища през XV и XVI в. – ИПр., 1959, кн. 6, с. 77–83.

[49] Кратък опис на хасове, зеамети и тимари в Никополския санджак от 1479/80 г.; Зеамети и тимари на мустахфъзи от същото време – публикувани в **ТИБИ**, Т. II (**ИБИ**, Т. XIII), под ред. на **Н. Тодоров и Б. Недков**. С., 1966, с. 161–297, 299–333. Времето на съставянето е уточнено от **Стр. Димитров** – За датировката на някои османски регистри от XV в. – ИБИД, Т. XXVI, С., 1968, с. 241–243; Откъс от съкратен регистър за Никополския санджак от 80-те години на XV в., публикуван от **Ковачев, Р.**, Цит. съч., с. 103–172; Поредица от османски извори използва в своето изследване за Севлиевско през XV–XIX в. **М. Киел** – Цит. съч., с. 82–105.

[50] **ТИБИ**, Т. II (**ИБИ**, Т. XIII), с. 175–201, 223, 227, 235, 329–331; **Ковачев, Р.**, Цит. съч., с. 105, 115–119, 137, 146, 149–150, 153–157, 159, 160–163, 171.

[51] Включително в самия град – **Пак там**, с. 152.

[52] **Пак там**, с. 95, 137, 163.

[53] **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 54.

[54] Може би юруците са били първите мюсюлмани в планинските райони около Ловеч. Местните българи мюсюлмани наричали всички турци „уруци". – **Милетич, Л.** Ловчанските помаци. С., 1899, с. 75, 76.

55 **Ковачев, Р.** Цит. съч., с. 71–73, 84, 90–93.

56 През 1485 г. мюсюлманите (в това число юруците) съставляват около 10 % от населението на санджака. – **Пак там,** с. 93. За настъпилите промени през XVI в. – **Ковачев, Р.** Новопостъпили османотурски описи като извор за социално-икономическото, историко-демографското, военно-административното и поселищното развитие на Никополския санджак през XVI в. – В: Българският шестнадесети век. С., НБКМ, 1996, с. 215–239.

57 **Стойков, Р.** Цит. съч., Селища и демографски облик... с. 99; **Димитров, Стр.** Мезрите... с. 60–62. **Цветкова, Б.** Османските Tahrir Defterleri като извор за историята на България и балканските страни. – ИДА, Т. XXX, 1975, с. 132–134.

58 Вж. **Pitcher, D.** An Historical Geography of the Ottoman Empire. Leiden – Brill, 1972, Map XXVI.

59 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p.70–71.

60 Днес Дипотамон, Саръшабанско, Северна Гърция.

61 Егридже, Егри дере, днес Калитея, ном Комотини/Гюмюрджина, Северна Гърция.

62 **Ibid.**, p. 65–68. Известна е например племенната общност (аширет) Танръдагъ Юрюклери в района на Ризе, Североизточен Анадол. – **Türkay, C.** Op. cit., p. 157.

63 **Evliya Çelebi.** Seyyahatname. Tam Metni. C. 8, İstanbul, 1995, p. 36.

64 **ТИБИ**, Т. I (**ИБИ**, Т. X). Ред. Б. Цветкова и В. Мутафчиева, С., БАН, 1964, с. 208.

65 **Gökbilgin, M. T.** Vakıflar... p. 456.

66 **Английски пътеписи за Балканите.** Увод, съставителство и коментар **М. Тодорова.** С., 1987, с. 243.

67 „Текфур" означава християнски владетел, от арменското „тагавор", а „текир" – „петнист", „снежен леопард" (ирбис, Uncia uncia). – **Калицин, М.** Образът на „другия" в османската наративна литература от XV–XVI в. – В: Образът на „другия" на Балканите. С., Акад. Изд. „Марин Дринов", 1995, с. 42.

68 **Evliya Çelebi.** Seyyahatname. Tam Metni. İstanbul, Akide – Üçdal, C. 8, p. През 1691 г. от казата са записани само 9 евляд-и фатихани. – **Gökbilgin, M. T.** Rumeli'de Yürükler, p. 257–258.

69 **Киел, М.** Цит. съч., с. 61.

70 **BOA, Tapu Defter** N 167, s. 29.

71 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 70. Между 1529/30 и 1574 г. в каза Йенидже-е Карасу, Димотишко и Гюмюрджинско са регист-

рирани редица тюркски номадски групи във вакъфски владения. – **Gökbilgin, M. T.** Vakıflar... p. 208, 375–376, 498–499.

[72] **Lindner, R. – P.** Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia. Indiana UP, Bloomington, 1983, p. 9, 84–85, 92–96, Appendix I, p. 115–144; **Ђурђев, Бр.** Територијализација катунске организације до краја XV века. – В: Симпозиум о средњовековом катуну. Посебна издања Научног друштва СР Босне и Херцеговине, Одјелење историјско филолошких наука, Књ. II, Сарајево, 1963 с. 149, 161, 162; **Стојановски, А.** Ромите на Балканскиот полуостров (Врз основа на еден извор от 1523 г.) – В: Македонија во турското средновековие... с. 128, 145–179.

[73] **Димитров, Стр.**, Демографски отношение и проникване на исляма... с. 65, 70, 80–85; **Димитров, Стр.** Из ранната история на ислямизацията в северните склонове на Родопите. – Векове, 1986, кн. 3, с. 43 и сл.; **Димитров, Стр.** Проникване на мохамеданството сред българите в Западните Родопи. – Родопи, 1972, кн. 7, с. 15–17.

[74] **Пак там**; **Киел, М.** Цит. съч., с. 61–82; **Ковачев, Р.** Новопостъпили османотурски описи като извор за селищната система, населението и административното деление на Родопите (втората половина на XV–началото на XVI в.). Rhodopica, 1, 1999, с. 149–173; **Радушев, Е.** Демографски и етнорелигиозни процеси в Западните Родопи... с. 59–70.

[75] **Радушев, Е.** Християни и мюсюлмани в Западните Родопи през XV–XVIII в. – В: Религия и църква в България. Социални и културни измерения в православието и неговата специфика в българските земи. С., „Гутенберг", 1999, с. 356; **Димитров, Стр.** Ще имаме ли научни позиции по проблемите на ислямизацията и съдбините на българите мохамедани? – Rhodopica, 1, 1999, с. 144–145.

[76] **Ихчиев, Д.** Турските документи на Рилския манастир. С., 1910, дял I (Фермани).

[77] Публикувано в **Попконстантинов, Хр.** Чепино. Едно българско краище в северозападните разклонения на Родопите. – СбНУ, кн. III, 1890, с. 357–359; **Мутафчиева, В.** Към въпроса за статута на българското население в Чепинско под османска власт. – В: Родопски сборник, Т. I., С., 1965, с. 121–125; **Мутафчиева, В.** Вакъфска земя в Родопите. – Родопи, 1966, кн. 6, с. 24–25.

[78] **Genç, N.** XVI Yüzıl Sofya Mufassal Tahrir Defteri'nde Sofya Kazası. Eskişehir, 1988, p. 737–738.

[79] **Цветкова, Б.** За стопанския облик и феодалните задължения на някои селища в Родопите и прилежащите райони.

– Родопски сборник, Т. I., С., БАН, 1965, с. 41–64.

80 **Димитров, Стр.** Управниците на Ахъчелеби. – Родопски сборник, Т. IV, 1976, с. 61–62.

81 **Türkay, C.** Op. cit., p. 102, 135.

82 **Соколоски, М.** Цит. съч., с. 96; **Грозданова, Ел.** Нови сведения за юруците в българските и някои съседни земи през XV–XVIII в. – В: **Етногенеза на Јуруците**, с. 19.

83 Вж. **Батаклиев, И.** Чепино. Социално-географски проучвания. ГСУ – ИФФ, Т. 26, С., 1930, с. 55, 66–70; **Кальонски, А.** Юруците и етническото самоопределение на турското население в Девинско (Борино и Гьоврен). – В: Етническата картина в България (Проучвания 1992 г.). С., „Клуб 90", 1993, с. 97–104.

84 **Gökbilgin, M. T.** Vakıflar... p. 208.

85 *Ресм-и духан* или *ресм-и тютюн* – димнина, данък от 6 акчета на номадско домакинство без земя.

86 **BOA, Tapu Defter** N 311 от 1557/58 г., s. 62–64.

87 **Gökbilgin, M. T.** Rumeli'de Yürükler... p. 73.

88 **Türkay, C.** Op. cit., p. 127, 132; **Филипов, Хр., К. Страшимиров**. Белите брези край Ардино. С., 1975, с. 11.

89 Например 13 юрушки чифлика в селото Суякдари (Суяклари), в което е регистрирана християнска и мюсюлманска рая на тимариота Турхан, син на Суякти. – **ТДИМН–ОПД**, Т. II. Ред. **М. Соколоски**, Дефтерът е датиран от издателя преди 1445 г.

90 Юрушки чифлици в дефтер, датиран в 1452/3 г., в землището на с. Геран (Керан, източно от Скопие) в съседство с други мюсюлмански селца по долината на Пчиня. – **ТДИМН–ОПД**, Т. III. Ред. **М. Соколоски**, Скопје, 1976, с. 172; Вж. също **Šabanović, H.** Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine. Sarajevo, 1964, p. 98–100.

91 Юрушки чифлици на група с неясна численост в неидентифицираната мезра Хращани, вероятно около самия Прилеп, и 30 семейства (чифлика) в землището на неустановеното с. Врановци. И двете групи са „извън дефтера", датиращ от 1467/68 г. – **ТДМНИ–ОПД**, Т. I., ред. **М. Соколоски** и **А. Стојановски**, Скопје, 1971, с. 52, 76.

92 30 юрушки чифлика в с. Вашарейца, в което има 11 домакинства на мюсюлмани-рая (вкл. 1 „арнаут", 1 освободен роб и 1 новопомюсюлманчен мъж – „Мезид, син на Павле"), 1468 г. – **ТДМНИ–ОПД**, Т. II., ред. **М. Соколоски**, Скопје, 1973, с. 197.

93 **Beldiceanu, N., Ş. Nasturel.** La Thessalie entre 1454/1455 et 1506. – In: Byzantion, T. LIII, 1983, p. 108–112, 118–121,

129–132, 147–149.

94 **Стојановски, А.** Административно – територијалната поделба на Македонија под османлиската власт до крајот на XVII **в.** – В: Македонија во турското средновековие... с. 41, бел. 15, с. 54.); **Радушев, Е., Р. Ковачев.** Опис на регистри от Истанбулския османски архив към Генералната дирекция на държавните архиви на Република Турция. С., НБКМ, 1996, с. 119; **ТДИМН–ОПД**, Т. IV. Превод, ред. и коментар **А. Стојановски**, Скопје, 1978.

95 **Димитров, Стр., Р. Стойков, Б. Цветкова.** Откъси от регистър за ленни владения в Западните Родопи и Серско. – Родопски сборник, Т. I, С., 1965, с. 283–303; **Андреев, Ст.** Откъс от регистър за ленни владения в Западните Родопи, Югоизточен Пирин и Демирхисарско. – Родопски сборник, Т. II, С., 1969, с. 279–317.

96 **ТДИМН–ОПД,** Т. IV, с. 183, 223, 234, 289, 306, 307, 319, 324, 326, 341,352, 355, 360, 367, 368, 376, 378; Вж. **Кънчов, В.** Македония. Етнография и статистика. – Избр. съч., Т. II, С. 1970, с. 362–363, 481–482; За тюркските имена сред балканското християнско население – **Стоянов, В.** История на изучаването на Codex Cumanicus. Неславянска, кумано-печенежка антропонимика в българските земи през XV век. Изд. „Огледало“, С., 2000, с. 179 –314.

97 **ТДИМН–ОПД,** Т. IV с. 277, 314, 323, 330, 393.

98 **Balta, E.** Rural and Urban Poppulation in the Sancak of Euripos in the Early XVI-th Century. Athens, 1992, p. 125.

99 **Стојановски, А**. Ромите на Балканскиот полуостров, с. 180

100 **Menage, V.** On the Ottoman word Ahriyan/Ahiryan. – In: Archivum Ottomanicum, T. I, 1969, p. 195–212; Вж. също **Грозданова, Е., Ст. Андреев.** Джелепкешаните в българските и съседните им земи през XVI–XVIII в. С., 1998, с. 113–114.

101 **Радушев, Е.** Цит. съч., Демографски и етнорелигиозни промени в Западните Родопи... с. 59; **Ковачев, Р.** Цит. съч., Новопостъпили османотурски извори... с. 154, 160–167.

102 В откъс от регистър, обхващащ тимари в Авретхисарски/ Кукушки и Солунски вилает, който според Страшимир Димитров е съставен през 1444–1445 г. **ТИБИ**, Т. III (**ИБИ**, Т. XIII). Ред. **Н. Тодоров и Б. Недков**, С., 1966, с. 389–391, 399, 401, 409; **Димитров, Стр.** За датировката... с. 238–239.

103 **ТИБИ**, Т. III (**ИБИ**, Т. XIII), с. 395.

104 **Пак там**, с. 415, 455–456.

105 **ТДИМН–ОПД**, Т. II. Ред. **М. Соколоски**, Скопје, 1973, с. 314, 369; **ТДИМН–ОПД**, Т. I. Ред. **М. Соколоски**, Скопје, 1971, с. 569.

[106] Вж. **Dimitriadis, V.** Op. cit., p. 9–12 за Солунско, Кайлярско, Серфидженско и Халкидика.

[107] **Соколоски, М.** За Јуруците... с. 98; **Стојановски, А.** Неколику прашања за Јуруците во Кустендилскиот санџак. – В: Македонија во турското средновековие (од крајот на XIV – почетокот на XVII век). Скопје, 1989, с. 32.

[108] Вж. глава V.

[109] **Стојановски, А.** Цит. съч., с. 30–31, 34–35.

[110] Според М. Имбашъ са 492 – **İnbaşı, M.**, Rumeli Yörükleri... p. 66.

[111] **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 75–76.

[112] **Ibid.**, p. 81; **İnbaşı, M.** , Op. cit., p. 45.

[113] **Соколоски, М.** Цит. съч., с. 96.

[114] *Субаши* или *заими* (наричани също *бей*, *санджакбей*, *мир-и лива-и юрюкян*) са висшите началници на 6-те основни военизирани групировки (юрушки санджаци). **Gokbilgin, M. T.** Op. cit., p. 52–85; Вж. също глава III.

[115] **ТДИМН–ОПД**, Т. II, с. 48–49.

[116] **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 53, 55, 61, 67–73, 74–82, 82–86.

[117] **Иналджък, Х.** Епохата на султан Мехмед II Завоевателя. „Amicitia", С., 2000, с. 199; **İnalcık, H.** Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar. T. I, Ankara, 1954, p. 148.

[118] **Матанов, Хр.** Цит. съч., с. 138; **Стојановски, А.** Цит. съч., с. 30–31.

[119] Закон за юруците от времето на Сюлейман I Кануни – **ТИИПБЗ**, Т. I., с. 307; **Barkan, Ö. L.** Kanunlar...T. I, p. 261; Закон за Коджаджъкските юруци от 1584 г. – **Ibid.**, p. 263; Закон за Налдьокенските юруци от 1566 г.; Закон за Овчеполските юруци от 1566 г.; Закон за Танръдагските юруци от 1543/4 г.; Закон за юруците и Ямболските татари от 1566 г. – **Akgündüz, A.**, Op. cit., C. VI, p. 693, 699, 705, 719.

[120] Вж. **Cook, M. A.** Population Pressure in Rural Anatolia (1450–1600). Oxford UP, London, 1972, p. 20–44.

[121] По това време вилаетът Анадолу е обхващал земите приблизително на запад от река Къзъл Ърмак, езерото Туз, Акшехир (без самия град), езерото Бейшехир и района на град Анталия (включително). – **Pitcher, D.** Op. cit., Map XXV.

[122] **İnalcık, H.** The Yürüks: Their Origin, Expansion and Economic Role. – In: The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays on Economy and Society. – Indiana University Turkish Studies, 9, Bloomington, 1993, p. 103–106; **Vryonis, Sp.** Religious changes and patterns... p. 169–172.

[123] **Türkay, C.** Op. cit., p. 45–169.

[124] „Göçer Ekrad Ulus Taifesinden" („племенни номади от кюрдс-

ката общност“), в казите Гюмюрджина и Йенидже-и Карасу. – **Ibid.**, p. 23.

125 „Номади туркмени – кюрди“, около Одрин, Малгара, Кешан и Ипсала. – **Ibid.**, p. 52.

126 „Туркмени“, в района на Димотика. – **Ibid.**, p. 54. Типично тюркско номадско прозвище („космати“), така че не можем да бъдем сигурни, че непременно става дума за дял от иначе известното анадолско туркменско племе.

127 „Туркмени-кюрди“, в района на Казанлък. – **Ibid.**, p. 55. Историческо име на едно от 24-те огузки племена.

128 „Номади кюрди“, в Ловешка каза. – **Ibid.**, p. 62.

129 „Туркмени“, в Румелия (без посочена локализация). **Ibid.**, p. 64. Едно от най-известните обединения на анадолски племена и групи.

130 „Номади туркмени“, в Паша санджак (без посочена локализация). – **Ibid.**, p. 66.

131 „Номади туркмени“, в района на Хайраболу и Малгара. – **Ibid.**, p. 71.

132 В каза Димотика. – **Ibid.**, p. 72. Туркмени; запазват името на едно от 24-те огузки племена. И днес са сред най-известните анадолски туркменски групи.

133 Във Визенски санджак. – **Ibid.**, p. 72.

134 „Юруци“, в района на Одрин. – **Ibid.**, p. 76.

135 „Юруци“, в Новопазарско. – **Ibid.**, p. 80. Име на едно от анадолските юрушки племена и през XIX–XX в.

136 В Шуменска каза. – **Ibid.**, p. 83.

137 „Номади туркмени“, в районите на Кешан, Малгара и Фере. – **Ibid.**, p. 83.

138 „Кюрди“, в казите Одрин, Малгара и Ипсала. – **Ibid.**, p. 88.

139 В Търновска каза. – **Ibid.**, p. 92.

140 В Демирхисарско. – **Ibid.**, p. 93.

141 „Номади туркмени“, в каза Джисср-и Ергене, Одринска Тракия. – **Ibid.**, p. 94. Бойну Инджели е едно от анадолските юрушки племена и през XIX–30-те–50-те години на XX в.

142 „Туркмени-юруци“, във Варненска каза. – **Ibid.**, p. 97.

143 „Туркмени-юруци“, в казите Силиври, Айтос и Струмица. – **Ibid.**, p. 98. Също характерно прозвище (от karaca – сърна), така че не непременно е пряко свързано с едноименното анадолско туркменско племе.

144 В района на Гюмюрджина. – **Ibid.**, p. 102.

145 „Номади юруци“, в Одрински санджак. – **Ibid.**, p. 104.

146 „Юруци“, в Силистренски санджак (без посочена локализация). – **Ibid.**, p. 109.

147 В районите на Разград и Лариса. – **Ibid.**, p. 109.

148 „Юруци“, в Одринска каза. – **Ibid.**, p. 113.

149 „Юруци, в каза Гюмюрджина. – **Ibid.**, p. 118.

150 В казите Търново и Султан Йери. – **Ibid.**, p. 127. Възможно е и просто съвпадение с едноименното анадолско племе по линия на „професионално“ прозвище („ковачи“).

151 „Туркмени“, в Одринско. – **Ibid.**, p. 129.

152 „Туркмени-кюрди“, в казите Разград, Търново и Серфидже/Сервия. – **Ibid.**, p. 130. Също е „професионално“ прозвище – „майстори на стрели“.

153 „Юруци“, в Одрински санджак. – **Ibid.**, p. 141.

154 „Туркмени“, в Казите Малгара, Кешан, Фере, Ипсала и Евреше (Одринска Тракия). – **Ibid.**, p. 134. Името е свързано с традиционните народни борби и не непременно с известното туркменско племе.

155 В района на Лариса. – **Türkay, C.** Op cit., p. 165.

156 Вж. глава IV.

157 **Halaçoğlu, Y.** XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi. Ankara, 1988, p. 90–92.

158 Според известната формулировка на **Ö. L. Barkan** – Sürgünler...13, N. 1–41, 1951, p. 66.

159 По **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 56–92.

160 Изчезнало селище, център на санджак и каза. Намирало се е в околностите на днешния Орменион, Гърция (срещу Свиленград).

161 По името на планината, днес Сърнена гора. Територията на нахията е била от левия бряг на Марица до долното течение на Стряма (включвайки Чирпанско), като е опирала до източните склонове на Сърнена гора.

162 В подножието и по склоновете на Кушница планина (Пангей).

163 Между Карабунар / Грудово и северните хълмове на Странджа. – **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., Карта на юрушките и татарските оджаци в Румелия през 1543–1565/6 г.

164 Според дефтера на Овчеполските юруци от 1566 г.

165 В санджака Търхала/Трикала.

166 „Чернови (Червена вода) с друго име Русчук“.

167 Коджаджъкски юруци, които се появяват в описа на тази групировка от 1584 г.

168 Вж. Глава V.

169 **ТДИМН–ОПД**, Т. V., кн. 2. Ред. **М. Соколоски**, Скопје, 1980; **ТДИМН–ОПД**, Т. V., кн. 3. Ред. **А. Стојановски**, Скопје, 1982; **Стојановски, А.** Цит. съч., Неколико прашања... с. 33–34; **Кънчов, В.** Македония. Етнография и статистика. – Избр. съч., Т. II, С. 1970, с. 307, 314–315; **Радовановић,**

В. „Јуруклук" – Народна Енциклопедија Српско–Хрватско – Словеначка, књ. II, Загреб, 1923, с. 196; Вж. също сборника **Етногенеза на Јуруците**.

170 Формулирана от Й. Баркан, но често срещана в други изследвания. – **Barkan, Ö. L.** Op. cit., Sürgünler...11, 1949–1950, N 1–4, p. 540, 544; 13, 1951–1952, N 1–4, p. 57–59.

171 Вж. глава III.

172 **Стојановски, А.** Неколику прашања за Јуруците во Кустендилскиот санџак... с. 32–33; **Яранов, Д.** Македония като природно и стопанско цяло. С., 1945, с. 223–225

173 **Barkan, Ö. L.** Kanunlar...T. I., LXXXI, p. 282 (Закон за Силистренския санджак от 1569 г., член 25); **ТИИПБЗ**, Т. I, Съст. **Г. Гълъбов,** С. , 1961, с. 90–91; 139; **Димитров, Стр.** Цит. съч., Мезрите... с. 63, бел. 10, с. 64–65; **Димитров, Стр.** История на Добруджа... с. 45; **Арнаудов, Хр.** Пълно събрание на Държавните Закони, Устави, Наставления и Високи заповеди на Османската империя. Т. II, Цариград, 1872, с. 7, 12–16, 38.

174 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 21–25; **Радушев, Е.** Цит. съч., Демографски и етнорелигиозни процеси в Западните Родопи... с. 60–62, 65; За спомагателното земеделие на номадите туркмени в селджушката епоха – **Vryonis, S.** Op. cit., The Decline of Medieval Hellenism... p. 268.

175 **Gökbilgin, M. T.** Vakıflar... p. 207–209, 255, 260, 309, 311, 339–340, 368–372, 497–499; Джелепкешански регистър от 1576 г. – **ТИБИ**, Т. III (**ИБИ**, Т. XVI) С., 1972, с. 47, 48, 52, 54, 72, 79. **Батаклиев, И.** Пазарджик и Пазарджишко. Историко-географски преглед. С., 1969, с. 421 и сл.; **Яранов, Д.** Цит. съч., с. 28, 29, 95, 114, 122; **Lawless, R.** The Econcomy and Landscapes of Thessaly during Ottoman Rule. – In: **Carter, F. W.** (Ed.). An Historical Geography of the Balkans. London, Academic Press, 1977, p. 504–506, 508; **Sivignon, M.** The Demographic and Economic Evolution of Thessaly (1881–1940). – **Ibid.**, p. 386–388.

176 **Braudel, F.** The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II. Vol. I, Harper Colophone Books, 1976, p. 58–60.

177 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 109, 111, 120, 135, Карта на селата на Коджаджъкските юруци; **Аянов, Г. п.** Малко Търново и неговата покрайнина. Бургас, 1939, с. 318–319; **Аянов, Г. п.** Странджа. Етнографски, географски и исторически проучвания. С., 1938, с. 175; **Аянов, Г. п.** Привилегировани области в Североизточна Странджа. – Архив за поселищни проучвания, год. I, 1938, кн. 2, с. 26–37.

Горов, Г. Селища и население на Странджа. – В: Комплексна научна Странджанска експедиция през 1955 г. С., БАН, 1956, с. 50; **Първева, Ст.** За вакъфите в Североизточна Тракия през първата половина на XVIII в. – ИПр., 1992, кн. 5, с. 50.

178 **Gökbilgin, M. T.** Карта на селата на Коджаджъкските юруци; **Батаклиев, И.** Цит. съч., с. 98 –139, 192, 213, 332, 538–639; **ТИБИ**, Т. III (**ИБИ**, Т. XIII), с. 50–83, 94–117, 204–206; **Genç, N.** Op. cit., p. 136, 328, 401–451, 471–506, 583, 652–662, 693–714; **Динев, Л.** Покрайнината Доспат. Принос към антропогеографията на Западните Родопи. – ИБГД, кн. VII, 1939, с. 251–252; **Батаклиев, И.** Чепино... с. 70, 107.

179 **Traeger, P.** Die Jürüken und Konjaren in Makedonien. – Zeitschrift für Ethnologie, 1905, 1, p. 198–206; **Кънчов, В.** Цит. съч., Македония... с. 344, 356; **Кънчов, В.** Пътуване по долините на Струма, Места и Брегалница. – Избр. съч., Т. I, С., 1970, с. 35, 67, 78, 106, 113, 368; **Яранов, Д.** Цит. съч., с. 72–95, 224–225; **Цвијић, J.** Балканско полуострво и јжнословенске земље. Књ. I, Београд, 1922, с. 253–254; **Недков, В.** Јуручките населби и население во Источна Македонија. – В: **Етногенеза на Јуруците**, с. 75–87; **Даскаловски, В.** Просторно-географски и други карактеристики на планинските села во зоните на номадското сточарство. – В: Природни и социо-географски карактеристики на зоните на номадските и полуномадските движења во Македонија. Скопје, 1984, с. 158–177.

180 **Природният и икономическият потенциал на планините в България.** Т. I, С. БАН, 1989, с. 27; **Цвијић, J.** Балканско полуострво... с. 28–52, 178, 279–281; **Трифуноски, J.** Сточарска кретања у СР Македонију. – В: **Одредбе позитивног законодавства**, с.178–181; **Гашевски, М.** Основни природно-географски карактеристики на планините во зоните на номадското сточарство во СР Македонија. – В: Природни и социо-географски карактеристики... с. 25–76; **Маринов, В.** Принос към изучаването на произхода, бита и културата на каракачаните в България. С., 1964, с. 7–8, 16–46; **Армъните в България.** Съст. Ив. Георгиева, С., 1998, Приложения, с. 327–341; **Антонијевић, Др.** Саракачани. – Balcanica, 6, Beograd, 1975, с. 201–233; **Антонијевић, Др.** Обреди и обичаји балканских сточара. – ПИБИ – САНУ, књ. 16, Београд, 1982, с. 32–53.

181 Вж. тук, таблица II, Локализация.

182 **Яранов, Д.** Цит. съч., Македония... с. 29, 31, 209, 263 и сл.; **Яранов, Д.** Беломорска Тракия и Приморска Македония. Географски очерк. ГСУ – ИФФ, Т. 34, кн. 5, С., 1938, с. 13–130; **Beuermann, A.** Fernweide Wirtschaft in Südosteuropa. Ein

Beitrag zur Kulturgeographie des östlichen Mittelmeergebietes. Braunshweig, Georg Westermann Verlag, 1967, p. 194–202; **Kaser, K.** Hirten, Kämpher, Stammeshelden: Ursprünge und Gegenwart des balkanischen Patriarchats. Böhlau Verlag, 1992, p. 386–389; **Шишков, Ст.** Овцевъдството в Тракийската област. – Тракийски сборник, кн. 4, 1933, с. 41 и сл.; **Дечов, В.** Среднородопското овчарство. – В: Избрани съчинения, Пловдив, 1968, с. 239–260; **Тодоровски, Г.** Сточарството во Малореканскиот предел во втората половина на XIX в. до крајот на Првата светска војна. – В: **Одредбе позитивног законодавства**... с. 235–245.

183 За „пустите" равнини през XV–XVII в. **Георгиева, Цв.** Цит. съч., с. 112 123. И през XIX в. голяма част от Тракия между Одрин и Родосто е много рядко населена.Тук са първокласните пасища на копривщенци и други трансхумантни скотовъди – **Маджаров, М.** На Божи гроб преди 60 години. – В: Книга за българските хаджии. Съст. Гюрова, Св. и Н. Данова. С., 1985, с. 41, 49 50.

184 Закон за земята от 1609 г. – **ТИИПБЗ**, Т. I, с. 154; **Трухелка, Ћ.** О Маћедонским Јуруцима… с. 336–337, 348; **Матковски, А.** Кануни и фермани за Македонија. Скопје, 1990, с. 170–171.

185 **Природният и икономическият потенциал на планините в България**, Т. I, с. 283–284.

186 Вж. глава IV.

187 **Цветкова, Б., Н. Попов.** Нови документални данни за соларството по южното българско Черноморие от XV в. – В: Известия на музеите от Югоизточна България. Т. V., Пловдив, 1982, с. 89–131; **Грозданова, Ел., Ст. Андреев.** Соларството по българското Черноморие. С., 1982, с. 95; **Радушев, Е.** Цит. съч., Демографски и етнорелигиозни процеси... с. 61, 62; **Георгиева, Цв.** Цит. съч., с. 118; Вж. също глава V.

188 Вж. глава IV.

189 **ТИИПБЗ**, Т. I, с. 154; **Матковски, А.** Кануни и фермани... с. 171; **Трухелка, Ћ.** Цит. съч., с. 335, 351, 353; **Зигель, Ф.** Законник Стефана Душана. СПб, 1872, § 30, 76, 82, с. 47–49; **Антонијевић, Др.** Основна обележја номадских сточарских кретања у светлу обичајног права и позитивног законодавства. – В: **Одредбе позитивног законодавства**... с. 61–65; **Gavazzi, M.** Stočari – Vlasi po Severozapadnoj Hrvatskoj prema odredbama vlasti o njihovim kretanjima i obavezama. – **Пак там**, p. 51–53.

190 **Бошков, В.** Јуруците и светогорските манастири. Турски документи – коментар и регести. – В: **Етногенеза на Јуруците**,

с. 57–67. За отношенията на средновековните номадски власи с Атонските манастири – Вж. **Gyoni, M.** Les Vlaques du Mont Athos au debut du XIIe siecle. – Etudes Slaves et Roumaines, I (1), 1948, p. 30–42; **Николов, Г.** Жени на Света Гора през Средновековието. – В: Светогорска обител Зограф. С., 1996, с. 32–33.

[191] **Refik, A.** Anadolu'da Türk Aşiretleri. İstanbul, 1930, Doc. N 60, p. 32.

[192] **Стojановски, А.** Цит. съч., с. 34–37.

[193] Чрез своеобразно владение или аренда (с тапия). Такива групи са обособени в таблица II, Летовище. Вж. **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 5 (Кюстендилски санджак от 1570 г., Летни пасища [яйлаци]). Ред. **Ал. Стojановски,** Скопje, 1995, с. 149, 157.

[194] **Пак там,** с. 141–161.

[195] **Димитров, Стр.** Важен документ за историята на Средните Родопи. – Векове, 1974, кн.2–3, с.105–107. Тук е посочен случай на владение на голям имот – цялата „планина" Момчовица от българи-християни през 1684 г.

[196] **Evliya Çelebi.** Seyyahatname, C. 3–4, Istanbul, 1986, p. 313–315; **Гаджанов, Д.** Пътуване на Евлия Челеби из българските земи през средата на XVII в. – ПСп, кн. LXX, 1909, с. 704–705.

[197] **Кондев, К.,** Осоговиjа. В: Годишен Зборник на Природно-Математичкиот факултет. Географи jа и геологиjа.Кн. 14 (2), Скопje, 1963, с. 72, 88, 95.

[198] **ТИААМ**, Т.II, Ред. **А. Матковски**, Скопje, 1961, Док.35, с. 30.

[199] Оплакване на юруците от Каймакчалан, че незаконно се използват собствените им тепавици от други лица. – **ТДИМН**, Т.I, Ред. **М. Соколоски,** Скопje, 1963, Док. 16, с.35–36.

[200] Вж. например **Иречек, К.** Пътувания по България... с. 463–465; **Миков, В.** Произход и значение на имената на нашите градове, села, реки, планини и места. С., 1943; **Делирадев, П.** Принос към историческата география на Тракия. Т. I–II, С., 1953; **Балкански, Т.** Историческа топонимия на Пещерско. – Родопски сборник, Т. 5, С., 1983, с. 105–136; **Райчевски, Ст.** Проникване на тюркската топонимия в Средните Родопи. – Родопи, 1976, кн. 9, с. 35–36; В: **Дечов, В.** Миналото на Чепеларе... с. 21–63; **Карапетков, П.** Славеино. Минало. Пловдив, 1948, с. 7–32; **Канев, К.** Миналото на село Момчиловци, Смолянско. Принос към историята на Средните Родопи. С., 1975, с. 15–36; **Симеонов, Б.** Юндола. Произход и значение на името. – Родопи, 1978, кн. 10, с. 34; **Захариев, Й.** Кюстендилско краище. – СбНУНК, Т. XXXII, 1918,

с. 68, 273, 291, 297, 302, 386, 393, 480; **Захариев, Й.** Пиянец. Земя и население. – СбНУНК, Т. XLV, 1949, с. 7, 84, 230, 333; **Sivignon, M.** Op. cit. (Карта на тюркската топонимия в Тесалия); Вж. също глава V.

201 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., Карта на селата на Коджаджъкските юруци.

202 Вж. тук, Етнодемографски измерения.

203 **Тишков, Х.** Климатът на планинските райони в България. С., 1976, с. 196–197.

204 **Beuermann, A.** Op. cit., p. 23; **Маринов, В.** Цит. съч, карти (Пътища на движения на каракачаните в Балканския полуостров; Зимни поселища на каракачаните в България); **Жунић, Л.** Саракачани – „Ашани" на Гочу. – Гласник Етнографског института. Београд, 1958, кн. 8, с. 87–108; **Николић, Р.** Крајиште и Власина. – СЕЗ, књ. 18 (Насеља српских земаља, кн. 8), 1912, с. 52-53, 179-181; **Николић, Р.** Вранска Пчиња у сливу Јужне Мораве. – Српски Етнографски Зборник, књ. 5 (Насеља Српских земаља, књ. VIII), 1903, с. 111, 118, 142–143; **Цвијић, Ј.** Антропогеографски проблеми Балканског полуострва. – СЕЗ, књ. 1 (Насеља Српских земаља, књ. I), с. CXXXII–CXXXIII.

205 Вж. тук, таблица II.

206 **Димитров, Стр.** Първите османски гарнизони в Унгария и проблемите на османската колонизация. – ИПр., 1993, кн. 4–5, с. 3–20.

207 **Желязкова, А.** Цит. съч., с. 68–140.

208 **Јиречек, К.** Власи и Мавровласи у Дубровачким споменицима. – Посебна Издања САНУ, Нова серија, Књ. 33, Београд, 1959, с. 194–204; **Dragomir, S.** Vlahii din nordul peninsulei Balkanice in evul mediu. Bucureşti, 1959, p. 19–48, 69–70, 87–95, 136–138; **Трифуноски, Ј.** Географске карактеристике средњовековних катуна. – В: Симпозиум о средњовековног катуна... с.27–37; **Филиповић, М.** Структура и организација средновековног катуна. – **Пак там**, с.45–120; **Ковачевић, Д.** Средновјековни катуни по Дубровачким изворима. – **Пак там**, с. 121–142; **Klajić, N.** Polžaj Vlaha u XIV i XV stoljecu u hrvatskim zemljama (prema stampanoj gradi i novim podacima iz Zadarskog notarskog arhiva). – In: Simpozium Vlasi ... p.107–111; **Gusić, Br.** Wer sind die Morlaken im adriatischen Raum? – Balcanica, IV, 1973, p. 453-464; **Божић, И.** Дубровник и Турска у XIV и XV веку. – Посебна Издања САНУ, Књ. 100 (Историјски институт, Кн. 3), Београд, 1952; **Селищев, А.** Славянское население в Албании. С., 1981, с. 74–75; **Мутафчиев, П.** Войнишки земи и войници във

Византия през XIII–XIV в. – В: Избрани произведения, Т. I, С., 1973, с. 609–610; **Ducellier, A.** Les Albanais du XIe a XIIIe siecle: nomades au sedentaires? – Byzantinische Forschungen, 7, 1979, p. 28–35; **Иречек, К., J. Радонић**. Историја Срба. Књ. I., Београд, 1978, с. 86, 216; **Winnifrith, T.** The Vlachs. The History of a Balkan People. N. Y., St. Martin Press, 1987, p. 120–122; **Soulis, G.** The Thessalian Vlachia – Зборник Радова Византолошког института, кн. VIII (1), Београд, 1963, p. 272–273; **Caranica, N.** Les Aroumains. Recherches sur l'identite d'une ethnie. Besancon, 1990, p. 294–295.

209 **Литаврин, В.** Влахи византийских источников X–XIII вв. В: Юговосточная Европа в средние века. Кишинев, 1972, с. 119–120; **Иречек, К.** История на българите. С., 1978, с. 254–256; **Ангелов, Д.** Аграрните отношения в Северна и Средна Македония през XIV в. С., 1958, с. 101–107, 169, 208, 212; **Ангелов, Д.** За зависимото население в Македония през XIV в. – Ипр., 1957, кн. 1, с. 55–61; **Иречек, К., J. Радонић.** Цит. съч., Кн. I, с. 87–88, 271; Кн. II, с. 55–66, 96–97; **Филиповић, М.** Цит. съч., с. 47–108; **Трифуноски, J.** Цит. съч., с. 19–39.

210 **Трифуноски, J.** Цит. съч., с. 21–31; **Филиповић, М.** Цит. съч., с. 47–50, 81–91 **Ангелов, Д.** Аграрните отношения... с. 102; **Ангелов, Д.** За зависимото население... с. 56–61; **Dragomir, S.** Op. cit., p. 116–133.

211 **Asdracha, C.** La region des Rhodopes aux XIIIe et XIVe siecles. Etude de geographie historique. Athen , 1976, p. 53, 70, 180–182; **Острогорски, Г.** Серска област после Душанове смрти. – В: Посебна Издања Византолошког института, Кн. 9, Београд, 1965, с. 43, 51.

212 **Asdracha, C.** Op. cit., p. 70, 120, 189.

213 **Vukanovic, T.** Les valaques, habitants autochtones des pays Balkaniques. – L'Ethnologie, Nouvelle serie, 1962, 56, p. 15–16.

214 **Наумов, Е.** Балканские влахи и формирование древнесербской народности (К анализу влашских имен из сербских грамот XIII в.). – В: Этническая история восточних романцев. Древность и средные века. М., 1977, с. 18–59.

215 **Ducellier, A.** Op. it., p. 26–28, 32–35; **Gyoni, M.** La transhumance des vlaques balkaniques au moyen âge. – Byzantinoslavica, 12, 1951, p. 28–42.

216 **Gavazzi, M.** Op. cit, p. 51–53.

217 **Филиповић, М.** Цит. съч., с. 77–80; **Ђурђев, Бр.** Територијализација катунске организације до краја XV века (катун–кнежина–племе). – В: Симпозиум о средњовековног катуна... с. 150–151; **Kovacević–Kojić, D.** Ucesće Vlaha u trgovinskoj razmijeni tokom XIV i XV vijeka. – In: Simpozium Vlasi... p. 79–

84; **Dinić–Knezević, D.** Ucesće Vlaha u preradi vune i prevozu sukna u XIV I XV v. – **Ibid.**, p. 85–92; **Фрейденберг, М.** Город и влахи в Далмации (XIV–XV вв.). – В: Карпато-Дунайские земли в средние века. Кишинев, 1975, с. 199–208;

218 **Филиповић, М.** Цит. съч., с. 75, 76–77, 81; **Ангелов, Д.** За зависимото население...с. 59–60; **Ангелов, Д.** Аграрните отношения...с. 107.

219 В периода VI–XII в. – **Wace, A., M. Thompson.** The Nomads of the Balkans...p. 256–257; **Winnnifrith, T.** Op. cit., p. 85–87; **Литаврин, Г., Е. Наумов**. Межетнические связи и межгосударственные отношения на Балканах в VI–XII вв. – В: Раннефеодальные государства на Балканах (VI XII в.). М., 1985, с. 299; **Gyoni, M.** Le nom de ВЛАХОI dans l'Alexiade d'Anne Comnene. – Byzantinische Zeitschrift, 44, 1951, p. 249–251; **Златарски, В.** История на Българската държава през средните векове. Т. I, С., 1994, с. 213, Т. II, с. 4.

220 **Ковачевић, Д.** Цит. съч., с. 134, 137 138; **Јиречек, К. Ј. Радонић.** Цит. съч., с. 97; **Dragomir, S.** Op. cit., p. 76–78, 81 84; **Божић, И.** Дубровник и Турска... с. 14–26, 117, 184–192, 256–270, 289–305.

221 **Anhegger, R.** „Martolos". – In: İA, İstanbul, Maarif Matbaası, T. 7, 1957, p. 341–344; **Vasić, M.** Martolosi u Jugoslovenskim zemljama pod turskom vladavinom. – In: Akademija Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine. Djela, knj. XXIX (Odjeljenje istorijsko – filoloskih nauka, knj. 17), passim.

222 **Стојановски, А.** Раја со специјални задолженија во Македонија (Војнуци, соколари, оризари и солари). Скопје, 1990, с. 13–14; **Ђурђев, Бр.** О војнуцима са освртом на развој турског феудализма и на питање босанског агалука. – Гласник Земаљиског музеја у Сарајеву, II, 1947, с. 104–106.

223 **ТИБИ**, Т. V (**ИБИ**, Т. XX), Ред. **Б. Цветкова**, С., БАН, 1974, с. 39, 51, 52, 58, 63, 69, 72, 73, 78, 84, 104, 146, 151, 191, 199, 208–209, 212, 213, 230, 234, 241, 243, 249.

224 **Стојановски, А.** Дервен иството во Македонија. Скопје, 1974, с. 37–38, 111, 117, 173–174, 211–241, 257–287.

225 **Alexander, J. C.** Toward a History of Post – Byzantine Greece: The Ottoman Kanunnames for the Greek Lands, circa 1500–circa 1600. Athens, 1985, p. 133–136, 298–303.

226 **Киел, М.** Грамота за основаването на град Трявна. Османски извори за ранната история на града (1565–1702). – Векове, 1984, кн. 3, с. 72–75.

227 **Славейков, П.** Село Трявна. – В: Избр. съч., Т. IV, С., 1979, с. 174, 201.

228 **Akgündüz, A.** Op. cit. C. I, p. 494–528; II, p. 72, 380–494; III,

p. 443–461; IV, p. 398-399, V, p. 333–371; VI, p. 406–438, 551–562; Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandjak. – Monumenta Turcica, T. I (Ed. **Br. Đurđev...**), Sarajevo, 1957, p. 12–89, 117–118, 137–172, 186; **Bojanić, D.** Turski zakoni i zakonski popisi za Smederevsku, Kruševacku I Vidinsku oblast. Beograd, 1974, p. 2, 12–58, 80–96; **Stojaković, M.** Braničevski Tefter. Poimenični popis pokrajine Braničevo iz 1467. godine. Beograd, 1987, p. 46–88, 158, 254; **Бојанић–Лукаћ Д.** Неготинска Крајина у време турске владавине – В: Гласник Етнографског музеја, књ. 31–32, Београд, 1968–1969, с. 65–109; **Боянич–Лукач, Д.** Видин и Видинският санджак през XV и XVI в. Документи от архивите на Цариград и Анкара. С., 1975; **Мутафчиева, В.** Видин и Видинско през XV–XVI в. – **Пак там**, с. 15–52; **Аличић, А.** Турски катастарски пописи неких подручја Западне Србије. Т. I–III, Чачак, 1984–1985; **İnalcık, H.** Op. cit., Fatih Devri…p. 146, 154–157; **Beldiceanu, N.** Les Valaques de Bosnie a la fin du XVe siecle et leurs institutions. – In: Le monde ottoman des Balkans (1402–1566). Institutions, societe, eonomie. London, Variorum Reprints, 1976, IV; **Beldiceanu, N.** Quatre actes de Mehmed II concernant les Valaques des Balkans slaves. – **Ibid.**, III; **Beldiceanu, N.** La region de Timok – Morava dans les documents de Mehmed II et de Selim I. – **Ibid.**, II.

229 **Иналджък, Х.** От Стефан Душан до Османската империя. Християни-спахии в Румелия през XIV в. и произходът им. – В: Епохата на султан Мехмед II Завоевателя. С., „Amicitia“, 2000, с. 185–247; **İnalcık, H.** The Ottoman Empire. The Classical Age (1300–1600). London, 1975, p. 13, 72; **Ђурђев, Бр.** О утицају турске владавине на развитак наших народа. – Гласник Историјског Друштва СР Босне и Херцеговине, год. II, Сарајево, 1950, с. 37, 38, 41–51, 79; **Vryonis, Sp.** The Byzantine Legacy and Ottoman Forms. – In: Byzantina kai Metabyzantina. Vol. II, Studies on Byzantium, Seljuks and Ottomans (Reprinted). Udena Publ., Malibu, 1981, XIII, p. 273, 293, 303. – **Akgündüz, A.** Op. cit., C. V, p. 459, 462.

230 **Стојановски, Ал.** Ромите на Балканскиот полуостров... с. 144; Закон за циганите във вилаета Румили от 1530 г. – **ТИИПБЗ**, Т. I, с. 309–310; **Barkan, Ö. L.** Kanunlar... LXXI, p. 249–250.

231 **Beldiceanu, N.** Les roumains a la bataille d'Ankara. Quelques donnees sur leur organisation militaire dans la peninsule balkanique. – In: Le monde ottoman des Balkans, I., p. 446, 447, 448; **Beldiceanu, N., Ş. Nasturel.** La Thessalie... p. 108, 118–119, 130, 131; **Vasić, M.** Op. cit., p. 169–193. **Palikruševa, G.** Status Vlaha u Makedoniju u XV i XVI veku. – In: Simpozium

Vlasi... p. 131–176.

232 **Balta, E.** Op. cit., p. 78–82, 92–152; **Balta, E.** L'Eubee a la fin du XVe siecle. Economie et Population. Les registres de l'annee 1474. Athens, 1989, p. 229–277, 283–298, 300–304.

233 **Alexander, J. C.** Op. cit., p. 92, 103, 122, 145–153; **Akgündüz, A.** Op. cit., T. 2, p. 511–518; T. V., p. 390, 391, 392, 415; **Beuermann, A.** Op. cit., p. 120–194.

234 Езиковедски изследвания показват, че каракачанският гръцки диалект се е формирал някъде преди XIII–XIV в. – Вж. **Kavadias, G.** Pasteurs nomades mediterraneens. Les sarakatsans de Grece. Paris, Gautier – Villars, 1965, p. 9.

235 **Иванов, В. Топоров, В.** К вопросу о происхождении етнонима „валахи" – В: Этническая история восточних романцев, с. 61–8; **Skok, P.** Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, T. III, Zagreb, 1973, p. 606–609.

236 **Цвијић, J.** Цит. съч., с. 72–73, 158 173, 183 231–242; **Петровић, П.** Стари Влах. Етничка прошлост, име и положај предела. – В: Гласник Етнографског музеја, 24, Београд, 1961, с. 25–46.

237 **Аличић, А.** Цит. съч., Т. I., с. 100.

238 Наречени така от **Цв. Георгиева**, Пространство... с. 130–134.

239 **Радушев, Е.** Османската гранична периферия (серхад) в Никополския вилает през първата половина на XVI в. – В: Българският шестнадесети век. Сборник с доклади за българската обща и културна история през XVI в. – С., НБКМ, 1996, с. 205–207; **Драшкић, М.** Порекло становништва и етнички процеси у селима Неготинске обштине. – В: Гласник Етнографског музеја, кн. 31–32, Београд, 1968–1969, с. 11–63; **Цвијић, J.** Цит. съч., с. 230–231; **Румански, Ст.** Разпространение на власите между Тимок и Морава и на цинцарите в Македония. – В: Научна експедиция в Македония и Поморавието, 1916. Съст. П. Петров, С., 1993, с. 203–230; **Младенов, М.** Влашкото население в България. Разпространение, произход и топонимия. – В: Българска етнология, Год. XXI, 1995 (Извънреден брой), с. 7–14; **Заяков, Н.** Исторически причини за формиране на влашкото население във Видинско. – **Пак там**, с. 28–50.

240 **Beuermann, A.** Op. cit., p. 66–72; **Рѓшумовић, Р.** Географски услови и њихова улога у еволуцију сточарских кретања у Југославију. – В: Одредбе ... с. 163–164.

241 **Đurđev, Br.** Nešto o vlaškim starejšinama pod turskom upravom. – Glasnik Zemaljskog Muzeja, III, Sarajevo, 1940, p. 49–67; **Ђурђев, Бр.** О кнезовима под турском управом. – Историјски часопис, I (1–2), Београд, 1948, с. 132–166; **Историја народа**

Југославије, Књ. друга (од почетка XVI до краја XVIII века). Београд, 1960, с. 80–85; **İnalcık, H.** Fatih Devri... p. 154–156.

242 **Божић, И.** Дубровник и Турска... с. 18–19.

243 **Beldiceanu, N.** Les roumains a la bataille d'Ankara...p. 441–447. Вж. също **Decei, A.** Eflâk. – In: İA, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, T. 4, p. 178–189.

244 **Werner, E., W. Markov.** Geschichte der Türken von den Anfängen bis zur Gegenwart. Berlin, 1978, p. 63–65; **Werner, E.** Yürüken und Wlachen. – In: Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl–Marx–Üniversität, 15 (3), Leipzig, 1966, p. 476.

245 **Историја народа Југославије**... с. 182–186, 197–201; **Vasić, M.** Op. cit., p. 35–93, 142–199; **Матанов, Хр., Р. Михнева.** От Галиполи до Лепанто... с. 295–299, 334–336; **Bracewell, C. W.** The Uskoks of Senj. Pyracy, Banditry and Holy War in the Sexteen-Century Adriatic. Cornell University Press, Ithaca and London, 1992.

246 **Тодоров, Н.** За демографското състояние... с. 206–207; **ТИБИ**, T. VII (**ИБИ**, T. XXVI), Ред. **Стр. Димитров, Е. Грозданова** и **Ст. Андреев.** С., БАН, 1986, с. 72, 74–76; Вж. също **Rizaj, S.** Uloga Vlaha primićura u rudarstvu Kosova i Srbije u XV i XVI veku. – In: **Simpozium Vlasi**... p. 135–148.

247 **ТИБИ**, T. VII (**ИБИ**, T. XXVI), с. 154–155.

248 **Желязкова, А.** Цит. съч., с. 138, 193–194; **Zheljaskova, A.** The Penetration and Adaptation of Islam in Bosnia from the Fifteenth to the Nineteenth Century. – In: Journal of Islamic Studies, 5 (2), 1994, p. 193–194; **Vasić, M.** Op. cit., p. 169; **Filipović, N.** Islamizacija Vlaha u Bosni i Hercegovini u XV i XVI vijeku. – In: **Simpozijum Vlasi**... p. 139–148.

249 **Желязкова, А.** Цит. съч., с. 128–129, 132; **Аличић, А.** Цит. съч., T. I, с. 184; **Ђурђев, Бр.** Цит. съч., Територјализација... с. 149, 152, 164; **Историја народа Југославије**... с. 80–88, 153–163, 184–198.

250 **Радушев, Е.** Османската гранична периферия... с. 187–213.

251 Например на кораби в пристанищата около Делвина в Южна Албания. – **Желязкова, А.** Цит. съч., с. 90.

252 В рудниците на Бах, Рудник, Каменград/Баня Лука, Дукагин и др. – **Зиројевић, О.** Јуруци у рудницима. – В: **Етогенеза**... р. 49–56; **Гордлевский, В.** Эксплуатация недр земли в Турции (По документам, изданным А. Рефиком и Ф. Спаха). – В: Избр. соч., T. III, М., 1962, с. 247–248.

253 **Barkan, Ö. L.** Kanunlar...LXV, LXIV, LXXX, LXXXI, LXXXII, p. 232–289; **ТИИПБЗ**, T. II, с. 41; **Akgündüz, A.** Op. cit., C. 3, İstanbul, 1991, p. 372, 466–469; C. 6, İkinci kısım, İstanbul, 1993, p. 480–481, 617, 651, 659–667 (Виза); **Alexander, J. C.**

Op. cit., p. 71, 112–115, 121, 124; **Трухелка, Ћ.** Цит. съч., с. 332, 343–346.

[254] Около Коджаджък. – Вж. **Иванов, Й.** Българите в Македония. Издирвания и документи за тяхното потекло, език и народност. С., 1986, с. 55; **Гаджанов, Д.** Мюсюлманското население в новоосвободените земи. – В: Научна експедиция в Македония и Поморавието…с. 260–262. За власите и албанците в Дебърско. – Вж. **Стојановски, А.** Дебарската област во шеесетите години на XV век (врз основа на еден современ турски извор). – В: Македонија во турското средновековие... с. 414–417.

[255] Юруци от Кичевско се споменават в заповед за мобилизация от 1578 г. – **Матковски, А.** Цит. съч., Турски извори за Јуруците... с. 24–242. За власи и албанци в района – **Стојановски, А.** Поглед на економско–општествените прилики во Кичевската нахија во втората половина на XIV в. – В: Македонија во турското средновековие…с. 358, 359.

[256] **Gyoni, M.** Op. cit., p. 37–38; **Weigand, G.** Wlacho-Meglen. Leipzig, 1892, passim; За юруците в Мъгленско – **Tuma von Waldkampf, A.** Griechenland, Makedonien und Süd-Albanien. Leipzig, 1897, p. 219–221; **Кънчов, В.** Цит. съч., Македония… с. 342–344.

[257] **İnalcık, H.** Op. cit., Hicri 835 Tarihli Sûret-i defter-i Sancak-i Arvanid... p. 2, 30, 35, 41, 44, 44–45, 80; **Beldiceanu, N.** Op. cit., Les Vlaques de Bosnie... p. 127.

[258] **ТИБИ**, Т. VII (**ИБИ**, Т. XXVI), с. 179–181; **McGowan, Br.** Economic Life in Ottoman Emoire. Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600–1800. Cambridge UP, 1981, p. 129–131; Вж. **Кънчов, В.** Цит. съч., Македония... с. 539, 540, 541.

[259] **Стојановски, А.** Мориово во XV–XIVI век. – В: Македонија во турското средновековие... с. 394, бел. 35.

[260] **Мустафа бен Абдуллах Хаджи Калфа**. Румелия и Босна. Географско описание. Превод и коментар по немското издание на Йосиф фон Хамер от **Ст. Аргиров**. – В: Архив за поселищни проучвания, кн. II–IV (отделен отпечатък), С., 1938, с. 65.

[261] **Пак там**, с. 54; **Evliya Çelebi.** Op. cit., C. 8, p. 52.

[262] Юруци в Прищинско се споменават в Солунски кадийски сижили от началото на XVIII в. – **Грозданова, Ел.** Цит. съч., Нови сведения за юруците... с. 21.

[263] **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 5, с. 147, 158; **Завоев, П.** Град Щип. С., 1943, с. 10; **Кънчов, В.** Цит. съч., Македония…с. 530.

[264] **Острогорски, Гр.** Цит. съч., Серска област после Душанове смрти... с. 43; **Кънчов, В.** Македония... с. 496.

[265] **ТДИМН–ОПД,** Т. IV, с. 59, 60, 93, 98, 158–184, 197–234, 265–288, 302–393.

[266] **ТИБИ**, Т. III (**ИБИ**, Т. XIII), с. 471

[267] **Димитров, Стр.** Примикюри в Родопите през XVI в. – В: Rhodopica, 1, 1998, с. 126–131; Вж. Също **Митев, Пл.** Влашкото население в Пещерско през периода на Османското владичество. – В: Армъните в България... с. 101–104.

[268] **Weigand, G.** Romänen und Aromunen in Bulgarien. Leipzig, 107, p. 40–50 (и приложената карта); **Dragomir, S.** Op. cit., p. 13–15 и приложената карта (Aşezarile Vlahilor); **Миков, В.** Цит. съч., с. 76–78; **Иречек, К.** Княжество България. Пловдив, 1899, с. 144–145; **Иречек, К.** Пътувания по България... с. 403, 550, 553, 564; **Захариев, Й.** Пиянец... с. 52, 84; **Николић, Р.** Крајиште и Власина... с. 146 и сл.; **Дуриданов, И.** Нови данни от топонимията за изчезналото румънско население в Софийско. – В: Езковедско-етнографски изследвания в памет на акад. Ст. Романски. С., БАН, 1960, с. 469–48; **Мичев, М., И. Дуриданов.** За произхода и значенето на някои местни гегографски имена по средното поречие на река Искър в района на Предбалкана. – В: Известия на Българското географско дружество, IV (14), 1964, с. 61–77; **Младенов, М.** Влашкото население в България... с. 17–18 (ономастика), 22–26 (топонимия). Вж. **Winnifrith, H.** Op. cit., p. 26–56, **Caranica, N.** Op. cit., p. 7–20, 67–192; **Kaser, K.** Hirten, Kämpfer, Stammeshelden... p. 9–22; **Атанасова, К.** Армъните. Историографски преглед. – В: Армъните в България... с. 7–23.

[269] Подробен опис на хасове и тимари в Софийско и Самоковско (Според **Стр. Димитров** съставен около 1462/3 г. – Цит. съч., За датировката на някои османски регистри... с. 240); **ТИБИ**, Т. II (**ИБИ**, Т. XIII), с. 73, 77–79, 87. **ТИБИ**, Т. V (**ИБИ**, Т. XX); **Genç, N.** Op. cit., p. 11, 311–313. **Цинцарски, К.** Кратко описание на миналото и сегашното на село Поповяне – Самоковско. – **АЕИМ**, N 98, 1955, с. 4, 24, 27–29, 58. **ТИБИ**, Т. III (**ИБИ**, Т. XVI), с. 106.

[270] **Gălăbov, G., H. Duda.** Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia. München, 1960, p. 57, 65.

[271] **Јиречек, К. , Ј. Радонић.** Цит. съч., с. 145; **Трухелка, Ћ.** Цит. съч., с. 331, 338; **Стојановски, А.** Раја со специјални задолженија во Македонија (Војнуци, соколари, оризари и солари). Скопје, 1990, с. 13.

[272] **Jorga, N.** Histoire des roumains et de la roumanite orientale. Vol. III, Bucarest, 1937, p. 122 f., 156 f.; **Kadlec, K.** Vlasi a valaške pravo v zemich slovanskih a uherskih. Praha, 1916; **Грацианская, Н., В. Королюк.** Проблемы этногенеза морав-

ских валахов в современной чехословацкой историографии. – В: Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. Методология и историография. М., 1976, с. 250–257; **Инкин, В.** К вопросу о произхождении и эволюции волошского института князя (кнеза) в Галицкой деревне XV–XVIII вв. – В: Славяно-волошские связи. Кишинев, 1978, с. 114–148; **Думнич, В.** Волохи Закарпатия по данным грамот XIV в. – **Пак там,** с. 149–152, 157; **Королюк, В.** Термин „Волошская земля" в раннесредневековых письменных источниках. – В: Этническая история восточных романцев... с.7; **Krandzalov, D.** Zur Frage des Ursprünges des Hirtenwesens und seines Wortschatzes in den Karpaten. – In: **Földeś, L.** (Ed.). Viehwirtscraft und Hirtenkultur. Ethnographische Studien. Budapest, 1969, p. 220–243.

273 Вж. **Стојановски, А.** Ромите на Балканскиот полуостров... с. 179; Роми-преселници от Унгария, Влашко и Молдова се споменават и в канунname за циганите от 1537 г. – **Akgündüz, A.** Op. cit., C. 6, İstanbul, p. 521.

274 **Dragomir, S.** Op. cit., p. 86–98; **Gusić, B.** Op. cit., p. 460.

275 **Ђурђев, Бр.** Териториjализациjа... с. 144–162; **Gavazzi, M.** Op. cit., p. 52–53; **Мартынова, М.** Хорваты. Этническая история XVIII–XIX вв. М., 1988, с. 40–87; **Gusić, Br.** Wer sind die Morlaken... p. 460–463.

276 **Scărlătoiu, E.** The Balkan Vlachs in the Light of Linguistic Studies. Highlights and Contributions. – In: Revue des Etudes Sud – Est Europeens, XVII, Bucarest, 1979, p. 19–20; **Winnifrith, T.** Op. cit., p. 28–30, Map 9; **Dragomir, S.** Op. cit., p. 37, 95–101, 129–130; **Јиречек, К., J. Радонић.** Цит. съч., с. 86–88; **Ердељановић, J.** Стара Црна Гора. Етничка прошлост и формирање Црногорских племена. Београд, 1978, с. 227, 337, 502; **Мартынова, М.** Цит. съч., с. 38–60; **Kaser, K.** Op. cit., p. 83–93, 101–110, 140–159; **Gusić, Br.** Op. cit., p. 457–459.

277 **Ђурђев, Бр.** Териториjализациjа... с. 153–165; **Kaser, K.** Op. cit., p. 34–48, 55–67, 83–94, 108–117, 164–176, 179–203.

278 **Вайганд, Г.** Аромъне. Етнографическо-филологическо-историческо издирвание на тъй наречения народ македоноромъне или цинцаре. Варна, 1899, с. 44–68, 82–108, 173, 181, 243–290; **Petera, J.** Wedrowki pasterzi Aromunow w Albanii. – In: Etnografia Polska, 6, 1962, p. 191–201; **Beuermann, A.** Op. cit., p. 17–28; **Kaser, K.** Op. cit., p. 302, 313–318; **Ршумовић, Р.** Цит. съч., с. 165; **Крстић, Ђ.** Обичајноправни аспекти сезонског кретања сточара у области Куча у Црној Гори. – В: Одредбе…с. 127–130; **Павковић, Н.** Обичајно-правни уговори и односи у сточарству (југословенски народи и арба-

наси). – **Пак там**, с. 133–138; **Вайганд, Г.** Етнография на Македония. С., 1998, с. 43, 57–58; **Яранов, Д.** Македония… с. 263–266; **Арш, Гр**. Албания и Эпир в конце XVIII–начале XX в. Западнобалканские пашалыки Османской империи. М., 1963, с. 22, 33, 128–129.

279 **Beuermann, A.** Op. cit., p. 66–74.

280 Предложено от **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 88–89. Разчетено по този начин, името означава „сив баща" – възможно табуирано от тотемното „boz kurt" – „сив вълк", според прастарата степна традиция. В същия контекст са разпространените в татарска среда бивши тотемни имена на личности и общности като като Кьопек, Кьопекли (тюркското „куче") и Ногай (от монголското „нохай" – куче), а също Субак и Субакдъ (от древноиранското и мидийското „спака", средноперсийското „сабака" (куче, среща се и сред юруците). – Вж. **Гордлевский, В.** Что такое „босый волк"? – В: Избр. соч., Т. II, М., 1961, с. 494–504; **Кочекаев, Б. – А. Б**. Ногайско-русские отношения в XV–XVIII вв. Алма Ата, 1988, с. 21; **Фасмер, М.** Этимологический словарь русского языка. Т. III, М., 1987, с. 702–703.

281 **Gökbilgin, M. T.**, p. 54, 56, 82, 83, 86, 87–90.

282 Където са известни групови имена като Бектатаръ и Казаклар (в каза Йенишехир-и Фенер/Лариса) – **Türkay, C.** Op. cit., p. 56.

283 **Ibid.**, p. 83; **İnbaşı, M.** Op. cit., p. 96-109.

284 Вж. **ТИИПБЗ**, Т. I, С., 1961, с. 306–307; **Barkan, Ö. L.** Kanunlar... p. 260–261. Законът е от времето на Сюлейман I и не е датиран и в двете публикации. В българското издание е избрано едното от разночетенията на Баркан – „Akdağ", но той предлага и „Akdav". А. Акгюндюз отнася този канун към Визенските юруци. – **Akgündüz, A.** Op. cit., C. VI., 2, İstanbul, 1993, p. 715.

285 **Gökbilgin, M. T**. Op. cit., p. 60.

286 **Akgündüz, A.** Op. cit., p. 718–720.

287 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 87–88. В каталога на Дж. Тюркай фигурира групата Джекетатаръ (Джеке) в Одринска каза, която в Анадола е регистрирана като „туркменско-юрушка" – **Türkay, C.** Op. cit., p. 67.

288 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 90, 230–243.

289 Вж. тук, таблица II. „Татари" се споменават в Дойранско и в други източници. – Вж. **Türkay, C.** Op. cit., p. 158.

290 В Ямболско и Лозенградско, Варненско, Силистренско и в района на Хърсово, Бабадаг и Исакча – **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 181, 187, 196, 214, 216, 217, 220–225, 227, 229.

[291] **Ibid.**, p. 230–242.

[292] Вж. **Стойков, Р.** Цит. съч., Селища и демографски облик на Североизточна България... с. 102, 104, 105, 106; **Грозданова, Е., Ст. Андреев.** Цит. съч., Джелепкешаните... с. 112–113.

[293] Като следват трактата на Айни Али от началото на XVII в., според който има седем юрушки зеамета в Румелия – Визе, *Янболу,* Танръдаг, Офчаболу, Селяник, Коджаджък и Налдьокен. Според Евлия Челеби (средата на XVII в.) има 8 „юрушки бейове", като освен Ямболски има Ихтимански и Плевенски. Зеаметите според него обаче са 7 – Визе, Янболу, Коджаджък, Танръдагъ, Офчаболу, Селяник и Налдьокен; Йомер Авни (1642 г.) и Али Чауш от София (средата на XVII в.) обаче не споменават „Ямболски юруци". Вж. **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 87 88; **Akgündüz, A.** Op. cit., T. IV., p. 456–479, 542, T. VI, p. 311, 689; **Evliya Çelebi,** Seyahatname, T. 1-2, p. 129, 138, 142; T. 3–4, İstanbul, 1986, p. 305; **ТИИПБЗ**, T. I, c. 106, 210, 236.

[294] **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 235 242.

[295] **Ibid.**, p. 241.

[296] **Türkay, C.** Op. cit., p. 56, 68, 110, 111, 131, 163, 165; **Кочекаев, Б. А. Б.** Цит. съч., с. 12–13; **McNeill, W.** Europe's Steppe Frontier (1500–1800). Chikago UP, 1964, p. 119, 176.

[297] **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 191, 207.

[298] **Шопова, Д.** Македонија во XVI и XVII век. Документи от Цариградските архиви (1557–1645). Скопје, 1955, Док. N 45, с. 61-62. **Матковски, А.** Цит. съч., с. 244.

[299] Макар че има цигани-джелепкешани. – **Грозданова, Ел., Ст. Андреев.** Джелепкешаните в българските и съседните им земи през XVI–XVIII век. По документи от наши и чужди архиви. С., 998, с. 111.

[300] **Стојановски, А.** Ромите... с. 138–141.

[301] **Gökbilgin, M. T.** Vakıflar... p. 369, 373.

[302] **Barth, Fr.** Nomads of South Persia. The Basseri Tribe of the Khamseh Confederacy. Oslo UP, 1961, p. 91–93; **Гордлевский, В.** Джарджары в Конье. – Избр. соч., Т. III, М., 1962, с. 426–431.

[303] Например сред гражданите на Пловдив в подробния опис от 1516–1519 г. срещаме „Али, велед и Абдуллах, юрук" – **BOA, TD** 77, s. 545.

[304] Адресирано до субаша на Налдьокенските юруци Мустафа – **ТИИПБЗ**, Т. I, с. 307; **Barkan, Ö. L.** Kanunlar... T. I, p. 261. Сходни формулировки съдържат и други юрушки канунна-мета от XVI в.: Закон за Коджаджъкските юруци от 1584 г. – **Ibid.**, p. 263; Закон за Налдьокенските юруци от 1566 г.; Закон

за Овчеполските юруци от 1566 г.; Закон за Танръдагските юруци от 1543/4 г.; Закон за юруците и Ямболските татари от 1566 г.; Закон за Визенските юруци и джанбази от 1543 г. – **Akgündüz, A.**, Op. cit., C. VI, p. 693, 699, 705, 711, 719.

305 **Иречек, К.** Пътувания по България... с. 465.

306 **Соколоски, М.** За Јуруците и јуручката организација во Македонија... с. 86, 87, 99; **Димитров, Стр.** За юрушката организация и ролята и в етноасимилаторските процеси... с. 39–43; **Димитров, Стр.** Цит. съч., История на Добруджа... с. 33–34; **Грозданова, Е.** Към въпроса за юруците в българските и някои от съседните им земи през XV–XVIII в. – Векове, 1984, кн. 2, с. 27–28; **Грозданова, Е.** Нови сведения за юруците в българските и някои от съседните им земи през XV XVII в. – В: **Етногенеза на Јуруците**, с. 25–26; **Грозданова, Е., Ст. Андреев.** Цит. съч., Джелепкешаните... с. 96–109; Вж. също **Gökbilgin M. T.** Op. cit., p. 52, 62, 90, 94.

307 **Петров, П.** По следите на насилието. Документи и материали за налагане на исляма. Т. II, С., 1988, с. 195, 196, 204, 206, 207–226, 227–236.

308 **Gălăbov, G., H. Duda.** Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia. München, 1960, Doc. 233, p. 60.

309 Цит. съч., с. 40.

310 Вж. таблица III.

311 НапримерХамза, зет на Абдуллах; Абдуллах, син на Хъзър; Абдуллах, син на Муса и др. – **Gökbilgin M. T.** Op. cit., p. 192, 208, 225.

312 **Димитров, Стр.** Цит. съч., За юрюшката организация... с. 41.

313 **Димитров, Стр.** Цит. съч., История на Добруджа... с. 33–34.

314 Вж. Глава III, IV.

315 Вж. глава V.

316 Цит. съч., с. 95.

317 Т. е. възприемане на земеделски практики, стопански модели от местното балканско население според удачния термин, въведен от **Цветана Георгиева**. – Цит. съч., Пространство и пространства... с. 165–175; **Георгиева, Цв.** България през XV–XVII в. – В: История на България в три тома, Т. II (в съавторство с **Н. Генчев**), „Анубис“, С., 1999, с. 54, 55, 117–124.

318 Муса Юрук от село Ада при Карамур (Островче, Разградско); 2 джелепкешани от с. Юрюклер близо до Гюргенлу (Габрица, Шуменско); 4 от с. Юрюклер (Становец, Шуменско); 1 от с. Юрюк Касъм (неуст., в Шуменска каза); Шехир Салих, юрук заедно с още 4 (сред които Юсуф Татар) от с. Салман (Салманово, Шуменско); 1 – Мустафа, юрук, от с. Йегитмур

(неуст., Провадийска каза), 1 от с. Юрюклюдже (неуст., Провадийска каза); 3 от с. Неби юрюклер (неуст., Варненска каза); Юрюк Хюсеин Хасан от с. Настраддинлу (Божурово, Добричко). – **Стойков, Р.** Цит. съч., Селища и демографски облик на Североизточна България... с. 103–110; Вж. също **Грозданова, Е., Ст. Андреев**. Джелепкешаните... с. 99–109.

[319] **Panaitescu, P., D. Mioc** (Ed.). Documenta Romaniae Historica. Vol. I, Bucureşti, 1966, p. 141.

[320] **Петров, П.** По следите на насилието...Т. II, С., 1988, с. 352; **Димитров, Стр.** Цит. съч., История на Добруджа... с. 45–46, **Грозданова, Е., Ст. Андреев.** Цит. съч., с. 32, 110; **Миятев, П.** Документи за използване на добруджански пасбища от трансилвански овчари (мокани). – ИИИ, Т. XIV–XV, С., 1964, с. 443–454; **Влэдицэу, И.** О горно-скотоводческом хозяйстве румынских мокан (По материалам Цара-Бырсей). – СЭ, 1962, кн. 6, с. 86.

[321] **Грозданова, Е., Ст. Андреев.** Цит. съч., с. 22 23; **Грозданова, Е., Ст. Андреев.** Българите през XVI в. С., 1986, с. 178–179; **Харузин, Н.** История развития жилища у кочевых и полукочевых тюркских и монголских народностей России. – Этнографическое обозрение, 1896, кн. XXIX – XXX, N 2–3, с. 66.

[322] Според обобщените данни на Баркан 72 % през 1519/20–1530 заедно със санджаците Чирмен (89 %), Виза (56 %), Галиполи (56 %) и Босна (46 %). – **Barkan, Ö. L.** Op. cit., Surgunler... p. 237; Вж. също **Тодоров, Н.** За демографското състояние... с. 215; **Димитров, Стр.** История на Добруджа... с. 17–18.

[323] **Стойков, Р.** Цит. съч., с. 99; **Димитров, Стр.** Цит. съч., с. 31–32, 34–39.

[324] **Димитров, Стр.** За юрюшката организация... с. 42–43; **Димитров, Стр.** История на Добруджа... с. 32; **Димитров, Стр.** Българската народност през XV–XVII в. – В: Етнография на България, Т. I С., БАН, 1980, с. 207–208.

[325] Вж. **Стоянов, В.** Цит. съч., с. 297–304.

[326] **Stojaković, M.** Braničevski Tefter. Poimenicni popis pokrajine Braničevo iz 1467 godine. Beograd, 1987, c. 42, 49, 58, 78, 80, 146, 186, 215, 231, 237, 252, 254, 257, 271, 273, 274.

[327] **Димитров, Стр.** Цит. съч., История на Добруджа... с 18–21; **Георгиева, Цв.** Цит. съч., с. 125.

[328] **Димитров, Стр.** За юрюшката организация... с. 42–43; **Каргалов, В.** Крымские набеги. – В: Отечественная история История России с древнейших времен до 1917 года. М , БРЭ, Т 3, 2000, с. 181; **McNeill, W.** Op. cit., p 21 22, 27 28, 30–31, 76, 145.

329 **Кочекаев, Б. – А. Б.** Цит. съч., с. 34–36.

330 **Димитров, Стр.** История на Добруджа... с. 34.

331 Индекс на изворите за ТАБЛИЦА II: **Iа.-ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 1; **Iб. – ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 2; **Iв. – ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 3; **Iг. – ТДИМН–ОПД**, Т. V, кнл 5; **II.** Подробен дефтер за Софийската каза от края ня XVI в., **Genç, N.** Op. cit.; **III.** Подробен регистър на джелепкешаните от 1576 г. – **ТИБИ**, Т. III (**ИБИ**, Т. XVI); **IV.** Откъс от регистър на джелепкешани в каза Струмица от края на XVI в.; **V.** Откъс от регистър с преписи на тезкерета за раздадени тимари в санджаците Кюстендил и Паша от кр. на XVI в., **ТИБИ**, Т. III (**ИБИ**, Т. XVI); **VI. Gökbilgin, M. T.** Vakıflar.

332 Съкращения и знаци: б. – бенак; В. – членове на юрушката военна организация (ешкинджии и ямаци); вер. – вероятно; Дж. – джемаат; Е. – ешкинджия, ешкинджии; З – запад, западен; И – изток, източен; Из. – извор; Им. – имам; ИСЛ. – новопомюсюлманчени лица („синове на Абдуллах" и/или освободени роби); к. – каза; н. – нахия; неуст. – неустановено (поселище, местоположение, група); о. р. – освободен роб; р. – рая; Р. Л. – регистрирани лица (глави на семейни домакинства, неженени и други); С. – север, северен; с. – село, селище; Ст. – стан, лятно селище; Х. – хаймане, номад; ч. – чифт; Ю. – юрук, юруци, юрушки; Я. – ямак. Със знака (*) са отбелязани само поименно посочените джелепкешани или летуващи пастири, чийто брой не е пряк показател за общата численост на групата; със знака (#) са отбелязани групи с посочен брой на домакинствата (лицата), но без поименна регистрация.

333 Днес Голобрадово, Чирпанско.

334 За юруците в Дупнишко и Горноджумайско вж. глава V.

335 Освен тримата юруци е включен 1 християнин от с. Лисия, Благоевградско.

336 Около дн. град Валандово, Р. Македония.

337 „Джемаат на Ахмед Факик, татар, от юруците в синора на споменатото село Попово" (Югоизточно от Дойранското езеро).

338 По-късно този джемаат образува днешното юрушко с. Аразли, Р. Македония. – **Недков, В.** Цит. съч., с. 85.

339 Вероятно във връзка с по-късното юрушко село Карaслари, Щипско. – **Радовановић, В.** Тиквеш…с. 210, 211.

340 По-късното юрушко селище Базарли/Пазарли, Дойранско, Р. Македония. – **Стојановски, А.** Цит. съч., с. 34; **Кънчов, В.** Македония…с. 463.

341 Част от джемаатите от Самоковска каза е възможно да летуват и на Витоша.

[342] По-късно тази група образува едноименното село в Струмишко. В края на XIX в. това е малко, смесено с християни селце. – **Стојановски, А.** Цит. съч., с. 34; **Кънчов, В.** Македония…с. 531.

[343] От джелепкешанския регистър от 1576 г. са известни редица юрушки групи и села по долината на Стряма, Чирпанско и Пловдивско, често в полите на Сърнена гора. Техните летовища обаче може да са и по Същинска Средна гора, Средна Стара планина или Северните Родопи. Група от юрушки селища се намират в подножието на Родопите в Асеновградско, като техните летовища са били навътре в планината. **ТИБИ**, Т. III (**ИБИ**, Т. XVI), с. 47, 48, 50–59, 62, 68–69, 73, 79; **Gökbilgin, M. T.** Vakıflar… p. 255; **Хайтов, Н.** Асеновград в миналото, с. 222.

[344] Между Хисаря и Карлово. През 1572 г. е описано като джемаат от Налдьокенските юруци към вакъфа на Шахабедин паша. – **Gökbilgin, M. T.** Vakıflar…p. 260.

[345] По-късното юрушко село Бекерли/Бекерлия. – **Стојановски, А.** Цит. съч., с. 34; **Кънчов, В.** Македония…с. 532.

[346] Най-вероятно Махмуд бей, в голямата мезра Чамчъгаз (с друго име Хаджъ Алагьоз) в землището на дн. с. Борика, Ихтиманско, западно от язовир Искър. Тук в съседство с пет християнски села в края на XVI в. са регистрирани 15 юрушки групи и селища. Всички те са част от вакъфа към завието на Махмуд бей, син на Михал от Самоков. – **Genç, N.** Op. cit., p. 652–655.

[347] Във връзка с името на село Буламачли, Дойранска каза. В края на XIX в. това е българско християнско селище с малко цигани. – **Кънчов, В.** Цит. съч., с. 463.

[348] Във връзка с дн. юрушко с. Гопчели/Гьокчели, Дойранско, Р. Македония. В края на XIX в. е имало и село Гьокчели Изир. – **Кънчов, В.** Цит. съч., с. 462, 464.

[349] Юрушкото село Гьолменли, Валандовско, Р. Македония. – **Стојановски, А.** Цит. съч., с. 36; **Недков, В.** Цит. съч., с. 85.

[350] В мезрата Чамурлу. Тя е била в землището на едноименното село (дн. Шишманово, Самоковско), известно от битката, в която окончателно е разгромен принц Муса през 1413 г. По времето на Сюлейман I Кануни е султански мюлк, в който е имало няколко юрушки групи – Дерелю, Адалу, Насух Факих, Газилю, Ахмедлю и Бурхан Факих. – **Gökbilgin, M. T.** Vakıflar... p. 501.

[351] Според джелепкешанския регистър от 1576 г. членове на тази група преди са били записани в Софиийска каза. Четири

джемаата от Панагюрско – Джаферли, Доганли, Окчулу и Урушли – впоследствие образуват махалите със сборното име Юрюклер/Юруците. Споменават се в регистър за десятък от овце от 1848 г. След като махалите са изгорени през 1877 г., жителите им образуват селото Юруклу, днес Боримечково. През 70-те–90-те години това е земеделско-скотовъдно население, което обаче запазва юрушките си традиции и след усядането. През 50-те г. на XIX в. те все още помнели, че летните им пасища са били на Витоша. – Вж. **Захариев, Ст.** Географико-Историко-Статистическо описание на Татарпазарджишката кааза. Виена, 1870, с. 38; **Стоянов, З.** Записки по българските възстания. С., 1940, с. 421–423; **Михов, Н.** Населението на Турция и България през XVIII и XIX век. Библиографски изследвания със статистични и етнографски данни. С., Т. III, 1929, с. 94 (Рапорт на **У. Беринг** за Априлското въстание от 1876 г.); **Иречек, К.** Пътувания по България... с. 402; **Батаклиев, Ив.** Пазарджик и Пазарджишко... с. 98–100, 110, 139, 582–588, 613; **Карапетров, П.** Материяли за описвание града Панагюрище и околните му села. 1893, с. 108–109, 131, 133; **ТИБИ**, Т. III (**ИБИ**, Т. XVI), бел.6, с. 81–82; **Кендерова, Ст.** Османски регистър за десятъка от овцете в Пазарджишко през средата на XIX в. – Родопи, 1977, с. 17

352 Неуточнено.

353 Между Хисаря и Карлово. Към вакъфа на Шахабедин паша, нахия Гьопса/Стряма. – **Gökbilgin, M. T.** Vakıflar... p. 260.

354 Днес Старосел, Пловдивско.

355 По-късно образува село. – **Стojановски, А.** Цит. съч., с. 34.

356 Вероятно във връзка с по-късно възникналото селце Ерджели, Дойранско. – **Кънчов, В.** Цит. съч., с. 463.

357 По-късно образува село. – **Стojановски, А.** Цит. съч., с. 34.

358 Възможно във връзка със селцето Аракли, Радовишко. – **Кънчов, В.** Цит. съч., с. 534.

359 Подобно на Ала Софилер и Джафер Факих според бележка на регистратора.

360 Най-вероятно във връзка с по-късното селце Кара Аласли, Дойранско. – **Кънчов, В.** Цит. съч., с. 462.

361 Между Хисаря и Карлово. Налдьокенски юруци към вакъфа на Шахабедин паша. – **Gökbilgin, M. T.** Vakıflar…p. 260.

362 Най-вероятно тази група образува по-късното село Кара Оджали, Щипско. – **Кънчов, В.** Цит. съч., с. 531.

363 Във връзка със село Кара Ходжали, Тиквешко. – **Радовановић, В.** Цит. съч., с. 484, 488.

364 Във връзка с името на юрушкото село Караджалар, Радовишко. – **Недков, В.** Цит. съч., с. 85; **Кънчов, В.** Цит. съч., с. 532.

365 По-късното село Караджали, Дойранско. – **Кънчов, В.** Цит. съч., с. 63.

366 Вероятно във връзка с дн. юрушко с. Каралобаси, Щипско, Р. Македония. – Вж. **Barth, K.** Reise durch das Innere der europäischen Türkei. Berlin, 1864, p. 111–112; **Недков, В.** Цит. съч., с. 85.

367 Във връзка с едноименното село в Овчеполието. – **Трифуноски, Ј.** О турцима у Овчеполскоj котлини. – Етнолошки преглед, 3, Београд, 1961, с. 131.

368 Местността Каратепе над село Карамусал/Виноградец, Пазарджишко. Тук са били и юрушките селища Сунгурлу и Инелер. – **Батаклиев, И.** Цит. съч., с. 613; **Кендерова, Ст.** Цит. съч., с. 17.

369 Във връзка с юрушкото (по-късно смесено с християни) село Карaагалар/Карагларе/Долно Левски, Пазарджишко. То е било в съседство с друго юрушко селище – Джумалъ/Сбор. – **Батаклиев, И.** Цит. съч., с. 472, 550; **Кендерова, Ст.** Цит. съч., с. 16.

370 Във връзка с днешното юрушко с. Калаузлия, Щипско, Р. Македония.

371 Във връзка с дн. юрушко с. Казандол, Дойранско, Р. Македония. – **Стоjановски, А.** Цит. съч., с. 34.

372 По-късното юрушко село Кьосели, Радовишко, Р. Македония. – **Недков, В.** Цит. съч., с. 85. В статистиката на **В. Кънчов** фигурира като село Кюселери, с 210 жители мюсюлмани и 20 християни. – Цит. съч., с. 532.

373 Споменава се във връзка с юрушкия джемаат при Илияслу, каза Филибе.

374 Дн. с. Медово, между Чирпанските възвишения и Сърнена гора. През последната четвърт на XVII в. в околностите на селото зимуват юруци. – Вж. **Андреев, Ст., Е. Грозданова**. Българските и съседните им земи според „Книгата на жалбите“ от 1675 г. ИНБКМ, TV XXII (XXVIII). С., 1994, с. 210.

375 Най-вероятно по-късното юрушко селище Молла, Щипско. – **Стоjановски, А.** Цит. съч., с. 34.

376 По-късно образува село. – **Стоjановски, А.** Цит. съч., с. 36.

377 По-късно образува село. – **Стоjановски, А.** Цит. съч., с. 34.

378 Във връзка с по-късното село Реджепли/Хаджи Реджепли, Щипска каза. – **Кънчов, В.** Цит. съч., с. 531; **Радовановић, В.** Цит. съч., с. 485.

379 В долината на Стряма.

380 Вж. глава V.

381 Във връзка с днешното юрушко с. Саригол, Радовишко, Р. Македония.

[382] Между Плачковица и Малешевската планина.

[383] По-късно образува село. В статистиката на **В. Кънчов** това е селцето Сейдели, Щипско. – Цит. съч., с. 531.

[384] Вж. глава V. В края на XIX в. има село Серчиево, Щипска каза, с 90 жители българи-християни. – **Кънчов, В.** Цит. съч., с. 530.

[385] Изчислено според сумата на димнината, която често в този дефтер е 5 вместо 6 акчета на номадско домакинство.

[386] Във връзка с днешното юрушко с. Татарли, Дойранско, Р. Македония.

[387] По-късно образува едноименно село. – **Стојановски, А.** Цит. съч., с. 34.

[388] Възможно във връзка с името на село Вейсели, Дойранска каза. – **Кънчов, В.** Цит. съч., с. 462.

[389] По-късно образува едноименно село. – **Стојановски, А.** Цит. съч., с. 34.

[390] По-късно образува село. – **Стојановски, А.** Цит. съч., с. 34.

[391] Най-вероятно по-късното селце Аджи Огиллар в Дойранско. – **Кънчов, В.** Цит. съч., с. 463.

[392] Във връзка с едноименното село в Тиквешко. – **Стојановски, А.** Цит. съч., с. 34; **Радовановић, В.** Цит. съч., с. 197, 484.

[393] До село Алтунджи, днес Златитрап, Пловдивско.

[394] В края на XIX в. в Щипска каза има село Аджамзалци. – **Кънчов, В.** Цит. съч., с. 531.

[395] Между Хисаря и Карлово.

[396] Във връзка с по-късното село Хаджи Юсуфли, Щипска каза. – **Кънчов, В.** Цит. съч., с. 531; **Радовановић, В.** Цит. съч., с. 197, 479.

[397] Към вакъфа на Шахабедин паша. Най-вероятно днешното село Юнаците, Пазарджишко. – **Кендерова, Ст.** Цит. съч., с. 17.

[398] Изчислено при ресм-и духан от 5 акчета на номадско домакинство.

[399] Село Асанли/Хасанли, Дойранско. – **Стојановски, А.** Цит. съч., с. 34; В края на XIX в. има 100 жители мюсюлмани и 65 християни. – **Кънчов, В.** Цит. съч., с. 463.

[400] Днешното юрушко село Худаверлия, Радовишко, Р. Македония.

[401] Днешното юрушко село Чаушли, Дойранско, Р. Македония.

[402] Най-вероятно във връзка с днешното юрушко с. Чанаклия, Струмишко, Р. Македония.

[403] Днешното юрушко село Шеоба (Шех Оба) между Неготино и Щип, Р. Македония.

[404] Възможно във връзка със село Дервишли, Дойранско. –

Кънчов, В. Цит. съч., с. 463.

405 Възможно във връзка с днешното юрушко село Органджали, Дойранско, Р. Македония.

406 Вероятно по-късните юрушки селища Челевец, Кошарка и Иберли. – **Радовановић, В.** Цит. съч., с. 497–498.

407 Днес Кладница, Софийско.

408 **Топузов, И.** Материали за историята на кашкавала в България. – Известия на Института за животновъдство, кн. 9, 1958, с. 385; **Пимпирева, Ж.** Каракачаните в България. С., МЦПМКВ, 1998, с. 34; **Beuermann, A.** Op. cit., p. 156.

409 Джелепкешански регистър от 1576 г., **ТИБИ**, Т. III, с. 81 82.

410 **Пак там**, с. 185.

411 **Бошков, В.** Јуруците и светогорските манастири... с. 64.

412 **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 5, с. 147.

413 **Андреев, Ст., Ел. Грозданова.** Българските и съседните им земи според „Книгата на жалбите" от 1675 г. В: ИНБКМ, Т. XXII (XVIII), 1994, с. 204.

414 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 172, 258, 270, 271.

415 Вж. глава V.

416 Вж. глава IV.

417 Цит. по **Евлия Челеби**. Пътепис. Превод от османотурски, съст и ред. Стр. Димитров, С., 1972, с. 227–228; **Evliya Çelebi.** Op. cit., C. 8, p. 106.

418 **Соколоски, М.** За Јуруците и јуручката организација... с. 95–96 и приложената таблица.

419 Това се отнася и за джелепкешанските описи. В този от 1576 г. има един-единствен случай на изрично отбелязване на принадлежност към корпуса – на юрук от с. Саръгьолю (Блатница, Пазарджишко), от джемаата (в случая – групировката) Офча болу. – **ТИБИ**, Т. III (**ИБИ**, Т. XVI), с. 68.

420 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 53, 56, 58, 59, 72, 76, 80, 87, 93.

421 **Матковски, А.** Турски извори за Јуруците во Македонија. – ГИНИ, Т. XXIX, 3, 1985, с. 236–237; Същата заповед – до субаша на „Ямболските татарски юруци", т. е. на Коджаджъкските юруци – цитира в своя корпус Ахмед Рефик, което коригира грешките/разночетенията. Според нея Визенските юруци са 105 оджака, а Налдьокенските 193. – **Refik, A.** Op. cit., Doc. N 7, p. 4.

422 **Akgündüz, A.** Op. cit., C. IV., p. 456; **ТИИПБЗ**, Т. I., с. 210; **Evliya Çelebi**, Op. cit., C. 8, p. 77.

423 **Refik, A.** Op. cit., Doc. 86, p. 45.

424 **ТИИПБЗ**, Т. I., с. 107; **Akgündüz, A.** Op. cit., C. IV., p. 419, Not. 1; **ТИИПБЗ**, Т. I., с. 236 (В българския превод тези цифри са посочени съответно като 1219, 1019 и 2309).

[425] **Evliya Çelebi**, Op. cit., T. 3–4, p. 305, T. 8, p. 77; **Пол Рико**. Сегашното състояние на Османската империя и на гръцката църква (XVII век). Подбор, превод, предговор и бел. от Мария Киселинчева. С., 1988, с. 158;

[426] **Смирнов, В.** Кучибей Гёмурджинский и другие османские писатели XVII века о причинах упадка Турции. СПб., 1873, с. 92–93.

[427] **Bakan, Ö. L.** Op. cit., Sürgünler... T. 15, N 1-4, 1954, p. 236.

[428] При регистрирани общо 1 031 799 ханета, от които 194 958 мюсюлмански, 832 707 християнски и 4134 еврейски. – **Ibid.**

[429] **Vryonis, S.** Op. cit., Religious Ñhanges and Ðatterns... p. 164–165, 172.

[430] **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 56–57, 64, 70–74, 75–78, 81, 84–86, 92–95; **İnbaşı, M.** Op. cit., p. 45, 49, 50, 52, 57, 60–63, 65, 69, 73, 75, 77, 79–80, 85, 87–88, 90, 92–95.

[431] **Ibid.**, p. 94.

[432] **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 55, 71.

[433] **Еремеев, Д.** Цит. съч., Произхождение юрюков и тюркмен... с. 27.

[434] **Пак там**, с. 39.

[435] **İnbaşı, M.** Op. cit., p. 66.

[436] **Соколоски, М.** За Јуруците... с. 96.

[437] **İnbaşı, M.** Op. cit., p. 75.

[438] Въпреки че в Анадола се срещат и случаи на полигамия. – **Garnett, L. M. J.** The Women of Turkey and their Folk – Lore. Vol. II: The Jewish and Moslem Women, London, 1891, p. 210; **Bates, D.** Nomads and Farmers. A Study of the Yörük of Southeastern Turkey. – Anthropologial Papers, 52, Museum of Anthropology, University of Michigan, 1973, p. 70; **Еремеев, Д.** Юрюки… с. 88.

[439] Това е установено и за други предимно пастирски и планински, номадски и уседнали общности на Балканите – власи, каракачани, албанци, черногорци и др. – **Todorova, M.** Balkan Family Structure and the European Pattern. Demographic Developments in Ottoman Bulgaria. American UP, 1993, p. 15–158; **Kaser, K.** Hirten, Kämpher, Stammeshelden... p. 101–110, 173–268; **Kaser, K.** Familie und Verwandtschaft auf dem Balkan. Analyse einer untergehenden Kultur. Böhlau Verlag, 1995, p. 54–65.

[440] **Höeg, C.** Les saracatsans. Une tribu nomade grecque. T. I: Etude linguistique precedee d'une notice ethnographique. Paris – Copenhague, 1925, p. 64; **Beuermann, A.** Op. cit., p. 154; **Маринов, В.** Принос... с. 16–20; **ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ, Α.** ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΟΙ, Τ. Ι., Α, ΑΘΗΝΑ, 1957, (ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ), p. 5–85.

441 **Bates, D.** Op. cit., Nomads and Farmers... p. 103.

442 **Khazanov, A.** Nomads and the Outside World. Cambridge UP, 1983, p. 126–130.

443 **Кальонски, А.** Каракачански етюд. – В: Демократически преглед, кн. 37, 1998, с. 247–250. **Вайганд, Г.** Аромъне... с. 281–282, 284, 287; **Weigand, G.** Romanen und Aromunen in Bulgarien. Lepzig, 1907, p. 50–59; **Романски, Ст.** Власите и цинцарите в България. – Псп., LXIX, 1908, с. 142–143; **Пимпирева, Ж.** Цит. съч., с. 11–12. **Яранов, Д.** Македония като природно и стопанско цяло. С., 1945, с. 263. **ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ, Α.** Op. cit., p. 85–86; **Kavadias, G.** Pasteurs nomades... 1965, p. 20–21; **Beuermann, A.** Op. cit., p. 140, 154.

444 **ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ, Α.** Op. cit., p. 85–86; **Kavadias, G.** Pasteurs nomades... 1965, p. 20–21; **Beuermann, A.** Op. cit., p. 140, 154.

445 **ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ, Α.** Op. cit., p. 53–81.

Глава III. Юруците, военната организация и османците през XVI–XVII в.

1 **Gökbilgin, M. T.** Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-i Fâtihân. İstanbul, 1957; **Çetinturk, S.** Osmanlı İmparatorluğunda Yürük Sınifı ve Hukukî Statüleri. – In: AÜDT-CFD, 2, 1943–1944, p. 107–116; **Akgündüz, A.** Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri. c. 6, İstanbul, Fey Vakfı, 1993, p. 689; **İnbaşı, M.** Rumeli Yörükleri (1544–1675). Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2000; **Трухелка, Ћ.** О маЕедонским Јуруцима. – В: Сборник за историју Јужне Србије и суседних области. Кн. I, Скопско Научно Друштво, Скопље, 1936, с. 327–338; **Соколоски, М.** За Јуруците и јуручката организација во Македонија од X–XVIII век. – В: Историја, Год. IX, 1973, 1, с. 85–99; **Димитров, Стр.** За юрюшката организация и ролята и в етноасмилаторските процеси. – Във: Векове, 1982, кн. 2–3, с. 33–43.

2 **ТДИМН**, Т. 1, Скопје, 1963, Док. 224. (Препис от 1623 г. на султанско канунname), с. 142–143; **Стојановски, А.** Раја со специјални задолженија во Македонија (Војнуци, соколари, оризари и солари). Скопје, 1990; **Стојановски, А.** Дервен иството во Македонија. Скопје, 1974; **Грозданова, Е.** Проблемът за т. нар. привилегирована рая в историческата книжнина. – В: България през XV–XVIII в. Историографски изследвания, Т. I, С., БАН, 1987, с. 135–152; **Грозданова, Е., Ст. Андреев.** Категории население със специални задълже-

ния и статут – правна норма от XVI век и реална практика. – В: Българският шестнадесети век. Сборник с доклади за българската обща и културна история през XVI век. С., НБКМ, 1993, с. 29–48.

3 **Çetintürk, S.** Op. cit., p. 111–116.

4 **Akgündüz, A.** Op. cit., T. I, p. 354–355; **Gökbilgin, M. T.** Op. it., p. 29–35; **ТИИПБЗ**, T. I, c. 25.

5 **Пак там**, T. I, c. 24–272; **Тверитинова, А.** Книга законов султана Селима I. М., 1969, с. 52–54; **Akgündüz, A.** Op. cit., C. 1, p. 397; C. 2, p. 55–72; C. 3., p. 101–397; C. 6, p. 693–719; **Hadjibegić, H.** Porez na sitnu stoku i korisćenje ispaša. – Prilozi za orijentalnu filologiju, Orijentalni Institut, T. VIII–IX, 1958–1959, Sarajevo, 1960, p. 64–102; **Lindner, R. P.** Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia. Indiana UP, Bloomington, 1983, p. 51–74; **İnalcık, H.** The Yürüks: Their Origin, Expansion and Economic Role. – In: The Middle East and the Balkans Under the Ottoman Empire. Essais on Economy and Society. Indiana University Turkish Studies, Vol. 9, Bloomington, 1993, p. 112–113.

6 Буквално, „даващи по 50 акчета" – военизирани групи, подобни на юрушките оджаци.

7 **Refik, A.** Anadolu'da Türk Aşiretleri. İstanbul, 1930, Doc. 39, p. 20–21.: Султанска заповед от 1574 г. до субаша на Танръдагските юруци за морска служба. Солунски, Танръдагски, Малгарски и Овчеполски ешкинджии да се явят в Истанбул екипирани със щитове, инструменти и пушки.

8 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 52.

9 **Ibid.**, p. 35–53.

10 **Матковски, А.** Турски извори за Југуците во Македонија. – ГИНИ, XXIX (3), Скопје, 1983, Док. 10 (1573 г.), с. 239: Султанска заповед до бея на Кюстендил и кадията на Щип: Да се отнемат зеленият знак и документите на местния юрук Абдулкерим заради незаконни постъпки и насилия над раята.

11 **Пак там**, Док. 1 , 2 (от 1565 г.); **Refik, A.** Op. cit., Doc. 6, 7; **Kovacević, E.** Muhimme defteri. Dokumenti o našim krajevima. – **MT**, Serija III, knj. 1, sv. 1., Sarajevo, 1985, Doc. 166 (от 1566 г.), p. 95: Заповед до Солунския субаш за набавяне на 100 чифта биволи и за мобилизация на юруци за теглене на топове. Субашът на Овчеполските юруци трябва да осигури 50 чифта биволи.

12 Същото задължение имат и част от мюселемите. – **Refik, A.** Op. cit., Doc. 39, 40 (от 1574 г.), (1579 г.); **Матковски, А.** Турски извори за Југуците во Македонија. – ГИНИ, XXIX (3), Скопје, 1983, Док. 11 (1574 г.), Док. 13 (1578 г.).

[13] **Матковски, А**. Цит. съч., Док. 14: Заповед от 1578 г. за участие на юруци от Кичевско в морски поход по крайбрежието на Черно море; **Refik, A.** Op. cit., Doc. 9 (от 1566 г.): Визенски юруци, джанбази и татари да отидат да служат на корабите – *геми хизмети*, Doc.15 (1565 г.): Отказ на Солунски юруци да изпълняват морска служба – *су хидмети, су йолу хидмети*; Doc. 68, 69 (1579 г.): Танръдагски и Коджаджъкски юруци да бъдат изпратени на морска служба – *геми сефери* – в Черно море.

[14] **Матковски, А**. Цит. съч., Док. 7, 11; **Refik, A.**, Op.cit., Doc. 16.

[15] **Refik, A.** Op. cit., Doc. 3 (1560 г.): Налдьокенските юруци да отидат за ремонт на крепостта Узи/Очаков; Doc. 22, 30,47, 49, 54 , 95; Doc. 96 (1584 г.): Визенски юруци, джанбази, цигани и мюселеми да отидат за ремонт на Султан Селим джамия в Одрин; Doc. 26 (от 1571 г.): Юрушки тайфета и цигани като работници [*ренджбер*] секат повече от определения дървен материал за строеж на гемии и правят въглища; Doc. 27 (1572 г.): Коджаджъкските юруци да отидат да леят топовни гюллета в Рудник, Босна; Doc. 46 (1575 г.): Танръдагски юруци са избягали от работа в рудниците на Каменград/Баня Лука; **Gălăbov, G., H. Duda.** Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia. München, 1960, Doc. 244 (1550 г.), p. 63: Известява се на софийския кадия, че Солунски и Танръдагски юруци не са се явили в Рудник; **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 169; **Шопова, Д.** Македонија во XVI и XVII век. Документи од Цариградските архиви (1557–1645). Скопје, 1955, Док. 33; **Матковски, А.** Цит. съч., Док. 3, 8, 11, 12 ; **Дорев, П.** Документи из турските държавни архиви, ч. I. – В: Документи за българската история, Т. III, С., БАН, 1940, Док. 19; **Матковски, А.** Јуруците од Македонија во некои турски документи. – В: **Етногенеза на Јуруците**, с. 40–41.; **Грозданова, Е.** Нови сведения за юруците в българските и някои от съседните им земи през XV–XVII в. – **Пак там**, с. 22–23.

[16] **Зиројевиħ , О.** Јуруци у рудницима. – В: **Етногенеза на Јуруците**, с. 49–56.

[17] **Refik, A.** Op. cit., Doc. 23, 24, 99, 112, p. 12–13, 52–53, 60; **Матковски А.** Цит. съч., с. 40, 42–43; **Gökbilgin, M. T**. Op. cit., Doc. I–III, p. 168–169. **Gălăbov, G., H. Duda.** Doc. 572, 573 (от 1611 г.), p. 150: Юрушки ешкинджии от Софийска каза [от Орманли/Лесново, Елинпелинско и друго неназовано село] участват във войната на изток [с Иран, 1603–1612].

[18] **Gökbilgin, M.T.** Op.cit., pp.42–94.

[19] **Ibid.**, p.40, 50-51; **Refik, A.**, Op.cit., Doc. 34, 67, 70, 84, 113;

Овчеполски юруци отказват да отидат в Карс през 1579 г., p. 40.; Известни са и случаи, когато юруци отказват да служат под предлог, че са имами и мюезини – **Ibid.**, p. 57. Подобни са регламентациите във всички юрушки кануннамета. – **Akgündüz, A.** Op. cit., T. 6, p. 693, 694 (Закон за Налдьокенските юруци от 1566 г.), 699, 700 (Закон за Овчеполските юруци от 1566 г.), 705, 706 (Закон за Налдьокенските юруци от 1543/4 г.), 716 (Закон за юруците Девелюзаде, Ямболските юруци и татари, татарите Бозапа/Боз ата и Актав), 719 (Закон за Ямболските юруци, татари и татарите Актав от 1566 г.).

20 **Refik, A.** Op. cit., Doc. 112.

21 **Akgündüz, A.** Op. cit., T. 6, p. 693–715; **Refik, A.** Op. cit., Doc. 85 (1580 г.): Оплакване на юруци, че няколко ешкинджийски синове са били записани като ямаци; **Матковски, А.** Цит. съч., Док. 20 (1585 г.): В случай, че не са юруци или техни потомци, да се забрани на раи от Скопско да се записват като ешкинджии и ямаци.

22 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 50.

23 **Стојановски, А.** Неколку прашања за Јуруците во Кустендилскиот санџак. – **Етногенеза на Јуруците**... с. 35–36.

24 Стандартната формулировка е „пътуват (движат се, скитат), където пожелаят" („херканде дилерлерсе гезерлер"); **ТИИПБЗ**, Т. I , с. 53–312; **Тверитинова, А.** Цит. съч., с. 52, 54; **Barkan, Ö. L.** Kanunlar, LXXVI, LXXVII, LXIV, LV, LXVIII, LXXII, LXXIX, LXXX, LXXXI; **Akgündüz, A.** Op. cit., C. 6, p. 692–719 (Юрушки кануннамета от XVI в.); C. 3, p. 101, 466–468; C. 4, p. 313–465; C. 6, p. 480–659; **Alexander, J. C.** Toward a History of Post – Byzantine Greece: The Ottoman Kanunnames for the Greek Lands, circa 1500–circa 1600. Athens, 1994, p. 112, 121.

25 **Цветкова, Б., Н. Попов.** Нови документални данни за соларството по южното българско Черноморие. – В: Известия на музеите от Югоизточна България, Т. V, Пловдив, 1982, с. 89–131; **Грозданова, Е.** Към въпроса за юруците в българските и някои от съседните им земи през XV–XVIII в. – Векове, 1984, кн. 2., с. 27–28.

26 **Refik, A.** Op. cit., Doc. 17: Заповед до кадията на Кырклисе/Лозенград от 1567 г. Юруци, мюселеми и цигани не предават определените количества брашно и други провизии, които трябва да се съберат в Одрин.

27 **ТДИМН–ОПД** (Кюстендилски санджак от 1570 г.), Т. V, кн. 2, с. 128–281.

28 **Genç, N.** XVI Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defteri'nde Sofya Kazası. Eskişehir, 1988, p. 403, 446–450, 494–496; Вж. също

глава V.

[29] За този данък, когато се отнася конкретно за номадстващи юруци без земя (а също неуседнали татари, ягджии, кюреджии и джанбази) – **ТИИПБЗ**, Т. I, с. 255, 263; **Barkan, Ö. L.** Op. cit., p. 232–279; **Akgündüz, A.** Op. cit., T. 3, p. 393, 466; T. 6, p. 659-720; **Alexander, J. C.** Op. cit., p. 112, 121.

[30] **Gokbilgin, M. T.** Vakiflar... p. 207–208, 357, 369.

[31] **Genç, N.** Op. cit., p. 449; **ТИБИ**, Т. III (**ИБИ**, Т. XVI), Регистър на джелепкешаните от 1576 г., с. 47, 58, 83, 101.

[32] **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 101–229 (Опис на Коджаджъкските юруци от 1543 г.; Лични и селищни имена).

[33] **Грозданова, Е., Ст. Андреев.** Джелепкешаните в българските и съседните им земи през XVI–XVIII век (По документи от наши и чужди архиви). С., 1998, с. 75–115; **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 65–66, 112, 209, 311; **Cvetkova, B.** Le service des *celep* et le ravitaillement en betail dans l'Empire Ottoman (XVe–XVIIIe s.). – Etude Historique, T.III, Sofia, 1966, p. 155–158; **Cvetkova, B.** Les *celep* et leur role dans la vie economique des Balkans a l'epoque Ottomane (XVe–XVIIIe s.). In: Cook,M. (ed.), Studies in the Economic History of of the Middle East from the Rise of Islam to the Present Day. L.–N.Y.–Toronto, 1970, 181–182.

[34] **ТИБИ**, Т.III (**ИБИ**, Т. XVI) с. 43, 52, 59, 196; **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., Rumeli'de Yürükler... p. 220; **Güngör, K.** Cenubî Anadolu Yürüklerinin Etno-antropolojik tetkiki. Ankara, 1941, p. 46. Вж. също главаV.

[35] Например в приходите от християнското село Пиперово, Струмишка нахия, е записана пазарна такса от „юрушки аби и шаяци“ (1570 г.) – **ТДИМН–ОПД**, Т. V., кн. 3, с. 69; **Матковски, А.** Цит. съч., док. 23, с. 246: Сиджил на битолския кадия от 1619 г. Юруците на Каймакчалан [историческата планина в Македония] преработват вълната от овцете си в различни тъкани. Имат свои валявици... – **ТДИМН**, Т. I, Скопје, 1963, Док. 16, с. 35–36.

[36] **Gökbilgin, M. T.** Vakflar... p. 339–340.

[37] **ТИИПБЗ**, Т. I, с. 31-157; **Akgündüz, M.** Op. cit., C. 1, p. 463, C. 2, p. 315; **Тверитинова, А.** Цит. съч., с. 39 и сл..

[38] **Refik, A.** Op.cit., Doc.25 (1571 г.): Сред юрушките тайфета е избухнала чума. В оджаците да се записват хайманета извън дефтера; Doc. 74; Doc. 94 (1583 г.): За записване на нефери от оджаците на Танръдагските юруци, от хайманите в тях, или от хайманите извън дефтера; **Gökbilgin, M. T.** Rumeli'de Yürükler... p. 52–94.

[39] Вж. **Gökbilgin,** Vakıflar; **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 3, с. 69–70:

Яйлак в планината Хърсово (неуст., каза Струмица) с друго име Шехсувар яйласъ, „в ръцете на юруци“; с. 174: Мезра – лятно пасище на юруци и т. н., с. 295–602; **Gălăbov, G., H. Duda.** Op. cit., Doc. 231 (1550 г.), p. 60: Юрукът Хюсеин, който летува на Витоша, е намерил един изгубен кон; Doc. 277 (1550 г.), p. 71: Юрукът Бали Салтук от град София притежава яйлака Мургаш [очевидно в едноименния дял на Западна Стара планина] и пр.

40 **Фотић, А.** Света гора и Хиландар у Османском царству (XV–XVI век). Београд, 2000, с. 340–342.

41 **ТДИМН–ОПД,** Т. V, кн. 5, с. 141–161; Вж. също глава II, таблица II.

42 **Мутафчиева, В.** Аграрните отношения в Османската империя през XV–XVI в. Тимарът. – В: Османска социално-икономическа история (Изследвания). С., БАН, 1993, с. 25.

43 За зеаметите на юрушките субаши през XVI–XVII в. – **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 57–78, 81–86, 93; **ТИИПБЗ,** Т. I, с. 106, 210, 217, 236, 307; **Barkan, Ö. L.** Kanunlar, p. 261, 264; **Akgündüz, A.** Op. cit., C.1, p. 146, 351–352; C. 6., p. 694–720; C. 4, p. 465–542; **Evliya Çelebi.** Op. cit., C. 1–2, p. 129; C. 3–4, p. 302–306.

44 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 45; **ТИИПБЗ,** Т. I, с. 43–306; Т. II, с. 44; **Barkan, Ö. L.** Kanunlar, p. 260, 263; **Akgündüz, A.** Op. cit., C. 3, p. 469; C. 4, p. 315; C. 6, p. 596–720; **Barkan, Ö. L.** Türkiye'de Toprak Meselesi. – Toplu Eserler, I, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, p. 754.

45 **Бошков, В.** Јуруците и светогорските манастири. Турски документи – коментар и регести. – В: **Етногенеза на Јуруците...** с. 60, 66; **Фотић, А.** Цит. съч., с. 345.

46 **ТДИМН–ОПД,** Т. V., кн. 2, с. 153, 157.

47 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 77; **Evliya Çelebi.** Op. cit., C. 1–2, p. 142.

48 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 62; *Вж.* също глава IV.

49 **Akgündüz, A.** Op. cit., C. 6, p. 309–311, 689, 694.

50 В последният случай общата сума би трябвало да е 97 500 акчета, но са отбелязани 102 500 – **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 60; Вж. също **İmbaşı, M.** Op. cit., p. 24–87.

51 **ТИИПБЗ,** Т. I, с. 155; Вж. също **Трухелка, Ћ.** Цит. съч., с. 333–345 (Кануннаме-и джедид от 1637/8 г.).

52 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 61–95; **İmbaşı, M.** Op. cit., p. 25–88; **Матковски, А.** Цит. съч., Док. 4 (1570 г.), с. 237: Бившият субаш на Солунските юруци Сюлейман известява, че поради смъртта на черибашията Зюлфикар, който е имал (доход от) 3500 акчета, се овакантява черибашилъкът на

юрушките ешкинджии от Прилепска, Битолска, Леринска, Серфидженска и други нахии. Молбата му е да се назначи Ахмед, бивш черибашия на Трикалската нахия и санджак.

53 Например от воденици – **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 3, с. 355, 393.

54 **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 5, с.76.

55 **Akgündüz, A.** Op. cit., C. 6, p. 694–720.

56 Например „Търла на Хюсеин, заим на Овчеполските юруци, в яйлака Осогово, спадащ към каза Кратово…"; „Търла на Али, син на Саваш (?), в яйлака Осогово, спадащ към каза Кратово, под наем на Хюсеин, заим на Овчеполските юруци…" **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 5, с. 152.

57 Вж. глава V.

58 „В яйлака Туртел, спадащ към каза Струмица, под наем на джемаата на субаша Джафер. Джемаатите Балталу, Хаджи огулларъ и Терзи Хасан. Границите са обозначени в съдебния протокол, с който разполагат" – **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 5, с. 158.

59 **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 5, с. 147.

60 **Evliya Çelebi.** Seyyahatname (Tam Metni), Akide – Üçdal, İstanbul, 1986, C. 3–4, p. 323.

61 **Genç, N.** Op. cit., p. 126, 662–663; За самия шейх и „неговото" село – **Калицин, М., Мутафова, Кр.** Исторически реалии за хелветийския шейх Бали Ефенди Софийски в новонамерено житие от XIX в. – В: Мюсюлманска култура по българските земи, Т. 2, София, МЦПМКВ, 1998, с. 212–242.

62 **Карапетров, П.** Материяли за описвание града Панагюрище и околните му села, 1893, с. 108–109.

63 Вж. глава II, таблица II.

64 **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 3., с. 455. Най-вероятно става дума за Каланьево, по-късно едно от юрушките села в Тиквешко. В края на XIX–началото на XX в. тук има 100 християни и 202 мюсюлмани, а също юрушки къщи и пасища. – **Кънчов, В.** Македония. Етнография и статистика. – В: Избр. произведения, Т. II, С., 1970, с. 455; **Радовановић, В.** Тиквеш и Рајец. – СЕЗ, кн. 29, Београд, 1924, с. 191, 492. **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 217.

65 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 217.

66 В хат-и хумаюн за реорганизацията на Евляд-и фатихан се разрешава хаджилък на военизираните юруци в мирно време. – **ТДМИ**, Т. IV, ред. **П. Цамбазовски**, Скопје, 158, с. 25.

67 **İnbaşı, M.** Op. cit., p. 110–114.

68 **Akgündüz, A.** Op. cit., c. 1, p. 146, 157 (Законодателство на Мехмед II Фатих); Т. 2, р.. 62–64 (Законодателство на Баязид

II [1481–1512]); C. 3, p. 105–110 (Законодателство на Селим I Явуз[1512–1520]), 390–393 (Закон за Галиполските мюселеми и пиядета от 1518 г.), C. 4, p. 318–321 (Закон на Сюлейман I Кануни от 20-те години на XVI в.), 387–392 (Закон от времето на Сюлейман I), 464, 465, 479, 481 (Закон за Румелия); с. 6, p. 343–344 (Закон за Румелийските юруци и мюселеми), 511–521 (Кануннамета за Циганския санджак от същото време), 527–534 (Кануннаме за мюселемите от Чирменския сънджак от 1531 г.), 595–603 (Кануннамета за санджака Кърклисе от времето на Сюлейман I); **ТИИПБЗ**, Т. I, с. 23–47, 274, 311–313; Т. II, с. 38, 41; **Barkan, Ö. L.** Kanunlar, LXV (Галиполи), LXVII (Галиполските мюселеми и пиядета), LXVIII (Циганският санджак), LXXV (Мюселемските ешкинджии), p. 235, 241–244, 259.

69 **Akgündüz, A.** Op. cit., T. 6, p. 511.

70 **Refik, A.** Op. cit., Doc. 36; **Матковски, А.** Цит. съч., Док. 5.

71 **Refik, A.** Op. cit., Doc. 13, 15, 23, 31, 39, 46, 73; **Матковски, А.** Цит. съч., Док. 15, 17; **Зироjевић О.** Цит. съч., с. 54.

72 Вж. глава II.

73 **Refik, A.** Op. cit., Doc. 75; **Матковски, А.** Цит. съч., Док. 16, с. 242–243 (Същата заповед, но със сериозни разминавания поради разночетения и пропуски).

74 **Пак там**, Док. 6 (1573 г.), с. 238: Овчеполският субаш Вели известява, че местен юрушки сераскер (черибашия) своеволно изземва от някои юруци по 5–6 филурии (жълтици). Заповед до румелийския бейлербей на негово място да се назначи друг.

75 Вж. глава IV.

76 **Андреев, Ст., Е. Грозданова.** Българските и съседните им земи според „Книгата на жалбите" от 1675 г. ИНБКМ, TV XXII (XXVIII). С., 1994, с. 204: Наследници на шестима юруци от Татарпазарджишка каза си оспорват обширно пасище в района.

77 **Пак там**, с. 204.

78 **Бошков, В.** Цит. съч., с. 57–67; **Фотић, А.** Цит. съч., с. 167, 168, 180, 345.

79 **Пак там**, с. 167.

80 **Матковски, А.** Цит. съч., Док. 18, с. 243.

81 **Tulum, M.** (Ed.) Muhimme Defteri. C. I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul,1993, Doc.268 (1646 г.): Хайдути действат из яйлаците на Осогово, Дупнидже (в Рила планина) и Соня (?).

82 **ТИААМ**, Т. II (ред. А. Матковски), Скопjе, 1961, Док. 35 (1660 г.), с. 35.

83 Вж. глава II.

84 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 25.

85 **Refik, A.** Op. cit., Doc. 37, p. 19–20. Отнася се за извършващи „размирици", „мерзост" и „недостойни престъпления". Ответните мерки включват разкарване на заловените по махалите за назидание.

86 **Lindner, R. P.** Op. cit., p. 9, 51–56, 84–85, 92–96, Appendix I, p. 115–144.

87 **Kaser, K.** Hirten, Kämpfer, Stammeshelden: Ursprünge und Gegenwart des balkanischen Patriarchats. Wien – Kölln – Weimar, Böhlau, 1992, p. 179–225.

88 Вж.глава I.

89 Например в описа на Коджаджъкските юруци от 1543 г. – **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 186–229.

90 **Ibid.**, p. 190-224.

91 **Ibid.**, p. 216, 228.

92 Например „село юрушки джемаат при (село)Чомлек" (Старосел, днес Старо ново село, община Хисаря) – **ТИБИ**, Т. III (**ИБИ**, Т. XVI), с. 52.

93 За структурата на родството, типа брак и ендогамията на анадолските юруци – Вж. глава I.

94 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 260; Вж. глава II, таблица II.

95 **Ibid.**, p. 257–272.

96 Вж. глава IV, таблица II.

97 Така поне смята най-авторитетният изследовател на социалната организация на анадолските юруци Дениъл Бейтс, с когото имах възможността да се консултирам.

98 **Nahya, Z.** Makedonya Türk Yürüklerinin Evlenme Gelenekleri Üzerine. – В: **Етногенеза на Јуруците**, 113–132; **Паликрушева, Г.** Етнографските особености на Македонските Јуруци. – **Пак там**, с. 71; **Додовска, J.** Етнички карактеристики на Валандовските Јуруци. – Етнолошки преглед, 1982, с. 85–86.

99 **Радовановић, В.** Цит. съч., с. 257–259, 276.

100 Например „джемаат Хаджи обасъ и махалата Дикенлер" в Щипско през 1570 г. – Вж. глава II, таблица II.

101 Вж. глава V.

102 Както е при джемаатите в Кърджалийско, Ардинско и Джебелско през 50-те години на XVI в. – Вж. глава II.

103 Вж. глава I.

104 Например: „Ейне бей, освободен роб на Абаз бей" от село Куртино, нахия Йенидже Загра. – **Грозданова, Е.** Нови сведения за юруците... с. 25.

105 **Маринов, В.** Принос към изучаването на произхода, бита и културата на каракачаните в България. С., 1964, с. 16–

25; **Beuermann, A.** Fernweidewirtschaft in Südosteuropa. Ein Beitrag zur Kulturgeographie des östlichen Mittelmeergebietes. Braunschweig, Georg Westermann Verlag, 1967, p. 154–182.

[106] За структурите на родството и социалната организация на арумъните и каракачаните – **Kaser, K.** Op. cit; **Campbell, J.** Honour, Family and Patronage. Oxford UP, 1974.

[107] **Пимпирева, Ж.** Номадската община на власите-армъни и каракачаните в България. – В: Армъните в България. Историко-етнографско изследване. Съст. Ив. Георгиева, ИК „Васил“, С., 1998, с. 313–326.

[108] **Khazanov, A.** Nomads and the outside world. Cambridge UP, 1983, p. 152–164; **Bates, D.** Nomads and Farmers. A Study of the Yörük of Southeastern Turkey. – In: Anthropological Papers. Museum of Anthropology, University of Michigan, 1973, 52, p. 175.

[109] **Ibid.**, p. 33; **Паликрушева, Г.** Цит. съч., с. 72–73.

[110] Вж. глава IV.

[111] Вж. глава IV.

[112] **Refik, A.** Op. cit., Doc. 143 (1689 г.), p. 93: Заповед до юрушкия бей и мютесариф на Търхала. Назначава се отделен командир – *башбуг* – на отряд от 200–300 юруци, които да бъдат изпратени от Румелия в Егрибоз/Халкис на о-в Евбея.

[113] **Ibid.**, Doc. 145 (1690 г.); Doc. 135 (1689 г.), p. 79–80: Заповед за изпращане на юруци от района на София на война срещу австрийците.

[114] **Ibid.**, Doc. 202 (1718–1719 г.), p. 158–161.

[115] **Ibid.**, Doc. 243 (1764 г.), p. 218–219.

[116] **Грозданова, Ел.** Форми на представителство на различни териториални, професионални, религиозни и етнически общности под османска власт. – В: Образът на „другия“ на Балканите. С., Акад. Изд. „М. Дринов“, 1995, с. 81–91.

Глава IV. Юруците на Балканите през XVII–началото на XX в.

[1] **Gökbilgin, M. T.** Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-i Fatihân. İstanbul, 1957, p. 255–256, 257–342. **Соколоски, М.** За Јуруците и јуручката организација во Македонија од XV–XVIII век. – Историја, год. IX, 1973, 1, с. 97–98; **Dimitriadis, V.** The Yuruks in Central and Western Macedonia. – In: **Етногенеза на Јуруците...** с. 14; **Матковски, А.** Јуруците од Македония во некои турски документи. – **Пак там,** с. 43–46; **Pakalin, M.** Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. T. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, p. 571–572; **Димитров, Стр.**

Административно и етнодемографско развитие – В: История на Добруджа, Т. 3, глава I, С., 1988, с. 36; **Shaw, St. J., E. K. Shaw.** History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. T. II, Cambridge UP, 1977, p. 26–27; **Мантран, Р.** (ред.). История на османската империя. Изд. РИВА, С., 1999, с. 457.

2 **Смирнов, В.** Кучибей Гемурджинский и другие османские писатели XVII века о причинах упадка Турции. СПб., 1873, с. 92–93.

3 Вж. глава II, таблица III; **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 57, 70–93.

4 **Refik, A.** Anadolu'da Türk Aşiretleri (966–1200). İstanbul, 1930, Doc. 89, 98, 101, 112, 113; **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 172.

5 **Dimitriadis, V.** Op. cit., p. 13.

6 **Радушев, Е.** Место вооруженных сил в структуре османской феодальной системы на Балканах. – В: Османская империя. Государственная власть и социально-политическая структура. Москва, 1990, с. 110–112.

7 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 255.

8 Вж. глава II.

9 При султан Мурад III (1574–1595) и в хода на XVII в.

10 **Evliya Çelebi.** Seyyahatname (Tam Metni), Akide – Üçdal, İstanbul, 1985, Cilt 3–4, p. 10; Cilt 8, p. 465.

11 **Ibid.**, C. 1–2, p. 129, 139, 142, C. 3–4, 1986, p. 292–322; C. 5–6, 1993, p. 390, 484, 492, 506; C. 8, 1995, p. 22, 70, 106, 465–466, 470; **Евлия Челеби**. Пътепис. Превод, съст. и ред. **Стр. Димитров**, С., 1972, с. 25, 26, 37, 49, 81, 125, 161, 176, 198, 227, 276, 283, 285; **Гаджанов, Д.** Пътуване на Евлия Челеби из българските земи през средата на XVII в. – ПСп., Кн. LXX, св. 9–10, с. 688–705.

12 Пътната станция (мензил) на селото Авджи юрду, на 5–9 часа от Ветрен (Неон Петрицион в южните поли на Беласица). После Евлия Челеби продължава да пътува 13 часа на север през планината към Станимашко/Асеновградско. – Op. cit., C. 8, p. 478.

13 **Ibid.**, C. 1–2, p. 142; C. 3–4, p. 305, 306.

14 Вж. глава II.

15 **Marsigli, L. de.** L'Etat militaire de l'Empire Ottoman, Hague, 1732, p. 129.

16 Султанска заповед от 1691 г.: кюрдски и туркменски тайфета са избягали от сефер (поход) и вършат злини над бедните в района на Галиполи. – **Refik, A.** Anadolu'da Türk Aşiretleri. İstanbul, 1930, Doc. 152, p. 99.

17 Казата се е намирала между Кавалския залив, Кушница/ Пангей, Чалдаг и Драма.

[18] **Грозданова, Е.** Нови сведения за юруците в българските и някои от съседните им земи през XV–XVIII в. – В: **Еногенеза на Јуруците**... с. 19; **Грозданова, Е.** Към въпроса за юруците в българските и някои от съседните им земи през XV–XVIII в. – Векове, 1984, кн. 4, с. 24–25.

[19] **Refik, A.** Op. cit., Doc. 135, 140, 141, 143 (от 1689 г.), p. 79–80, 91–93.

[20] **Катић, С.** Јеген Осман-паша. Београд, 2000, с. 200.

[21] **Матковски, А.** Турски извори за Јуруците во Македонија. – **ГИНИ**, XXIX (3), 1985, Док. 24, с. 247 Док. 25, с. 248. През 1689 г. Дервиш бей е мютесариф на Търхала/Трикала. – **Refik, A.** Op. cit., Doc. 143, p. 93.

[22] **Uzunçarşılı, İ.** Osmanlı Tarihi (3. Baski), C. I, 1, Ankara, 1982, p. 32–36.

[23] **Refik, A.** Op. cit., Doc. 150 (от 1690 г.), p. 98; **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 255–256.

[24] Юрушки ешкинджии от Чирменско твърдят, че са кюреджии и вакъфска рая…; От старо време в казата Йенишехир Фенер (в района на Лариса в Тесалия) е имало юрушки оджак, но някои са умрели, други са се пръснали и сега казват, че всички са рая…; Оплаквания на населението от нарушения при регистрация на юруци в казите Джума Пазаръ и Йенишехир Фенер. Да се спазва принципът, според който „синовете на юруците са юруци" („юрюк оглу юрюк"). – **Refik, A.**, Op. cit., Doc. 141 (1689 г.), 153, 158 (1691 г.), p. 92, 99–100, 106.

[25] **Ibid.**, Doc. 156 (1691 г.), p. 102–103.

[26] **Ibid.**, Doc. 155 (от 1690), p. 102.

[27] **Ibid.**, Doc. 162 (от 1695 г.), p. 110–11.

[28] През 1699 г. в документ за издадени берати на черибашии се споменава забитът Ибрахим паша, подчинен на Хасан паша. – **Gokbilgin, M. T.** Op. cit., p. 313–315.

[29] **Cousinery, M. E.** Voyage dans la Macedoine. T. I, Paris, 1831, p. 195; **Цветкова, Б.** За юруците в българските земи под османска власт (глава VII от пътеписа на М. Кузинери). – В: Родопи, 1976, кн. 10, с. 25; **Leake, W. M.** Travels in Northern Greece, T. III, London, 1835, p. 175. Това отбелязват и други западноевропейски източници през XVIII в. (френски консули в Солун и др.) – Вж. **Eckert, G.** Die Jürüken in Zentral-Mazedonien. – In: Buletinul Institutuluj Român din Sofia. Anul 1,1941, N 2, Bucureşti, 1942, p. 561–562.

[30] **Refik, A.** Op. cit., Doc. 168 (от 1698 г.), p. 116–117.

[31] **Ibidum.**

[32] **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 255–317 ; **Refik, A.** Op. cit., Doc. 167, 168, 184 , 190, 202; **Матковски, А.** Цит. съч., Док. 30,

33, с. 251–256; **ТДМИ**, ред. **П. Џамбазовски**, Т. III, Скопје, 1955, с. 59–61: Ферман на султан Махмуд II от 1814 г., потвърждаващ задълженията и привилегиите на евляд-и фатиханите на основата на предишните – от 1777 (при Абдул Хамид I) и 1789 г. (при Селим III).

33 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 275–276.

34 **Радушев, Е.** Цит. съч., с. 97–117; **İnalcık, H.** Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Enpire, 1600–1700 – In: Studies in Ottoman Social and Economic History. London, Variorum Reprints, 1983, V, p. 283–337; **İnalcık, H.** The Socio-political Effects of the Diffusion of Fire-Arms in the Middle East. – **Ibid.**, IV, p. 195–217.

35 **Матковски, А.** Цит. съч., Док. 26 (от 1709 г.), с. 248, Док. 30 (от 1715 г.), с. 252.

36 **Gokbilgin, M. T.** Op. cit., p. 308; **Hadjibegić, H.** Porez na sitnu stoku i koriščenje ispaša. – Prilozi za orijentalnu filologiju, Orijentalni institut, T. VIII–IX (1958–1959), Sarajevo, 1960, p. 79.

37 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 257–272.

38 С част от Родопите.

39 Русокастро.

40 Днес Мармара Ереглиси.

41 Айтос.

42 Днес Потамос, западно от Дедеагач/Александруполис, на брега на Бяло море.

43 Анхиало, днес Поморие.

44 Димотика, днес Дидимотихон.

45 Карнобат.

46 Днес Фере.

47 Елхово.

48 Гюмюрджина, днес Комотини.

49 Люле Бургас.

50 Ямбол.

51 Йенисея.

52 Днес Текирдаг.

53 Сливен.

54 Бабаески.

55 Нова Загора.

56 Днес Хаскьой на север от Хавса, Одринско. В дефтера – Хавас-и Махмуд паша.

57 Стара Загора.

58 Лозенград/Кърклarели.

59 Велико Търново.

60 Вж. глава II, таблица I.

[61] Карлово.
[62] Свищов.
[63] Днес Пазарджик.
[64] Ловеч.
[65] Днес Узункьопрю.
[66] Узунджово, Хасковско.
[67] Каза с център днешния град Севлиево.
[68] Днес Тополовград.
[69] Неферите са записани от 3 *джемаата* и едно село. От 92 налице са 3.
[70] Днес Нови пазар.
[71] Радовиш, Р. Македония. Нефери от 11 махали и 1 *джемаат.*
[72] Воден, днес Едеса.
[73] Хаджъоглу Пазарджик, днес Добрич.
[74] Щип, Р. Македония.
[75] Бер, днес Верия.
[76] Дупница.
[77] Неферите са от села и *джемаати.*
[78] Вж. глава II, таблица II.
[79] Пак там.
[80] В котловината на Серфидже/Сервия.
[81] Демирхисар, днес Сидирокастрон.
[82] Текиргьол, Северна Добруджа.
[83] Солун/Тесалоники. Неферите са записани от самия град – „дер нефс шехир-и юрюкян".
[84] Струмица.
[85] Нахия с център дн. Пазаракия в Халкидика.
[86] Нахия в Силистренска каза.
[87] Кукушко, в района на Богданска планина/Дисорон.
[88] Нахия в Кавалско, около едноименното селище, дн. Дипотамон.
[89] Разград.
[90] В района на едноименното езеро на север от Халкидика. Днес градът се казва Лангадас, а езерото – Коронея/Агиос Василиос. Освен от 5 села, неферите са записани от 13 *джемаата.* Единият от тях – Османли/Отманли по-късно образува 5 махали под това име. – **Кънчов, В.** Македония. Етнография и статистика. – В: Избр. съч., Т. II, С., 1970, с. 469–471.
[91] Днес Елефтериуполис, Кавалско.
[92] Гюргево/Джурджу срещу Русе заедно с Браила е един от османските форпостове отвъд Дунава. Неферите са записани от самия град.
[93] По долното течение на Вардар, на северозапад от Солун.

В този дефтер самостоятелно фигурира джемаатът *Диване Яхшили*, който спада към нахията.

94 Възможно Месимри, Месимер в Солунско – днес Месимерион, ном Пела.

95 Между днешните Омуртаг и Антоново.

96 Каламария. Неферите са записани само от *джемаати*.

97 Сяр/Серес.

98 Омуртаг.

99 Неферите са записани от 4 големи *джемаата*: Гьолбаши махаллери джемаатъ 25 махали; Козлу дере джемаатъ 16 махали; Кара Иляслъ джемаатъ 5 махали; Хюсеинли джемаатъ – 12 махали.

100 Круша планина/Мавровуни, между Сярското поле, Кукушко и Дойранско.

101 Търговище.

102 Кукушка каза. Отбелязани са няколко *джемаата* със записани нефери.

103 Шумен.

104 **Gokbilgin, M. T.** Op. cit., p. 262, 263.

105 105 акчета от християни и мюсюлмани, които не са евляд-и фатихани в Сливенско; 100 акчета от мюсюлмани и 30 от християни в самия Разград; 100 акчета от християни и 20 от евреи в град Драма. – **Ibid.**, p. 258, 267, 270.

106 От 10 552 акчета са извадени общо 355, събрани от горепосочените места.

107 **Грозданова, Е.** Нови данни за юруците... с. 19–20; **Грозданова, Е.** Към въпроса за юруците... с. 24–25, 29.

108 Вж. **Грозданова, Е.** За данъчната единица „хане" в демографските изследвания. – ИПр., 1973, кн. 3; Впоследствие двама нефери (пияде) се считат за едно хане. – **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 307.

109 В този опис са отбелязани само 13 ешкинджии и 1 секбан в каза Джума пазаръ. – **Ibid.**, p. 265.

110 **Ibid.**, p. 277–279: Откъс за казите Самоков, Гюмюрджина и Султан Йери.

111 **Refik, A.** Op. cit., Doc. 167, p. 114–116. Броят на неферите (ямаците) приблизително съответства на този на регистрираните в Северна, Североизточна България и Добруджа през 1690/91 г. (3815 души).

112 **Ibid.**, Doc. 168 (от 1698 г.), p. 116–117.

113 **Refik, A.** Op. cit., Doc. 199, 200, p. 154–155.

114 **Матковски, А.** Цит. съч., Док. 32 (от 1717 г.), с. 255.

115 **Матковски, А.** Македонија во делата на странските патописци (1778–1795). Скопје, 1991, с. 111.

[116] **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 340–341.

[117] **Refik, A.** Op. cit., Doc. 243 (от 1764 г.), p. 218 219.

[118] **Матковски, А.** Турски извори за Јуруците во Македонија, Док. 35 (от 1769 г.), с. 255.

[119] **Пак там,** Док. 30 (1715 г.), с. 254.

[120] **Refik, A.** Op. cit., Doc. 176 (от 1700/1 г.), p. 190 (1707), p. 139–140.

[121] **Пак там,** Док. 30, с. 252. **Refik, A.** Op. cit., Doc. 176 (от 1700/1 г.), p. 190 (1707), p. 139–140.

[122] Черибашията на евляд-и фатиханите известява, че противно на разпорежданията те напускат местоживелищата си в няколко кази (включително Анхиалската/Поморийската) и се заселват в Ямболско, Старозагорско, Новозагорско и Узунджовско, 1702 г. – **Грозданова, Е., Ст. Андреев.** Османотурски документи за южното българско Черноморие и прилежащия му район. Векове, 1980, кн. 6, с. 82; **Грозданова, Е.** Нови сведения за юруците в българските и някои от съседните им земи през XV–XVIII век. – В: **Етногенеза на Јуруците**... с. 21.

[123] **Матковски, А.** Цит. съч., Док. 30, с. 252.

[124] Вж. **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 274–276, 283–285; **Димитров, Стр.** Цит. съч., История на Добруджа... с. 36–37.

[125] В дефтер от 1702 г. в наличност са 202 нефера. **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 315–316.

[126] **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 309–312.

[127] **Refik, A.** Op. cit., Doc. 190, p. 139–140.

[128] **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 259, 260.

[129] **Матковски, А.** Цит. съч., Док. 30 (ноември 1715 г.), с. 251–254.

[130] **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 307–308.

[131] **Матковски, А.** Цит. съч., Док. 26, 27, 28, 29, с. 248–251.

[132] **Пак там,** Док. 33 (от 1728 г.), с. 256.

[133] **Refik, A.** Op. cit., Doc. 175 (от 1700/1 г), p. 122–123: евляд-и фатихани са станали раи в земите *мевад* (опустели или непригодни за земеделие места, нерядко – зимни пасища).

[134] **Ibid.**, Doc. 174 (от 1700/1 г.), p. 122.; **Матковски, А.** Цит. съч., Док. 30 (1715), с. 251, Док. 33 (1728), с. 256, Док. 34 (1728), с. 256–257.

[135] **Андреев, Ст., Е. Грозданова.** Българските и съседните им земи в „Книгата на жалбите“ от 1675 г. – В: ИНБКМ, Т. XXII (XXVIII), С., 1994, с. 204.

[136] **Матковски, А.** Цит. съч., Док. 30, с. 253.

[137] Този данък от началото на XVII в. замества предишната система на задължителните доставки на дребен рогат добитък. За неговите размери и начини на събиране до началото на

XIX в. – **Грозданова, Е., Ст. Андреев.** Джелепкешаните в българските и съседните им земи през XVI–XVIII век. По документи от наши и чужди архиви. С., 1998, с. 142–192.

138 Днес градът се казва Науса, в Южна Македония, Гърция.

139 **Пак там**, с. 170–171, 179.

140 **Грозданова, Е., Ст. Андреев.** Категории население със специални задължения и статут – правна норма от XVI в. и реална практика. – В: Българският шестнадесети век. Сборник с доклади за българската обща и културна история през XVI в. С., НБКМ, 1996, с. 43.

141 **Матковски, А.** Цит. съч., Док. 24 (от 1690 г.), с. 247.

142 **ТИААМ**, Прев., ред. и коментар **А. Матковски**, Т. III, Скопје, 1973, Док. 209, с. 185: Султански ферман от 1724 г. за преследване на разбойника Кара Велиоглу. За целта е изпратен капъджъ кетхуда (личен представител на провинциалните управници пред Високата Порта), а ферманът е адресиран до „кадиите на Саръгьол, Битоля, Лерин и Острово... до всички черибашии на юруците... до всички вилаетски аяни, иш ерлери, забити и други от тия краища".

143 **Пак там**, Т. IV, Скопје, 1979, Док. 106 (от 1748 г.), с. 107.

144 Цит. по: **Софроний Врачански**. Житие и страдание грешнаго Софрония, С., „Български писател", 1981, с. 29.

145 **Мутафчиева, В.** Кърджалийско време. С., 1977, с. 82.

146 **Refik, A.** Op. cit., Doc. 243 (от 1764 г.), p. 219; **Матковски, А.** Цит. съч., Док. 35 (1769 г.), с. 255; Според списък на разходите на Битолския кадилък от 1809 г. двама юрушки знаменосци („юрюк алемдар", което е и низш команден чин) са получили съответно по 500 и 87 гроша. – **ТДМИ**, Т. III, ред. **П. Цамбазовски**, Скопје, 1955, с. 23.

147 **Refik, A.** Op. cit., Doc. 199 (от 1716 г.), p. 154.

148 **ТДМИ**, ред. **П. Цамбазовски**, Т. III, Скопје, 1955, с. 59–61.

149 Вж. **Yücel, Y.** Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i merkeziyet) Dair Genel Gözlemler. Ankara, 1974, p. 680–699 (Belleten, XXXVIII, [42], 1973, p. 657–708); **Мейер, М.** Османская империя в XVIII веке. Черты структурного кризиса. Москва, 1991, с. 22–24, 74–81; **Радушев, Е.** Аграрните отношения в Османската империя през XVII–XVIII век. С., АИ „Марин Дринов", 1995, с. 104–132.

150 Мерките, които кадиите трябва да предприемат, предвиждат затваряне и изгонване в отдалечени места. – **ТДМИ**, ред. **П. Цамбазовски**, Т. III, Скопје, 1955, с. 60.

151 **ТДМИ**, Т. V, с. 23; **Gökbilgin, M. T.**, Op. cit., p. 336–33.

152 **Ibid.**, p. 338.

153 **ТДМИ**, Т.III, Скопје, 1955, с. 23 (Ферман на султан Махмуд

от 1814 г.); Т. IV, Скопје, 1957, с. 92 (Ферман на Махмуд II за освобождаване на евляд-и фатиханите от налог за доставки за действащата армия в Морея, 1824 г.).

154 Според хат-и хумаюна от 1828 г. през 1727 г. черибашиите са имали „заплати и доходи" („мааш ве аваидлер") – **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 339;

155 Според **G. Hassel** към 1820 г. в Румелия има 24 санджака, 914 зеамета, 8350 тимара и 7 *юрушки бея* (Jürükbegen). – Цит. по: **Михов, Н.** Населението на Турция и България през XVIII и XIX в. Библиографско-статистически изследвания. Т. I, С. 1915, с. 133.

156 **Ibid.**, p. 328–329.

157 В случая – откупниците на бедела.

158 **ТДМИ**, Т. II, Скопје, 1953, p. 61.

159 **Пак там**, Т. III, с. 60; Т. IV, с. 91.

160 **Shaw, St. J., E. K. Shaw.** Op. cit., p. 26–27;

161 **Leake, W. M.** Op. cit., T. III, p. 257; Английски пътеписи за Балканите (края на XVI–30-те год. на XIX в.). Увод, съст. и коментар **М. Тодорова**, С., 1987, с. 483, 487.

162 Заповед на Румелийския валия за мобилизиране на евляд-и фатихани в армията на Хуршид паша, април 1821 г. Общо 3000 войници от корпуса трябва да се изпратят към Трикала и Лариса, а оттам в Морея. Адресирана е до султанския кападжъбашия и главен военачалник на Евляд-и фатихан Юсуф бей и до „агите фатихани"; 3000 евляд-и фатихани са в състава на действащата армия в Морея и през 1824 г. (според ферман на Махмуд II от февруари с. г.) – **ТДМИ**, Т. IV, Скопје, 1957, с. 60, 90.

163 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 338.

164 Вж. **Димитров, Стр.** Султан Махмуд II и краят на еничарите. С., 1993, с. 245–255.

165 **Ibid.**, p. 255–256, 336–339; **ТДМИ**, Т. V, Скопје, 1958, с. 23–29.

166 Според дефтер за разходите на Червената къшла (казарма) в Битоля, 1839 г. – **Пак там**, с. 135.

167 **Shaw, St. J., E. K. Shaw.** Op. cit., p. 27.

168 **ТДМИ**, Т. IV Скопје, 1957, с. 91–92.

169 **Мантран, Р.** Цит. съч., с. 457.

170 Вж. глава I; **Tuma von Waldkampf, A.** Griechenland, Makedonien und Süd – Albanien. Militär-geographisch, statistisch und krieghistorisch Dargestellt. (2. Ausgabe). Leipzig, 1897, p. 219–220; **Hahn, J. G., von.** Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, T. II, Wien, 1869, p. 261.

171 **Z. (Анонимен автор).** Два санджака от Източна Македония.

– ПСп., год. VII, 1889, кн. 36, с. 850.

172 **ТДМИ**, Т. V, Скопје, 1958, с. 27 (Хат-и хумаюн за реорганизацията на Евляд-и фатихан от 1828 г.); **Кендерова, Ст.** Османски регистър за десятъка от овцете в Пазарджишко през средата на XIX в. – В: Родопи, 1977, кн. 1, с. 15–19; **Дорев, П.** (Прев. и съст.). Документи из турските държавни архиви, Част I (1564–1872). – В: Документи за българската история, Т. III, С., БАН, 1940, с. 61, 121–145, 259–288, 333–370. През 1842 г. *ондалъкът* е премахнат, като се въвежда единен ресм-и агнам на цялата територия на империята – 5–6 гроша на глава (като отново агнетата се броят заедно с овцете). – **Hadjibegić, H.** Op. cit., p. 76; **Беров, Л.** Ролята на задължителните държавни доставки в българските земи XV–XIX в. – В: История на търговията в българските земи през XV–XIX в., С., 1978, с. 123 153.

173 Което важи и за дервентджиите, войнуците, кьопрюджиите (мостарите), соколарите и пр. **ТДМИ**, Т. V, Скопје, 1958, с. 40 (Ферман на Махмуд II от 1829 г. за събиране на адет-и агнам от казите на Самоковския кол [административно-финансов дял]).

174 **Пак там**, Т. IV, Скопје, 1957, с. 24–25.

175 **Пак там**, Т. III, Скопје, 1955, с. 78; **Петров, П. М. Мюслюмов.** Дружни и единни през вековете. Сборник от исторически документи и спомени за турското население. С., 1966, с. 35–36.

176 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 338–339; **ТДМИ**, Т. V, с. 24, 28.

177 **Shaw, St. J., E. K. Shaw.** Op. cit., p. 27.

178 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 256.

179 **Ibid.**, p. 339.

180 **Cousinery, M. E.** Op. cit., T. I, p. 14; **Божур, Ф.** (френски консул в Солун, края на XVIII в.) – Вж. **Матковски, А.** Македонија во делата на странските патописци. Скопје, 1991, с. 76; **Falmerayer, I. F.** Fragmente aus dem Orient, Bd. II, Stuttgart – Tübingen, 1845, p. 223, 232–233; **Struck, A.** Makedonische Fahrten. T. I: Chalkidike. Wien – Leipzig, 1907, p. 33.

181 **Кънчов, В.** Македония. Етнография и статистика. – Избр. пр., Т. I,С., 1970; **(Д. Яранов)** Македония като природно и стопанско цяло. С., 1945; **Веркович, Ст.** Топографическо-этнографический очерк Македонии. СПб., 1889 (с всички резерви към етнографските и статистическите оценки – *б.м.*); **Barth, H.** Reise durch das Innere der Europäischen Türkei im Herbst 1862, Berlin, 1864, p. 67–131; **Philippson, A.** Thessalien und Epirus. Reisen und Forschungen im nordlichen Griechenland.

Berlin, 1897, p. 61–62; **Traeger, P.** Die Jürüken und Konjaren in Makedonien. – Zeitschrift für Ethnologie, 1905, 1, p. 198–206.

182 **Михов, Н.** Населението на Турция и България през XVIII и XIX в., Т. I, С., 1915, с. 220; Т. III, С., 1929, с. 33, 59, 71; Т. V, С., 1969, с. 65; **Вилхелм Фрайхер фон Берг**, От Родопите в Европейска Турция (Пътепис от 1874 г., прев. М. Йорданова, ред. А. Будев). – В: Родопи, 1979, кн. 7, с. 23.

183 Вж. глава II.

184 **Захариев, Ст.** Географико-Историко-Статистическо Описание на Татар-Пазарджишката кааза, Виена, 1870, с. 38, 73–74; **Батаклиев, И.** Пазарджик и Пазарджишко. Историко-географски преглед. С., 1969.

185 **Киров, Г.** Летописът на Женда Вичов от Котел. – СбНУНК, Т. 12, 1895, с. 365–366. Тук се споменават „тичанските юруци" (от едноименото село на север от Котел) по време на руско-турската война от 1828–1829 г.; Дневник за движението на четата на Г. С. Раковски (18 юни–8 август 1854 г.). – В: **Г. С. Раковски.** Съчинения в четири тома. Подбор и ред. **К. Топалов**, Т. III, С. 1983, с. 46.

186 **Leake, W.** Op. cit., p. 175.

187 **Тодорова, М.** Балкани. Балканизъм. Фондация „Българска наука и култура", С., 1999.

188 **Viquesnel, A.** Voyage dans la Turquie d'Europe. Discription physique et geologique de la Thrace, T. I, Paris, 1868, p. 21, 46; **Eliot, Ch.** Turkey in Europe. London, 1965 (First Ed. 1900), p. 99; **Schultze – Jena,** L. Makedonien. Landschafts – und Kulturbilder. Gustav Fischer Verlag, Jena, 1927, p. 38–39; **Peifuss. M.** Die Balkantürken im Lichte der österreichischen Balkanforschung des 19. Jahrhunderts. – In: Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies), IV, İstanbul, 1984, p. 133–146.

189 **Cousinery, M. E.** Op. cit., T. I, p. 145; **Бейкър, Дж.** Европейска Турция. Изд. „Иван Вазов", С., 1994, с. 71, 275–277; **Urquart, D.** The Spirit of the East, T. II, London, 1839 (Second Ed.), p. 60.

190 Френски пътеписи за Балканите (XV–XVIII в.). Съст. и ред. **Б. Цветкова, С.**, 1975, с. 136.

191 Френски пътеписи за Балканите (XIX в.). Съст. и ред. **Б. Цветкова,** С., 1981, с. 49, 50, 133.

192 **Гопчевич, Сп.** Старая Сербия и Македония. Историко-географическое исследование. СПб., 1899, с. 45, 48; 153; Кънчов, В. Македония...с.470; **(Яранов, Д.)** Македония като природно и стопанско цяло... с. 77; **Яранов, Д.** Беломорска Тракия и Приморска Македония. Географски очерк. ГСУ – ИФФ, Т. 34, кн. 5, С., 1938, с. 80, 91; **Радовановић, В.** Тиквеш и

Рајец. – СЕЗ, кн. 9, Београд, 1924; с. 161,162, 497–498; За Маядагските юруци – Вж. глава I.

[193] **Abbot, G. F.** The Tale of a Tour in Macedonia, London., E. Arnold (Ed.), 1903, p. 154.

[194] **Brailsford, H. N.** Macedonia. Its Races and their Future. London, 1906, p. 80–82, 88; **Oberhummer, E.** Die Balkanvölker. Wien, 1917, p. 39–43; **Tomaschek, W.** Zur Kunde der Hämus – Halbinsel. Wien, I, 1882, p. 44; **Мошков, В.** Турецкие племена на Балканском полуострове. – ИРГО, 40 (3), СПб., 1904, с. 399–436; **Bajraktarevic, F.** „Yürüken" – In: EI, T. IV, Leiden – Leipzig, 1934, p. 1273–1274; **Lejean, G.** Ethnographie de la Turquie d'Europe (Ethnographie der Europäischen Türkei). Gotha, 1861, p. 33–35; **Гаджанов, Д.** Мюсюлманското население в новоосвободените земи. В: Научна експедиция в Македония и Поморавието 1916, съст. П. Петров, С., 1993, с. 275, 276; **Weigand, G.** Ethnographie von Mazedonien. Leipzig, 1924, p. 22; **Kowalski, T.** Les Turcs balkaniques. – In: Revue Internationale des Etudes Balkaniques, an. II, T. 2 (4), p. 420–430.

[195] **Cousinery, M. E.** Op. cit., p. 184–203; **Убичини, У., П. де Куртейл.** Современное состояние Отоманской империи. СПб., 1877, с. 18, 20, 21, 22, 61; **Hasluck, F. W.** Christianity and Islam under the Sultans. T. I, Oxford, 1929, p. 126–139; T. II, p. 501, 528.

[196] **Wilkinson, H. R.** Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia. Liverpool, 1951, p. 11, 12–20, 43.

[197] **Цвијић, Ј.** Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије, Књ. I, Београд, 1906, с. 226, 317; **Цвијић, Ј.** Антропогеографски проблеми Балканског полуострва. – СЕЗ, I (Насеља спских земаља, Књ. 1), Београд, 1902, с. CXXXI; **Цвијић, Ј.** Балканско полуострво и јужнословенске земље, Књ. 1, Београд, 1922, с. 30–31; Књ. 2, Психичке особине јужних Словена. Београд, 1931.

[198] **Радовановић, В.** Тиквеш и Рајец, с. 276–298, 329–371, 408, 456–468, 471, 476–489; **Кънчов, В.** Македония... с. 360–361; **Кънчов, В.** Великденска разходка из Поленинско – СбНУНК, Т. IX, 1893, с. 657; **Карапетров, П.** Материяли за описвание града Панагюрище и околните му села. С., 1893, с. 133.

[199] **Славейков, П. Р.** Чавдар войвода и Лалуш. – В: Съчинения, ред. С. Баева, Т. III, С., 1979, с. 271 (според цариградския сладкар Димитър Почивалеца).

[200] **ХаџиВасиљевић, Ј.** Муслимани наше крви у Јужној Србији, Београд, 1924, с. 17–18, 37, 46, 75.

[201] **Кальонски, А.** Юруците и етническото самоопределение

на турското население в Девинско (Борино и Гьоврен). – В: Етническата картина в България (Проучвания 1992 г.). Изд. „Клуб'90", С., 1993, с. 97–104; Цит. съч., с. 98–102; **Панайотова, Б.** Юрушкото присъствие в Средните Родопи през погледа на местното християнско население. – В: Представата за „другия" на Балканите, Изд. „Марин Дринов", С., 1995, с. 113–116.

202 Освен в османските извори измирането на „коняриите" от болести и опустели техни селища в Македония и Тесалия се споменават от западни наблюдатели и изследователи през XIX в. Селата им в Тесалия се описват като бедни, но те са уседнали земеделци и скотовъди, които владеят земята си и не са наемни работници на собствениците на чифлишки владения – **Fallmereyer, I. F.** Op. cit., p. 232–233; **Leake, W.** Op. cit., T. III, p. 174; T. IV, p. 327, 419; **Кънчов, В.** Цит. съч., Македония... с. 349, 350; **Lawless, R.** The Economy and Landscape of Thessaly During Ottoman Rule. – In: **Carter, Fr. W.** (Ed.). An Historical Geography of the Balkans. Accademic Pres, London, 1977, 518, 525. 508; **Sivignon, M.** The Demographic Evolution of Thessaly (1881–1940). – **Ibid.**, p. 386.

203 Вж. глава V.

204 **Cousinery, M. E.** Op. cit., p. 188; За типа селища и най-старите постоянни жилища на юруците в Македония – **Недков, В.** Јуручки населби и население во Источна Македонија. – В: **Етногенеза на Јуруците**... с. 75–87; **Томовски, К.** Јуручки куки во Македонија. – **Пак там**, с. 89–104.

205 **Dimitriadis, V.** Op. cit., p. 14.

206 Цит. по **Цветкова, Б.** За юруците в българските земи под турска власт, с. 24.

207 **Грозданова, Е.** Нови сведения за юруците в българските и някои от съседните им земи през XV–XVIII в. – В: **Етногенеза на Јуруците**... с. 21; **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 172.

208 Вж. глава V.

209 Вж. по-долу.

210 **Eckert, G.** Die Jürüken in Zentral-Makedonien. – Buletinul Institutului Român din Sofia. Bucureşti, Anul 1, 1942, p. 561–562.

211 **Кондев, Т.** Осоговија. – В: Годишен зборник на Природно-математичкиот факултет, кн. 14, св. 2, Скопје, 1963, с. 56–64, 72–73, 77; **Радовановић, В.** Цит. съч., с. 161, 192, 203, 205, 210–211, 487; **Кънчов, В.** Македония... с. 351, 355; (**Яранов, Д.**). Македония... с. 115, 122, 146; **Яранов, Д.** Беломорска Тракия и Приморска Македония, с. 85–86;

212 Вж. глава II, таблица II и бележките към нея.

213 **Genç, N.** XVI Yzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defteri'nde Sofya Kazası. Eskişehir, 1988, p. 328, 446, 450; **ТИБИ**, Т. III (**ИБИ**, Т. XVI), С., 1972, с. 95, 99, 103.

214 **Гроздaнова, Е.** Карнобат и Карнобатският край през XV–XVIII в. – В: История и култура на Карнобатския край, Т. III, С., 1993, с. 28; **Момчилов, Д.** Поселищното развитие в Карнобатския край през XV–XIX в. по археологически данни. – Пак там, с. 81–90; **Колева, Е.** Исторически сведения за населението на Пловдивския край през периода на османското робство. – Известия на музеите от Южна България, Т. III, 1977, с. 168 171; **Батаклиев, И.** Пазарджик и Пазарджишко... с. 100-121; 466, 472, 538–622; **Гергов, И**. Село Левски. С., 1989, с. 59.

215 Както го наричат самите родопчани – **Дечов, В.** Миналото на Чепеларе. Принос за историята на Родопа. Книга първа, Пловдив, 1978 (първо изд. 1928), с. 57; **Маринов, А., В. Димитров.** – Петдесет години Проглед (Юбилейно издание). С., 1943, с. 17. **Канев, К.** Миналото на село Момчиловци, Смолянско. Принос към историята на Средните Родопи. С., 1975, с. 235, 267.

216 **Цветков, А.** Село Долна Баня – Ихтиманско. – Архив за поселищни проучвания, 1939, кн. 1., с. 93–94, 99; **Семерджиев, Хр.** Самоков и околностите му. С., 1913 (фототипно изд., 1986), с. 125.

217 **Дерибеев, Б.** Няколко бележки за миналото на село Пчеларово. – Родопи, 1979, кн. 9, с. 29.

218 Вж. глава II, таблица II; **Cvetkova, B.** Le service des *celep* et le revitaillemnt en betail dans l'empire Ottoman (XVe–XVIII e s.) – In: Etudes Historiques, T. III, Sofia, 1966, p. 156.

219 **Николић Р.** Крајиште и Власина. – СЕЗ, кн. 18 (Насеља књ. 8), 1912, с. 176–179.

220 **Градева, Р.** Българи и турци, XV–XVIII в. – В: Представата за „другия" на Балканите, с. 47–54; **Карамихова, М.** „Ужасният образ" на турчина като брачен партньор. – **Пак там**, с. 263–267; **Лозанова, Г.** Категорията „чужд–свой" в народната култура. – **Пак там**, с. 268–272; **Ганева–Райчева, В.** Надничайки в съседния двор (Фолклористични аспекти на опозицията „свой–чужд"). – **Пак там**, с. 277–281.

221 **Тодорова, М.** Ислямизацията като мотив в българската историография, литература и кино. – В: Изследвания в чест на чл.-кор. Страшимир Димитров, Т. I, С., Академично изд. „Марин Дринов", с. 369–391.

222 Вж. **Ангелов, Д.** Падане на Родопската област под османска

власт. – В: Из миналото на българите мохамедани в Родопите, с. 44–48; **Ангелов, Д.** Борбата на българския народ срещу турските нашественици. – История на България, Т. III, С., БАН, 1982, с. 352–367.

[223] Така например единични „синове на Абдуллах", т. е. ислямизирани лица, се откриват сред юруците от джемаатите в долината Читак вадиси (Кърджалийско), Ардинско и Джебелско в опис от 1557/8 г. – **BOA, TD** N 311, s. 62–64; Вж. глава II.

[224] **Дечов, В.** Миналото на Чепеларе, с. 35–151; **Дечов, В.** Среднородопски овчари и кехаи (Обща характеристика до 6 септември 1885 г.) – В: Избрани произведения, Пловдив, 1968, с. 356; **Дечов, В.** Овцевъдството в Средните Родопи.

Родопски напредък, год. I, 1903; кн. I–IV; **Златарев, Ст.** Село Ковачовица, Неврокопско (Географски, етнографски и исторически бележки). – Родопски напредък, год. IX, 1911–1912, кн. 2–3, с. 62, 66; **Шишков, Ст.** Овцевъдството в Тракийската област. – В: Тракийски сборник, кн. 4, 1933, с. 36–74; **Карапетков, П.** Славеино. Минало. Пловдив, 1948, с. 28–51, 153–161; **Примовски, Ат.** Бит и култура на родопските българи. Материална култура. – СбНУ, кн. 54, С., 1973, с. 129, 156, 350–352; **Хайтов, Н.** Село Манастир, Смолянско. С., 1965, с. 14–29; **Канев, К.** Миналото на село Момчиловци... с. 38–73, 233–260, 367–393, 403–404, 500; **Канев, К.** Овчарството в Горно Дерекьой. – Родопи, 1967, кн. 11, с. 26–29; **Славков, И.** Животновъдството в село Сачанли, Гюмюрджинско. – Известия на Тракийския институт, Т. II, 1970, с. 312–327.

[225] **Вакарелски, Хр.** Старинни елементи в бита и културата на родопските българи мохамедани. С., 1965, с. 5, 10, 17–20; **Вакарелски, Хр.** Поминъци на българите-мюсюлмани и християни в Средните Родопи. – ИЕИМ, 1969, кн. 12, с. 39–69; **Маркова, Л.** Долевое землевладение в Родопском крае Болгарии (XIX–первая четверть XX вв.) – СЭ, 1965, кн. 5, с. 69–83.

[226] **Панайотова, Б.** Цит. съч., с. 113–116.

[227] Вж. глава II.

[228] Въпреки че „турци" беше едновременно синоним на „мюсюлмани" и екзоним, а „читаци" – пейоратив. И днес из Родопите може да се чуе, че юруците са „турски каракачани".

[229] **Дечов, В.** Среднородопски овчари и кехаи, с. 348–350.

[230] **Leake, W.** Op. cit., T. IV, p. 431.

[231] **Петров, Г.** Цит. съч., с. 650, 651, 726.

[232] **Кънчов, В.** Цит. съч., Македония... с. 363; Великденска разходка... с. 689.

233 **Дечов, В.** Среднородопски овчари и кехаи, с. 348–350.

234 **Дечов, В.** Среднородопското овчарство, с. 293, 315, 337; Среднородопски овчари и кехаи (Обща характеристика до 6 септември 1885 г.) – В: Избрани произведения, Пловдив, 1968, с. 356; **Димитров, Г.** Княжество България в историческо, географическо и етнографическо отношение, I, Пловдив, 1895, с. 148, 149; **Вайганд, Г.** Аромъне, с. 179; **Антонијевић, Др.** Обреди и обичаји балканских сточара. – ПИБИ – САНУ, кн. 16, Београд, 1982, с. 47; **Campbell, J.** Honour, Family and Patronage. A Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community. Oxford UP, 1974, p. 29, 130, 206-212; **Kavadias, G.** Pasteurs nomades mediterraneens. Les sarakatsans de Grece. Gautier Villars, Paris, 1965, p 220–222; **Bates, D.** Nomads and Farmers. A Study of the Yoruk of Southeastern Turkey. – Anthropologial Papers, 52, Museum of Anthropology, University of Michigan, 1973, p. 63, 68–86.

235 „Картоля" – картъл, пасища с поддържана от овчите стада и човешката намеса (палежи) тревна покривка от специфични видове.

236 „Юрия" – пасище, пусто (необработено) поле, буквално – „където вървят" [овцете]; от *yurumek*, откъдето е и „юрук". Частица от юрушкия топонимен пласт на Балканите – Вж. **Скок, П.** Etimologijski rjecnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Т. III, Zagreb, 1973, p. 786–787.

237 „Кондисали" – отседнали; от *konmak* – усядам, отсядам, от където е „конак", а също „конар-гьочер" („отсядащи и номадстващи") в османските извори и „коняри" във фолклора и етнографските изследвания.

238 **Канев, К.**, Цит. съч., с. 39; **Аянов, Г. п.** Малко Търново и неговата покрайнина. Антропо-географски и исторически проучвания. Бургас, 1939, с. 318.

239 „Димчо пъдар прострелва юруче" – **Народни песни от Средните Родопи**, записал **Ат. Райчев**, С., 1973, с. 427, а също 290, 367, 442; „Засвирил е юручето, засвирил йе с меден кавал" – В: **Българско народно творчество**, Т. VII, с. 285–286, 576 (с варианти от Карловско и Хасковско); „Обзалагали се овчари" (Карловско) – **Пак там**, с. 348; „ Ду три са стада следеха/Едното беше бейлицку (беглишко – *б. м.*)/ Среднуту беше юруцку/Задното ба Стуенуву…Пукнала пушка юруцка/ Ударила Стуен кехае" – В: Родопски напредък, год. VI, 1908, кн. 5–6, с. 156–157.

240 „Врисе" – извори

241 „С`урии" – сюрии, стада.

242 Родопски напредък, г. V, 1907–1908, кн. 4., с. 175–176.

[243] **Калинов, Ат.** Нещо за юруците, обитавали землището на с. Орехово. – Родопи, 1977, кн. 4, с. 39–40; **Калинов, Ат.** Орехово. С., 1983, с. 24; **Манолов, М., М. Манолова.** Юруците и отношенията им с местното родопско население. – В-к „Родопски устрем“, бр. 91, 17. 08. 1971, с. 4.

[244] **Тушевски, В.** Јуруците во македонската народна песна. – В: **Етногенеза на Јуруците**... с. 159–166. Привеждам всички тези фрагменти по-скоро илюстративно. Фолклорните мотиви, символите, образите на етнически „другите“ са отделна тема и изискват отделен анализ.

[245] **Милетич, Л.** Ловчанските помаци. С., 1899, с. 75–76.

[246] **Шишков, Ст.** Избрани произведения, Пловдив, 1965, с. 230; **Попконстантинов, Хр.** Цит. съч., с. 259–260; **Дечов, В.** Как е изверено (потурчено) християнското население в с. Долащър (днес Загражден – *б.м.*). – В: Избр. съчинения, Пловдив, 1968, с. 397–399; **Манолов, М., М. Манолова.** Цит. съч., Юруците... с. 2, 4.

[247] Цит. по **Матанов, Хр.** Възникване и облик на Кюстендилски санджак през XV–XVI в. Изд. ИФ-94, С., 2000, с. 62; **Радовановић, В.** Тиквеш и Рајец, с. 190–192.

[248] **Смиљанић, Т.** Мијаци, Горна Река и Мавровско Поље. – СЕЗ, кн. 35 (Насеља, кн. 20), Београд, 1925, с. 65, 87, 92–93, 96–97; **Тодороски, Г.** Сточарството во Малореканскиот предел во втората полвина на XIX век до крајот на Првата Светска војна. – В: Одредбе позитивног законодавства и обичајног права о сезонским кретањима сточара у Југоисточној Европи кроз векове. – ПИБИ–САНУ, кн. 4, Београд, 1976, с. 236, 239.

[249] **Маринов, В.**, Цит. съч., с. 35.

[250] Вж. например **Баков, Ст.** Из Доспатския ми бележник. – Родопи, 1973, кн. 1, с. 35.

[251] **Поповић, Д.** О Цинцарима. Прилози питању постанка нашег грађанског друштва. Београд, 1937, с. 291.

[252] **Милетич, Л.** Из живота на българите в Солунско. По животописни спомени на дядо Трайко Кехайов от село Ватилък. – Македонски преглед, год. VIII, 1932, кн. 1, с. 73–75 (Записани през 1905 г., когато дядото, бивш кехая, е бил на 105 години. Отнасят се за началото на XIX в., когато е бил овчарче на 14 години – *б. м.*).

[253] **Примовски, Ат.** Цит. съч., с. 26, 75; **Примовски, Ат.** Село Бабяк, Разложко. – В: Езиковедско-етнографски изследвания в памет на акад. Ст. Романски. С., БАН, 1960, с. 623.

[254] **Аянов, Г. п.** Цит. съч., с. 319: Конфликт между местните „*юручя*“ и българи в дописка до в-к „Право“ от 24 август

1872 г. Те някога били „мирни пастири-коняри", а „ в по-ново време, настройвани крайно враждебно от правителството, започнали често да нападат и грабят съседните български села". Юрушките селища в тази част на Странджа (от които в едното – Караеврен/Евренозово, е имало и българско население до 1878 г.) са напуснати през 1912–1913 г. и в тях са настанени тракийски бежанци (вж. също глава II); **Хаџи Васиљевић, J.** Муслимани наше крви... с. 44.

255 **Примовски, Ат.** Цит. съч., Бит и култура... с. 129; **Бойчо** (Ангел Горанов). Въстанието и клането в Батак. Исторически очерк. С., 1991 (фототипно издание от 1892), с. 9, 14, 66.

256 **Стоичкова, Н.** Широка Лъка. Родопи, 1965, кн. 5, с. 8, 10; **Александрова, Св.** Чокманово. – Родопи, 1978, кн. 2, с. 9–10; **Илиев, К.** Соколовци. – Родопи, 1972, кн. 11, с. 11 13.

257 **Мутафчиева, В.** Турският феодализъм и положението на родопското население през първите векове на чуждото иго. В: Из миналото на българите мохамедани в Родопите. С., БАН, 1958, с. 62–64; **Примовски, Ат.** Цит. съч., Бит и култура... с. 25, 132–139, 145, 162, 283–285, 496.

258 **Манолова, М.** Материали от частично проучване на селата Гьоврен, Грохотно и Борино. – Архивист. Бюлетин за архивна теория и практика и краезнание, ОДА – Смолян, 1974; **Чалъков, М.** За миналото на село Гьоврен, Девинско. – Векове, 1988, кн. 3, с. 55–58 (С всички резерви за това кое е „юрушко", „турско", „помашко" или „българско" – Вж. **Кальонски, А.** Цит. съч., с. 98).

259 **Пак** там, с. 101–102. Всъщност въпросният Ибрахим паша, както и друг „покорител на планината" – Джадит Али, са исторически лица от по-късно време. Джадит паша е бил везир на Баязид II (1481–1412), а Ибрахим паша, грък по произход, е зет на султан Сюлейман I (1521–1566). И двамата са свързани с големите вакъфски владения в Родопите. – Вж. бел. 7 и 12 на **Страшимир Димитров** към второто издание на историята на **В. Дечов** – Цит. съч., с. 270, 273.

260 **Дечов, В.** Миналото на Чепеларе, с. 32–34.

261 **Дечов, В.** Цит. съч., с. 35 и сл.; **Иречек, К.** Пътувания по България, с. 463. – Вж. глава I.

262 „*Власи*", „*куцовласи*", „*цинцари*", „*каракачани*", „*юруци*", „*коняри*", „*църновунци*", „*скинитес*", „*ашани*", „*качавуни*", „*качаци*", „*цигани*", „*арнаути*" и др. Богат е и спектърът от прозвища, давани от номадите, например каракачаните, на околните – арумъни, уседнали народи. – **ХАТZНМIХАЛН, А.**
SAPAKATSANOI. T. I, A' , AΘHNA, 1957, p. νξ, πη.

263 **Льо Гоф, Ж.** Пустинята-гора в средновековния Запад; Леви–Строс в Броселиандровата гора; Една метафора на града у Гийом Овернски. – Във: Въображаемият свят на Средновековието. Есета. Изд. „Агата", С., 1998, с. 93–107; 191–218; 269–273.

264 **Йордан Иванов** го е чул от местните турци – жители на града – Северна Македония. Исторически издирвания, С., 1906, с. 173; **Kiel, M.** Ottoman Kyustendil in the 15th and 16th Centuries. Ottoman Administrative Documents from the Turkish Archives versus Myts and Assumptions in the Work of Jordan Ivanov. – In: Известия на историческия музей – Кюстендил, Т. V, 1993, с. 143 и сл.

265 **Шишков Ст.** Българо-мохамеданите (Помаци). Пловдив, 1936, с. 66;

266 **ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ, Α.** Op. cit., T. I, A', p. ος – οθ; **Маринов, В.** Принос... с. 13.

267 Лично чута през 1994 г. от представител на гръцките каракачани по време на събор на Карандила (над Сливен). Установени са и случаи, в които каракачаните се самоназовават „политес", т.е. „граждани", при това във връзка с архетипичния град – Константинопол/Цариград/Истанбул – **Kaser, K.**, Op. cit., p. 367–368.

268 **Кальонски, А.** Каракачански етюд. – Демократически преглед, кн. 37, 1998, с. 247; – **Вайганд, Г.** Аромъне. Етнографическо-филологическо-историческо издирвание на тъй наречения народ македоно-ромъне или цинцаре. Варна, 1899, с. 264; **Höeg, C.** Les saracatsans. Une tribu nomade grecque. T. I: Etude linguistique precedee d'une notice ethnographique. Paris – Copenhague, 1925, p. 70–71; **Capidan, Th.** Die Mazedo-Rumänen. Bukarest, 1941, p. 150; **Чилев, П.** Саракачани. – ИНЕМ, год. I, 1921, кн. 1, с. 49.

269 Например „черната" и „бялата кост" („знатни", „богати" и „обикновени", „бедни") при казахите. – **Марков, Г.** Кочевники Азии. Структура хозяйства и общественной организации. Москва, 1976, с. 148–155.

270 **Benth, Th.** The Yourouks of Asia Minor. – In: Journal of the Anthropological Institute, T. XX, 3, 1890–1891, p. 275, 276.

271 **Маринов, В.** Цит. съч., с. 16; **Пимпирева, Ж.** Каракачаните в България. МЦПМКВ, С., 1998, с. 29;

272 **Дечов, В.** Цит. съч., с. 35, 271–272 (бел. 10 на **Стр. Димитров**).

273 **Иречек, К.** Пътувания по България, с. 465.

274 **Дечов, В.** Миналото на Чепеларе, с. 48–49, 69, 71–72, 102, 104–105, 149–150; **Дечов, В.** Овцевъдството в Средните

Родопи. – Родопски напредък, год. I, 1903, кн. 3, с. 82: „Юрушки планини в района на Мугленското и Широколъшкото землище. *Сюлеменица.* Гол-картол. Прехранват се 1500 овци. Притежават я юруци, заселени някъде из Солунско; *Мурсалица.* Картол. Прехранват се 4000 овци. Притежават я юруци; *Одабашица.* Прехранват се 3000 овци. Притежават я юруци; *Мюлк тепе* (на връх Карлък). Прехранват се 2000 овци. Притежават я юруци; *Голямо Смаилско.* Картол. Прехранват се 2000 овци; *Малко Смаилско.* Прехранват се 1500 овци; *Каин Бунар.* Прехранват се 1500 овци".

275 **Gokbilgin, M. T.** Op. cit., p. 266; **Дечов, В.** Пирин или Перин планина? – Избрани произведения, Пловдив, 1968, с. 454.

276 Описвани и от други – Вж. например **Неделев.** Из южните склонове на Родопите. Пътни бележки. – Родопски напредък, кн. 9–10, 1903, с. 338.

277 Вж. глава V.

278 **Маринов, В.** Цит. съч., Население и бит на средните Родопи, с. 23, 35; **Примовски, Ат.** Село Бабяк, Разложко. – В: Езиковедско-етнографски изследвания в памет на акад. Ст. Романски. С., БАН, 1960, с. 623; **Примовски, Ат.** Бит и култура... с. 75, 156.

279 **Пак там,** с. 268–279: Обяснителни бележки на **Стр. Димитров, Н. Хайтов и А. Вълчев; Желязкова, А.** Юруците в родоповедската литература. – Родопи, 1976, кн. 10, с. 32–34; **Димитров, Стр.** За юрюшката организация и ролята ѝ в етноасимилаторските процеси. – Векове, 1982, кн. 1–2, с. 34; **Хайтов, Н.** „Антипринос" към историята на Родопите (По повод на **А. Примовски,** Бит и култура на родопските българи, СбНУ, Т. 54, С., 1973). – Родопи, 1975, кн. 2, с. 17–18.

280 Освен на анкети В. Дечов се опира на записаните спомени на **Марин Караджов,** свещеник в Чепеларе от 1864 г. – Вж. **Ваклинова, М.** Записки на Марин Караджов от Чепеларе. – В: Родопски сборник, Т. III, С., 1972, с. 210.

281 Оттам например идва името на връх Мечит над Говедарци в Рила.

282 В записаното от част от информаторите в Чеч, Бабешко, Доспатско, Асеновградско, Гела и Триград (където не е пряко заимствано от В. Дечов). – **Примовски, Ат.,** Цит. съч., с. 66, 75, 129, 156, 283, 350–352,

283 Много точно описание на паленето на горите от юруците за поддържане на „питомна трева" – картъл, е записал Н. Хайтов в Девинско. – **Цит. съч.,** Девин, с. 54. В ниско и среднопланинския пояс палежите са свързани с редуването на посеви (лятна ръж, ечемик) с пасища, което е полуномад-

ски вариант на примитивното подсечно-огнево земеделие. За тази практика на юруците в Анадола – **Benth, Th.** Op. cit., p. 272; Вж. също докладната записка на германския инженер на турска служба **В. Пресел** – „Нашите интереси и Източният въпрос" от 1877 г. – В: Немски извори за българската история, Т. I. (**ИБИ**, Т. XVIII), С., 1973, с. 140. Власите също понякога разширяват пасищата, включително за сметка на клека във високопланинския пояс, но без земеделие. Такива палежи от страна на юруци и власи в Родопите отбелязва немският лесовъд **Вилхелм Фрайхер фон Берг** през лятото на 1875 г. – Цит. съч, с. 22–24; Опожарената „планина" Кара Чумак на юг от Баташкото блато е видял **Хр. Попконстантинов** през лятото на 1892 г. – Писма от Родопите – В: Спомени, пътеписи и писма, Пловдив, 1970, с. 433; **Яранов, Д.** Беломорска Тракия и Приморска Македония... с. 72.

284 **Канев, К.** „Юруците. Непубликуван материал, изготвен въз основа на предания, легенди, спомени и наблюдения на местни жители" (машинопис, личен архив на покойния отец К. Канев).

285 **Eckert, G.** Op. cit., p. 565.

286 Цит. съч., Великденска разходка... с. 657; Вж. също **Гьорче Петров**. Цит . съч. с. 650; **Гаджанов, Д.** Цит. съч., с. 275.

287 Цит. съч., с. 161, 276.

288 Цит. съч., с. 37; Вж. **Крстева, А.** Носиjата на Jуруците во Македониjа (Главни карактеристики). – В: **Етногенеза на Jуруците**... с. 105–111; **Jашар–Настева, О.** Прилог кон проучувањето на Jуруците от Радовишко. – **Пак там**, с. 131–133; **Додовска, J.** Етнички карактеристики на валандовските Jуруци. – Етнолошки преглед, 1982, кн. 17, с. 82–84; **Güngör, K.** Op. cit., p. 50–51; **Еремеев, Д.** Цит. съч., с. 68.

289 **Пимпирева, Ж.** Цит. съч., с. 15.

290 **Wakarelski, Chr.** Die Bulgarischen wanderden Hirtenhütten. – Acta ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest, V, 1956 (1–2), p. 13–17, 50; **Цвиjић, J.** Цит. съч., с. 350 и сл.

291 **Фандрик, Р.** О архитектури сточарског стана. – Одредбе позитивног законодавства и обичаjног права о сезонским кретањима сточара у Jугоисточноj Европи. – В: ПИБИ – САНУ, кн. 4, Београд, 1976, с. 335–354.

292 **Иречек, К.** Пътувания по България, с. 394–396; **Томић, П.** Сточарство. – Гласник Етнографског музеjа, Београд, 1962, кн. 25, с. 16–45; **Вакарелски, Хр.** Етнография на България. С., 1977, с. 131–158.

293 **Антониjевић, Др.** Обреди и обичаjи балканских сточара.

– ПИБИ–САНУ, кн. 16, Београд, 1982, други део, с. 54–169; **Kavadias, G.** Pasteurs nomades mediterraneens. Les sarakatsans de Grece. Gautier – Villars, Paris, 1965, p. 247–285; **Eckert, G.** Op. cit., p. 565–566; **Шишков, Ст.** Овцевъдството... с. 64–69; **Дечов, В.** Среднородопско овчарство...335–341; **Roux, J. – P.** Les tradititons de nomades de la Turquie meridionale. Laibrarie Adrien – Maisonneuve, Paris, 1970, p. 137–299; **Kalafat, Y. K.** Orta Toroslar ve Makedonya Yürükleri Halk Inançları Karaştırılması. – In: **Yörükler,** p. 153–176.

294 **Yalman (Yalkın) Riza A.** Cenupta Türkmen Oymakları. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1977, C. II, p.181 191; **Еремеев, Д.** Юрюки. Турецкие кочевники и полукочевники. Москва, 1969, с. 33–34; **Антонијевић, Др.** Цит. съч., с. 83; **Kavadias, G.** Op. cit., p. 140; **Petera, J.** Wedrowki pasterzi Aromunov v Albanii. – Etnogrfia Polska, 6, 1962, p. 199.

295 **Benth, Th.** Op. cit., p. 275; **Garnett, L. M. J.** The Women of Turkey and their Folk – Lore. Vol. II: The Jewish and Moslem Women, London, 1891, p. 213; **Антонијевић, Др.** Цит. съч., с. 76; Вж. също **Георгиева, И.** Българска народна митология. С., 1993, с. 28 (луна–кръст).

296 **Дечов, В.** Цит. съч., с. 37; **Еремеев, Д.** Юрюки... с. 89; **Wace, A. J. B., M. S. Thompson.** The Nomads of the Balkans. An Account of Life and Customs among the Vlachs of Northern Pindus. Methuen & Co, London, 1914, p. 49–50; **Garnett, L. M. J.** Op. cit., Vol. I: The Christian Women, p. 3–29; **Campbell, J. K.** Op. cit., p. 180–189, 298–301; **Пимпирева, Ж.** Цит. съч., с. 41–51.

297 **Roux, J.-P.** Op. cit., p. 59–60.

298 **Beuermann, A.** Fernweidewirtschaft in Südosteuropa. Ein Beitrag zur Kulturgeographie des Östlichen Mittelmeergebietes. Georg Westermann Verlag, Braunschweig, 1967, p. 19, 127–128, 175–182; **Маринов, В.** Цит. съч., с. 101–111; **Kavadias, G.** Op. cit., p. 59–87; **Petera, J.** Op. cit., p. 196, 198, 200; **Wace, A. J. B., M. S. Thompson**. Op. cit., p. 15; **Weigand, G.** Romänen und Aromunen in Bulgarien. Leipzig, 1907, p. 9–20; **Peters, H.** B. Karakatchani. Nomaden mitten in Europa. – Atlantis, Jahr. VIII, 1936, Heft 5, p. 286–288.

299 **Güngör, K.** Cenubî Anandolu Yürüklerinin Etno – Antropolojik Tetkiki, Ankara, 1941, p. 31, 48–49; **Eröz, M.** Yörükler. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1991, p. 97–116; **Planhol, X. de.** De la plaine pamphilienne aux lacs pysidiens. Nomadisme et vie paisanne. Paris, 1958, p. 130–131, 186–220, 234–255, 276–283, planche XXII–XXVI, XLV, XLIX; **Еремеев, Д.** Цит. съч. с. 61–66; **Roux, J.-P.** Op. cit., p. 62–67.

300 Според него шатри има на „Бююк Усток яйласъ“ (планината Бигла между Охрид и Ресен, най-вероятно на влашки пастири). – **Evliya Celebi,** Op. cit., T. 8, Istanbul, 1985, p. 465, T. 3–4, Istanbul, 1986, p. 297; **Хаджи Калфа.** Румелия и Босна. Географско описание. Прев. и коментар по немското изд. на Й. фон Хамер от **Ст. Аргиров**. – Архив за поселищни проучвания, кн. II, 1938, с. 50, 53; **Cousinery, M. E.** Op. cit., T. I, p. 184–203.

301 Сред които пълно доверие заслужаваше старият ходжа на Бабяк – **Юсеин Читаков** (род. 1896 г.).

302 **Кальонски, А.** Каракачански етюд, с. 251 и сл.; **Хлебаров, Г.** Изучавания върху българските местни овце и възможностите за тяхното подобрение. – В: Сб. БАН, Т. XXXIII, С., 1940, с. 55–58; **Хлебаров, Г.** Номадното овцевъдство на каракачаните и куцовласите в планините на Балканския полуостров. – Природа, год. VII, 1958, кн. 1, с. 13–18; **Хлебаров, Г.** Каракачанската овца. – ГСУ–АЛФ, Т. XX, кн. 1, С., 1941–1942, с. 1–34; **Савов, Т.** Развитие на овцевъдството в България до 9 септември 1944 г. С., 1964, с. 153–155; **Петров, Ал.** Българският примитивен кон. Характеристика на развъжданите в България примитивни коне. – ГСУ–АЛФ, Т. XIX, 1940–1941, с. 75–79.

303 За голямата традиция на домашното текстилно производство – Вж. **Inalcik, H**. The Yürüks: Their Origin, Expansion and Economic Role. – In: The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays on Economy and Society. Indiana University Turkish Studies and Turkish Ministry of Culture Joint Series, Vol. 9, Bloomington, 1993, p. 113–123; **Eroz, M.** Op. cit., p. 171–191; **Roux, J.-P.** Op. cit., passim; **Bates, D.** Op. cit. p. 154–155; **Еремеев, Д.** Цит. съч., с. 55–56; **Traeger, P.** Op. cit., p. 201.

304 Цит. съч., с. 285; **Evliya Çelebi,** Op. cit., T. 3–4, p. 302.

305 **Eckert, G.** Op. cit., p. 561–562 (Сведения на френските консули в Солун – **Thomas,** 1750, **Arasy,** 1777 и **Beaujour**, 1797).

306 Цит. съч., с. 108.

307 **Кънчов, В.** Великденска разходка... с. 710, 713.

308 **Никола Начов** описва домашното текстилно производство в Калофер преди Освобождението: „Още жените тъчеха хубави китени алища и *юручета,* черги (на макази и на клони), покривки за миндери и възглавници – с разни десени и шарки.“ – Калофер в миналото, книга първа, С., 1990 (първо изд. през 1927 г.), с. 410.

309 Където той обикаля „от кьоше на кьоше и от оба на оба“ . На Витоша освен „юруци и читаци“ има „сръбски, български

войнушки чобани", а „по високите ѝ части излизат за летуване и седем месеца пасат стотина хиляди овце от Солун, Сяр, Кавала – с една дума от всички румелийски градове." – **Evliya Çelebi**. Op. cit., С. 3–4, p. 313–316; **Гаджанов, Д.** (прев. от турски). Пътуване на Евлия Челеби…с. 704–705.

310 В описа на Евляд-и фатихан от 1691 г. това е юрушки джемаат в Дойранска каза, състоящ се от 16 махали със записани 242 нефери. – **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 263.

311 **Пак там,** с. 657, 684, 688.

312 **Примовски, Ат.** Камиларството в Беломорска Тракия. С., БАН, 1958; **Eroz, M.** Op. cit., p. 144–159; **Еремеев, Д.** Цит. съч., с. 30–31; **Roux, J. – P.** Op. cit., p. 58, 75, 142–148, 164, 216–251, 281, 280; **Planhol, X. de.** Op. cit., p. 167; Юруци-камилари и кервансарайджии се отбелязват през XVI–XVII в. на Балканите. Когато **Йован Цвийч** обикаля Македония в началото на XX в., камилските кервани вече са рядкост. По-големите той вижда през 1901 г. в районите на Солун, Дойран, Петрич и Струмица. – Цит. съч., Основе... с. 225; Балканско полуострво и јужнословенске земље, кн. 1, с. 156; **Густав Вайганд** среща много големи камилски кервани в Тесалия през 1890 г. Те идват от Албания и Македония. – Цит. съч., с. 163.

313 **Bloch, M.** The Historian's Craft. New York, 1964, p. 29.

314 **Traeger, P.** Op. cit., p. 202–205; **Benth, Th.** Op. cit., p. 270–271; **Еремеев, Д.** Этногенез турок. Происхождение и основные этапы этнической истории. М., 1971, с. 225; **Кальонски, А.** Цит. съч., Юруците... с. 97–98.

315 За предполагаеми „прабългарски" (или други предосмански тюркски реликти) в Родопите, включително сред българите-мюсюлмани – Вж. **Коджейкова, Й.** Като в приказките. – Родопи, 1977, кн. 7, с. 16–17; **Симеонов, Б.** Произход и значение на селищното име „Чокманово." – Родопи, 1978, кн. 7, с. 19; **Райчевски, Ст.** Прическата на прабългарите. – Родопи, 1978, кн. 11, с. 9–11; **Kavgazova, L., R. Stoev, Z. Mitova.** Dermatoglyphic Characteristics of a Population from the Central Rhodope (South Bulgaria). – In: Anthropologische Anzeigen, Jg. 57, 1999 (4), Stuttgart, , p. 349–360.

316 Подробен регистър на джелепкешани в българските земи от 1576 г. (нахия Конуш, каза Татар пазаръ, каза Разлог) – **ТИБИ**, Т. III (**ИБИ**, Т. XVI), С., 1972, с. 45–50, 86–88, 198; **Димитров, Стр.** Бел. 10 към съч. на **В. Дечов**, с. 272.

317 **Гьорче Петров.** Цит. съч., с. 621, 626, 650, 672.

318 **Kalafat, Y. K.** Op. cit., p. 159, 163; За езиковите влияния и заемки. – **Гаджанов, Д.** Мюсюлманското население...

с. 274–276; **Маневић, Т.** Прилог проучавању говора Јурука у Македонији. – Јужнословенски филолог. Привремени спис за словенску филологију, кн. XX, 1–4, 1953–1954, с. 335–337, 340; **Јашар–Настева, О.** Цит. съч., с. 141–143.

[319] За Гергьовденските обичаи на юруци, каракачани и арумъни – **Palikruševa, G.** Jedan đurđevdanski običaj kod Juruka u okolini Radoviša. – Рад IX-ог Конгреса Савеза Фолклориста Југославије, Сарајево, 1963, с. 363–369; **Антонијевић, Др.** Цит. съч., с. 90 и сл.; **Пимпирева, Ж.** Цит. съч., с. 111–113.

[320] **Benth, Th.** Op. cit., p. 271.

[321] **Илков, Д.** Екскурзия по Калоферската планина. – ПСп., кн. LII–LIII, 1896, с. 678–679; **Пимпирева, Ж.** Цит. съч., с. 79–94, 127–129; **Benth, Th.** Op. cit., p. 274–275; **Garnett, L. M. J.** Op. cit., p. 212; **Yalman (Yalkın), A. Riza**. Op. cit., C. II, p. 268–269; **Roux, J. – P.** Op. cit., p. 193, 339; **Дечов, В.** Цит. съч., с. 59; Вж. също **Георгиева, Ив.** Цит. съч., с. 40–44 (космическото дърво); **Eckert, G.** Op. cit., p. 565; **Kalafat, Y. K.** Op. cit., p. 170.

[322] **Дечов, В.** През Вакъвските села – турска Рупчоска каза (Пътни бележки и впечатления) – Родопски напредък, год. VI, 1906, кн. 1, с. 25; **Манолова, М.** Материали... с. 10, 11; **Кальонски, А.** Цит. съч., с. 99–101; **Драганова, Сл.** Количествен анализ на овцевъдството в българските земи под османска власт от средата на XIX в. до Освобождението. С., БАН, 1993, с. 82, 83; **Кендерова, Ст.** Цит. съч., Османски регистър... с. 18; **Попконстантинов, Хр.** Непокорните села в Родопските планини (Обективно разгледване на тоя въпрос за времето от 1878 до 1886 г.), кн. I, Търново, 1887, с. 12–15; кн. II, С., 1896, с. 31; **Батаклиев, И.** Чепино (Специално-географски проучвания) – ГСУ–ИФФ, Т. XXVI, 1929–1930, I, С., 1930, с. 70; **Батаклиев, И.** Село Батак, Пещерско. – ИБГД, Т. 38, 1914, с. 17.

[323] **Примовски, Ат.** Бит и култура... с. 66; У **В. Кънчов** селата Боболин от Неврокопска каза и Сърдчан от нахия Чеч са посочени съответно с 65 и 350 жители българи-мюсюлмани. – Цит. съч., Македония... с. 495, 496.

[324] **Златарев, А.** Цит. съч., с. 66.

[325] **Traeger, P.** Op. cit., p. 200; **Eckert, G.** Op. cit., p. 564; **Батаклиев, И.** Чепино, с. 70, 100; **Батаклиев, И.** Село Батак... с. 14; **Динев, Л.** Покрайнината Доспат. Принос към анропогеографията на Западните Родопи. – ИБГД, кн. VIII, 1939, с. 251–252; **Войната между България и Турция 1912–1913 г.**, Т. IV (Действия на Западния операционнен театър). Министерство на войната, Щаб на армията – Военно-истори-

ческа комисия, С., 1935, глава II (Настъпление на Родопския отряд) с. 7–50 и Картографски приложения 1, 2: Военни действия около колибите Тилкили махале и Юрушкия егрек (между Девин и Батак), Бадолин, колибите Юрук (под връх Джегал в Неврокопско) и др.

326 **Иречек, К.** Пътувания по България, с. 465.

327 **Дечов, В.** Цит. съч., През Вакъвските села, кн. 1, с. 16, 19, 24–25; Кн. 2, с. 75.

328 **Законопроект за налога на номадните племена в Източна Румелия.** – Дневници от петята редовна сесия на Областното Събрание. Стенографски протокол, VIII заседание, 22.10.1883. Пловдив, Областна печатница, 1884, с. 99, 101. За установения по-късно двоен *беглик* (от турска и българска страна) върху каракачанските стада, митата, санитарният контрол и пр. – Вж. **И. Н.** Дописка за каракачаните; Още няколко думи за каракачаните. – В-к „Средец", год. I, 1884, бр. 24 от с. 6–7 и бр. 27, с. 2–3; **Атанасов, В.**, Бегликът от Каракачанските овце. – Списание на Българското икономическо дружество, год. I, 1896, кн. 4, с. 294–296; **Гърличков, Гр.** Трябва ли да се пущат каракачанските овце в България и най-вече тая година? – Ветеринарна сбирка, год. VII, 1898, с. 130–135.

329 Терминът е на холандския антрополог Ян Ванҫина (chain of transmission). За проблемите при използването на устни разкази и тяхната проверка – Вж. **Vansina, J.** Oral Tradition. A Study in Historical Methodology. Ardine Publishing Company, Chikago, 1965, p. 155–156.

330 **В. Дечов** се позовава на тапии за владение от 1729, 1754, 1822 г. и др. – Миналото на Чепеларе, с. 69–70, 103, 137, 151; **К. Канев** – на поредица от османски документи от средата на XVIII–XIX в. за селски имоти, покупко-продажби и т. н. – Миналото на село Момчиловци... с. 43–44 и сл.

331 Вж. **Дечов, В.** Цит съч., с. 268–279 (Обяснителни бележки); **Димитров, Стр**. Управниците на Ахъ Челеби. – В: Родопски сборник, Т. IV, С., 1976, с. 60–77; **Мутафчиева, В.** Вакъфска земя в Родопите. – Родопи, 1966, кн. 7–8, с. 24–25; **Мутафчиева, В.** Основни проблеми в изучаването на вакъфа като част от социално-икономическата структура на Балканите под османска власт. – В: Studia Balcanica. Проблеми на османската история и култура, Т. 14, С., БАН, 1979, с. 92–93, 105, 114, 123–125.

332 **Евлия Челеби**. Цит. съч., с. 137; **Evliya Çelebi**. Op. cit, С. 3–4, р. 302.

333 Цит. по **Цветкова, Б.**, За юруците… с. 24.

334 **Димитров, Стр.** Важен документ за историята на Средните

Родопи. – Векове, 1974, кн. 2–3, с. 105–107.

335 **Николов, И.** Основаване на селище – предания и обичаи. – В: Родопи. Традиционна народна духовна и социалнонормативна култура. С., ЕИМ–БАН, 1994, с. 51–61.

336 **Khazanov, A.** Nomads and the Outside World. Cambridge UP, 1983, p. 68–85.

337 **Gökbilgin, M. T.** Op. cit., p. 338 (Закон за реорганизацията на Евляд-и фатихан от 1828 г.); **Гьорче Петров**, Цит. съч., с. 669.

338 **Eckert, G.** Op. cit., p. 565–566. Сред гърците в Халкидика имало поговорка „сдържан и пестелив като юрук". Отец **К. Канев** е записал поговорката „като юрушки чувал" със значение пестелив(о) откъм място; струпани много хора на едно място (трапеза), коляно до коляно, подобно на чувалите, в които юруците товарели имуществото си на конските кервани.

339 **Urquart, D.** Op. cit., p. 60.

340 **Иречек, К.** Цит. Съч., с. 402.

341 **Campbell, J.** Op. cit., p. 230–264, 300; Състоятелни българи пък са били поръчители на каракачаните при преминаването им за зимуване в турска Източна Тракия. – **Маринов, В.** Цит. съч., с. 31.

342 **Khazanov, A.** Op. cit., p. 198–222.

343 **Канев, К.** Миналото на село Момчиловци... с. 39.

344 **Рой, Ж.** Абдул Хамид. С., 1944, с. 141–142; **Bruinessen, M. Van.** Agha, Shaikh and State. The Social and Political Structures of Kurdistan. Zed Books Ltd., London and New Jersey, 1992, p. 106–107.

345 **Kavadias, G.** Op. cit., p. 221; **Законопроект за налога върху номадните племена в Източна Румелия,** с. 95–103.

346 За такива примери в Анадола през втората половина на XIX в. – **Yalman (Yalkın), A. Riza**. Op. cit., C.I, p. 387; C.II, p. 213–216; **Ракшиева, Св.** Пастирите от Грамос. – БЕ, год. XXII, 1996, кн. 1, с. 56.

347 **Николић, Р.** Цит. съч., с. 179.

348 **Цеков, Ат.** Цит. съч., с. 94–95.

349 **Кънчов, В.** Македония... с. 349–350.

350 **Канев, К.** Цит. съч., с. 233; **Канев, К.** „Кълан сенеси", морова година. – Родопи, 1967, кн. 1, с. 28–30.

351 **Дечов, В.** Цит. съч., с. 68. Поставянето на възпоменателни надписи подобно на каменните надгробни паметници не е било чуждо на юруците. – Вж. **Цончев, Д., Ат. Милчев.** Разкопки в чашата на язовир „Батак". – Известия на Археологическия институт на БАН, Т. 32, 1970, с. 152;

Венедикова, К. Епиграфски паметници от Крумовградско. – В: Rhodopica, год. II, кн. 1, Смолян, 1999, с. 174–184.

352 **Първева, Ст.** За вакъфите в Североизточна Тракия през първата половина на XVIII в. – ИПр., 1992, кн. 5, с. 44.

353 **Маринов, В.** Цит. съч., с. 29–54; **Кальонски, А.** Каракачански етюд, с. 248–249.

354 **Канев, К.** Миналото на село Момчиловци... с. 143, 260–266; **Канев, К.** Кьран сенеси... с. 28–30; **Коруев, Т.** След звъна на тюмбелеците. – Родопи, 1976, кн. 4, с. 36

355 **Ракшиева, Св.** Пастирите от Грамос, с. 56; **Армъните в България.** Съст. **И. Георгиева**, С., ИК „Васил", 1998, с. 336–337 (Приложения).

356 **Канев, К.** Миналото на село Момчиловци... с. 233.

357 **Маринов, П., В. Димитров**. Цит. съч., с. 27; **Шишков, Ст.** Овцевъдството... с. 39, 46–47; **Дечов, В.** Среднородопското овчарство, с. 239–248, 253 259, 301 304, 313; **Дечов, В.** Среднородопски овчари и кехаи, с. 384–387; **Канев, К.** Миналото на село Момчиловци, с. 237 260, 328 346; **Канев, К.** Овчарството... с. 28–29; За процесите на усядане в Анадола през XIX–30-те–50-те години на XX в., вследствие на които на места се образуват чифлици на юрушки бейове – Вж. **Eberhard, W.** Nomads and Farmers in Southeastern Turkey. Problems of Settlement. – Oriens, Vol. 6 (1), 1953, p. 32–47.

358 **Ракшиева, С.** Пастирите от Грамос, с. 59–60.

359 **Beuermann, A.** Op. cit., p. 66–72; За предполагаеми каракачански имена и косвени сведения за общността от средата на XVII в. до преди и след Гръцката революция. – **ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ, Α.** Op. cit., T. I, A', p. η – ρβ.

360 Вж. глава II.

361 **Kaser, K.** Familie und Verwandtschaft auf dem Balkan. Analyse einer untergehenden Kultur. Böhlau Verlag, Wien–Koln–Weimar, 1995, p. 112–117.

362 **Filipović, M.** Cincari u Bosni. – Zbornik Radova SAN – Etnografski institut, 2, Beograd, 1951, p. 53, 62–108; **Петровић, Ж.** Стари Влах. Етничка прошлост, име и положај предела. – Гласник Етнографског Музеја, 24, Београд, 1961, с. 29–31; **Laveleye, E. de.** La peninsule des Balkans. Bruxelles, 1886, vol. I, p. 244–245; **Грачев, В.** Балканские владения Османской империи на рубеже XVIII–XIX вв. Москва, 1990, с. 11.

363 **Capidan, Th.** Les Macedo-Roumains. Esquisse histirique et descriptive des populatuons roumaines de la peninsule balkanique. Bucarest, 1937, p. 60–64; **Поповић, Д.** Цит. съч., с. 24, 34, 43.

364 **Пак там**, с. 18–50; **Capidan, Th.** Die Mazedo-Rumänen. Dacia Bücher, Bukarest, 1941, p. 97–113; **Матковски, А.** Македонија

во делата на странските патописци. Скопје, 1991, с. 218–219; **Здравева, М.** Трговци и занаетчии од Македонија во Јужен Срем и Јужен Банат во XVIII и првата половина на XIX век. Скопје, 1996, с. 20, 42, 58–67, 80–157.

365 **Здравева, М.** Цит. съч., с. 26–49.

366 **Попов, И.** Пещера до Освобождението. – В: Страници из миналото на град Пещера. С., 1973, с. 78, 81–84; **Кънчов, В.** Македония, с. 302–311; **Яранов, Д.** Преселническо движение на българи от Македония и Албания към източните български земи през XV до XIX век. – МПр., год. VII, 1932, кн. 2–3, с. 63–118; **(Яранов, Д.)** Македония, с. 212 и сл.; **Колева, Е.** Цит. съч., с. 168; **Тодоровски,** Сточарството во Малореканскиот предел во втората половина на XIX в. до крајот на Првата светска војна. – В: Одредбе позитивног законодавства и обичајног права о сезонским кретањима сточара у Југоисточној Европи кроз векове. – ПИБИ–САНУ, кн. 4, Београд, 1974, с. 234.

367 **Kaser, K.** Op. cit., p. 119; **Kaser, K.** Hirten, Kämpfer, Stammeshelden: Ursprünge und Gegenwart des balkanischen Patriarchats. Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 1992, p. 359–368; **Wace, A.J. B., M. S. Thompson.** Op. cit., p. 23–26; **Вайганд, Г.** Цит. съч., с. 94–103, 283–289; **Поповић, Д.** Цит. съч., с. 34–43; **Фрашери, Кр.** История Албании. Тирана, 1964, с. 88–101; **Арш, Гр.** Албания и Епир в конце XVIII–начале XIX в. Западнобалканские пашалыки Османской империи. Москва, 1963, с. 21–68, 81–92, 128–159; **Грачев, В.** Цит. съч., 40–42.

368 **Поповић, Д.** Цит. съч., О Цинцарима…с. 19–56, 88–179; 186–305; **Цвијић, Ј.** Балканско полуострво...књ. 1., с. 72–73, 162–181, 218; **Грачев, В.** Цит. съч., с. 10–32.

369 За разпространението, постоянните и сезонните селища, направленията на пастирските миграции, зимовищата и летовищата на власите и каракачаните. – **Вайганд, Г.** Аромъне, passim; **Wace, A. J. B., M. S. Thompson**. Op. cit., p. 9–31, 206–225; **Романски, Ст.** Македонските ромъни. – Мпр., 1925, кн. 5–6, с. 61–96; **Карайовов, Т.** Материали за изучаването на Одринския вилает. СбНУ, кн. XIX, 1903, с. 7–15, 40; **(Яранов, Д.)** Македония, passim; **Кънчов, В.**, Македония, passim; **Beuermann, A.** Op. cit., p. 23, 73–74, 120–154, 162–174; **Capidan, Th.** Rumânii Nomazi. Studiu din viaţa Românilor din Sudul Peninsulei Balcanice. – Dacoromania, vol. 4., Cluj, 1924–1926, p. 183–352; **Capidan, Th.** Die Mazedo – Rumänen. Dacia Bücher, Bukarest, 1941; **Winnifrith, T. J.** The Wlachs. The History of a Balkan People. St. Martin Press, 1987, p. 1–38, 135–138.

370 **Попов, И.** Пещера до Освобождението – В: Страници из миналото на град Пещера. С., 1973, с. 28, 78–142; **Балкански, Т., Д. Андрей.** Големите власи сред българите. Ономастична просопография. Изд. „Знак'94", В. Търново, 1996, с. 21, 28, 37, 81.

371 **Weigand, G.** Romanen und Aromunen... p. 5–25, 32–62; **Romански, Ст.** Власите и цинцарите в България – ПСп., LXIX, 1908, с. 135–147; **Ракшиева, Св.** Цит. съч., с. 54–61; **Младенов, М.** Влашкото население в България (Разпространение, произход и топонимия). – Българска етнология, год. XXI, 1995, извънреден брой, с. 18–21; **Барболов, Г.** История на армъните и взаимоотношенията им с българите. С., Изд. Ателие АБ, 2000, с. 7–8, 17 26, 31 и сл.

372 Вж. глава II.

373 **Добруски, В.** Българомохамеданската република в Родопските планини. – В: България през погледа на чешки пътешественици. С., 1984, с. 72 73; **Иречек, К.** Български дневник 1879–1884. С., 1930, с. 119–120; **Илков, Д.** Екскурзия до езерата на Рила. – СбНУ, кн. XIV, С., 1897, с. 249, 271; **Попов, А.** Каракачанските колиби в Стара Планина. – Светлина, кн. X, 1895, N 10, с. 153, 159; **Шишманов, И.** Стари пътувания през България в посока на римския път от Белград за Цариград. – СбНУ, кн. 4, 1891, с. 483;

374 **Илков, Д.**, Екскурзия по Калоферската планина…с. 648.

375 **Караманов, В.** От Кукуш през Лъгадина до Бешикгьол (Пътни бележки). – МПр., год. VIII, 1932, кн. 4, с. 61–70.

376 **Трифуноски, Ј.** Цинцари у Овчеполској котлини. Примери сталног насељавања номадских сточара. – Etnološki Pregled, I, Beograd, 1959, c. 37–49; **Antonijevic, Dr.** Tradition and Innovation at Tzitsars in Ovce Polje in the Socialist Republic of Macedonia. – Balcanica, V, Beograd, 1974, p. 319–329.

377 **Burada, T. T.** O calatorie la Romanii din Bithinia (Asia mica). Iasi, 1893, p. 1–34; **ХАТΖΗΜΙΧΑЛΗ, А.** Op. cit., T. I, A', p. λθ; **Weigand, G.** Romänen und Aromunen, p. 24–25; **Маринов, В.** Цит. съч., с. 19, 29,30.

378 Вж. глава II.

379 **Завоев, П.** Град Щип. С., 1943, с. 10; **Beuermann, A.** Op. cit., p. 214.

380 **Ракшиева, Св.** Цит. съч., с. 56–58; **Кальонски, А.** Цит. съч., с. 248–251; **Sanders, I. T.** The Nomadic Peoples of Northern Greece: Ethnic Puzzle and Cultural Survival. – Social Forces, 1954, 33.

381 **Capidan, Th.** Les Macedo-Roumains... p. 68–69; **Capidan, Th.** Die Mazedo – Rumänen... p. 136–139; **Поповић, Д.** Цит. съч.,

с. 306–480; **Балкански, Т., Д. Андрей**, Големите власи сред българите, passim (с големи резерви за част от посочените имена); **Попов, И.** Цит. съч., с. 86–213; **Трпкоски–Трпку, В.** Власите на Балканот. Скопје, 1986.Цит. съч., с. 34–40.

[382] Наречена от А. Уейс и М. Томпсън „политическа филология" – **Wace, A. J. B., M. S. Thompson.** Op. cit., p. 9–10; Вж. например една от статистиките, публикувана през юли 1877 г. в контекста на Берлинския конгрес: **Densunşianu, N., Fr. Dame.** Les Roumains du Sud Macedoine, Thessalie, Epire, Trace, Albanie. Paris, 1877; **Peyfuss, M.** Op. cit., p. 19 ff.; **Барболов, Г.** Цит. съч., с. 31–121; **Setom–Watson, R. W.** The Rise of Nationality in the Balkans. Constable & Co, London, 1917, p. 23, 48, 74, 130, 148, 201; **Wilkinson, H. R.** Op. cit., Maps and Politics, passim; **Нягулов, Бл.** Проблемът за власите между двете световни войни (политически фактори и аспекти). – БЕ, год. XXI, 1995, извънреден брой, с. 52–75.

[383] **Winnifrith, T. J.** Op. cit., p. 39–56, 139–149; **Peyfuss, M.** Die Aromunische Frage. Ihre Etwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Österreich -Ungarns. H. Böhlaus Nachf. Wien–Koln–Graz, 1974, p. 17–19; **Kaser, K.** Hirten... p. 15–17; **Антонијевић, Др.** Обреди и обичаји... с. 11–18, 23–26; **Барболов, Г.** Цит. съч., с. 8–14; **Атанасова, К.** Армъните (Историографски преглед). – В: Армъните в България... с. 7–23; **Матковски, А.** Македонија во делата на странските патописци, Скопје, 1991, passim.

[384] **Kavadias, G.** Op. cit., p. 5–13; **Пимпирева, Ж.** Цит. съч., с. 21–29; **Кальонски, А.** Цит. съч., с. 251–255.

[385] **Антонијевић, Др.** Цит. съч., с. 45–46.

[386] **Кальонски, А.** Цит. съч., с. 247; **Сурин, Н.** Каракачански колиби над с. Рожден, Мориховско. – МПр., год. V, 1929, кн. 3, с. 88–92.

[387] Найден Геров до Кирил Нектариев, 1 март 1868 г. – **Из архива на Найден Геров**. Кн. I, С., 1911, с. 279.

[388] **Кальонски, А.** Цит. съч., с. 249–250.

[389] **Делирадев, П.** Цит. съч., Т. II, с. 72; **Карапетров, П.** Цит. съч., с. 133; **Батаклиев, И.** Пазарджик и Пазарджишко, с. 133–134, 538, 576–577, 586.

[390] **Sivignon, M.** Op. cit., p. 387–388.

[391] **Йован Цвийч** сравнява съдбата на балканските юруци с тази на турците в Унгария – на някога значима, но в много райони изчезнала общност, от която остават само топонимични следи. – Цит. съч., књ. 1, с. 253–254; **Hoffman, G. W.** The Evolution of the Ethnographic Map of Yugoslavia. A Historical Geographic Interpretation. – In: **Carter, F. W.** (Ed.), An Historical

Geography of the Balkans. Academic Press, London – New York – San Francisco, 1977, p. 474–488; **Eckert, G.** Op. cit., p. 563; **Трифуноски, J. Трифуноски, J.** О Турцима у Овчеполскоj котлини. – Етнолошки преглед, 3, Београд, 1961, с. 131; **Радовановић, В.** Тиквеш и Реjец, с. 238, 241–243; **Недков, В.** Jуручките населби и население во Источна Македониjа. – В: **Етногенеза на Jуруците**, с. 81–84.

392 **Dyson–Hudson, N.** The Study of Nomads. – In: **Irons, W., N. Dyson–Hudson** (eds.). Perspectives on Nomadism. E. J. Brill – Leiden, 1972, p. 2–29; **Khazanov, A.** Op. cit., Nomads and the Outside World, p. 15 25; **Johnson, D.** The Nature of Nomadism. A Comparative Study of Pastoral Migrations in Southwestern Asia and Northern Africa. Chikago, 1969, p. 1 19; **Spooner, Br.** The Cultural Ecology of Pastoral Nomads. Addison-Wesley, 1973, p. 3–6; **Rudenko, S.** Studien über das Nomadentum. – In: Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Ethnographische Studien. Hrsg. L. Földes, Akademiai Kiado, Budapest, 1969, p. 15 32; **Марков, Г.** Цит. съч., Кочевники Азии, с. 7 10; Вж. също дискусията за номадството на страниците на списание „Советская Этнография" в началото на 80-те години.

393 **Андрианов, Б.** Неоседлое население мира (историко-этнографическое исследование). Москва, 1985, с. 41–80; **Чебоксаров Н. Н., И. А. Чебоксарова.** Народи. Раси. Култури. С., 1982, с. 167–174.

394 **Khazanov, A.** Op. cit., p. 16–17, 119–197; **Johnson. D.** Op. cit., p. 20–165; **Spooner, Br.** Op. cit., p. 23–40.

395 **Khazanov, A.** Op. cit., p. 198–302; **Khazanov, A.** Nomads and Oases in Central Asia. – In: **Hall, J. A., I. C. Jarvie** (ed.). Transition, 1984, p. 69–87.

396 **Spooner, Br.** Op. cit., p. 19.

397 **Khazanov, A.** Op. cit., p. 69–81.

398 Вж. **Vladimirtsov, B.** Moğolalrın İçtimaî Teşkilâtı. Moğol Göçebe Feodalizmi. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, IV. Seri, N 2, Ankara, 1944 (**Владимирцов, Б.** Общественный строй монголов. Монгольский кочевой феодализм. Ленинград, 1934), p. 56–275; **Златкин, И.** „Кочевой" феодализм. – В: СИЭ, Т. VII, Москва, 1965, с. 1019–1020; **Gellner, E.** Foreword. – In: **Khazanov, A.** Op. cit., p. X–Xxv.

399 **Toynbee, A.** A Study of History. Abridgement of Volumes I–IV by **D. C. Somervell**, Oxford University Press, New York & London, 1947, p. 164–186.

400 **McNeill, W.** Europe's Steppe Frontier (1500–1800). The University of Chikago Press, Chikago and London, 1964, c. 7.

401 **Barth, Fr.** Nomads of South Persia. The Bassery Tribe of the

Khamseh Confederacy. Oslo University Press, 1961.); **Khazanov, A.** Op. cit., p. 34–35.

402 **Khazanov, A.** Op. cit., p. 303–304; **Бродел, Ф.** Материална цивилизация, икономика и капитализъм, XV–XVIII в., Т. I, Структури на ежедневието: възможното и невъзможното. С., Изд. „Прозорец", с. 71–75; **Жуковская, Н.** Судьба кочевой культуры. Рассказы о Монголии и монголах. Москва, 1990.

403 **Beuermann, A.** Op. cit., p. 15–31; **Антонијевић, Др.** Обреди и обичаји... с. 48–53; **Marcu, L.** Formes traditionelles d'elevage pastoral et systemes d'organisation ches les vlaques balkaniques (seconde moitie du XIXe siecle). – In: Одредбе позитивног законодавства и обичајног права о осезонским кретан има сточара у Југоисточној Европи кроз векове. – ПИБИ–САНУ, кн. 4, Београд, 1976, с. 67–85; **Dunare, N.** Typologie pastorale sud-est europeenne. – **Пак там**, с. 189–210; **Kaser, K.** Hirten... р. 295–336; **Фрейденберг, М.** Проблемы оттонного скотоводства в современной балканистике. – В: Этническая история восточных романцев. Древность и средние века. Москва, 1979, с. 207–216.

404 **Ракшиева, Св.** Проблемът за типологията на подвижното животновъдство в българските земи. – БЕ, год. XXI, 1995, кн. 4, с. 3–19.

405 **Beuermann, A.** Op. cit., p. 17–24, 42–50.

406 **Braudel, F.** The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II. Vol. I, Harper Colophon Books, 1976, p. 85–102; **Beuermann, A.** Op. cit., p. 56–63.

407 **Ракшиева, Св.** Цит. съч., с. 13–15.

408 Вж. например **Маджаров, М.** На Божи гроб преди 60 години. – В: **Гюрова, Св., Н. Данова** (съст.). Книга за българските хаджии. С., 1985, с. 35–37 и сл.

409 **Топузов, И.** Материали за историята на кашкавала в България. – Известия на Института за животновъдство, кн. 9, 1958, с. 367–368; **Грозданова, Е. Ст. Андреев.** Джелепкешаните... с. 193–197; **Нейчев, Ат.** Джелепи и бегликчии. – В: Юбилеен сборник по миналото на Копривщица, I, С., 1926, с. 523–534; **Ракшиева, Св.** Цит. съч., Българското традиционно подвижно овцевъдство, с. 109–119; **Тодоровски, Гр.** Цит. съч., с. 235–236; **Константинов, Д.** Жеравна в миналото и до днешно време. Историко-битов преглед, 1948, с. 64–65; **Стоянов, З.** Цит. съч., с. 21–22; **Карапетров, П.** Цит. съч., с. 30; **Аянов, Г. п.** Странджа. Етнографски, географски и исторически проучвания. С., 1938, с. 93–97; **Вълчев, А.** Цит. съч., Някогашното скотовъдство в Широколъшкия край, с. 251 и сл.; **Шишков, Ст.** Овцевъдството... с. 41–45; **Дечов, В.** Среднородопското

овчарство; **Дуков, Д.** Развитие и организация на котленското овцевъдство в Добруджа. – ИЕИМ, Т. XVI, 1975, с. 45–79; **Мирчев, Д.** Галичките овчари. – Псп., LXI, с. 329–342.

410 **Breunessen, J. Van.** Op. cit., p. 109–122; **Першиц, А. М.** Патриархально-феодальние отношения у кочевников Северной Аравии (XIX–первая четверть XX века). – В: Труды Института этнографии АН СССР, новая серия XXXIX (Перднеазиатский этнографический сборник, 1), Москва, 1958, с. 118.

411 **Ракшиева, Св.** Цит. съч., с. 15, бел. 66.

412 Разбирана като сезонни миграции, свързани с доминираща, но никога – изключителна и единствена роля на подвижното скотовъдство, а не като постоянно и непрекъснато скитане от място на място. Този тип движения не подлежат на дефиниция или класификация в термини на абсолютната стабилност, нестабилност и дистанция. – **Khazanov, A.** Op. cit., p. 38.

413 **Khazanov, A.** Op. cit., p. 19–22, 60–62; **Spooner, Br.** Op. cit., p. 19–20.

414 Дотам, че са един от символите на балканския град и чаршия. **Йован Цвийч** смята „цинцарите" за наследници на византийската цивилизация в „преиначен" през османския период вид, въпреки че на много места те са ново явление, резултат от усяданета на бивши номади. – Цит. съч., кн. 1, с. 144–148.

415 **Khazanov, A.** Nomads and the Outside World, p. 19–21.

416 **Beuermann, A.** Op. cit., p. 61, 66–72, 116–117.

417 **Wace, A. J. B., M. S. Thompson.** Op. cit., p. 38, 46.

418 „Юруците при Демир Капия" се споменават в описа на Кюстендилския санджак от 1570 г. Те плащат димнина като номади, но имат и 10 *дюнюма* (около 1 хектар) лозя. – Вж. **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 2, Скопje, 1980, с. 423); **Barth, H.** Reise... p. 118, 129; **Радовановић, В.** Тиквеш и Рajeц, с. 158, 161–162, 203–204, 497–498; Вж. също **Яранов, Д.** Македония... с. 95; **Трифуноски, J.** Неколико начина сточарен а у Струмичком крају. Антропотеографска просматран а. – Balcanica, VI, Београд, 1975, с. 237, 243.

419 **Ракшиева, Св.** Цит. съч., с. 16.

420 Традиционните конусообразни каракачански и влашки колиби в зимовищата и летовищата стоят пусти месеци наред, но с периодична подмяна на покритието (от слама, клони с листата, тръстика) самата конструкция може да издържи няколко години.

421 **Харузин, Н.** История развития жилища у кочевых и полукочевых тюркских и монгольских народностей России. Этнографическое обозрение, год. 8, 1896, кн. XXVIII, N 1,

с. 24–51; **Гумилев, Л. Н.** Древные тюрки. Москва, 1967, с. 72–73.

422 **Khazanov, A.** Op. cit., p. 16, 25–40; **Spooner, Br.** Op. cit., p. 8–19; **Johnson, D.** Op. cit., p. 7–11.

423 Вж. глава I.

424 **Khazanov, A.** Op. cit., p. 68–84, 198 ff.

425 По израза на А. Хазанов, между две революции – неолитната и индустриалната. – **Khazanov, A.** Op. cit., p. 9–13, 17.

426 **Еремеев, Д.** К проблеме о происхождения и развития кочевничества. – ВМУ, серия 13, 1973, 3, с. 3–13; **Еремеев, Д.** Роль кочевников в этнических процесса. – ВМУ, серия 13 (Востоковедение), 180, 2, с. 32–39; **Жуковская, Н.** Категории и символика традиционной культуры монголов. Москва, 1988; **Brentjes, B., R. S. Vasilievsky.** Schamanenkrone und Weltenbaum. Kunst der Nomaden Nordasiens. VEB E. A. Seemann Verlag, Leipzig, 1989.

427 **Khazanov, A.** Op. cit., p. 3, 9–12, 70–72, 76–84, 198 ff.

428 **Akgündüz, A.** Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, 4. C., I Kısım (Merkezî ve Umumî Kanunnameler), Fey Vakfı, İstanbul, 1992, p. 320; **Evliya Çelebi.** Op. cit., C. 8, p. 52; **Бродел, Ф.** Материална цивилизация, икономика и капитализъм, XV–XVIII в., Т. I, Структури на ежедневието: възможното и невъзможното. С., Изд. „Прозорец", с. 47–52; **Йовчев, Н.** По следите на изчезналите животни. С., 1982, с. 129–139; За лова при анадолските юруци като спомагателно занимание и забавление в по-късните времена – **Еремеев, Д.** Юрюки, с. 59–60; **Güngör, K.** Op. cit., p. 36, 44.

429 **Braudel, F.** The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II, Vol. I, Harper – Colophon Books, 1976, p. 89.

430 Най-доброто изследване на маршрутите на подвижните (трансхумантни) и номадски овчари в българските земи, което се опира на огромен анкетен и етнографски материал, е в непубликуваната дисертация на **Светла Ракшиева**. – Българското традиционно подвижно овцевъдство. ЕИМ, С., 1991, с. 192–204; Вж. **Делирадев, П.** Принос към историческата география на Тракия, Т. II, С., 1953, с. 202, 254, 256; **Маринов, В.** Принос …с. 28–29.

431 **Khazanov, A.** Op. cit., p. 21; Въпреки че са налице „номадски идеологии", че земеделието е занимание на слабите и жените, не е почетно и необходимите продукти трябва да се набавят чрез обмен или набези. – **Spooner, Br.** Op. cit., p. 19.

432 **Khazanov, A.** Op. cit., p. 40–69; **Spooner, Br.** Op. cit., p. 6–8; **Андрианов, Б.** Неоседлое население мира, с. 53–81.

433 **Johnson, D.** Op. cit., p. 20–38, 170–173; **Ракшиева, Св.** Цит. съч., с. 17, 19.

434 **Пак там.** Обособеният от А. Хазанов „средноизточен тип“ (Middle Eastern type, в Мала и Предна Азия, Иран, Афганистан) се разглежда като най-малко хомогенен и с някои свои черти – междинен. Географски той обема пространства между „близкоизточния“ (в Арабския п-ов, Северна Африка, Сахара и Североизточна Африка) и „степния евразийски“ – **Khazanov, A.** Op. cit., p. 59–63; Номадите, които извършват вертикални миграции, по принцип трудно се включват в стройна типологична схема поради множеството преходни форми. – **Андрианов, Б.** Цит. съч., с. 73.

435 **Planhol, X. de.** Op. cit., p. 127, 186–207.

436 Спомената в джелепкешанския регистър от 1576 г. – **ТИБИ**, Т. III (**ИБИ**, Т. XVI), с. 43.

437 **Bates, D.** Op. cit., p. 130–131, 145; **Сьонмез, Р.** Овцевъдството в Турция. – В: Симпозиум по овцевъдство на балканските страни (29 май–1 юни 1967 г., Русе). С., 1970, с. 35–36; **Айканли, А. Р.** Развъждане на дребен рогат добитък в Турция. Проблемите в тази насока и тяхното разрешаване. – **Пак там**, с. 191–193;

438 **Eröz, M.** Op. cit., p. 159–160; **Еремеев, Д.** Цит. съч., с. 31.

439 Вж. **Динчев, В.** Българското каракачанско куче. – Природа, 1988, 6, с. 53.

440 Вж. глава V.

441 **Савов, Т.** Цит. съч., с. 15, 149–152; **Хлебаров, Г.** Изучавания... с. 27–35, 54–55; **Динчев, В.** Истината... с. 14.

442 **Хлебаров, Г.** Изучавания... с. 55–58; **Хлебаров, Г.** Номадното овцевъдство на каракачаните и куцовласите... с. 13–18; **Хлебаров, Г.** Каракачанската овца, с. 1–34; **Савов, Т.** Развитие на овцевъдството, с. 153–155; **Петров, Ал.** Българският примитивен кон, с. 75–79.

443 **Динчев, В.** Българското каракачанско... с. 54.

444 С много скромна и преносима покъщнина. – **Wace, A. J. B.**, **M. S. Thompson.** Op. cit., p. 94–99.

445 **ТИИПБЗ**, Т. I, с. 23: Член 8 от кануннамето на султан Мехмед II – за кириджилика на татарите и юруците; **Еремеев, Д.** Юрюки... с. 58;

446 За влашкото керванджийство: **Цвијић, J.** Цит. съч., с. 156–157; **Вайганд, Г.** Цит. съч., с. 170; **Weigand, G.** Rumenen und Aromunen in Bulgarien, p. 15, 61–62; **Wace, A. J. B., M. S. Thompson.** Op. cit., p. 12, 74; **Capidan, Th.** Die Mazedo-Rumanen, p. 95–98; **Атанасова, К., Й. Тянкова**, Приложения. – В: Армъните в България, с. 333, 336; **Трпкоски–Трпку, В.**

Цит. съч., с. 23–26.

[447] **Planhol, X. de.** Op. cit., p. 207–222; **Güngör, K.** Op. cit., p. 35–36, 44; **Еремеев, Д.** Цит. съч., с. 29–35, 50–54; **Еремеев, Д.** Происхождение юрюков и тюркмен Турции и основные этапы их истории. – В: Труды института этнографии имени Н. Н. Миклухо-Маклая, новая серия (Этнические процессы и состав населения в странах Передней Азии), Т. 83, Москва–Ленинград, 1963, с. 44–46.

[448] **Wace, A. J. B., M. S.** Thompson. Op. cit., p. 94.

[449] **Ракшиева, Св.** Цит. съч., с. 19; **Khazanov, A.** Op. cit., p. 19–21.

[450] Както нерядко го определят пред външни хора днешните каракачани.

[451] „Nomadisme par „vocation" – **Kavadias, G.** Op. cit., p. 20.

[452] За съвременни етногенетични виждания за арумъните и каракачаните, придружени от отъждествявания и аналогии с праисторията, античността и средновековието (включително власи – пеласги, илири, траки; каракачани – древни елини, траки, илири, средновековни тюрки и др.) – Вж. **Kaser, K.** Hirten... p. 14 ff; **Caranica, N.** Les Aroumains: Recherches sur l'identite d'une ethnie (These pour le Doctorat Nouveau Regime). Universite de Besancon, Departement des Science Humaines, 1990, passim; **Антонијевић, Др.** Обреди и обичаји, passim; **Kavadias, G.** Op. cit., p. 5–14, 174–175; За юруци – древни тюрки и др. (но не и кюрди например) – **Eröz, M.** Op. cit., p. 15 ff; **Кальонски, А.** Цит. съч., с. 247, 251–254.

[453] **Динчев, В.** Българското каракачанско... с. 52–54; **Хлебаров, Г.** Каракачанската овца, с. 1–8; **Караиванов, Р., А. Петров.** Произход на първичния (примитивния) кон в България. – В: Архив на Селскостопанския музей, год. I, С., 1971, с. 55–128; **Петров, А.** Ранна история и еволюция на домашните животни. С., 1986, с. 54.

[454] Цит. по **Литаврин, Г.** Советы и рассказы Кекавмена. Сочинение византийского полководца XI века. М., 1972, с. 259. Под „планините на България" в случая се разбират летовища в едноименната византийска военно-административна единица – *катепанат*, най-вероятно Северен Пинд, Грамос или съседни планини в Македония. – **Gyoni, M.** La transhumance des vlaques balkaniques a Moyen Age. – Byzantinoslavica, 12, 1957, p. 33–34.

[455] Така например през 80-те–90-те години на XIX в. Иван Вазов многократно отбелязва срещите си с „юруци" в Стара планина и Рила. Навсякъде обаче той има предвид каракачаните. – **Вазов, И.** Един кът от Стара планина (1882); Великата

Рилска пустиня (1892); В недрата на Родопите (1892); – В: Съчинения в четири тома, Т. IV (Пътеписи и драми); С., 1982, с. 93–94, 112–114, 122, 163–164, 167–168, 237; **Вазов, И.** Богдан. Излет из Средна гора (1897). – Събр. съч. под ред. на **П. Динеков,** Т. XI (Пътеписи), С., 1956, с. 107. **Начов, Н.** Цит. съч. с. 401: „Излишните пасбища по Стара планина калоферската община продаваше на каракачани (по калоферски юруци), които лете пасяха стадата си“; **Weigand, G.** Rumänen und Aromunen in Bulgarien, p. 51.

456 **Гърличков, Гр.** Цит. съч., с. 135.

457 **McGowen, B.** Economic Life in Ottoman Europe. Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600–1800. Cambridge University Press, 1981, p. 73 ff; **Adanır, F.** Tradition and Rural Change in Southeastern Europe During the Ottoman Rule. In: Chirot, D. (Ed.). The Origines of Backwordness in Eastern Europe: Economics and Politics from the Middle Ages until the Early Twentieth Century. Berkeley, Los Angeles, Londo, University o California Press, 1989, p. 143–154; **Beuermann, A.** Op. cit., p. 88, 90, 161; **Lawless, R. I.** Op. cit., p. 520; **Антонијевић, Др.** Прилог проучавању сточарских миграција на Балкану. – Balcanica, VII, Beograd, 1976, c. 318; **Wace, A. J. B., M.S. Thompson.** Op. cit., p. 18–19.

458 **Топузов, И.** Цит. съч., с. 373, 385; **Wace, A. G. B., M. S. Thompson**. Op. it., p. 78–79; **Weigand, G.** Op. cit., p. 60–61; **Capidan, Th.** Die Mazedo-Rumanen, p. 85; **Атанасова, К., Й. Тянкова.** Цит. съч., с. 333; **Законопроект за налога на номадните племена в Източна Румелия**, с. 97–98; **И. Трифуноски, J.** Данашни влашки катуни у Македонију. – В: Симпозиум о средновјековног катуну. – Посебна издана Научног друштва СР Босне и Херцеговине, Одјелене историјско-филолошких наука, кн. II, Сарајево, 1963, с. 186.

459 **Еремеев, Д.** Юрюки, с. 70; **Пимпирева, Ж.** Цит. съч., с. 51.

460 Изложение от скотовъдците кехаи власи и каракачани от 11–28. IV. 1925 г. – **СГОДА, Ф. 1к,** Оп. 1, а. е. 776, л. 535–544.

461 Каракачанските коне се изхранват и пазят сами от хищници по планинските пасища. Те се отглеждат в полудиво състояние, но имат силно чувство за равновесие и ориентация, което е много важно при транспорта на децата, покъщнината и стоките. Овцете от тази порода не се пръскат, а се скупчват, когато са уплашени.

462 Вж. глава III;, с.; **Вайганд, Г.** Аромъне, с. 179; **ХАТZНМIХ АЛН, А.** Op. cit., Т. I, В' , p. 18; **Beuermann, A.** Op. cit., p. 156.

463 **Kaser, K.** Op. cit., p. 388–341.

[464] **Антонијевић, Др.** Прилог проучавању сточарских миграција на Балкану. – Balcanica, VII, Beograd, 1976, с. 319.

[465] **Riedmann, V. O. von.** Balkan Nomads on the March. – Geographical Magazine, 1937, 6, p. 435–440.

[466] **Urbanska, B.** Karakaczani. Nomadzki lud pasterski na Balkanach. – Etnografia Polska, 1962, 6, p. 202–226; **Бонина, Ж.** Съвременното каракачанско семейство. – Българска етнография, 1982, кн. 3–4, с. 39.

[467] От тях 80 000 дойни, 40 000 ялови и 80 000 агнета. – **Гърличков, Гр.** Цит. съч., с. 133.

[468] **Markowska, D.** Kilka uvag o procesie zanikania nomadzkich migrazji pasterskich na terenie Bulgarii. – Etnografia Polska, 1962, 6, p. 234–235.

[469] **Маринов, В.** Цит. съч., с. 16.

[470] **Меджидиев, А.** История на град Станке Димитров (Дупница) и покрайнината му от XIV век до 1912–1963 г. С., 1969, с. 46.

[471] **Weigand, G.** Romänen und Aromunen, p. 62.

[472] **Иречек, К.** Княжество България. Пловдив, 1899, с. 143.

[473] **Милошевић, М.** Цинцарско „хорјо" (село) на Копаонику. – Гласник Етнографског музеја, Т. XV, Београд, 1940, с. 165.

[474] **Гьорче Петров.** Цит. съч., с. 726.

[475] **Милески, Г.** Историско-географски осврт на номадските и полуномадските движена во Македонија до Балканските војни и мегу двете светски војни. – В: Природни и социо-географски карактеристики на номадските и полуномадските движења во Македонија. МАНУ, Скопје, 1984, с. 84, 85, 88, 90.

[476] **Радовановић, В.** Цит. съч., с. 295.

[477] **Даскаловски, В.** Просторно-географски и други карактеристики на планинските села во зоните на номадското сточарство. – **Пак там**, с. 160, 170, 171–174.

[478] **Трифуноски, J.** Сточарска кретања у СР Македонији. – В: Одредбе позитивног законодавства и обичајног права о сезонским кретањима сточара у Југоисточној Европи кроз векове. – ПИБИ–САНУ, кн. 4, Београд, 1976, с. 180; **Трифуноски, J.** Данашни влашки катуни у Македонију, с. 171–200.

[479] **Barba, V.** Juridische, ökonomische und sociale Aspecte der Thranshumanz bei den Aromunen (Macedo-Rumänen) von Livedz–Meglenien. – Пак там, p. 6–21; **Цвијић, J.** Основе... с. 418–419; **Struck, A.** Op. cit., Bd. II, p. 80.

[480] **Höeg, C.** Op. cit., Vol. I, p. 8–9, 16, 18.

[481] **ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ, Α.** Op. cit., T. I, B' , p. 8–9, 18, 23, 36; T. I, A' (ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ), p. 5–85.

[482] **Kavadias, G.** Op. cit., p. 23, 124.

483 **Beuermann, A.** Op. cit., p. 154, 156, 158, 202.

484 **Campbell, J. K.** Op. cit., p. 16; **Антонијевић, Др.** Саракачани. – Balcanica, VI, Beograd, 1975, с. 222.

485 **Bates, D.** Op. cit., p. 143–154, 163.

486 **Драганова, Сл.** Цит. съч., с. 15, 108–109; Освен Сиври кая, Хаджи Хюсеин и Хаджи салих в района е имало и други малки юрушки махали – Балтали, Дурали и Пирелер. – **Делирадев, П.** Цит. съч., Т. II, с. 72. Те се изселват през 1887–1888 г. Летовищата най-вероятно са били навътре в Родопите, а зимовищата – около селищата или по-надолу по течението на Марица.

487 **Батаклиев, И.** Пазарджик и Пазарджишко, с. 585–587.

488 **Кънчов, В.** Македония... с. 353, 469–471; **Struck, A.**, Op. cit., Bd. II, p. 31–34, 49.

489 **Ibid.**, p. 78–79.

490 **Eckert, G.** Op. cit., p. 564.

491 **Яранов, Д.** Македония... с. 263.

492 **Кондев, Т.** Цит. съч., с. 54, 72; **Трифуноски, J.** Струмички крај. Народни живот и обичаји. Скопје, 1979, с. 15.

Глава V. Юруците в района на Горна Струма през XVI–XIX в.

1 **Пимпирева, Ж.** Каракачаните в България. С., МЦПМКВ, 1998; Армъните в България. Историко-етнографско изследване. Съст. Ив. Георгиева,'С., ИК „Васил“, 1998.

2 **Меджидиев, А.** История на град Станке Димитров (Дупница) и покрайнината му от XIV в. до 1912–1963 г. С., 1969; **Шарков, В.** Град Горна Джумая.Минало и днес. С., 1930; **Билярски, Я.** Станке Димитров (Дупница) и краят по време на Освободителната война 1877–1878. Станке Димитров, 1970; **Билярски, Я.** Народната памет разказва. Легенди от Станкедимитровско (машинопис); **Билярски, Я.** Местните имена в Станкедимитровско (машинопис).

3 **Матанов, Хр**. Възникване и облик на Кюстендилски санджак през XV–XVI в. С., Изд. ИФ-94, 2000.

4 **ТДИМН–ОПД**, Т .V, кн. 1, ред. **М. Соколоски**, Скопје, 1983; **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 5, ред. **А. Стојановски**, Скопје, 1995; Подробен регистър на джелепкешани в българските земи от 1576 г. – **ТИБИ**, Т. III (**ИБИ**, Т. XVI), ред. **Б. Цветкова** и **А. Разбойников**, С., 1972, с. 43–207.

5 **Ихчиев, Д.** Турските документи на Рилския манастир. С., 1910.

6 Вж. **Стойков, Р.** Селищни имена в западната половина на България през XVI в. (По турски регистър за данъци от 984 (1576–1577) г.). В: **Езиковедско-етнографски изследвания в памет на акад. Стоян Романски.** С., 1960, с. 446–448; **ТИБИ,** Т. III, с.183, бел. 4 и с. 194, бел. 1; За възникването на Дупница като „нов" град и формирането на нахията към края на XV в. – **Матанов, Хр.** Цит. съч., с. 61–62.

7 **Тодоров, Н.** За демографското състояние на Балканския полуостров през XV–XVI в. ГСУ–ФИФ, Т. LIII, кн. 2, с. 202–212.

8 **Пак там,** с. 205.

9 **Barkan, Ö. L.** Sьrgьnler. – XV, 1–4, 1953–1954, p. 237.

10 **Тодоров, Н.** Цит. съч, с. 215, 217.

11 **Матанов, Хр.** Цит. съч. с. 67–75, 85–88, 92–93, 110–136; **Kiel, M.** Ottoman Kyustendil in the 15th and 16th Centuries. Ottoman Administrative Documents from the Turkish Archives versus Myts and Assumptions in the Work of Jordan Ivanov. – In: Известия на историческия музей – Кюстендил, Т. V, 1993, p. 142 ff.

12 Вж.**Стојановски, А.** Вовед. – **ТДИМН–ОПД,** Т. V., кн. 5, с. 6–10; **Киел, М.** Разпространение на исляма в българското село през османската епоха (XV–XVIII в.): Колонизация и ислямизация. В: Мюсюлманска култура по българските земи. Съст. Р. Градева и С. Иванова. С., МЦПМКВ, 1998, с. 56–126, бел. 10.

13 Така например в самата Дупница са записани данъците от 179 „хане дюкянджи" (разчетено по този начин от издателите; би могло да означава градски домакинства или просто е грешка), 24 чифлици и 44 неженени мюсюлмани, и 160 семейни домакинства и 41 неженени християни. Същевременно в града са изброени имената на около 279 лица – 149 мюсюлмански и 130 християнски. Както на редица други места, и тук допълнителни затруднения създават съвпаденията между отделни имена или случаите, в които писарят не е отбелязал бащините имена на някои от владелците на чифлици, воденици и пр. – **ТДИМН–ОПД,** Т. V, кн. 1, с. 360–365.

14 **Тодоров, Н.** Цит. съч., с. 202; **Тодорова, М.** Структура на населението, семейството и домакинството на Балканите. – ИПр., 1983, кн. 4.; **Грозданова, Е.** За данъчната единица хане в демографските проучвания. – ИПр., кн. 1972, 3, с. 81–91.

15 **Тодорова, М., Н. Тодоров.** Проблеми и задачи на историческата демография на Османската империя. – Балканистика, Т. II , С., 1987, с. 21–22.

16 Най-много в каза Сирищник с Горно Краище (1375 лица, вкл. вдовиците и хайманетата), след това в Радомир (384), Ълъджа (198), Дупница (153) и Пиянец (107) – **ТДИМН–ОПД,** Т. V.,

кн. 5, с. 165–207, 335–341.

17 24 немюсюлмански домакинства – **ТДИМН–ОПД**, Т. V., кн. 5, с. 25–26.

18 Фигуриращи в отделни списъци извън обширния дефтер заради облагането на владените бащини и др., но включени като цяло и в общата регистрация, тъй като плащат ресм-и чифт, съответно джизие. – **ТДИМН–ОПД**, TV., кн. 5, с. 19, 109–115, 201–207.

19 **ТДИМН–ОПД**, Т. V., кн. 1., с.31–184, 549–639, 263–331, 191–256, 649–795.

20 **ТДИМН–ОПД**, Т. V., кн. 5., с. 141–161.

21 **Пак там**, кн. 1., с.56–66, 553 558.

22 За Разложко Вж. **Димитров, С.** Демографски отношения и проникване на исляма в Западните Родопи и по долината на Места през XV XVI в. В: Родопски сборник, Т. I , С., 1969, с.83 88; **ТИБИ**, Т. III, с.197 200.

23 Ако не броим един джелепкешан от с. Бараковица (вероятно във връзка с Бараклъ, т. е. дн. Бараково – **ТИБИ**, Т. III , с.183 184 Вж. по-долу, бел. 57. Според **Р. Стойков** в Дупница са записани 7 българи, 9 турци и 1 евреин – Цит.съч., с. 446; **ТИБИ**, Т. III, с. 183 197.

24 **ТИБИ**, Т. III, с. 183–197.

25 Евентуално един християнин-грък с името Карабаш. Пак там, с. 201.

26 **ТИБИ**, Т. III., с. 200, бел. 3, с. 201, бел. 1 и с. 206.

27 **Пак там**, с. 201.

28 Без да сме напълно сигурни за религиозната принадлежност на един от записаните джелепкешани – Яго Деми, в с. Гутчалъ (дн. Гуцал, Самоковско). **ТИБИ**, Т. III , с. 202.

29 **Пак там**, с. 200–206.

30 **ТИБИ**, Т.III , 118–129.

31 Ако не броим един мюсюлманин от Щип и един християнин от с. Долна Гращица, Кюст. – **ТИБИ**, Т.III , с.130-131.

32 Манастирът „Архангел" (?) до с. Пареш (днешното с. Падеш, Благоевградско) със записани 5 монаси заедно с мезрата Мтока (Метоха?), където има регистрирани 4 войнушки домакинства. **ТДИМН–ОПД**, Т.V, кн. 1, с. 424 и кн. 5, с. 357, бел. 722.

33 **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 1, с. 335–341.

34 Завие (теке) на Ибрахим баба близо до днешното село Драгодан, Дупнишко, и теке на Хизир баба до с. Аги обаси (най-вероятно във връзка със селата Бююк и Кючюк Ахи от джелепкешанския регистър, т.е. с днешното с. Яхиново) – **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 1, с. 460, 376; **ТИБИ**, Т. III, с. 191.

Текето на Хизир (Хъдър) баба, с което е свързана една от легендите за основаването на Дупница, се е намирало на мястото на построената след Освобождението църква „Свети Георги“, днес почти в центъра на града. Според преданието преди текето на това място е имало едноименен манастир. – Вж. **Иванов, Й.** Северна Македония. Исторически издирвания. С., 1906, с. 188–189.

[35] **Стойков, Р.** Цит. съч., Селищни имена… с. 429–456; **Стойков, Р**. Нови сведения за миналото на български селища през XV и XVI в. ИПр., 1959, кн. 6, с. 77–88; **Кънчов, В.** Македония. Етнография и статистика. – Избр. пр., Т. II , С., 1970; **Мичев, Н., П. Коледаров.** Речник на селищата и селищните имена в България (1878–1987). С:, 1989; **Материалы для изучения Болгарии.** Букарешт, 1877; **Карта части Бялканского полуострова, обнимающей весь театр войны 1877–1878 гг.** Масштаб три версты в дюйме (Триверстова руска генералщабна карта). СПб., 1910, VII / 2, VII / 3; **Generallkarte von Mittele Europa (Südost Teil)**, Wien, 1880, 1891–1906 (австрийска ГЩ карта в мащаб 1 : 200 000).

[36] Манастирите „А-З-Л-А-П-А-Д-С“ (?) и „Варвара“ до с. Баня (най-вероятно във връзка с днешния град Сапарева баня); „Св. Димитър“ до дн. с. Сапарево, Дупн.; „Св. Отец“, т. е Рилският манастир; „Св. Никола и Богослов“ между дн. дупн. села Голям Върбовник, Горна и Долна Козница. От всички тях в обширния дефтер са записани общо 6 монаси. Списъкът с имотите на Рилския манастир съдържа имената на 28 монаси – **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 1, с. 345, 346, 408, 445, 484, 490 и кн. 5, с. 355–357.

[37] Ср. **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 1, с. 357, 419, 451, 456, 479; **ТИБИ**, Т.III , с. 183–197; **Стойков, Р.** Цит. съч., с.446–448; **Меджидиев, А.** Цит. съч., с.36; **Иванов, Й.** Български старини из Македония, С., 1970, с. 598 (Рилска грамота на цар Иван Шишман от 1378 г.); **Ихчиев, Д.** Цит. съч., с. 110, 113, 117, 148, 236–238, 240, 337.

[38] В статистиката на руския Генерален щаб с. Ескар, Дупнишка и с. Аврамове, Горноджумайска каза, съответно със 137 и 352 жители-немюсюлмани. – **Материалы для изучения Болгарии**, III, 1877, с. 196, 208.

[39] **Стойков, Р.** Цит. съч., с. 429–456; **ТДИМТ–ОПД**, Т. V, кн. 1, с. 440, 479.

[40] Пак там, с. 357, 370, 379, 386, 392, 397, 457, 473, 513, 514 и с. 446–448.

[41] **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 1, с. 473, 514.

[42] **Пак там**, с. 370, 457.

[43] **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн.1, с. 473.

[44] **Соколоски, М.** Цит. съч., с. 86–90, 98; Вж. също неговия предговор към **ТДИМН–ОПД**, Т.V, кн. 2.

[45] **Матнов, Хр.** Цит. съч., с. 55, 62, 67, 126.

[46] **Матанов, Хр.** Цит. съч., с. 112–120, 130–131, 141.

[47] **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 5, с. 141–161.

[48] Общо 30 акчета за цяла група с неизвестна численост – **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 1, с. 389 и кн. 5, с. 113; Тук-таме се срещат и споменавания като „Муса татарин", „Гъркът Паландор", няколко прозвища – „Анадолец" (в Дупница) и пр. – Пак там, с. 343, 344, 360–363.

[49] **Хананел, А., Е. Ешкенази.** Еврейски извори за обществено-икономическото развитие на балканските земи през XVI век. Т. I , С., 1958, с. 27 29; **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 1, с. 56–60 и кн. 2, с. 121–123; **ТИБИ**, Т. III, с. 95; **Матанов, Хр.** Цит. съч., с. 57.

[50] Това са оризарските групи Борман, прибавени към мюсюлманското население на днешното с. Пороминово, Дупн.; Стоби – към мюсюлманите в с. Стоб, Дупн.; оризарите на река Бистрица, за които е отбелязано, че са от Джума Пазари (Благоевград, 1 група) и от дн. с. Марулево, Бл. (2 групи) – **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 1., с. 358, 359.

[51] В общият брой е включено и вакъфското село Бобошево с Илковци (317 немюсюлмански домакинства, 154 неженени и 12 сем. на цигани-християни, и 2 мюс. домакинства), което не фигурира в обширния дефтер. – **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 5, с. 119–115

[52] Вж. приложената карта.

[53] Със знака (*) в таблицата са обозначени селищата, в които не е отбелязано изрично името „юруци".

[54] Съкращения: а. – акчета; б. – бенак; бащ. – бащина; Бл. – Благоевградско; вер. – вероятно; вкл. – включително; възм. – възможно; гр. – град; **ДЖ.** – джемаат; дн. – днешен; др. – друг; Дупн. – Дупнишко; **Е.** – ешкинджии; Кюст. – Кюстендилско; к. – който, които; л. – лица; мюс. – мюсюлманин, мюсюлмани, мюсюлмански; неж. – неженен; необл. – необложен (с данъци); неуст. – неустановено (селище); осв. – освободен (роб); о.р. – общо регистрирани (лица); отб. – отбелязан; р. – рая; с. – село; сем. – семейство; спом. – споменат; хр. – християнин, християни, християнски; ч. – чифт; **Ю.** – юруци, юрушки; **Я.** – ямаци.

[55] Имената на селищата и групите са дадени така, както са разчетени от издателите на **ТДИМН–ОПД**,Т.V, кн. 1 и **ТИБИ**, Т. III. В редица случаи **Руси Стойков** предлага други варианти.

В неговото изследване например едно от селищата в регистъра от 1576 г. – Баракль (с. Бараково, днес присъединено към град Кочериново) – е посочено като джемаат („юрушка задруга“) – Цит.съч., Селищни имена... с.447; В дефтера от 1570 г. това е „село Беракли с друго име Чавле (?)“, където са записани двама оризари – **ТДИМН–ОПД**, Т.V, с. 358. Навсякъде обаче са предпочетени формите „обасъ“, „огулларъ“ вместо „обаси“, „огуллари“ от изданието на **ТДИМН–ОПД**.

56 От превода не е ясно дали става дума за юрушки черибашия или за родов старейшина.

57 В дефтера са отбелязани общо 5 селища с името Баня (Баня, Мала Баня, Горна Баня, Друга баня и Друга Баня), което поставя под съмнение „безспорната“ идентификация на с. Бане от джелепкешанския регистър с днешния Благоевград – Срв. **ТИБИ**, Т. III, с. 194 и **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 1, с. 343–346, 421–423, 507–510.

58 Включително две групи оризари с обща численост 15 души.

59 Споменатият сред ешкинджиите и ямаците в Джума Пазари субаш Яхия вероятно е военен вожд с по-нисък ранг от този на 6-те висши юрушки началници. Вж. **Pakalın, M.** Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, T. III, İstanbul, 1993, p. 260–261.

60 Според **В. Кънчов** в кр. на XIX в. селището е имало 200 жители българи. Цит. съч., с. 491.

61 В статистиката на **В. Кънчов** Кърджево е българско християнско село с 380 жители. Цит. съч., с. 491.

62 Разчетено от **Р. Стойков** като Каркълу – Цит. съч., с. 447. Идентификацията с Каргалъ чифлик от Триверстовата руска карта е неудачна, тъй като последният е свързан с името на най-влиятелния дупнишки аянин и кърджалийски главатар от кр. на XVIII–нач. на XIX в. – Сюлейман Каргалията.

63 Днес с. Железница, Благоевградско. Според **В. Кънчов** в самия край на XIX в. Мощанец има 220, а Железница 1100 жители-българи. Цит. съч., с. 491, 492.

64 В самото село Поромен или Боромен (Пороминово) са регистрирани само 2 семейства мюсюлманска рая. В приходите от него дефтерът отбелязва юшюр от оризари и от юруци (за пшеница). **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 1, с. 472. На друго място в дефтера фигурира оризарската група Борман с регистрирани общо 18 лица. – Пак там, с. 358.

65 Селището се споменава в хюдджет на дупнишкия кадия от 1585 г. – **Ихчиев, Д.** Цит. съч., с. 330.

66 Това селище е различно от с. Саруяр, което в дефтера от 1570 г. има второ име Цървен брег (дн. с. Червен брег, Дупн.). През

XVII в. Саролар (Сарълар) се споменава и под името Бююк кьой, т. е. дн. Големо село, Дупн. – Срв. **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 1, с. 368–371, 485–487 и **Грозданова, Е.** Българската народност през XVII в. Демографско изследване. С., 1989, с. 135.

67 В дефтера се споменават общо три селища с името Бистрица, едното от които със сигурност е днешното село около Благоевград, а другото с второ име Сахраб остава неустановено. Селищното име Хамза Бейли се среща в Дупнишко до Освобождението. Това най-вероятно е било турското име на дн. с. Бистрица, разположено непосредствено до Дупница в полите на Рила. – Вж. **Материалы для изучения Болгарии**, Т. III, Вып. V, Букарешт, 1877, с.194, 198.

68 „Солунски юруци, които зимуват с добитъка в синора (землището) на споменатото село" 5 сем. с ресм-и духан от 6 а.; 1 сем. с чифт от 12 а.; 2 неженени с ресм-и духан от 3 а. – **ТДИМН–ОПД**, Т. V., кн. 1., с. 499, 500.

69 „Обработва се от самото село, селата Дряново, Муса Голи, Белица с др. име Айдън обасъ и джемаатите Хасан обасъ и Омер обасъ". Пак там, с. 504.

70 От дн. с. Горно Хърсово, Бл.

71 Името може да се свърже с това на християнското село Телкиево (180 жители българи) от кр. на XIX в. в каза Горна Джумая. Вж. **Кънчов, В.** Цит. съч., с. 491.

72 „Заселено с юруци от селото Бодино", днешното Бадино, Дупнишко. – **ТДИМН–ОПД**, Т. V., кн. 1., с. 409.

73 От дн. с. Голям Върбовник, Дупн.

74 Името може да се свърже със средновековното село Драчово, споменато в Мрачката грамота на цар Иван Александър от 1347 г. – **Иванов, Й.** Български старини из Македония. С., 1970, с. 593.

75 Българско средновековно селище, известно още от грамотата на император Василий II до Охридската архиепископия от 1019 г. и споменато в Рилската грамота на цар Иван Шишман от 1378 г. – **Иванов, Й.** Цит. съч., с. 552, 598, 599; Дефтерът от 1570 г. отбелязва в него само мюсюлмани – рая и оризари, а регистърът от 1576 г. (от Истуб) – 4 джелепкешани-мюсюлмани. **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 1, с.358, 425–426; **ТИБИ**, Т. III, с. 189.

76 **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 1, с. 358–359, 374–375, 400, 495–496, 509–510, 535 536.

77 **Пак там**, с. 375 376, 378–379, 527–528.

78 Ако не броим Бойли Али и Чорлу, които не са включени в таблица I.

79 **Соколоски, М.** Цит. съч., с. 96.; **Димитров, С.** Цит. съч., с. 38.

80 **Пак там.**

81 **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 1, с. 360–363, 365–366, 393–395, 474–476.

82 В обширния дефтер никъде не се споменава данъкът върху овцете (ресм-и агнам, ресм-и ганем или коюн ресми), който само в определени случаи е бил записван за спахиите. Той е бил регистриран в някой от отделните дефтери (агнам дефтери). Вж. **Hadzibegić, H.** Porez na sitnu stoku i korisčenje ispaša. Prilozi za Orijentalnu Filologiju, Orijentalni Institut, T. VIII–IX, 1958–1959, Sarajevo, 1960, p. 63–64, 95–100.

83 Съответно ресм-и отлак, ресм-и къшлак и ресм-и яйлак. **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 1, с. 380, 406, 419, 423, 435, 443, 470, 474, 475, 494, 500, 519. Само на някои места в описа на летовищата са посочени вземанията за паша, например от казите Враня, Ълъджа, Кратово и Горно Краище. – **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 5, с. 157.

84 **Adanır, F.** Tradition and Rural Change in Southeastern Europe during Ottoman Rule. – In: Chirot,D.(ed.): The Origins of Backwardness in Eastern Europe. University of California Press, 1985, p. 134, 139; **Inalcik, H.** Rice Cultivation and the Çeltıkci – Re'aya System in the Ottoman Empire. In: Studies in Ottoman social and Economic History.Variorum Reprints, London, 1985, p. 103–106; **Стојановски, А.** Раја со специјални задолженија во Македонија (војнуци, соколари, оризари и солари). Скопје, 1990, с. 148, 151–159.

85 Цит. съч., с.148.

86 **ТДИМН–ОПД**, Т. V, с. 359–360, 387.

87 **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 5, с. 159.

88 **Цвијић, J.** Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије. Т. I, Београд, 1906, с. 207, 213, 216, 217, 224–228; **Яранов, Д.** Македония като природно и стопанско цяло. С., 1945, с. 37, 75, 95, 120, 148, 224; **Beuermann, A.** Fernweidewirtschaft in Südosteuropa. Ein Beitrag zur Kulturgeographie des östlischen Mittelmeergebietes. Braunschweig, 1967, p. 198–200; **Adanır, F.** Op. cit., p. 152–154.

89 **Билярски, Я.** Станке Димитров (Дупница) и краят по време на Освободителната война (1877–1878). **Станке Димитров**, 1970, с. 10–11; **Кепов, И.** Минало и сегашно на Бобошево. С., 1935, с. 81; **Меджидиев, А.** Цит. съч., с. 330–331.

90 **Маринов, В.** Принос към изучаването на произхода, бита и културата на каракачаните в България. С., 1964, с. 28, 32, 39; **Меджидиев, А.** Цит. съч., с. 46; **Кепов, И.** Цит. съч., с. 81; За дупнишките каракачани тук се опирам на анкета от 1986 г. с последния им челник (кехая) **Янко Стамов**.

[91] **Меджидиев, А.** Цит. съч., с. 10–12.

[92] Вж. **ТДИМН–ОПД**, т.V, кн. 2 и кн. 3.

[93] **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 2, с. 104, 156, 157, 202, 203, 209, 219, 223, 239–240, 250, 256, 259, 268, 269, 271, 273–274, 277, 278, 282, 284, 285.

[94] **ТДИМН–ОПД**, Т. V., кн. 5, с. 149–159. Сред тези общности най-голям е джемаатът Суратлар с 22 търли (кошари), пръснати из Осогово. – Пак там, с. 149, 153.

[95] **Груевски, П. и С. Хисарлъшка–Танова**. Откъс от регистър на джелепкешаните в каза Струмица от края на 16. век. Известия на Народната Библиотека „Св.св.Кирил и Методий", Т. XX (XXVI), 1992, с. 335, 336, 337, 340.

[96] **ТИБИ**, Т. III, с. 82, 94, 200, 204–206. Според **Р. Стойков** в Самоковско има 12 джемаата – Цит. съч., с. 448.

[97] **ТДИМН–ОПД**, Т. III, кн. 2, с. 219 и кн. 3, с. 40, 203 204, 299 и кн. 5, с. 151, 157, 158. Вж. също глава II, таблица II.

[98] Джемаатите Али Ходжа (8 сем.), в синора на с. Руляк; Салтиклер (10 сем.), около християнското с. Липов Дол, Щипско; Хаджи Пири (11 сем.) около с. Почивало, Щипско; Юсуф Салтуклу (17 сем.), около Радовиш – всички от джемаата Салтукли (Салтуклу). Три подгрупи на джемаата Салтуклу летуват съответно югозападно от Кочани, на Плачковица и в Рила планина. – Ср. **Стояновски, А**. Неколку прашања за Јуруците во Кустендилскиот санџак, **Етногенеза на Јуруците**... с. 34 и **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 2, с. 165, 193; кн. 3, с. 40 и кн. 5, с. 158, 159.

[99] Вж. глава II.

[100] **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 3, с. 39, 316–317, 351–352, 600–602; **Стојановски, А.**, Цит. съч., с. 34.

[101] **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 3, с. 600–602.

[102] **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 1, с.499, 500 и кн. 3, с. 39, 316–317.

[103] Подобно на Овчеполския субаш Хюсеин, който дава под наем яйлаци в Осогово. – **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 5, с. 152.

[104] **Arıcanlı, İ.** Osmanlı İmparatorluğun'da Yürük ve Aşiret Aı yırımı. In: First International Congress of the Social and Economic History of Turkey (1071–1920). Abstracts of the Papers. Ankara, 1977, p. 12; **Lindner, R. P.** Op. cit., p. 51–56.

[105] **Тодорова, М., Н. Тодоров.** Проблеми и задачи на историческата демография на Османската империя. Балканистика, Т. II, С., 1987, с. 19–20, 24–27.

[106] **Грозданова, Е.** Българската народност през XVII век. Демографско изследване. С., 1989, с. 92–121, 132–142, 261–278.

[107] **ТИБИ** Т. VIII (Поредица „Архивите говорят", Т. 13). Съст. Ел. Грозданова, ред. С. Андреев и С. Димитров, Главно

Управление на Архивите при МС, БАН, НБКМ. С., 2001, с. 79, 132; **ТИБИ**, Т. VII (**ИБИ**, Т. XXVI), С., 1986, с. 204; **Петров, П.** По следите на насилието, Т. II, С., 1988, с. 259.

108 Ср. **ТДИМН–ОПД**, Т. V, кн. 1, с. 354, 410, 425, 485–487, 519–520, 540 и **Грозданова, Е.**, Цит. съч., с. 112, 135, 136, 139, 265, 267.

109 **Khazanov, A.** Op. cit., p. 15–84.

110 **Тодорова, М., Н. Тодоров.** Цит. съч., с. 25–26.

111 **Adanır, F.** Op. cit., p. 139–146, 148; **Kaser, K.** Hirten, Kämpfer, Stammeshelden: Ursprünge und Gegegenwart des balkanischen Patriarchats. Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 1992, p. 159–160.

112 **Beuermann, A.** Op. cit., p. 23.

113 За „малкия ледников период“ в Европа и отражението му върху селското стопанство – **Braudel, F.** The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II. Harper, New York, 1976, Vol. I., p. 262, 270–275; **Бродел, Ф.** Материална цивилизация, икономика и капитализъм, XV–XVIII в., Т. I, Структури на ежедневието: възможното и невъзможното. С., Изд. „Прозорец“, 2000; **Борисенков,Ф., Пасецкий, В.** Тысячелетняя летопись необычайных явлений природы. М., 1988, с. 62, 67–69, 74; За Балканския полуостров и Анадола – **Adanır, F.** Op. cit., p. 139, 142–145, 147–148, 152–154.

114 **Борисенков, Ф., Пасецкий, В.** Цит. съч., с. 67.

115 **Тодорова, М., Н. Тодоров**, Цит. съч., с. 25; **Мейер, М.** Особенности демографических процессов в Османской империи XV–XVI вв. и их социально-экономические последствия. В: Демографические процессы на Балканах в средние века. Калинин, 1984, с. 20.

116 Ср. **Тодорова, М., Н. Тодоров**, Цит. съч., с. 25–27; **Грозданова, Е.**, Българската народност през XVII в., с.532–543; **McGowan, B.** Economic Life in the Ottoman Empire. Taxation, Trade and the Struggle for Land (1600–1800). Cambridge UP, 1981, p. 86–87, 131–134; **Иванова, С.** Етнодемографски изследвания за периода XV–XVIII в. в съвременната българска историография. В: Историографски изследвания „България през XV–XIX в.“, Т. I: България през XV–XVIII в. С., 1987, с. 155–169.

117 През 60-те–70-те г. на XVIII в. зачестяват разбойническите нападения срещу Рилския манастир (а значи и в района на едни от най-добрите летни пасища). Те са последвани от продължилия около 20 години (от нач. на 90-те г. на XVIII в. до 1813 г.) местен, сравнително силен вариант на общата анархия и кърджалийските размирици. – **Ихчиев, Д.** Цит. съч., с. 69, 74–79; **Писахме да се знае. Приписки и летописи.** Съст., коментар и бел. В. Начев и Н. Ферманджиев, превод В. Начев, С., 1984,

с. 106, 110, 126; **Меджидиев, А.** Цит. съч., с. 179; **Попов, К.** Кюстендил под турско робство и участието на кюстендилци в националноосвободителните борби. В: Кюстендил и Кюстендилско. С., 1973, с. 94; **Мутафчиева, В.** Кърджалийско време. С., 1977, с. 95–96, 115, 119, 267, 342, 348, 352.

[118] **Gökbilgin, M.** Op. cit., S. 263, 265, 266, 268.

[119] Осеново (в кр. на XIX в. с 300 жители българи-християни и 1550 българи-мюсюлмани), Церово (700 бълг.-мюс.), Симитли (заедно със Симитлийски чифлик – 915 бълг.-мюс.) и Крупник (660 бълг.-мюс.) – **Кънчов, В.** Цит. съч., с. 491–492.

[120] Цит. по **Матковски, А.** Македонија во делата на странските патописци (1778 1826), Скопје, 1991, с. 76.

[121] **Михов, Н.** Населението на Турция и България през XVIII и XIX век. Библиографски изследвания със статистични и етнографски данни. Т. I, С., 1915, с. 24, 30, 40, 134, 143, 154, 164, 171, 198, 212, 223, 286, 294, 312, 324, 357; Т. II, 1924, с. 41, 45, 134; Т. III , 1929, с. 10, 54, 220; Т. IV, 1935, с. 221.

[122] **Пак там,** Т. I , с. 24, 212.

[123] Според **Ами Буе** (1854) Дупница има 2000 къщи, т.е. толкова, колкото споменава Евлия Челеби около два века по-рано – Пак там, Т.II , с. 45. Вж. също **Иванов, Й.** Цит. съч., Северна Македония, с. 184, 189.

[124] **Лазарков, Н.** Спомени из робското минало на град Дупница и селата му. Дупница, 1925, с. 7.

[125] **Шарков, В.** Град Горна Джумая. Минало. С., 1929, с. 81.

[126] Пак там, с. 491.

[127] **Kargat, K.** Ottoman Population (1830–1914). The University of Wisconsin Press, 1985, p. 9–10.

[128] **Ibid,** p. 21.

[129] В изследването на **К. Карпат** предпоследните две цифри са разместени, т.е. посочени са 11 192 мюсюлмани и 1834 немюсюлмани в Дупнишка каза, което е очевидна печатна грешка, ако сравним с други публикации на данните от това салнаме. Австро-унгарският военно аташе в Цариград Хеле фон Само (1877 г.) посочва в статистиката за Дунавския вилает от 1873–1874 г. 1834 мюсюлмани и 11 237 немюсюлмани от 71 населени места, а В. Теплов – 1834 мюсюлмани и 11 192 немюсюлмани. – **Михов, Н.** Цит. съч., Т. I, с. 372; **Теплов, В.** Материалы для статистики Болгарии, Фракии и Македонии. СПб., 1877, с. 18–19.

[130] Ср. **Теплов, В.** Цит.съч., с. XI, 18–19; **Kargat, K.** Op. cit, p. 10.

[131] **Материалы для изучении Болгарии.** Т. III, Букарешт, 1877, с. 14–15, 194–198, 208–210. Очевидно тук данните за мюсюлманското население са приведени от салнаметата, а за хрис-

тиянското – от епархийските списъци.

132 **Пак там,** с. 194, 208.

133 **Яранов, Д.** Преселническо движение на българите от Македония и Албания към източните български земи през XV до XIX век. – Македонски преглед, Т. VII, 1932, кн. 2–3, с. 66, 69; **Меджидиев, А.** Цит. съч., с. 41–42, 45–47; **Лазарков, Н.** Цит. съч., с. 7; **Шарков, В.** Цит.съч., с. 137.

134 **Меджидиев, А.** Цит. съч., с. 179.

135 **Пак там,** с. 40–41; **Билярски, Я.** Станке Димитров (Дупница) и краят по време на Освободителната война (1877–1878). Станке Димитров, 1970, с. 13–18.

136 **Материалы для изучения Болгарии,** с. 194, 198; В Цървен бряг е имало и 3 черкезки къщи – **Билярски, Я.** Цит. съч., с. 14.

137 **Пак там,** с. 11–12; **Меджидиев, А.** Цит. съч., с. 40, 283–294.

138 В Дупница след Освободителната война и Кресненско-Разложкото въстание се образува българска бежанска колония, основно от Горноджумайско. Последното турско семейство напуска града през 1910 г. – **Меджидиев, А.** Цит. съч., с. 37–38, 40; **Шарков, В.** Цит. съч., с. 134–137.

139 **Karpat, K.** Op. cit., с. 136. Тук отново липсват евреите, циганите и неуседналите арумъни и каракачани, като част от уседналите вероятно са включени в числото на гърците.

140 **Кънчов, В.**, Цит.съч., с.491-492.

141 **Кънчов, В.** Цит. съч., с. 350, 491, бел. 1; **Шарков, В.** Град Горна Джумая. Минало и днес. С., 1930, с. 72.

142 Възможно Касъм чифлик в землището на с. Бараково, дн. част от гр. Кочериново.

143 **Ихчиев, Д.** Цит. съч., с. 111, 152, 217, 224.

144 Според руските статистически данни (отбелязващи Пороминово в Горноджумайска каза) в навечерието на Освобождението в селото е имало 170 души мюсюлмани в 34 къщи и 193 немюсюлмани в 55 къщи). Цит. съч., **Материалы...** с. 208.

145 За летуващите на Витоша юруци – **Гаджанов, Д.** Пътуване на Евлия Челеби из българските земи през средата на XVII в. – ПСп, кн. LXX, 1909, св. 9–10, с. 704. Юруци от Кюстендилско се споменават в Солунските кадийски сиджили в нач. на XVIII в. – **Грозданова, Е.** Нови сведения за юруците... В: **Етногенеза на Југуците**, с.21. Вж. също **Кондев, Т.** Осоговија. – Годишен зборник. Природно-математички факултет на универзитетот (Географија и геологија), кн. 14, Скопје, 1963, св. 2, с. 72–73.

146 **Ихчиев, Д.** Цит. съч., с. 336–337, 346–348, 349–351, 362–364,

404–405.

[147] **Пак там**, с. 336–337, 346–348, 404–405.

[148] **Пак там**, с. 470.

[149] **Пак там**, с.350–351, 362–363, 404–405.

[150] Името е разчетено като Юрук Али бен Абрахим от **Д. Ихчиев** – Цит. съч., с. 347.

[151] **Меджидиев, А.** Цит. съч., с. 42, 45–47; **Кепов, И.** Минало и сегашно на Бобошево. С., 1935, с. 36, 44; **Шарков, В.** Цит. съч., с. 195–196; **Трпкоски–Трпку**, В. Власите на Балканот. Скопје, 1986, с. 117; **Weigand, G.** Rumänen und Aromunen in Bulgarien. Leipzig, 1907, p .9–16; **Романски, С.**, Власите и цинцарите в България. *ПСп*, Т. LXIX, 1908, с. 144–145; **Маринов, В.** Цит. съч., Принос... с. 19–20, 31, 39, 45–46. Някои от образуваните преди Освобождението влашки летни селища са нанесени на руската Триверстова карта, лист VII / 3.

[152] За проверката на подобни разкази – **Vansina, J.** Oral Tradition. A Study in Historical Methodology. Ardine Publishing Company, Chicago, 1965, p. 155–156.

[153] **Меджидиев, А.** Цит. съч., с. 47.

[154] Пак там, с. 47. Изчезналото предишно население на махалата Юручица днес се е помнело като „юрци" – **Билярски, Я.** Народната памет разказва. Легенди от Станкедимитровско (машинопис, събирани през 1981–1985 г.).

[155] **Билярски, Я.** Народната памет разказва. Събития, станали в Дупнишкия край. Имена на местности с историческо значение. 1986 (машинопис).

[156] Например в с. Дяково, Дупнишко.

[157] **Иванов, Й.** Местните имена между Долна Струма и Долна Места. Принос към проучването на българската топонимия в Беломорието. С., 1982, с. 14, 17, 18, 23, 25, 27, 28, 33, 46, 49, 50–54, 91–92, 110, 116, 127, 135, 141, 143, 153, 162, 165.

Непубликувани извори

Başbakanlık Arşivi (BBA); Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), TD N 167: откъс от иджмал дефтер от 1528/9 г. за каза Йенидже-и Карасу.

Başbakanlık Arşivi (BBA); Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), TD N 311: откъс от муфасал дефтер от 1557/58 г. за каза Йенидже-и Султан Йери.

Başbakanlık Arşivi (BBA); Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), TD 26: подробен дефтер на Паша санджак от 1489/90 г. Фотокопие – Ориенталски отдел на НБКМ.

Изложение от скотовъдците кехаи власи и каракачани от 11–28. IV. 1925 г. Инструкция до делегатите, изпратени до каракачаните и куцовласите от комисаря по прехраната Ангел Христов; Бележки на комисаря по изложението на власите и каракачаните до общинските съветници; Протокол от 14. IV. 1925 г. за преговорите между Комисарството, каракачаните и Млекарското сдружение. **– СГОДА, Ф. 1к, Оп. 1, а. е. 776, л. 535–544.**

Билярски, Я. Народната памет разказва. Легенди от Станке-димитровско (машинопис, личен архив на Я. Билярски, Дупница).

Билярски, Я. Народната памет разказва. Събития, станали в Дупнишкия край. Имена на местности с историческо значение. 1986 (машинопис, личен архив на Я. Билярски, Дупница).

Канев, К. Юруците. Непубликуван материал, изготвен въз основа на предания, легенди, спомени и наблюдения на местни жители (машинопис, личен архив на отец К. Канев).

Цинцарски, К. Кратко описание на миналото и сегашното на село Поповяне – Самоковско. – АЕИМ, N 98, 1955.

Анкети с каракачани и арумъни от Дупница и Жеравна (личен архив).

Анкети с българи-мюсюлмани, християни и турци от Бабешко, Девинско, Доспатско, Чепеларско и Смолянско (личен архив).

Публикувани извори

Английски пътеписи за Балканите (края на XVI–30-те год. на XIX в.). Увод, съст. и коментар М. Тодорова, С., 1987.

Андреев, Ст. Откъс от регистър за ленни владения в Западните Родопи, Югоизточен Пирин и Демирхисарско. – Родопски сборник, Т. II, С., 1969, с. 279–317.

Аличић, А. Турски катастарски пописи неких подручја Западне Србије. Т. I III, Чачак, 1984–1985.

Арнаудов, Хр. Пълно събрание на Държавните Закони, Устави, Наставления и Високи заповеди на Османскага империя. Т. II, Цариград, 1872.

Бейкър, Дж. Европейска Турция. С., Изд. „Иван Вазов", 1994.

Бойчо (Ангел Горанов). Въстанието и клането в Батак. С., 1892. (Фототипно издание, 1991.)

Бошков, В. Јуруците и светогорските манастири. Турски документи – коментар и регести. В: Етногенеза на Јуруците и нивното населуване на Балканот. Матерјали от Тркалезната маса, одржана во Скопје на 17. и 18. 11. 1983 година. Скопје, 1986, с. 57–67.

Боянич–Лукач, Д. Видин и Видинският санджак през XV и XVI в. Документи от архивите на Цариград и Анкара. С., 1975.

Българско народно творчество, Т. VII (Трудово-поминъчни песни), С., 1962.

Вазов, И. Събр. съч. под ред. на П. Динеков, Т. XI (Пътеписи), С., 1955.

Вазов, И. Съчинения в четири тома, Т. IV (Пътеписи и драми), С., 1982.

Ваклинова, М. Записки на Марин Караджов от Чепеларе. – В: Родопски сборник, Т. III, С., 1972, с. 207–220.

Венедикова, К. Епиграфски паметници от Крумовградско. – Rhodopica, год. II, кн. 1, Смолян, 1999, с. 174–184.

Веркович, Ст. Топографическо-этнографический очерк Македонии. СПб., 1889.

Вилхелм Фрайхер фон Берг, От Родопите в Европейска Турция (Пътепис от 1874 г., прев. М. Йорданова, ред. А. Будев). – Родопи, 1979, кн. 7, с. 22–24.

Войната между България и Турция 1912–1913 г., Т. IV (Действия на Западния операционнен театър). Министерство на вой-

ната, Щаб на армията – Военно-историческа комисия, С., 1935.

Гаджанов, Д. (прев. от турски). Пътуване на Евлия Челеби из българските земи през средата на XVII век. – ПСп., Кн. LXX., 1909, св. 9–10.

Гопчевич, Сп. Старая Сербия и Македония. Историко-географическое исследование. СПб., 1899.

Грозданова, Ел., Ст. Андреев. Османотурски документи за южното българско Черноморие и прилежащия му район. Векове, 1980, кн. 6, с. 80–89.

Груевски, П. и С. Хисарлъшка–Танова. Откъс от регистър на джелепкешаните в каза Струмица от края на 16. век. – Известия на Народната библиотека „Св.св.Кирил и Методий", Т. XX (XXVI), 1992.

Дечов, В. През Вакъвските села – турска Рупчоска каза (Пътни бележки и впечатления). – Родопски напредък, год. VI, 1906, кн. 1, с. 114–173.

Гьорче Петров. Материали по изучаването на Македония, С., 1896.

Гюзелев, В. Средновековна България в светлината на нови извори. С., 1981.

Делирадев, П. Пътувания из България. С., 1989.

Димитров, Стр. Важен документ за историята на Средните Родопи. – Векове, 1974, кн. 2–3, с. 105–107.

Димитров, Стр., Р. Стойков, Б. Цветкова. Откъси от регистър за ленни владения в Западните Родопи и Серско. – Родопски сборник, Т. I, С., 1965, с. 283–303.

Добруски, В. Българомохамеданската република в Родопските планини. – В: България през погледа на чешки пътешественици. С., 1984, с. 62–94.

Дорев, П. (Прев. и съст.). Документи из турските държавни архиви, Част I (1564–1872). – В: Документи за българската история, Т. III, С., БАН, 1940.

Евлия Челеби. Пътепис. Превод, съст и ред. Стр. Димитров, С., 1972.

Законопроект за налога на номадните племена в Източна Румелия. – Дневници от петята редовна сесия на Областното Събрание. Стенографски протокол, VIII заседание, 22. 10. 1883. Пловдив, Областна печатница, 1884, с. 95–105.

Захариев, Ст. Географико-Историко-Статистическо описание на Татар–Пазарджишката кааза. Виена, 1870.

Z. (Анонимен автор). Два санджака от Източна Македония.

– ПСп., год. VII, 1889, кн. 36, с. 809–860.
Зигель, Ф. Законник Стефана Душана. СПб, 1872.
Ибн Халдун. Встъпление. Съст. и студия Й. Андреев. С., 1984.
Иванов, Й. Българите в Македония. Издирвания и документи за тяхното потекло, език и народност. С., 1917 (Фототипно издание, 1986.)
Иванов, Й. Български старини из Македония, С., 1970.
Из архива на Найден Геров. Кн. I, С., 1911.
Илков, Д. Екскурзия до езерата на Рила. – СбНУ, кн. XIV, С., 1897.
Илков, Д. Екскурзия по Калоферската планина. – ПСп., кн. LII LIII, 1896, с. 629–687.
Иречек, К. Български дневник 1879–1884. Т. III, С., 1930.
Иречек, К. Пътни бележки за Средна гора и за Родопските планини. – ПСп., кн. VIII, С., 1884, с. 1–46.
Иречек, К. Пътувания по България. С., 1974.
Ихчиев, Д. Турските документи на Рилския манастир. С., 1910.
Калицин, М. (Превод, студия и коментар). Писание за верските битки на султан Мурад син на Мехмед хан. С., Изд. „ГАЛ – ИКО", 1992.
Карайовов, Т. Материали за изучаването на Одринския вилает. СбНУ, кн. XIX, 1903.
Караманов, В. От Кукуш през Лъгадина до Бешикгьол (Пътни бележки). – МПр., год. VIII, 1932, кн. 4.
Карапетров, П. Материяли за описвание града Панагюрище и околните му села. С., 1893.
Карта части Балканского полуострова, обнимающей весь театр войны 1877–1878 гг. Масштаб три версты в дюйме. СПб., 1910.
Кендерова, Ст. Османски регистър за десятъка от овцете в Пазарджишко през средата на XIX В. – В: Родопи, 1977, кн. 1, с. 15–19.
Киел, М. – Грамота за основаването на град Трявна. Османски извори за ранната история на града (1565–1702). – Векове, 1984, кн. 3, с. 72–75.
Киров, Г. Летописът на Женда Вичов от Котел. – СбНУНК, Т. 12, 1895, с. 359–378.
Ковачев, Р. Новопостъпили османотурски описи като извор за селищната система, населението и административното деление на Родопите (втората половина на XV–началото на XVI в.). Rhodopica, 1, 1999, с. 149–173.
Ковачев, Р. Новопостъпили османотурски описи като извор за социално-икономическото, историко-демографското,

военно-административното и поселищното развитие на Никополския санджак през XVI в. – В: Българският шестнадесети век. С., НБКМ, 1996, с. 215–239.

Ковачев, Р. Опис на Никополския санджак от 80-те години на XV век. С., НБКМ, 1997.

Ковачевић, Д. Средновјековни катуни по Дубровачким изворима. -В: Симпозиум о средњовековног катуна. Посебна издања Научног друштва СР Босне и Херцеговине, Одјеление историјско филолошких наука, Књ. II, Сарајево, 1963, с. 121–142.

Кънчов, В. Великденска разходка из Поленинско. – В: СбНУ, IX, 1893, с.

Кънчов, В. Пътуване по долините на Струма, Места и Брегалница. – Избр. съч., Т. I, С., 1970.

Лазарков, Н. Спомени из робското минало на град Дупница и селата му. Дупница, 1925.

Литаврин, Г. Советы и рассказы Кекавмена. Сочинение византийского полководца XI века. М., 1972.

Маджаров, М. На Божи гроб преди 60 години. – В: Книга за българските хаджии. Съст. Гюрова, Св. и Н. Данова. С., 1985.

Манолова, М. Материали от частично проучване на селата Гьоврен, Грохотно и Борино. – Архивист. Бюлетин за архивна теория, практика и краезнание, ОДА – Смолян, 1974.

Материалы для изучении Болгарии. Выпуск II–V, Букарешт, 1877.

Матковски, А. Јуруците од Македонија во некои турски документи. – В: Етногенеза на Јуруците и нивното населуване на Балканот. Матерјали от Тркалезната маса, одржана во Скопје на 17. и 18. 11. 1983 година. Скопје, 1986, с. 39–47.

Матковски, А. Кануни и фермани за Македонија. Скопје, 1990.

Матковски, А. Македонија во делата на странските патописци (1778–1795). Скопје, 1991.

Матковски, А. Македонија во делата на странските патописци (1796–1826). Скопје, 1991.

Матковски, А. Македонија во делата на странските патописци (1827–1849), Скопје, 1992.

Матковски, А. Турски извори за Јуруците во Македонија. – ГИНИ, XXIX (3), 1985, с. 235–258.

Мехмед Нешри. Огледало на света. История на османския двор. Съст. и превод Мария Калицин, С., 1984.

Милетич, Л. Из живота на българите в Солунско. По живото-писни спомени на дядо Трайко Кехайов от село Ватилък. – МПр., год. VIII, 1932, кн. 1.

Михов, Н. Населението на Турция и България през XVIII и XIX век. Библиографски изследвания със статистични и етно-графски данни. Т. I – IV, С., 1915–1965.

Миятев, П. Документи за използване на добруджански пасбища от трансилвански овчари (мокани). – ИИИ, Т. XIV–XV, С., 1964.

Мустафа бен Абдуллах Хаджи Калфа. Румелия и Босна. Географско описание. Превод и коментар по немското издание на Йосиф фон Хамер от Ст. Аргиров. В: Архив за поселищни проучвания, кн. II IV (отделен отпечатък), С., 1938.

Народни песни от Средните Родопи, записал Ат. Райчев, С., 1973.

Наумов, Е. Балканские влахи и формирование древнесербской народности (К анализу влашских имен из сербских гра-мот XIII в.). – В: Этническая история восточних роман-цев. Древность и средные века. Москва., 1977, с. 18–59.

Неделев. Из южните склонове на Родопите. Пътни бележки. – Родопски напредък, кн. 9–10, 1903.

Немски извори за българската история, Т. I (ИБИ, Т. XVIII). Съст. и ред. В. Паскалева и К. Косев, С., 1973.

Петров, П. М. Мюслюмов. Дружни и единни през вековете. Сборник от исторически документи и спомени за турско-то население. С., 1966

Петров, П. По следите на насилието. Документи и материали за налагане на исляма. Т. I II , С., 1988.

Писахме да се знае. Приписки и летописи. Съст., коментар и бел. В. Начев и Н. Ферманджиев, превод В. Начев, С., 1984.

Пол Рико. Сегашното състояние на Османската империя и на гръцката църква (XVII век). Подбор, превод, предговор и бел. от Мария Киселинчева. С., 1988.

Попконстантинов, Хр. Непокорните села в Родопските планини (Обективно разглеждане на тоя въпрос за времето от 1878 до 1886 г.), кн. I, Велико Търново, 1887; кн. II, С., 1896.

Попконстантинов, Хр. Спомени, пътеписи и писма. Пловдив, 1970.

Първева, Ст. За вакъфите в Североизточна Тракия през първата половина на XVIII в. – ИПр., 1992, кн. 5, с. 44–53.

Радушев, Е., Р. Ковачев. Опис на регистри от Истанбулския

османски архив към Генералната дирекция на държавните архиви на Република Турция. С., НБКМ, 1996.

Раковски, Г. С. Съчинения в четири тома. Подбор и ред. К. Топалов, С. 1983.

Славейков, П. Р. Избрани съчинения, ред. С. Баева, Т. III, С., 1979.

Смирнов, В. Кучибей Гёмурджинский и другие османские писатели XVII века о причинах упадка Турции. СПб., 1873.

Софроний Врачански. Житие и страдание грешнаго Софрония, С., „Български писател“, 1981.

Стойков, Р. Селища и демографски облик на Североизточна България и Южна Добруджа през втората половина на XVI в. В: Известия на Варненското археологическо дружество, Т. XV, Варна, 1964, с. 97–118.

Стоянов, З. Записки по българските възстания. С., Изд. „Казанлъшка долина“, 1940.

Тверитинова, А. Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв. Документы и материалы. М., 1963.

Тверитинова, А. Книга законов султана Селима I, М. 1969.

Топузов, И. Материали за историята на кашкавала в България. – Известия на Института за животновъдство, кн. 9, 1958.

Трухелка, Ћ. О Маћедонским Јуруцима. – В: Зборник за историју Јужне Србије и суседних области. Књ. I, Скопско Научно Друштво, Скопље, 1936, с. 336–348.

Теплов, В. Материалы для статистики Болгарии, Фракии и Македонии. СПб., 1877.

Турски извори за ајдутството и арамијството во Македонија:
Т. II (1650–1700), ред. А. Матковски, Скопје, 1961.
Т. III (1700–1725), ред. А. Матковски, Скопје, 1973.
Т. IV (1725–1775), ред. А. Матковски, Скопје, 1979.

Турски извори за българската история. – Серия XV–XVI век:
Т. I (ИБИ, Т. X). Документи от XV в. Съст. и ред. Б. Цветкова и В. Мутафчиева, С., БАН, 1964.
Т. II (ИБИ, Т. XIII). Документи от XV в. Съст. и ред. Н. Тодоров и Б. Недков. С., БАН, 1966.
Т. III (ИБИ, Т. XVI). Документи от XVI в. Съст. и ред Б. Цветкова и А. Разбойников, С., БАН, 1972.

Турски извори за българската история. – Извори за българската история, Серия X–XIX век:
Т. V (ИБИ, Т. XX). Документи за войнуците. Ред. и исторически коментар Б. Цветкова, С., БАН, 1974.Т. VII (ИБИ, Т. XXVI). Документи за поголовния данък джизие,

XV–XVII в. Ред. Стр. Димитров, Ел. Грозданова и Ст. Андреев, С., БАН, 1986.Т. VIII (Поредица „Архивите говорят“, Т. 13). Съст. Ел. Грозданова, ред. С. Андреев и С. Димитров, Главно Управление на Архивите при МС, БАН, НБКМ. С., 2001.

Турски извори за историята на правото в българските земи:
Т. I. Съст. Г. Гълъбов, С., БАН, 1961.
Т. II. Съст. Г. Гълъбов и Б. Цветкова, С., БАН, 1971.

Турски документи за историјата на македонскиот народ. – Серија I (1607–1699):
Т. I (1607–1699). – Ред. М. Соколоски, А. Старова, В. Бошков, Ф. Исхак, Скопје, 1963.

Турски документи за историјата на македонскиот народ – Опширни пописни дефтери:
Т. I: Опширен пописен дефтер бр. 4 (1467/68) – Прилепски вилает, Мариовска нахија, Велешки вилает, Кичевска нахија, нахија Калканделен (Тетово), Скопски вилает, хасови на мирмиранот на Битолскиот, Прилепскиот, Кичевскиот, и Скопскиот вилает и на околината на Солун како и хасовите на падишахот на светот. – ред. М. Соколоски и А. Стојановски, Скопје, 1971.
Т. II: Опширни пописни дефтери од XV век – Велешки, Костурски, Колоњски вилает, Битолска и Леринска нахија, хасовите на падишахот во околината на Лерин, соколари на падишахот, војнуци во Леринска нахија. – ред. М. Соколоски, Скопје, 1973.
Т. III: Опширни пописни дефтери од XV век – вилаети Тетовски, Скопски, Горни Дебар, Долни Дебар, Долго Брдо, Река, Черменица. – ред. М. Соколоски, Скопје, 1976.
Т. IV: Опширен пописен дефтер од XV век – Демирхисарски и Неврокопски вилает, нахија Калојан, вилает Серез, нахија Каладендра, вилаети Острово, Кешишлик, Зихна и Драма. – ред. А. Стојановски, Скопје, 1978.
Т. V: Опширни пописни дефтери од XVI век за Кустендилскиот санџак: *Книга 1*: – Опширен пописен дефтер за Кустендилскиот санџак од 1570 г. – нахии Илица, Славиште, Пијанец, Дупница, Радомир, Серишник со Горно Краиште. – ред. М. Соколоски, Скопје, 1983.
Книга 2: Опширен пописен дефтер за Кустендилскиот санџак од 1570 г. – нахии Кратовска, Штипска, Кочанска, Нагоричанска (Кумановска) – ред. М. Соколоски, Скопје, 1980.
Книга 3: Опширен пописен дефтер за Кустендилскиот санџак од 1570 г. – нахии Струмичка, Малешевска, Конче,

Дојранско Езеро, Бојмија, Тиквешка, Петричка. – ред. А. Стојановски, Скопје, 1982.

Книга 4: Опширен пописен дефтер за Кустендилскиот санџак од 1570 г. – нахии Мелник и Врање. – ред. А. Стојановски, Скопје, 1985.

Книга 5: Опширен пописен дефтер за Кустендилскиот санџак од 1570 г. – стари соколари, вакафи, јајлаџи, укинути војнуци, зеваид-војнуци, манастири. – ред. А. Стојановски, Скопје, 1995.

Т. VII, *Книга 1:* Опширен пописен дефтер за Скопскиот санџак од 1568/69 г. – Скопска и Тетовска нахии. – ред. М. Соколоски, Скопје, 1984.

Турски документи за македонската историја:

Т. II, ред. П. Џамбазовски, Скопје, 1953.

Т. III, ред. П. Џамбазовски, Скопје, 1955.

Т. IV, ред. П. Џамбазовски, Скопје, 1957.

Т. V, ред. П. Џамбазовски, Скопје, 1958.

Убичини, У., П. де Куртейл. Современное состояние Отоманской империи. СПб., 1877.

Френски пътеписи за Балканите (XIX в.). Съст. и ред. Б. Цветкова, С., 1981.

Френски пътеписи за Балканите (XV–XVIII в.). Съст. и ред. Б. Цветкова, С., 1975.

Хананел, А., Е. Ешкенази. Еврейски извори за обществено-икономическото развитие на балканските земи през XVI век. Т. I , С., 1958.

Цветкова, Б. За юруците в българските земи под турска власт. – Родопи, 1976, кн. 10, с. 23–25.

Цветкова, Б., Н. Попов. Нови документални данни за соларството по южното българско Черноморие от XV в. – В: Известия на музеите от Югоизточна България. Т. V., Пловдив, 1982, с. 89–131.

Шишков, Ст. През Тополовския проход по нашата граница в Родопите (Пътни бележки и впечатления). – Родопски напредък, год. X, 1912, кн. 10.

Шишманов, И. Стари пътувания през България в посока на римския път от Белград за Цариград. – СбНУ, кн. 4, 1891.

Шопова, Д. Македонија во XVI и XVII век. Документи од Цариградските архиви (1557–1645). Скопје, 1955.

Alexander, J. C. Toward a History of Post-Byzantine Greece: The Ottoman Kanunnames for the Greek Lands, circa 1500–circa 1600. Athens, 1994.

Balta, E. L'Eubee a la fin du XVe siecle. Economie et Population. Les

registres de l'annce 1474. Athens, 1989.
Balta, E. Rural and Urban Populatuon in the Sancak of Euripos in the Early XVI-th Cenury. Athens, 1992.
Barkan, Ö. L. XV. ve XVI -inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğun'da Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malı Esasları. Cilt I: Kanunlar. İstanbul, 1945.
Barth, K. Reise durch das Innere der europäischen Türkei im Herbst 1862. Berlin, 1864.
Beldiceanu, N., Ş. Nasturel. La Thessalie entre 1454 / 1455 et 1506. – In: Byzantion, T. LIII, 1983, 104–156.
Bojanić, D. Turski zakoni i zakonski popisi za Smederevsku, Kruševačku i Vidinsku oblast. Beograd, 1974.
Boue, A. Die Europäische Türkei (La Turquie d'Europe par A. Boue, Paris, 1840), T. I., Wien, 1889.
Brailsford, H. N. Macedonia. Its Races and their Future. London, 1906.
Cousinery, M. E. Voyage dans la Macedoine. Vol. I–II, Paris, 1831.
Demirtaş, F. Bozulus Hakkında. – AÜDT – CFD, 1949, VII, 1, 29–60.
Documenta Romaniae Historica. – Panaitescu, P., D. Mioc (Ed.). Vol. I, Bucureşti, 1966.
Dragomir, S. Vlahii din nordul peninsulei Balkanice in evul mediu. Bucureşti, 1959.
Eliot, Ch. Turkey in Europe. London, 1965.
Evliya Çelebi. Seyyahat Name. Tam Metni. İstanbul, Akide – Üçdal, Cilt 1 8, İstanbul,1986–1995.
Falmerayer, I. F. Fragmente aus dem Orient, Bd. II, Stuttgart – Tübingen, 1845.
Generallkarte von Mittele Europa (Südost Teil), Wien, 1880, 1891 1906.
Garnett, L. M. J. The Women of Turkey and their Folk–Lore. Vol. I: The Christian Women; Vol. II: The Jewish and Moslem Women, London, 1890–1891.
Gavazzi, M. Stočari-Vlasi po Severozapadnoj Hrvatskoj prema odredbama vlasti o njihovim kretanjima i obavezama. – In: Одредбе позитивног законодавства и обичајног права о сезонским кретањима сточара у Југоисточној Европи кроз векове. – ПИБИ–САНУ, књ. 4, Београд, 1974.
Genç, N. XVI Yüzıl Sofya Mufassal Tahrir Defteri'nde Sofya Kazası. Eskişehir, 1988.
Giese, F. Die altosmanishe Chronik des Aşık paşa zade. Leipzig. 1929.
Gökçen, İ. 16. ve 17. Asır Sicillerine göre: Saruhan'da Yürük ve

Türkmenler. İstanbul, 1946.
Gökbilgin, M. T. Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-i Fâtihân. İstanbul, 1957.
Gökbilgin, M. T. XV–XVI Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar – Mülkler – Mukatalar. İstanbul, 1952.
Gălăbov, G., H. Duda. Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia. München, 1960.
Hahn, J. G., von. Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, Bd. II, Wien, 1869.
İnalcık, H. Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar. I, Ankara, 1954.
İnalcık, H. Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid İli. Ankara, 1954.
Abbot, G. F. The Tale of a Tour in Macedonia, London., E. Arnold (Ed.), 1903
Akgündüz, A. Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, Kitap 1–6, İstanbul, Fey Vakfi, 1991–1993.
Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandjak. – Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalum Illustrantia. T. I, red. Br. Đurđev, N. Filipović, H. Hadžibegić, M. Mujić, H. Šabanović, Sarajevo, 1957
Kiel, M. The Vakfname of Rakkas Sinanbeg in Karnobat (Karin – abad) and the Ottoman Colonization of Bulgarian Thrace (14th–15th c.). – Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies), I, İstanbul, 1980, 15–32.
Kovacević, E. Muhimme defteri. Dokumenti o našim krajevima. - MT , Serija III, knj. 1, sv.1., Sarajevo, 1985.
Laveleye, E. de. La peninsule des Balkans. Vol. I, Bruxelles, 1886.
Leake, W. M. Travels in Northern Greece, Vol. III–IV, London, 1835.
Lejean, G. Ethnographie de la Turquie d'Europe (Ethnograpie der Europäishen Türkei). Gotha, 1861.
Marsigli, L. de. L'État militaire de l'Empire Ottoman, Hague, 1732.
Peifuss, M. Die Balkantürken im Lichte der österreichischen Balkanforschung des 19. Jahrhunderts. – In: Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies), IV, İstanbul, 1984, 133–146.
Philippson, A. Thessalien und Epirus. Reisen und Forschungen im nordlichen Griechenland. Berlin, 1897.
Pouqueville, F.-C.-H.-L. Voyage de la Grece. Vol. I, Paris, 1826.
Refik, A. Anadolu'da Türk Aşiretleri (966–1200). İstanbul, 1930.
Šabanović, H. Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis

iz 1455. godine. Sarajevo, 1964.
Schultze–Jena, L. Makedonien. Landschafts und Kulturbilder. Gustav Fischer Verlag, Jena, 1927.
Stojaković, M. Braničevski Tefter. Poimenični popis pokrajine Braničevo iz 1467. godine. Beograd, 1987.
Struck, A. Makedonische Fahrten. Bd. I: Chalkidike. Bd. II: Die makedonischen Niederlande, Wien–Leipzig, 1907–1908.
Stuart, M. R. The Vlakhs of Mount Pindus. – Transactions of the Ethnological Society, Vol. 6, 1867–1868, 311–327.
Türkay, C. Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar (Başvekâlet Arşivi Belgelerine göre). İstanbul, 1979.
Todorov, N., A. Velkov. Situation demographique de la Peninsule balkanique (fin du XVe s.–debut du XVIe s.). Sofia, 1988.
Tsakiroglous, M. Die Jürüken. In: Das Ausland, 1891, N 18, 341 344, 366–372.
Tulum, M. Muhimme Defteri. Cilt I, Türk Dünyasi Araştırmaları Vakfi, İstanbul, 1993.
Tuma von Waldkampf, A. Griechenland, Makedonien und Süd-Albanien Militär-geographisch, statistisch und krieghistorisch Dargestellt, (2. Ausgabe), Leipzig, 1897.
Urquart, D. The Spirit of the East, T. II, London, 1839.
Viquesnel, A. Voyage dans la Turquie d'Europe. Discription physique et geologique de la Thrace, T. I, Paris, 1868.
Vryonis, Sp. Decisions of the Patriarchal Synode in Constantinople as a Source for Ottoman Religious Policy in the Balkans prior to 1402. – In: Byzantium: It's Internal History and Relations with the Muslim World. Collected Studies. London, Variorum Reprints, 1971, XVI.
Wilkinson, H. R. Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia. Liverpool, 1951.
Wittek, P. Yazidjioghlu 'Ali on the Christian Turks of Dobruja. – The Buletin of the School of Oriental and African Studies, London, 1953, 3, 639–668.

Литература

Айканли, А. Р. Развъждане на дребен рогат добитък в Турция. Проблемите в тази насока и тяхното разрешаване. – В: Симпозиум по овцевъдство на балканските страни (29 май–1 юни 1967 г., Русе). С., 1970, с. 191–193.

Александрова, Св. Чокманово. – Родопи, 1978, кн. 2, с. 9–10.

Ангелов, Д. Аграрните отношения в Северна и Средна Македония през XIV в. С., 1958.

Ангелов, Д. Борбата на българския народ срещу турските нашественици. – История на България. Т. III, С., БАН, 1982, с. 351–370.

Ангелов, Д. За зависимото население в Македония през XIV в. – ИПр., 1957, кн. 1, с. 56–61.

Ангелов, Д. Образуване на българската народност. С., 1971.

Ангелов, Д. Падане на Родопската област под османска власт. – Из миналото на българите мохамедани в Родопите. С., БАН, 1958, с. 42–64.

Андреев, Ст., Е. Грозданова. Българските и съседните им земи според „Книгата на жалбите“ от 1675 г. ИНБКМ, Т. XXII (XXVIII). С., 1994, с. 196–222.

Андрианов, Б. Некоторые замечания о дефинициях и терминологии скотоводческого хозяйства. – СЭ, 1982, 4, с. 76–80.

Андрианов, Б. Неоседлое население мира (историко-этнографическое исследование). Москва, 1985.

Антонијевић, Др. Обреди и обичаји балканских сточара. – ПИБИ–САНУ, књ. 16, Београд, 1982.

Антонијевић, Др. Основна обележја номадских сточарских кретања у светлу обичајног права и позитивног законодавства. – В: Одредбе позитивног законодавства и обичајног права о сезонским кретањима сточара у Југоисточној Европи кроз векове. ПИБИ–САНУ, књ. 4, Београд, 1974, с. 61–65.

Антонијевић, Др. Прилог проучавању сточарских миграција на Балкану. – Balcanica, 7, Beograd, 1976, с. 309–322.

Антонијевић, Др. Саракачани. – Balcanica, 6, Beograd, 1975, с. 201–233.

Аристова, Т. Курды Закавказья. Историко-этнографический очерк. М., 1966.

Арш, Гр. Албания и Эпир в конце XVIII–начале XX в. Западно-

балканские пашалыки Османской империи. Москва, 1963.

Атанасов, В. Бегликът от Каракачанските овце. – Списание на Българското икономическо дружество, год. I, 1896, кн. 4, с. 294–296.

Атанасова, К. Армъните. Историографски преглед. – В: Армъните в България. Историко-етнографско изследване. Съст. Ив. Георгиева, С., ИК „Васил", 1998, с. 7–23.

Аянов, Г. п. Малко Търново и неговата покрайнина. Антропогеографски и исторически проучвания. Бургас, 1939.

Аянов, Г. п. Странджа. Етнографски, географски и исторически проучвания. С., 1938.

Аянов, Г. п. Привилегировани области в Североизточна Странджа. Архив за поселищни проучвания, год. I, 1938, кн. 2, с. 26–37.

Баков, Ст. Из Доспатския ми бележник. Родопи, 1973, кн. 1, с. 35.

Балкански, Т. Изненадите на Доспатско. – Родопи, 1978, кн. 9, с. 35–36.

Балкански, Т. Историческа топонимия на Пещерско. Родопски сборник, Т. 5, С., 1983, с. 105 136.

Балкански, Т., Д. Андрей. Големите власи сред българите. Ономастична просопография. В. Търново, Изд. „Знак'94", 1996.

Барболов, Г. История на армъните и взаимоотношенията им с българите. С., Изд. „Ателие АБ", 2000.

Батаклиев, И. Пазарджик и Пазарджишко. Историко-географски преглед. С., 1969.

Батаклиев, И. Село Батак – Пещерско. – ИБГД, Т. 38, С., 1941, с. 12–17.

Батаклиев, И. Чепино (Специално-географски проучвания) – ГСУ–ИФФ, Т. XXVI, 1929–1930, 1, С., 1930, с. 55–70.

Беров, Л. Ролята на задължителните държавни доставки в българските земи XV–XIX в. – В: История на търговията в българските земи през XV–XIX в., С., 1978, с. 123–153.

Бёш, Г. География мирового хозяйства. Москва, 1966.

Билярски, Я. Станке Димитров (Дупница) и краят по време на Освободителната война (1877–1878). Станке Димитров, 1970.

Бонина, Ж. Съвременното каракачанско семейство. – Българска етнография, 1982, кн. 3–4.

Борисенков,Ф., Пасецкий, В. Тысячелетняя летопись необычайных явлений природы. М., 1988.

Бојанић–Лукаћ Д. Неготинска Крајна у време турске владавине – В: Гласник Етнографског музеја, књ. 31–32, Београд, 1968–1969, с. 65–109.

Божић, И. Дубровник и Турска у XIV и XV веку. – Посебна Издања САНУ, Књ.100 (Историјски институт, Књ. 3), Београд, 1952.

Бродел, Ф. История и обществени науки. Дългосрочният период. – В: Историци за историята. Съст. М. Тодорова, С., 1988, с. 172–193.

Бродел, Ф. Материална цивилизация, икономика и капитализъм, XV–XVIII в., Т. I, Структури на ежедневието: възможното и невъзможното. С., Изд. „Прозорец", 2000.

Вайганд, Г. Аромъне. Етнографическо-филологическо-историческо издирване на тъй наречения народ македоно-ромъне или цинцаре. Варна, 1899.

Вайганд, Г. Етнография на Македония. С., 1998.

Вакарелски, Хр. Етнография на България. С., 1977.

Вакарелски, Хр. Поминъци на българите-мюсюлмани и християни в Средните Родопи. – ИЕИМ, 1969, кн. 12, с. 39–69.

Вакарелски, Хр. Старинни елементи в бита и културата на родопските българи мохамедани. С., 1965.

Василев, Г. Някогашното скотовъдство в Широколъшкия край – В: Широка Лъка – просветно огнище в Родопите. Сборник статии. С., 1947, с. 251–256.

Вехов, А. Краището Бабек в светлината на ономастиката. – Родопски сборник, Т. 6, С., 1986, с. 204–285.

Влэдициу, И. О горно-скотоводческом хозяйстве румынских мокан (По материалам Цара-Бырсей). – СЭ, 1962, кн. 6, с. 85–91.

Вълков, В. Черничево. – Родопи, 1968, кн. 11, с. 4.

Вълчев, А. Тъмраш. – Родопи, 1969, кн. 7, с. 22.

Гаджанов, Д. Мюсюлманското население в новоосвободените земи. – В: Научна експедиция в Македония и Поморавието 1916, съст. П. Петров, С., 1993, с. 231–279.

Гандев, Хр. Българската народност през XV век. С., 1972.

Ганева–Райчева, В. Надничайки в съседния двор (Фолклористични аспекти на опозицията „свой–чужд"). – В: Представата за „другия" на Балканите. С., Изд. „Марин Дринов", 1995, с. 277–281.

Гасратян, М., С. Орешкова, Ю. Петросян. Очерки истории Турции. Москва, 1983.

Гашевски, М. Основни природно-географски карактеристики на планините во зоните на номадското сточарство во СР

Македонија. – В: Природни и социо-географски карактеристики на номадските и полуномадските движења во Македонија. МАНУ, Скопје, 1984, с. 25–76.

Георгиева, И. Българска народна митология. С., 1993.

Георгиева, Цв. Пространство и пространства на българите през XV–XVII в. С., „Лик" и МЦПМКВ, 1999.

Георгиева, Цв., Н. Генчев, България през XV–XVII в. – В: История на България в три тома, Т. II, „Анубис", С., 1999.

Гергов, И. Село Левски. С., 1989.

Гордлевский, В. Джарджары в Конье. – Избр. соч., Т. III, М., 1962, с. 426–431.

Гордлевский, В. К личной ономастике у османцев. – Избр. соч., Т. IV, М., 1968, с. 131–136.

Гордлевский, В. Что такое „босый волк"? – В: Избр. соч., Т. II, М., 1961, с. 494–504.

Гордлевский, В. Эксплуатация недр земли в Турции (По документам, изданным А. Рефиком и Ф. Спаха). – В: Избр. соч., Т. III, М., 1962, с. 235–261.

Гордлевский, В. Юрюки. Из быта кочевников. – Избр. соч., Т. III, М., 1962, с. 108–113.

Горов, Г. Селища и население на Странджа. – В: Комплексна научна Странджанска експедиция през 1955 г. Доклади и материали. С. БАН, 1956.

Градева, Р. Българи и турци, XV–XVIII в. – В: Представата за „другия" на Балканите. С., Изд. „Марин Дринов", 1995, с. 47–54.

Грацианская, Н., В. Королюк. Проблемы этногенеза моравских валахов в современной чехословацкой историографии. – В: Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. Методология и историография. М., 1976, с. 250–257.

Грачев, В. Балканские владения Османской империи на рубеже XVIII–XIX вв. Москва, 1990.

Грозданова, Е. За демографското състояние на Карнобатско и Айтоско през XVII–XVIII в. – ИПр., 1976, кн. 6, с. 81–88.

Грозданова, Е. Кръгла маса за етногенезиса на юруците и тяхното заселване на Балканите. – ИПр., 1984, кн. 2, с. 147–151.

Грозданова, Ел. Българската народност през XVII век. Демографско изследване. С., 1989.

Грозданова, Ел. За данъчната единица хане в демографските проучвания. – ИПр., 1972, кн. 3, с. 81–91.

Грозданова, Ел. Карнобат и Карнобатския край през XV–XVIII в. – В: История и култура на Карнобатския край. Т. III, С., 1993, с. 5–28.

Грозданова, Е. Към въпроса за юруците в българските и някои от съседните им земи през XV–XVIII в. – Векове, 1984, кн. 2., с. 23–29.

Грозданова, Ел. Нови сведения за юруците в българските и някои съседни земи през XV–XVIII в. – В: Етногенеза на Јуруците и нивното населуване на Балканот. Матерјали от Тркалезната маса, одржана во Скопје на 17. и 18. 11. 1983 година. Скопје, 1986, с. 17–27.

Грозданова, Ел. Проблемът за т. нар. привилегирована рая в историческата книжнина. – В: България през XV–XVIII в. Историографски изследвания, Т. I, С., БАН, 1987, с. 135–152.

Грозданова, Ел. Промени в поселищната система и демографския облик на Елховския край през XV–XVII в. – ИПр., 1976, кн. 2, с. 108–121.

Грозданова, Ел., Ст. Андреев. Джелепкешаните в българските и съседните им земи през XVI–XVIII век (По документи от наши и чужди архиви). С., 1998.

Грозданова, Ел., Ст. Андреев. Категории население със специални задължения и статут – правна норма от XVI в. и реална практика. – В: Българският шестнадесети век. Сборник с доклади за българската обща и културна история през XVI в. С., НБКМ, 1996, с. 29–48.

Грозданова, Ел., Ст. Андреев. Соларството по българското Черноморие. С., 1982.

Гумилев, Л. Н. Древные тюрки. Москва, 1967.

Гърличков, Гр. Трябва ли да се пущат каракачанските овце в България и най-вече тая година? – Ветеринарна сбирка, год. VII, 1898, с. 130–135.

Дарвешян, М. Х. Скотоводческое хозяйство курдов Восточной Армении. Ереван, 1986.

Даркот, Б. География Турции. М., 1959.

Даскаловски, В. Просторно-географски и други карактеристики на планинските села во зоните на номадското сточарство. – В: Природни и социо-географски карактеристики на номадските и полуномадските движења во Македонија. МАНУ, Скопје, 1984, с. 155–206.

Делирадев, П. Осогово. Популярен очерк. С., 1927.

Делирадев, П. Принос към историческата география на Тракия. Т. I–II, С., 1953.

Делирадев, П. Рила. Географски очерк. С., 1956.
Делирадев, П. Родопите като селищна област и планинска система. Историко-географски очерк. С., 1937.
Дерибеев, Б. Ахрида. Пловдив, 1986.
Дерибеев, Б. Няколко бележки за миналото на село Пчеларово. – Родопи, 1979, кн. 9, с. 28 30.
Дечов, В. Как е изверено (потурчено) християнското население в с. Долащър. – В: Избр. съчинения, Пловдив, 1968, с. 397–399.
Дечов, В. Миналото на Чепеларе. Принос за историята на Родопа. Книга първа, Пловдив, 1978.
Дечов, В. Овцевъдството в Средните Родопи (От стопанско-икономична гледна точка). Родопски напредък, Год. I, 1903, кн. 1–4.
Дечов, В. Пирин или Перин планина? В: Избрани произведения, Пловдив, 1968, с. 454–459.
Дечов, В. Родопски герои и прославители. – В: Избрани произведения, Пловдив, 1968, с. 433–445.
Дечов, В. Среднородопски овчари и кехаи (Обща характеристика до 6 септември 1885 г.). – В: Избрани произведения, Пловдив, 1968, с. 341 391.
Дечов, В. Среднородопското овчарство. – В: Избрани съчинения, Пловдив, 1968, с. 197 341.
Джалил, Дж. Курды Османской Империи в первой половине XIX века. М., 1973.
Димитров, Г. Княжество България в историческо, географическо и етнографическо отношение. Кн. I, Пловдив, 1895.
Димитров, Стр. Административно и етнодемографско развитие. – В: История на Добруджа, Т. 3, Гл. I.
Димитров, Стр. Българската народност през XV–XVII в. – В: Етнография на България, Т. I, С., 1980, с. 205–214.
Димитров, Стр. Демографски отношения и проникване на исляма в Западните Родопи и по долината на Места през XV–XVII в. – Родопски сборник, Т. I, 1965, с. 62–114.
Димитров, Стр. За датировката на на някои османски регистри от XV в. – В: ИБИД, Т. XXVI, С., 1968, с. 231–250.
Димитров, Стр. За юрюшката организация и ролята и в етноасмилаторските процеси. – Във: Векове, 1982, кн. 1–2, с. 33–43.
Димитров, Стр. Из ранната история на ислямизацията в северните склонове на Родопите. – Векове, 1986, кн. 3, с. 43–49.
Димитров, Стр. Към демографската история на Добруджа през XV–XVII в. – ИБИД, Т. 35, 1983, с. 27–63.

Димитров, Стр. Мезрите и демографският колапс на българската народност през XV век. – Векове, 1973, кн. 6, с. 50–65.
Димитров, Стр. Примикюри в Родопите през XVI в. – В: Rhodopica, 1, 1998, с. 126–131.
Димитров, Стр. Проникване на мохамеданството сред българите в Западните Родопи. – Родопи, кн. 7, 1972, с. 41–44.
Димитров, Стр. Първите османски гарнизони в Унгария и проблемите на османската колонизация. – ИПр., 1993, кн. 4–5, с. 3–20.
Димитров, Стр. Ролята на юрушката организация. – В: История на Добруджа, Т. 3, С., БАН, 1988, с. 33–34.
Димитров, Стр. Султан Махмуд II и краят на еничарите. С., 1993.
Димитров, Стр. Управниците на Ахъчелеби. – Родопски сборник, Т. IV, С., 1976, с. 55–78.
Димитров, Стр. Ще имаме ли научни позиции по проблемите на ислямизацията и съдбините на българите мохамедани? – Rhodopica, 1, 1999, с. 131–147.
Динев, Л. Покрайнината Доспат. Принос към антропогеографията на Западните Родопи. – ИБГД, кн. VIII, 1939, с. 243–257.
Динчев, В. Българското каракачанско куче. – Природа, 1988, 6, с. 52–55.
Динчев, В. Истината за каракачанското куче. – Моят приятел кучето, 1996, 3, с. 11–15.
Дичев, Сл., Н. Хайтов. Село Манастир, Смолянско. С., 1965.
Додовска, Ј. Етнички карактеристики на валандовските Јуруци. – Етнолошки преглед, 1982, књ. 17, с. 82–86.
Драганов, Д., М. Асенов. Българското пастирско куче – древно, диво и вярно. – Моят приятел кучето, 1995, 3, с. 21–24.
Драганова, Сл. Количествен анализ на овцевъдството в българските земи под османска власт от средата на XIX в. до Освобождението. С., БАН, 1993.
Драшкић, М. Порекло становништва и етнички процеси у селима Неготинске општине. – В: Гласник Етнографског музеја, књ. 31–32, Београд, 1968–1969, с. 11–63.
Дресел, Г. Историческа антропология. Въведение. Благоевград, Изд. „Македония Прес", 1998.
Дуков, Д. Развитие и организация на котленското овцевъдство в Добруджа. – ИЕИМ, Т. XVI, 1975, с. 45–79.
Дуков, Л. Животновъдство. – В: Сб. Добруджа, С., 1974, с. 45–79.
Думнич, В. Волохи Закарпатия по данным грамот XIV в. – В:

Славяно-волошские связи. Кишинев, 1978, с. 149 157.
Дуриданов, И. Нови данни от топонимията за изчезналото румънско население в Софийско. В: Езиковедско-етнографски изследвания в памет на акад. Ст. Романски. С., БАН, 1960, с. 469–478.
Душков, Д. Пирин. Географски речник. С., 1982.
Ђорђевић, Т. Сточарска путовања. – Гласник Српског географског друштва, год. III, св. 3–4, Београд, 1914, с. 286–289.
Ђурђев, Бр. О војнуцима са освртом на развој турског феудализма и на питање босанског агалука. – Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, II, 1947, с. 104–106.
Ђурђев, Бр. О кнезовима под турском управом. – Историјски часопис, I (1 2), Београд, с. 132 166.
Ђурђев, Бр. О утицају турске владавине на развитак наших народа. Гласник Историјског Друштва СР Босне и Херцеговине, год. II, Сарајево, 1950, с. 18–82.
Ђурђев, Бр. Територијализација катунске организације до краја XV века (катун кнежина племе). – В: Симпозиум о средњовековом катуну. Посебна издања Научног друштва СР Босне и Херцеговине, Одјеление историјско филолошких наука, Књ. II, Сарајево, 1963, с.149–162.
Евгеньев, Д. Вопроссы этногенеза турок в турецкой исторической литературе. – В: Труды Института этнографии имени Н. Н. Миклухо-Маклая, новая серия (Этнические процессы и состав населения в станах Передней Азии), Т. 83, М., 1963, с. 71–86.
Емин, И. Едно размислуване околу достоинствата на социјалната Јуручка народна песна во Македонија. – В: Етногенеза на Јуруците и нивното населуване на Балканот. Матерјали от Тркалезната маса, одржана во Скопје на 17. и 18. 11. 1983 година. Скопје, 1986, с. 152–157.
Ердељановић, Ј. Стара Црна Гора. Етничка прошлост и формирање Црногорских племена. Београд, 1978.
Еремеев, Д. Изменение типов жилищ и поселений юрюков при оседании. – Краткие сообщения Института етнографии АН СССР, Т. 38, 1963, с. 94–99.
Еремеев, Д. Изучение этнографии в современной Турции. – СЭ. 1960, кн. 2, с. 151–157.
Еремеев, Д. К проблеме о происхождения и развития кочевничества. – ВМУ, серия 13 (Востоковедение), 1979, 3. с. 3–13.
Еремеев, Д. Оседание юрюков в Турции. – СЭ, 1962, кн. 6, с. 71–84.

Еремеев, Д. Происхождение юрюков и туркмен Турции и основные этапы их истории. В: Труды института этнографии АН СССР имени Н. Н. Миклухо-Маклая, новая серия (Этнические процессы и состав населения в станах Передней Азии), Т. 83, Москва–Ленинград, 1963, с. 24–70.
Еремеев, Д. Проникновение тюркских племен в Малую Азию. – В: VII Международный конгресс антропологических и этнографических наук. М., 1964, с. 3–10.
Еремеев, Д. Роль кочевников в этнических процессах. – ВМУ, серия 13 (Востоковедение), 2, с. 32–39.
Еремеев, Д. Турки. – В: Народы мира. Историко-этнографический справочник., ред . Ю. Бромлей, М., 1988, с. 457–458.
Еремеев, Д. Этногенез турок. Произхождение и основные этапы этнической истории. М., 1971.
Еремеев, Д. Юрюки. – СИЭ, ред. Е. Жуков, Т. XVI, Москва., 1976, с. 830.
Еремеев, Д. Юрюки. Турецкие кочевники и полукочевники. Москва, 1969.
Еремеев, Д., М. Мейер. История на Турция в средните векове и ново време. С., 1998.
Желязкова, А. Разпространение на исляма в западнобалканските земи под османска власт (XV–XVIII в.). С., 1990.
Желязкова, А. Юруците в родоповедската литература. – Родопи, 1976, кн. 10, с. 32–34.
Жуков, К. Об этническом самосознании турков в XIII–XV вв. – В: Османская Империя. Государственная власть и социально-политическая структура. М., 1990, с. 132–148.
Жуковская, Н. Категории и символика традиционной культуры монголов. Москва, 1988.
Жуковская, Н. Судьба кочевой культуры. Рассказы о Монголии и монголах. Москва, 1990.
Жуковский, П. Земледельческая Турция. Экономико-географический очерк. М., 1935.
Жунић, Л. Саракачани – „Ашани" на Гочу. – Гласник Етнографског института. Београд, 1958, кн. 8, с. 87–108;
Завоев, П. Град Щип. С., 1943.
Захариев, Й. Кюстендилско краище. – СбНУНК, Т. XXXII, 1918.
Захариев, Й. Пиянец. Земя и население. – СбНУНК, Т. XLV, 1949.
Заяков, Н. Исторически причини за формиране на влашкото население във Видинско. – В: Българска етнология, Год. XXI, 1995, извънреден брой, с. 28–50.

Здравева, М. Трговци и занаетчии од Македонија во Јужен Срем и Јужен Банат во XVIII и првата половина на XIX век. Скопје, 1996.

Зиројевић, О. Јуруци у рудницима. – Етногенеза на Јуруците и нивното населуване на Балканот. Матерјали от Тркалезната маса, одржана во Скопје на 17. и 18. 11. 1983 година. Скопје, 1986, с. 49–56.

Златарев, Ст. Село Ковачовица, Неврокопско. Географски, етнографски и исторически бележки. – Родопски напредък, год. IX, 1911 1912, кн. 2 3, с. 62–66.

Златарски, В. История на Българската държава през средните векове. Т. I II, С., 1994.

Златкин, И. „Кочевой" феодализм. – В: СИЭ, Т. VII, Москва, 1965, с. 1019–1020.

Зоински, И. Върбово. С., 1986.

И. Н. Дописка за каракачаните. В-к „Средец", год. I, 1884, бр. 24, с. 6–7.

И. Н. Още няколко думи за каракачаните. – В-к „Средец", год. I, 1884, бр. 27, с. 2 3.

Иванов, В. Топоров, В. К вопросу о происхождении етнонима „валахи" – В: Этническая история восточних романцев. Древность и средные века. Москва., 1977, с. 61–84.

Иванов, Й. Местните имена между Долна Струма и Долна Места. Принос към проучването на българската топонимия в Беломорието. С., 1982.

Иванов, Й. Населението на Югоизточна Македония (Сярско, Драмско и Кавалско). С., 1917.

Иванов, Й. Северна Македония. Исторически издирвания. С., 1906.

Иванова, Св. Етнодемографски изследвания за периода XV–XVII в. в съвременната българска историография. – В: България през XV–XVIII в. Историографски изследвания, Т. I, С., 1987, с. 155–169.

Иванова, Св. Малките етноконфесионални групи в българските градове през XVI–XVII в. – В: Българският шестнадесети век.' Сборник с доклади за българската обща и културна история през XVI в. С., НБКМ, 1996, с. 49–82.

Илиев, К. Соколовци. – Родопи, 1972, кн. 11, с. 11–13.

Имбър, К. Османската империя (1300–1481). „Amicitia", С., 2000.

Иналджък, Х. Епохата на султан Мехмед II Завоевателя. С., „Amicitia", 2000.

Инкин, В. К вопросу о происхождении и эволюции волошского

института князя (кнеза) в Галицкой деревне XV–XVIII вв. – В: Славяно-волошские связи. Кишинев, 1978, с. 114–148.

Иречек, К. История на българите. С., 1978.

Иречек, К. Княжество България. Пловдив, 1899.

Иречек, К., Ј. Радонић. Историја Срба. Књ. I–II, Београд, 1978.

Исторја народа Југославије, Књ. друга (од почетка XVI до краја XVIII века). Београд, 1960.

История на България. Т. IV, С., БАН, 1983.

Йовчев, Н. По следите на изчезналите животни. С., 1982.

Калинов, Ат. Нещо за юруците, обитавали землището на с. Орехово. – Родопи, 1977, кн. 4, с. 39–40.

Калинов, Ат. Орехово. С., 1983.

Калиновская, К., Г. Марков. Скотоводы Азии и Африки. Проблемы исторической типологии и периодизации. – ВМУ, серия 8 (История), 1983, 5, с. 59–72.

Калицин, М. Образът на „другия" в османската наративна литература от XV–XVI в. – В: Образът на „другия" на Балканите. С., Акад. Изд. „Марин Дринов", 1995, с. 41–46.

Калицин, М., Мутафова, Кр. Исторически реалии за хелветийския шейх Бали Ефенди Софийски в новонамерено житие от XIX в. – В: Мюсюлманска култура по българските земи, Т. 2, София, МЦПМКВ, 1998, с. 212–242.

Калчев, Д. Левочево. – Родопи, 1970, кн. 2, с. 2.

Кальонски, А. Каракачански етюд. – В: Демократически преглед, кн. 37, 1998, с. 247–250.

Кальонски, А. Юруците и етническото самоопределение на турското население в Девинско (Борино и Гьоврен). – В: Етническата картина в България (Проучвания 1992 г.). Изд. „Клуб'90", С., 1993, с. 97–104.

Канев, К. „Кълан сенеси", морова година. – Родопи, 1967, кн. 1, с. 28–30.

Канев, К. Миналото на село Момчиловци, Смолянско. Принос към историята на Средните Родопи. С., 1975.

Канев, К. Овчарството в Горно Дерекьой. – Родопи, 1967, кн. 11, с. 26–29.

Караиванов, Р., А. Петров. Произход на първичния (примитивния) кон в България. – В: Архив на Селскостопанския музей, год. I, С., 1971, с. 55–128.

Карамихова, М. „Ужасният образ" на турчина като брачен партньор. – В: Представата за „другия" на Балканите. С., Изд. „Марин Дринов", 1995, с. с. 263–267.

Карапетков, П. Славеино. Минало. Пловдив, 1948.

Каргалов, В. Крымские набеги. – В: Отечественная история. История России с древнейших времен до 1917 года. М., БРЭ, Т. 3, 2000, с. 181.

Катић, С. Јеген Осман-паша. Београд, 2000.

Кепов, И. Минало и сегашно на Бобошево. С., 1935.

Киел, М. Разпространение на исляма в българското село през османската епоха (XV–XVIII в.): Колонизация и ислямизация. В: Мюсюлманска култура по българските земи. Съст. Р. Градева и С. Иванова. С., МЦПМКВ, 1998, с. 56–126.

Ковачев, Р. Сходства и различия в демографските процеси на територията на днешна Северна България и югозападните български земи през втората половина на XV в. – В: Българският XV век. Сборник с доклади за българската обща и културна история през XV в. (Научна сесия, НБКМ и Българска археографска комисия, 19 21 X. 1992) С., 1993, с. 67–74.

Коджейкова, Й. Като в приказките. – Родопи, 1977, кн. 7, с. 16–17.

Колева, Ел. Исторически сведения за населението на Пловдивския край през периода на османското робство. – Известия на музеите от Южна България. Т. III, 1977, с. 163–174.

Кондев, Т. Осоговија. – В: Годишен зборник на Природно-математичкиот факултет, кн. 14, св. 2, Скопје, 1963, с. 5–120.

Константинов, Д. Жеравна в миналото и до днешно време. Историко-битов преглед. С., 1948.

Королюк, В. Термин „Волошская земля" в раннесредневековых письменных источниках. – В: Этническая история восточних романцев. Древность и средные века. Москва., 1977, с. 5–17.

Коруев, Т. След звъна на тюмбелеците. – Родопи, 1976, кн. 4, с. 36.

Кочекаев, Б.–А. Б. Ногайско-русские отношения в XV–XVIII вв. Алма Ата, 1988.

Крстева, А. Носијата на Јуруците во Македонија. – Етногенеза на Јуруците и нивното населуване на Балканот. Матерјали от Тркалезната маса, одржана во Скопје на 17. и 18. 11. 1983 година. Скопје, 1986, с. 105–111.

Крстић, Ђ. Обичајноправни аспекти сезонског кретања сточара у области Куча у Црној Гори. – В: Одредбе позитивног законодавства и обичајног права о сезонским кретањима сточара у Југоисточној Европи кроз векове. – ПИБИ – САНУ, књ. 4, Београд, 1976, с. 127–130.

Кръстева, А. Етничност. В: Общности и идентичности в

България. Съст. и ред. А. Кръстева, С., 1998, с. 9–47.
Кузманов, Г. Битови сдружения. – Родопи, 1966, кн. 6–7, с. 45–46.
Кънчов, В. Македония. Етнография и статистика. Избр. пр., Т. II, С., 1970.
Кънчов, В. Сегашното и недавното минало на град Велес. – Избр. съч.,Т. II, С., 1970.
Кяров, Сл. Имена на местности в село Беден. – Родопи, 1988, кн. 7, с. 41.
Лиежоа, Ж. – П. Роми, цигани, чергари. С., изд. на Съвета на Европа, 1996.
Литаврин, В. Влахи византийских источников X–XIII вв. – В: Юговосточная Европа в средние века. Кишинев, 1972, с. 119–120.
Литаврин, Г., Е. Наумов. Межетнические связи и межгосударственные отношения на Балканах в VI–XII в. – В: Раннефеодальные государства на Балканах (VI–XII в.). М., 1985, с. 285–313.
Лозанова, Г. Категорията „чужд–свой“ в народната култура. – В: Представата за „другия“ на Балканите. С., Изд. „Марин Дринов“, 1995, с. 268–272.
Льо Гоф, Ж. Въображаемият свят на Средновековието. Есета. С., Изд. „Агата“, 1998.
Маневић, Т. Прилог проучавању говора Јурука у Македонију. – Јужнословенски филолог. Привремени спис за словенску филологију, 1953–1954, Т. XX, књ. 1, с. 333–340.
Манолов, М., М. Манолова. Единни родословни корени на българи в Родопите. С., 1977.
Манолов, М., М. Манолова. Юруците и отношенията им с местното родопско население. – В-к „Родопски устрем“, бр. 91, 17. 08. 1971, с. 2, 4.
Мантран, Р. (ред.). История на Османската империя. С., „Рива“, 1999.
Маринов, А., В. Димитров. – Петдесет години Проглед (Юбилейно издание). С., 1943.
Маринов, В. Население и бит на Средните Родопи. – В: Комплексна научна Родопска експедиция, БАН, С., 1953.
Маринов, В. Принос към изучаването на произхода, бита и културата на каракачаните в България. С., 1964.
Марков, Г. Кочевники Азии. Структура хозяйства и общественной организации. Москва, 1976.
Марков, Г. Кочевничество. – СИЭ, Т. VII, Москва, 1965, с. 1017–1018.
Марков, Г. Проблемы дефиниции и терминологии скотоводчес-

кого хозяйства и кочевничества (Ответ оппонентам). – СЭ, 1982, 4, с. 80–87.

Марков, Г. Скотоводческое хозяйство и кочевничество. Дефиниции и терминология. – СЭ, 1981, 4, с. 83–94.

Маркова, Л. Долевое землевладение в Родопском крае Болгарии (XIX–первая четверть XX вв.) – СЭ, 1965, кн. 5, с. 69–83.

Мартынова, М. Хорваты. Этническая история XVIII–XIX вв. М., 1988.

Марушиакова, Е., В. Попов. Циганите в България. С., Изд. „Клуб 90", 1993.

Масурски, Т. Из миналото на Широка Лъка. – В: Широка Лъка – просветно огнище в Родопите. Сборник статии. С., 1947.

Мятанов, Хр. Възникване и облик на Кюстендилски санджак през XV XVI в. С., Изд. ИФ-94, 2000.

Матанов, Хр., Р. Михнева. От Галиполи до Лепанто. Балканите, Европа и османското нашествие, 1354–1571 г. С., 1988.

Матвеев, С. Турция. Азиатская часть – Анатолия. Физико-географическое описание. Москва–Ленинград, 1946.

Матковски, А. Јуруците од Македонија во некои турски документи. – В: Етногенеза на Јуруците и нивното населуване на Балканот. Матерјали от Тркалезната маса, одржана во Скопје на 17. и 18. 11. 1983 година. Скопје, 1986, с. 39–47.

Меджидиев, А. История на град Станке Димитров (Дупница) и покрайнината му от XIV век до 1912–1963 г. С., 1969.

Мейер, М. Османская империя в XVIII веке. Черты структурного кризиса. М., 1991.

Мейер, М. Особености демографических процессов в Османской империи XV–XVI вв. и их социально-экономические последствия. – В: Демографические процессы на Балканах в средние века. Калинин, 1984, с. 3–27.

Миков, В. Произход и значение на имената на нашите градове, села, реки, планини и места. С., 1943.

Милески, Г. Историско-географски осврт на номадските и полуномадските движења во Македонија до Балканските војни и мегу двете светски војни. – В: Природни и социо-географски карактеристики на номадските и полуномадските движења во Македонија. МАНУ, Скопје, 1984, с. 75–94.

Милетич, Л. Ловчанските помаци. С., 1899.

Милошевић, М. Цинцарско „хорјо" (село) на Копаонику. – Гласник Етнографског музеја, Т. XV, Београд, 1940, с. 165–168.

Митев, Пл. Влашкото население в Пещерско през периода на

Османското владичество. – В: Армъните в България. Историко-етнографско изследване. Съст. Ив. Георгиева, С., ИК „Васил“, 1998, с. 95–118.

Мичев, М., И. Дуриданов. За произхода и значението на някои местни географ ски имена по средното поречие на река Искър в района на Предбалкана. – В: ИБГД, IV (14), 1964, с. 61–77.

Мичев, Н., П. Коледаров. Речник на селищата и селищните имена в България (1878–1987). С., 1989.

Мирчев, Д. Галичките овчари. – ПСп., LXI, с. 329–342.

Младенов, М. Влашкото население в България (Разпространение, произход и топонимия). – Българска етнология, год. XXI, 1995, извънреден брой, с. 7–27.

Момчилов, Д. Поселищното развитие в Карнобатския край през XV–XIX в. по археологически данни. – В: История и култура на Карнобатския край, Т. III, С., 1993, с. 81–90.

Мошков, В. Турецкие племена на Балканском полуострове. Очерк о поездке на Балканский полуостров летом 1903 г. – Известия Русского Географического Общества, 1904, N 40 (3), с. 399–436.

Мутафчиев, П. Войнишки земи и войници във Византия през XIII–XIV в. – В: Избрани произведения, Т. I, С., 1973, с. 518–652.

Мутафчиев, П. Мнимото преселение на селджушки турци в Добруджа през XIII в. – В: Изток и запад в европейското средновековие. (Избрано). С., 1993, с. 199–337.

Мутафчиева, В. Вакъфска земя в Родопите. – Родопи, 1966, кн. 7–8, с. 24–25.

Мутафчиева, В. Видин и Видинско през XV–XVI в. – В: Боянич–Лукач, Д. Видин и Видинският санджак през XV и XVI в. Документи от архивите на Цариград и Анкара. С., 1975, с. 15–52.

Мутафчиева, В. Към въпроса за статута на българското население в Чепинско под османска власт. – В: Родопски сборник, Т. I., С., 1965, с. 121–125.

Мутафчиева, В. Кърджалийско време. С., 1977.

Мутафчиева, В. Османска социално-икономическа история (Изследвания). С., БАН, 1993.

Мутафчиева, В. Основни проблеми в изучаването на вакъфа като част от социално-икономическата структура на Балканите под османска власт. – В: Studia Balcanica. Проблеми на османската история и култура, Т. 14, С.,

БАН, 1979, с. 92–125.

Мутафчиева, В. Турският феодализъм и положението на родопското население през първите векове на чуждото иго. – В: Из миналото на българите мохамедани в Родопите. С., БАН, 1958, с. 62–64.

Н. З. Юруки. – Этнографическое обозрение, 1896, XXVIII, 1, с. 138–143.

Найден Геров. Речник на Българския език. Т. 5., С., 1904 (Фототипно издание, С., 1978.).

Начов, Н. Калофер в миналото. Книга първа, С., 1990.

Недков, В. Јуручките населби и население во Источна Македонија. – В: Етногенеза на Јуруците и нивното населуване на Балканот. Матерјали от Тркалезната маса, одржана во Скопје на 17. и 18. 11. 1983 година. Скопје, 1986, с. 75 87.

Нейчев, Ат. Джелепи и бегликчии. – В: Юбилеен сборник по миналото на Копривщица, I, С., 1926, с. 523–534.

Николић, Р. Вранска Пчиња у сливу Јужне Мораве. – СЕЗ, књ. 5 (Насеља Српских земаља, књ. 3), 1903.

Николић, Р. Крајиште и Власина. – СЕЗ, књ. 18 (Насеља српских земаља, кн. 8), 1912.

Николов, Г. Жени на Света Гора през Средновековието. – В: Светогорска обител Зограф. С., 1996, с. 32–33.

Николов, И. Основаване на селище – предания и обичаи. – В: Родопи. Традиционна народна духовна и социалнонормативна култура. С., ЕИМ – БАН, 1994, с. 51–61.

Новичев, А. История Турции. Т. I., Л., 1963, с. 123.

Новичев, А. Крестьянство Турции в новейшее время. М., 1959, с. 18, 153–155.

Новичев, А. Турецкие кочевники в XV–XVIII вв. – В: XXVI Международный конгресс востоковедов, Т. II, М., 1960, с. 1–11.

Новичев, А. Турецкие кочевники и полукочевники в современной Турции. – СЭ, 1960, кн. 3, с. 108–129.

Нягулов, Бл. Проблемът за власите между двете световни войни (политически фактори и аспекти). – БЕ, год. XXI, 1995, извънреден брой, с. 52–75.

Острогорски, Г. Серска област после Душанове смрти. – В: Посебна Издања Византолошког института, Књ. 9, Београд, 1965.

Острогорски, Гр. История на византийската държава. С., 1998.

Павковић, Н. Обичајно-правни уговори и односи у сточарству (југословенски народи и арбанаси). – В: Одредбе пози-

тивног законодавства и обичајног права о сезонским кретањима сточара у Југоисточној Европи кроз векове. – ПИБИ–САНУ, књ. 4, Београд, 1976, с. 133–138.

Паликрушева, Г. Етнографските особености на македонските Јуруци. – В: Етногенеза на Јуруците и нивното населуване на Балканот. Матерјали от Тркалезната маса, одржана во Скопје на 17. и 18. 11. 1983 година. Скопје, 1986, с. 70–72.

Панайотова, Б. Юрушкото присъствие в Средните Родопи през погледа на местното християнско население. – В: Представата за „другия" на Балканите. С., Изд. „Марин Дринов", 1995, с. 113–116.

Панчелиев, А. Историко-демографски бележки за град Гоце Делчев. – Родопи, 1974, кн. 12, с. 33–34.

Першиц, А. М. Патриархально-феодальние отношения у кочевников Северной Аравии (XIX–первая четверть XX века). – В: Труды Института этнографии АН СССР, новая серия, XXXIX (Переднеазиатский этнографический сборник, 1), Москва, 1958, с. 110–155.

Петров, А. Ранна история и еволюция на домашните животни. С., 1986.

Петров, Ал. Българският примитивен кон. Характеристика на развъжданите в България примитивни коне. – ГСУ–АЛФ, Т. XIX, 1940–1941, с. 37–52.

Петровић, Ж. Стари Влах. Етничка прошлост, име и положај предела. – В: Гласник Етнографског музеја, 24, Београд, 1961, с. 25–46.

Петросян, Ю. Османская империя. Могущество и гибель. Исторические очерки. М., 1990.

Пимпирева, Ж. Каракачаните в България. С., МЦПМКВ, 1998.

Пимпирева, Ж. Номадската община на власите-армъни и каракачаните в България. – В: Армъните в България. Историко-етнографско изследване. Съст. Ив. Георгиева, С., ИК „Васил", 1998, с. 313–326.

Поленаковиќ, Х. Јордан Хаџиконстантинов-Џинот за Јуруците – В: Етногенеза на Јуруците и нивното населуване на Балканот. Матерјали от Тркалезната маса, одржана во Скопје на 17. и 18. 11. 1983 година. Скопје, 1986, с. 147–152.

Попконстантинов, Хр. Чепино. Едно българско краище в северозападните разклонения на Родопите. – СбНУ, кн. III, 1890, с. 357–359.

Попов, А. Каракачанските колиби в Стара Планина. – Светлина,

кн. X, 1895, N 10, с. 153, 159.

Попов, И. Пещера до Освобождението. – В: Страници из миналото на град Пещера. С., 1973, с. 69–111.

Попов, К. Кюстендил под турско робство и участието на кюстендилци в националноосвободителните борби. В: Кюстендил и Кюстендилско. С., 1973, с. 85–111.

Попов, Ст. Българското овчарско куче. Легенда и реалност. – Моят приятел кучето, 1995, 3, с. 17–20.

Попов, Ст. Народонаселението в Тракия до Балканската война. – Тракийски сборник, кн. 2, 1930.

Поповић, Д. О Цинцарима. Прилози питању постанка нашег грађанског друштва. Београд, 1937.

Примовски, Ат. Бит и култура на родопските българи. Материална култура. СбНУ, кн. 54, С., 1973.

Примовски, Ат. Камиларството в Беломорска Тракия. С., БАН, 1958.

Примовски, Ат. Село Бабяк, Разложко. – В: Езиковедско-етнографски изследвания в памет на акад. Ст. Романски. С., БАН, 1960.

Природният и икономическият потенциал на планините в България. Т. I, Природа и ресурси. С., БАН, 1989.

Проблеми на развитието на българската народност и нация. С., БАН, 1988.

Радовановић, В. Јуруклук – Народна Енциклопедија Србо-Хрватско-Словеначка. Ред. проф. Ст. Станојевић, Књ. II, Загреб, 1923, с. 196.

Радовановић, В. Тиквеш и Рајец. – СЕЗ, кн. 29, Београд, 1924.

Радучев, Ж. Рила. Географски речник. С., 1984.

Радушев, Е. Аграрните отношения в Османската империя през XVII–XVIII век. С., АИ „Марин Дринов“, 1995.

Радушев, Е. Демографски и етнорелигиозни процеси в Западните Родопи през XV–XVIII век. (Опит за преосмисляне на устойчиви историографски модели) В: Историческо бъдеще, 1998, 1, с. 46–89.

Радушев, Е. Место вооруженных сил в структуре османской феодальной системы на Балканах. – В: Османская империя. Государственная власть и социально-политическая структура. Москва, 1990, с. 97–117.

Радушев, Е. Османската гранична периферия (серхад) в Никополския вилает през първата половина на XVI в. – В: Българският шестнадесети век. Сборник с доклади за българската обща и културна история през XVI в. С., НБКМ, 1996, с. 187–213.

Радушев, Е. Християни и мюсюлмани в Западните Родопи

през XV–XVIII в. – В: Религия и църква в България. Социални и културни измерения в православието и неговата специфика в българските земи. С., „Гутенберг“, 1999, с. 347–362.

Райчевски, Ст. Прическата на прабългарите. – Родопи, 1978, кн. 11, с. 9–11.

Райчевски, Ст. Проникване на тюркската топонимия в Средните Родопи. – Родопи, 1976, кн. 9, с. 35–36.

Ракшиева, С. Българското традиционно подвижно овцевъдство (непубликувана кандидатска дисертация). ЕИМ, С., 1991.

Ракшиева, Св. Пастирите от Грамос. – БЕ, год. XXII, 1996, кн. 1, с. 53–65.

Ракшиева, Св. Проблемът за типологията на подвижното животновъдство в българските земи. – БЕ, год. XXI, 1995, кн. 4, с. 3–19.

Рогинский, Я., М. Левин. Основы антропологии. М., 1955.

Рой, Ж. Абдул Хамид. С., 1944.

Романски, Ст. Capidan, Th. Firşerotii. Studiu linguistic asupra Românilor din Albania. – Dacoromania, vol. VI, Kluj, 1929–1930, Bucureşti, 1931, p. 1–115. (Рецензия) – МПр., год. VII, 1932, кн. 2–3, с. 209–220.

Романски, Ст. Власите и цинцарите в България. – ПСп., LXIX, 1908, с. 135–147.

Романски, Ст. Македонските ромъни. – МПр., 1925, кн. 5–6, с. 61–96;

Романски, Ст. Разпространението на власите между Тимок и Морава и на цинцарите в Македония. – В: Научна експедиция в Македония и Поморавието 1916. Съст. П. Петров, С., Изд. Военноиздателски комплекс „Георги Победоносец“ и Университетско изд. „Св. Климент Охридски“, 1993, с. 203–230.

Ршумовић, Р. Географски услови и њихова улога у еволуцију сточарских кретања у Југославију. – В: Одредбе позитивног законодавства и обичајног права о сезонским кретањима сточара у Југоисточној Европи кроз векове. – ПИБИ–САНУ, књ. 4, Београд, 1974, с. 178–181.

Рънсиман, Ст. Падането на Константинопол. С., 1984.

Савов, Т. Развитие на овцевъдството в България до 9 септември 1944 г. С., 1964.

Селищев, А. Славянское население в Албании. С., 1981.

Семенов, Ю. Кочевничество и некоторые проблемы теории хозяйства и общества. – СЭ, 1982, 2, с. 48–59.

Семерджиев, Хр. Самоков и околностите му. С., 1913 (фототип-

но изд., 1986).
Симаков, Г. О принципах типологизации скотоводческого хозяйства у народов Средней Азии и Казахстана в конце XIX–начале XX века. – СЭ, 1982, 4, с. 67–76.
Симеонов, Б. Произход и значение на селищното име „Чокманово." – Родопи, 1978, кн. 7, с. 19.
Симеонов, Б. Юндола. Произход и значение на името. – Родопи, 1978, кн. 10, с. 34.
Скок, П. Из румунске литературе о Балканским власима. – Гласник Скопског Научног Друштва, књ. II, Скопље, 1928, с. 293–308.
Славков, И. Животновъдството в село Сачанли, Гюмюрджинско. – Известия на Тракийския институт, Т. II, 1970, с. 312 327.
Смиљанић, Т. Мијаци, Горна Река и Мавровско Поље. – СЕЗ, књ. 35 (Насеља, књ. 20), Београд, 1925.
Соколоски, М. За Јуруците и јуручката организација во Македонија од XV до XVIII век. Историја (Списание на Сојузот на историските друштва на СР Македонија), год. IX, 1973, бр. 1, с. 85–99.
Стојановски, А. Административно-територијалната поделба на Македонија под османлиската власт до крајот на XVII в. – В: Македонија во турското средновековие (од крајот на XIV–почетокот на XVII век). Скопје, 1989, с. 35–60.
Стојановски, А. Дебарската област во шеесетите години на XV век (врз основа на еден современ турски извор) – В: Македонија во турското средновековие (од крајот на XIV –почетокот на XVII век). Скопје, 1989, с. 405–425.
Стојановски, А. Дервенџијството во Македонија. Скопје, 1974.
Стојановски, А. За една можна трага от богомилството во турските пописни книги од XV век. – В: – В: Македонија во турското средновековие (од крајот на XIV–почетокот на XVII век). Скопје, 1989, с. 274–285.
Стојановски, А. Маричката битка и нејзините последици. – В: Македонија во турското средновековие (од крајот на XIV–почетокот на XVII век). Скопје, 1989, с. 11–17.
Стојановски, А. Мориово во XV–XIVI век. – В: Македонија во турското средновековие (од крајот на XIV–почетокот на XVII век). Скопје, 1989, с. 386–404.
Стојановски, А. Неколку прашања за Јуруците во Кустендилскиот санџак. – Етногенеза на Јуруците и нивното населување на Балканот. Матерјали от Тркалезната маса, одржана во Скопје на 17. и 18. 11. 1983 година. Скопје, 1986,

с. 32–36 (**Стојановски, А.** Неколику прашања за Јуруците во Кустендилскиот санџак. – В: Македонија во турското средновековие (од крајот на XIV–почетокот на XVII век). Скопје, 1989, с. 181–190).

Стојановски, А. Поглед на економско-општествените прилики во Кичевската нахија во втората половина на XIV в. – В: Македонија во турското средновековие. Скопје, 1989, с. 351–385.

Стојановски, А. Раја со специјални задолженија во Македонија (Војнуци, соколари, оризари и солари). Скопје, 1990.

Стојановски, А. Ромите на Балканскиот полуостров (Врз основа ва еден извор од 1523 год.) – В: Македонија во турското средновековие. Скопје, 1989, с. 128–179.

Стојановски, А. Тврдината и населбата Коџаџик во XV и XVI век. – В: Македонија во турското средновековие. Скопје, 1989, с. 295–298.

Стоичкова, Н. Широка Лъка. – Родопи, 1965, кн. 5, с. 8–10.

Стойков, Р. Нови сведения за миналото на български селища през XV и XVI в. ИПр., 1959, кн. 6, с. 77–88.

Стойков, Р. Селищни имена в западната половина на България през XVI в. (По турски регистър за данъци от 984 (1576–1577) г.). – В: Езиковедско-етнографски изследвания в памет на акад. Стоян Романски. С., 1960.

Стоянов, В. История на изучаването на Codex Cumanicus. Неславянска, кумано-печенежка антропонимика в българските земи през XV век. С., Изд. „Огледало", 2000.

Стюард, Дж. Насоки на екологичните изследвания. – В: Културна екология. Съст. и ред. Т. Бонева, С., 1997, с. 20–28.

Сурин, Н. Каракачански колиби над с. Рожден, Мориховско. – МПр., год. V, 1929, кн. 3, с. 88–92.

Сьонмез, Р. Овцевъдството в Турция. – В: Симпозиум по овцевъдство на балканските страни (29 май–1 юни 1967 г., Русе). С., 1970, с. 35–36.

Тановић, С. Живот и обичаји народни у Ђевђелиској кази. – СЕЗ, 40, Београд, 1927.

Ташев, Г. Село Петково. С., 1966.

Теллалова, С. Етноними с деетнонимни значения в българските говори (Мизия, Тракия и Македония). – В: Лингвистични студии за Македония. С., МНИ – Македонска научна библиотека, N 36, 1996, с. 550–589.

Тишков, Х. Климатът на планинските райони в България. С., 1976.

Тодоров, Н. За демографското състояние на Балканския полуост-

ров през XV–XVI в. – ГСУ – ФИФ, Т. LIII, кн. 2, С., 1960, с. 194– 221.

Тодорова, М. Балкани. Балканизъм. С., Фондация „Българска наука и култура", 1999.

Тодорова, М. Ислямизацията като мотив в българската историография, литература и кино. – В: Изследвания в чест на чл.-кор. професор Страшимир Димитров, Т. II, БАН (Studia Balcanica 23), С., 2001.

Тодорова, М. Структура на населението, семейството и домакинството на Балканите. – ИПр., 1983, кн. 4.

Тодорова, М., Н. Тодоров. Проблеми и задачи на историческата демография на Османската империя. – Балканистика, Т. II, С., 1987, с. 19–35.

Тодоровски, Г. Сточарството во Малореканскиот предел во втората половина на XIX в. до крајот на Првата светска војна. – В: Одредбе позитивног законодавства и обичајног права о сезонским кретањима сточара у Југоисточној Европи кроз векове. – ПИБИ–САНУ, кн. 4, Београд, 1974, с. 235–245.

Томић, П. Сточарство. – Гласник Етнографског музеја, Београд, 1962, књ. 25, с. 16–45;

Томовски, К. Југучки куќи во Македонија. – В: Етногенеза на Југуците и нивното населуване на Балканот. Матерјали от Тркалезната маса, одржана во Скопје на 17. и 18. 11. 1983 година. Скопје, 1986. с. 89–104.

Трајановски, Т. Влашките родови во Струшко. Прилог кон историјата на народностите во Македонија. Скопје, 1979.

Трифуноски, Ј. Географске карактеристике средњовековних катуна. – В: Симпозиум о средњовековом катуну. Посебна издања Научног друштва СР Босне и Херцеговине, Одјелење историјско филолошких наука, Књ. II, Сарајево, 1963 с. 27–37.

Трифуноски, Ј. Данашни влашки катуни у Македонију. – В: Симпозиум о средњовјековом катуну. Посебна издања Научног друштва СР Босне и Херцеговине, Одјељење историјско-филолошких наука, Књ. II, Сарајево, 1963.

Трифуноски, Ј. Неколико начина сточарења у Струмичком крају. Антропотеографска просматрања. – Balcanica, VI, Београд, 1975, с. 237–243.

Трифуноски, Ј. О Турцима у Овчеполској котлини. – Етнолошки преглед, Београд, 1961, 3, с. 127–131.

Трифуноски, Ј. Сточарска кретања у СР Македонију. – В: Одредбе позитивног законодавства и обичајног права о

сезонским кретањима сточара у Југоисточној Европи кроз векове. ПИБИ–САНУ, књ. 4, Београд, 1974, с. 178–181.

Трифуноски, Ј. Струмички крај. Народни живот и обичаји. Скопје, 1979.

Трифуноски, Ј. Цинцари у Овчеполској котлини. Примери сталног насељавања номадских сточара. – Etnološki Pregled, 1959, 1, с. 37–49.

Трпкоски–Трпку, В. Власите на Балканот. Скопје, 1986.

Тушевски, В. Јуруците во македонската народна песна. – В: Етногенеза на Јуруците и нивното населуване на Балканот. Матерјали от Тркалезната маса, одржана во Скопје на 17. и 18. 11. 1983 година. Скопје, 1986, с. 159–166.

Фандрик, Р. О архитектури сточарског стана. – Одредбе позитивног законодавства и обичајног права о сезонским кретањима сточара у Југоисточној Европи кроз векове. – ПИБИ–САНУ, књ. 4, Београд, 1976, с. 335–354.

Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Т. III, М., 1987.

Филипов, Н. Село Якоруда, Разложко. С., 1933.

Филипов, Хр., К. Страшимиров. Белите брези край Ардино. С., 1975.

Филиповић, М. Структура и организација средњовековног катуна. – В: Симпозиум о средњовековом катуну. Посебна издања Научног друштва СР Босне и Херцеговине, Одјеление историјско филолошких наука, Књ. II, Сарајéво, 1963 с. 45–120.

Филиповић, М. Етничке прилике у Јужној Србији. – В: Споменица двадесетпетгодишњице ослобођења Јужној Србије (1912–1937). Скопље, 1937.

Филиповић, М. Северна Велешка Села. – СЕЗ, Књ. 51, 1935.

Фотић, А. Света гора и Хиландар у Османском царству (XV–XVI век). Београд, 2000.

Фрашери, Кр. История Албании. Тирана, 1964.

Фрейденберг, М. Город и влахи в Далмации (XIV–XV вв.). – В: Карпато-Дунайские земли в средние века. Кишинев, 1975, с. 199–208.

Фрейденберг, М. Проблемы отгонного скотоводства в современной балканистике. – В: Этническая история восточных романцев. Древность и средние века. Москва, 1979, с. 207–216.

Хаџи Васиљевић, Ј. Муслимани наше крви у Јужној Србији. Београд, 1924.

Хазай, Г. Принос към въпроса за класификацията на балканск-

те турски говори. – В: Езиковедски и етнографски изследвания в чест на акад. Ст. Романски, С., 1960, с. 505–510.

Хайтов, Н. „Антипринос“ към историята на Родопите – Родопи, 1975, кн. 2, с.17–18.

Хайтов, Н. Асеновград в миналото. Пловдив, 1983.

Хайтов, Н. Девин. С., 1964.

Хайтов, Н. Село Манастир, Смолянско. С., 1965.

Хайтов, Н. Утре ще бъде късно. – Родопи, 1969, кн. 10.

Харузин, Н. История развития жилища у кочевых и полукочевых тюркских и монголских народностей России. – Этнографическое обозрение, Год. 8, 1896, кн. кн. XXVIII, N 1; XXIX XXX, N 2 3.

Хлебаров, Г. Изучавания върху българските местни овце и възможностите за тяхното подобрение. – В: Сб.БАН, Т. XXXIII, С., 1940, с. 1 188.

Хлебаров, Г. Каракачанската овца. ГСУ – АЛФ, Т. XX, кн. 1, С., 1941 1942, с. 1–34.

Хлебаров, Г. Номадното овцевъдство на каракачаните и куцовласите в планините на Балканския полуостров. – Природа, год. VII, 1958, кн. 1, с. 13–18.

Христов, Г. Лични имена и имена на местности в Родопите. – В. Родопски сборник, Т. I., С., 1965, с. 249–260.

Христов, Г. Топонимията на община Бял извор. – В: Родопски сборник, Т. 3, С., 1976, с. 245–310.

Цветков, А. Село Долна Баня – Ихтиманско. – Архив за поселищни проучвания, 1939, кн. 1.

Цветкова, Б. За стопанския облик и феодалните задължения на някои селища в Родопите и прилежащите райони. – Родопски сборник, Т. I., С., БАН, 1965, с. 41–64.

Цветкова, Б. Османските Tahrir Defterleri като извор за историята на България и балканските страни. – ИДА, Т. XXX, кн. 3., 1975, с. 127–155.

Цветкова, Б. Паметна битка на народите. Европейският югоизток и османското завоевание – края на XIV–първата половина на XV в. С., 1979.

Цвијић, Ј. Антропогеографски проблеми Балканског полуострва. – СЕЗ, књ. 1 (Насеља Српских земаља, књ. 1), Београд, 1902.

Цвијић, Ј. Балканско полуострво и Јжнословенске земље. Књ. I–II, Београд, 1922, 1931.

Цвијић, Ј. Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије. Књ. I, Београд, 1906.

Цончев, Д., Ат. Милчев. Разкопки в чашата на язовир „Батак“.

– Известия на Археологическия институт на БАН, Т. 32, 1970.
Чакъров, Ст. Моят път. – Родопи, 1983, кн. 2, с. 28.
Чалъков, М. За миналото на село Гьоврен, Девинско. – Векове, 1988, кн. 3, с. 55–58.
Чалъков, М. Село Турян, Смолянско. – Родопи, 1987, кн. 4, с. 30.
Чанков, Ж. Географски речник на България, Македония, Добруджа и Поморавия. С., 1918.
Чанков, Ж. Географски речник на България. С., 1958.
Чебоксаров Н. Н., И. А. Чебоксарова. Народи. Раси. Култури. С., 1982.
Чернев, Т. Стойките. С., 1982.
Чилев, П. Саракачани. – ИНЕМ, год. I, 1921, кн. 1, с. 49–55.
Шарков, В. Град Горна Джумая. Минало и днес. С., 1930.
Шишков Ст. Българо-мохамеданите (Помаци). Пловдив, 1936.
Шишков, Ст. Избрани произведения, Пловдив, 1965.
Шишков, Ст. Овцевъдството в Тракийската област. – Тракийски сборник, кн. 4, 1933, с. 32–82.
Яранов, Д. Беломорска Тракия и Приморска Македония. Географски очерк. ГСУ–ИФФ, Т. 34, кн. 5, С., 1938, с. 13–130.
Яранов, Д. Македония като природно и стопанско цяло. С., 1945.
Яранов, Д. Преселническо движение на българи от Македония и Албания към източните български земи през XV до XIX век. – МПр., год. VII, 1932, кн. 2–3, с. 63–118.
Adanir, F. Tradition and Rural Change in Southeastern Europe During the Ottoman Rule. – In: Chirot, D. (ed.). The Origins of Backwardness in Eastern Europe: Economics and Politics from the Middle Ages until the Early Twentieth Century. Berkeley, Los Angeles, London, University o California Press, 1989, 143–154.
Andrews, P. Introduction, – In: Andrews, A. (ed.). Ethnic Groups in the Republic of Turkey. Wiesbaden, Dr. Ludvig Reichert Verlag, 1989.
Anhegger, R. Martolos. – In: İA, İstanbul, Maarif Matbaası, Cilt 7, 1957, 341–344.
Antonijević, Dr. Tradition and Innovation at Tzintsars in Ovce Polje in the Socialist Republic of Macedonia. – Balcanica, 5, Beograd, 1974, 319–329.
Arıcanlı, İ. Osmanlı İmparatorluğun'da Yürük ve Aşiret Ayırımı. – In: First International Congress of Social and Econcomic

History of Turkey (1071–1920). Abstracts of the Papers, Ankara, 1977,12.

Artun, O. Çukurova Yörüklerinin Gelenek ve Görenekleri. – In: I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Yörükler) Sempozyumu Bildirileri. (25–26 Nisan, Antalya), Ankara, 1996, 25–61.

Asdracha, C. La region des Rhodopes aux XIIIe et XIVe siecles. Etude de geographie historique. Athens, 1976.

Bajraktarević, F. Yürüken. – EI, Bd. IV, Leiden–Leipzig, 1934, 1273 1274.

Barba, V. Juridische, ökonomische und sociale Aspecte der Thranshumanz bei den Aromunen (Macedo-Rumänen) von Livedz – Meglenien. -In: Одредбе позитивног законодавства и обичајног права о сезонским кретањима сточара у Југоисточној Европи кроз векове. – ПИБИ–САНУ, књ. 4, Београд, 1976, 5 22.

Barkan, Ö. L. Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler. – İÜİFM, T. 11, 1949–1950, N. 1–4, T. 13, 1951–1952, N. 1–4; T. 15, 1953 1954, N 1–4.

Barkan, Ö. L. Türkiye'de Toprak Meselesi. – Toplu Eserler, I, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980.

Barth, Fr. Introduction. – In: Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference. Boston, Little, Brown & Co, 1969, p. 9–38.

Barth, Fr. Nomads of South Persia. The Bassery Tribe of the Khamseh Confederacy. Oslo University Press, 1961.

Barth, Fr. Principals of Social Organization in Southern Kurdistan. – Universitets Etnografiske Museum Bulletin, N 7, Oslo, 1953.

Bates, D. Differential Access to Pasture in a Nomadic Society: The Yörük of Southeastern Turkey. – In: W. Irons and N. Dyson – Hudson (Ed.). Perspectives on Nomadism. Leiden – Brill, 1972, p. 48–59.

Bates, D. Nomads and Farmers. A Study of the Yörük of Southeastern Turkey. – Anthropologial Papers, 52, Museum of Anthropology, University of Michigan, 1973.

Bates, D. Yörük. – In: R.V.Weeks (ed.), Muslim Peoples. A World Ethnographic Survey (rev. second edition). Vol.1, London, Aldwich Press, 1984, 876–879.

Bayar, M. Arşiv Vesikalarına Göre: Bolvadin ve Civarında İskân Edilmiş Türk Aşiretlerinden Karabağlı Aşiretinin İskânı. – In: I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo – Kültürel Yapısı (Yörükler) Sempozyumu Bildirileri. (25–26 Nisan, Antalya),

Ankara, 1996, 63–126.
Baykurt, S. Yörük Kültüründe Oyunlar ve Danslar. – In: I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo – Kültürel Yapısı (Yörükler) Sempozyumu Bíldirileri. (25–26 Nisan, Antalya), Ankara, 1996, 127–128.
Beldiceanu, N. La region de Timok – Morava dans les documents de Mehmed II et de Selim I. – In: Lẹ monde ottoman des Balkans (1402–1566). Institutions, societe, eonomie. London, Variorum Reprints, 1976, II.
Beldiceanu, N. Les roumains a la bataille d'Ankara. Quelques donnees sur leur organisation militaire dans la peninsule balkanique. – In: Le monde ottoman des Balkans (1402–1566). Institutions, societe, eonomie. London, Variorum Reprints, 1976, I.
Beldiceanu, N. Les Valaques de Bosnie a la fin du XVe siecle et leurs institutions. – In: Le monde ottoman des Balkans (1402–1566). Institutions, societe, eonomie. London, Variorum Reprints, 1976, IV.
Beldiceanu, N. Quatre actes de Mehmed II concernant les Valaques des Balkans slaves. – In: Le monde ottoman des Balkans (1402–1566). Institutions, societe, eonomie. London, Variorum Reprints, 1976, III.
Benth, Th. The Yourouks of Asia Minor. – In: Journal of the Anthropological Institute, T. XX, 3, 1890–1891, 269–276.
Beuermann, A. Fernweide Wirtschaft in Südosteuropa. Ein Beitrag zur Kulturgeographie des östlichen Mittelmeergebietes. Braunshweig, Georg Westermann Verlag, 1967.
Bloch, M. The Historian's Craft. New York, 1964.
Bracewell, C. W. The Uskoks of Senj. Piracy, Banditry, and Holy War in the Sexteen-Century Adriatic. Cornell University Press, Ithaca and London, 1992.
Brandenburg, E. Kisilbasch – und Jürükendörfer in den gegend des Turkmendags. – Zeitschrift für Ethnologie, 1905, 1, 188–198.
Braudel, F. The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philhp II, Vol. I, New York, Harper – Colophon Books, 1976.
Brentjes, B., R. S. Vasilievsky. Schamanenkrone und Weltenbaum. Kunst der Nomaden Nordasiens. VEB E. A. Seemann Verlag, Leipzig, 1989.
Burada, T. T. O călătorie la Românii din Bithinia (Asia micâ). Iasi, 1893.
Campbell, J. K. Honour, Family and Patronage. Oxford University

Press, New York and London, 1974.

Capidan, Th. Die Mazedo – Rumänen. Dacia Bücher, Bukarest, 1941.

Capidan, Th. Firşerotii. Studiu linguistic asupra Românilor din Albania. – Dacoromania, vol. VI, Kluj, 1929–1930, Bucureşti, 1931, 1–115.

Capidan, Th. Les Macedo-Roumains. Esquisse histirique et descriptive des populatuons roumaines de la peninsule balkanique. Bucarest, 1937.

Capidan, Th. Rumânii Nomazi. Studiu din viaţa Românilor din Sudul Peninsulei Balcanice. Dacoromania, Vol. 4., Cluj, 1924–1926, 183 352.

Caranica, N. Les Aroumains: Recherches sur l'identite d'une ethnie (These pour le Doctorat Nouveau Regime). Universite de Besançon, Departement des Science Humaines, 1990.

Çetintürk, S. Osmanlı İmparatorluğun'da Yürük Sınıfı ve Hukukî Statüleri. AÜD TCFD, II, 1943 1944, 107 116.

Cliford, J. The Predicament of Culture. Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art. Harvard University Press, Cambridge – Masachusetts and London, 1988.

Cook, M. A. Population Pressure in Rural Anatolia (1450–1600). Oxford UP, London, 1972.

Cvetkova, B. Le service des *celep* et le ravitaillement en betail dans l'Empire Ottoman (XVe–XVIIIe s.). – Etude Historique, T.III, Sofia, 1966, 145–172.

Cvetkova, B. Les *celep* et leur role dans la vie economique des Balkans a l'epoque Ottomane (XVe–XVIIIe s.). In: Cook, M. (ed.), Studies in the Economic History of of the Middle East from the Rise of Islam to the Present Day. L.–N.Y. – Toronto, 1970, 172–192.

Decei, A. Eflâk. – In: İA, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, Cilt 4, 178–189.

Demir, N. Yörük Ağzının Bazı Örnekler. – I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo – Kültürel Yapısı (Yörükler) Sempozyumu Bildirileri. (25–26 Nisan, Antalya), Ankara, 1996,129–131.

Densunşianu, N., Fr. Dame. Les Roumains du Sud Macedoine, Thessalie, Epire, Thrace, Albanie. Paris, 1877.

Dimitriadis, V. The Yürüks in Central and Western Macedonia. – In: Етногенеза на Јуруците и нивното населуване на Балканот. Матерјали от Тркалезната маса, одржана во Скопје на 17. и 18. 11. 1983 година. Скопје, 1986, 9–15.

Dinić-Knežević, D. Ucesće Vlaha u preradi vune i prevozu sukna u XIV i XV v. – In: Simpozium Vlasi u XV i XVI vijeku.

Akademija Nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine. Radovi, knj. LXXIII (Odelenje Drustvenih Nauka, Knj. 22), Sarajevo, 1983, 85–92.

Đurđev, Br. Nešto o vlaškim starejšinama pod turskom upravom. – Glasnik Zemaljskog Muzeja, III, Sarajevo, 1940, 49–67.

Doruk, Y. Makedonya Yörük Türklerinin Halk Müziklerinin Yapısal Özellikleri Üzerine. – Етногенеза на Јуруците и нивното населуване на Балканот. Матерјали от Тркалезната маса, одржана во Скопје на 17. и 18. 11. 1983 година. Скопје, 1986, 119–123.

Ducellier, A. Les Albanais du XIe a XIIIe siecle: nomades au sedentaires? – Byzantinische Forschungen, 7, 1979, 28–35.

Dunare, N. Typologie pastorale sud-est europeenne. – In: Одредбе позитивног законодавства и обичајног права о сезонским кретањима сточара у Југоисточној Европи кроз векове. – ПИБИ–САНУ, кн. 4, Београд, 1976, 189–210.

Dyson–Hudson, N. The Study of Nomads. – In: Irons, W., N. Dyson–Hudson (eds.). Perspectives on Nomadism. E. J. Brill–Leiden, 1972, p. 2–29.

Dyson–Hudson, R. Pastoralism: Self Image and Behavioral Reality. – In: Irons, W., N. Dyson–Hudson (eds.). Perspectives on Nomadism. E. J. Brill–Leiden, 1972, 30–47.

Eberhard, W. Nomads and Farmers in Southeastern Turkey. Problems of Settlement. – Oriens, Vol. 6 (1), 1953, 32–48.

Eckert, G. Die Jürüken in Zentral-Makedonien. – Buletinul Institutului Român din Sofia. Bucureşti, Anul 1, 1942, 561–566.

Erõz, M. Yörükler. İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı,1991.

Erinç, S. Doğu Anadolu Coğrafyası. İstanbul, 1953.

Filipović, M. Cincari u Bosni. – Zbornik Radova SAN, Etnografski institut, 2, Beograd, 1951.

Filipović, N. Islamizacija Vlaha u Bosni i Hercegovini u XV i XVI vijeku. – In: Simpozium Vlasi u XV i XVI vijeku. Akademija Nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine. Radovi, knj. LXXIII (Odelenje Drustvenih Nauka, Knj. 22), Sarajevo, 139–148.

Garnsey, P. Mountain Economies in Southern Europe, or: Thoughts on the Early History, Continuity and Individuality of Mediterranean Upland Pastoralism. – In: Itinera. Wirtschaft und Gesellschaft in Berggebieten (Economies et soietes de montagne), Ed. M. Mattmuller, Hrsg. von der Allgemeinen Geshichtforschenden Gesellschaft der Schweiz, fasc. 5/6, 1986, p. 7–29.

Gellner, E. Foreword. – In: **Khazanov, A.** Nomads and the outside world. Cambridge University Press, 1983, x–xxv.

Gökçen, İ. XIX. Yüzyılda Makedonya Yürük Folklörü. – Türk Folklör Araştırmaları, N 17 52, 1950–1953.
Gökalp, A. Alevisme nomade: des communautes de statut a l'identite communautaire. 524–537.
Gökbilgin, M. T. Rumili'nin İskânında ve Türkleşmesinde Yürükler. – Türk Tarih Korumu Yayınlarından, IX Seri, N 3, III Türk Tarih Kongresi – 1943, Ankara, 1948, 648–660.
Goody, J. The Oriental, the Ancient and the Primitive. Systems of Marriage and the Family in the Pre-industrial Societies of Eurasia. Cambridge University Press, 1990.
Güngör, K. Cenubî Anadolu Yürüklerinin Etno-antropolojik Tetkiki. Ankara, 1941.
Gušić, Br. Wer sind die Morlaken im adriatischen Raum? Balcanica, IV, 1973, 453–464.
Gyoni, M. La transhumance des vlaques balkaniques a Moyen Age. – Byzantinoslavica, 12, 1957, 29–42.
Gyoni, M. Le nom de BЛAXOI dans l'Alexiade d'Anne Comnene. Byzantinische Zeitschrift, 44, 1951, p. 249–251.
Gyoni, M. Les Vlaques du Mont Athos au debut du XIIe siecle. – Etudes Slaves et Roumaines, I (1), 1948, 30–42.
Hadžibegić, H. Porez na sitnu stoku i korisčenje ispaša. Prilozi za Orijentalnu Filologiju, Orijentalni Institut, T. VIII IX, 1958 1959, Sarajevo, 1960, 63 100.
Halaçoğlu, Y. XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi. Ankara, 1988.
Hammer, J. von. Geschichte des Osmanischen Reichs. Bd. I, Zweite Ausgabe, Pesty, 1834.
Hammomd, N. Migrations and Invasions in Greece and Adjacent Areas. New Jersey, 1976.
Hardesty, D. L. Ecological Anthropology. John Wiley & Sons, 1977, p. 159.
Hasluck, F. Christianity and Islam under the Sultans, Vol. I–II, Oxford, 1929.
Herzberg, G. Fr. Geschichte Griechenlands. T. III (1470–1821), Gotha, 1878.
Hoffman, G. W. The Evolution of the Ethnographic Map of Yugoslavia. A Historical Geographic Interpretation. – In: Carter, F. W. (Ed.), An Historical Geography of the Balkans. Academic Press, London–New York–San Francisco, 1977, 474–488.
Holt, P. M. The Age of the Crusades. The Near East from the Eleventh Century to 1517 (7-th Ed.). Longman, London and N. Y., 1996.

Hoppe, E. Die Jürüken. – In: Archiv für Ethnographie, Leiden, 1934, Bd. 32, Hft. III–IV, 185–187.

Höeg, C. Les saracatsans. Une tribu nomade grecque. T. I: Etude linguistique precedee d'une notice ethnographique. Paris – Copenhague, 1925.

Hüterroth, W.–D. Bergnomaden und Yaylabauern im mittleren kurdischen Taurus. Marburger geographische Shriften, T. 11, Marburg, 1959.

İnalcık, H. Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Enpire, 1600–1700. – In: Studies in Ottoman Social and Economic History. London, Variorum Reprints, 1983, V.

İnalcık, H. Ottoman Methods of Conquest. – In: The Ottoman Empire: Conquest, Organisation and Economy. London, Variorum Reprints, 1978, I.

İnalcık, H. Rice cultivation and the çeltıkci-re'aya system in the Ottoman Empire. In: Studies in Ottoman social and eionomic history. London, Variorum Reprints, 1985, 103–106.

İnalcık, H. The Ottoman Empire. The Classical Age (1300–1600). London, 1975.

İnalcık, H. The Socio-political Effects of the Diffusion of Fire-Arms in the Middle East. – In: Studies in Ottoman Social and Economic History. London, Variorum Reprints, 1983, IV.

İnalcık, H. The Yürüks: Their Origins, Expansion and Economic Role. In: The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays on Economy and Society. Indiana University Turkish Studies and Turkish Ministry of Culture Joint Series, Vol. 9, Bloomington, 1993, 97–136.

İnbaşı M. Rumelı Yörükleri (1544–1675). Atatürk Ünıversitesi Yayınları, Erzurum, 2000.

Johnson, D. The Nature of Nomadism. A Comparative Study of Pastoral Migrations in Southeastern Asia and Northern Africa. Chikago, 1969.

Jorga, N. Histoire des roumains et de la roumanite orientale. Vol. III, Bucarest, 1937.

Јашар–Настева, О. Прилог кон проучавањето на Јуруците от Радовишко. – Етногенеза на Јуруците и нивното населување на Балканот. Матерјали от Тркалезната маса, одржана во Скопје на 17. и 18. 11. 1983 година. Скопје, 1986.

Јиречек, К. Власи и Мавровласи у Дубровачким споменицима. – Посебна Издања САНУ, Нова серија, Књ. 33, Београд, 1959, с. 194–204.

Kadlec, K. Vlasi a valaške pravo v zemich slovanskih a uherskih. Praha, 1916.

Kalafat, Y. Orta Toroslar ve Makedonya Yörükleri Halk İnançları Karıştırılması. – In: – I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo – Kültürel Yapısı (Yörükler) Sempozyumu Bildirileri. (25–26 Nisan, Antalya), Ankara, 1996, 153–176.
Karpat, K. Ottoman Population (1830–1914). University of Wiskonsin Press, 1985.
Kaser, K. Familie und Verwandtschaft auf dem Balkan. Analyse einer untergehenden Kultur. Bohlau Verlag, Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag 1995.
Kaser, K. Hirten, Kämpfer, Stammeshelden: Ursprünge und Gegegenwart des balkanischen Patriarchats. Wien–Köln–Weimar: Böhlau Verlag, 1992.
Kavadias, G. Pasteurs nomades mediterraneens. Les sarakatsans de Grece. Gautier Villars, Paris, 1965.
Kavgazova, L., R. Stoev, Z. Mitova. Dermatoglyphic Characteristics of a Population from the Central Rhodope (South Bulgaria). – In: Anthropologische Anzeigen, Jg. 57 (4), Stuttgart, 1999, 349–360.
Khazanov, A. Nomads and Oases in Central Asia. – In: Hall, J. A., I. C. Jarvie (ed.). Transition, 1984, 69–87.
Khazanov, A. Nomads and the outside world. Cambridge University Press, 1983.
Kiel, M. Ottoman Kyustendil in the 15th and 16th Centuries. Ottoman Administrative Documents from the Turkish Archives versus Myts and Assumptions in the Work of Jordan Ivanov. – In: Известия на историческия музей – Кюстендил, Т. V, 1993, 141–169.
Klajić, N. Položaj Vlaha u XIV i XV stoljecu u hrvatskim zemljama (prema stampanoj građi i novim podacima iz Zadarskog notarskog arhiva). – In: Simpozium Vlasi u XV I XVI vijeku. Akademija Nauka I umetnosti Bosne I Hercegovine. Radovi, knj. LXXIII (Odelenje Drustvenih Nauka, Knj. 22), Sarajevo, 1983, p. 107–111.
Kovačević–Kojić, D. Ucesće Vlaha u trgovinskoj razmijeni tokom XIV i XV vijeka. – In: Simpozium Vlasi u XV i XVI vijeku. Akademija Nauka i umetnosti Bosne I Hercegovine. Radovi, knj. LXXIII (Odelenje Drustvenih Nauka, Knj. 22), Sarajevo, 1983, 79–84.
Kowalski, T. Les Turcs balkaniques. – In: Revue Internationale des Etudes Balkaniques, an. II, 1936, T. 2 (4), 420–430.
Krandžalov, D. Zur Frage des Ursprünges des Hirtenwesens und seines Wortschatzes in den Karpaten. – In: Földeś, L. (Hrsg.). Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Ethnographische Studien.

Budapest, Academiai Kiado, 1969, 220–243.
Lapidus, I. A History of Islamic Societies. Cambridge UP, 1988.
Lawless, R. The Economy and Landscape of Thessaly During Ottoman Rule. – In: Carter, Fr. W. (ed.). An Historical Geography of the Balkans. London, Accademic Press, 1977.
Le Conte, K. Les Koutzo-Vlaques. – Mouvement Geographique, 34, Bruxelles, 1921, 166–170.
Lindner, R.-P. Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia. Indiana University Press, Bloomington, 1983.
Magnarella, P. Son zamanlarında Susurluk İlçesi'nde Yörük Yaşamanın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yönleri. – In: I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo – Kültürel Yapısı (Yörükler) Sempozyumu Bildirileri. (25–26 Nisan, Antalya), Ankara, 1996, 177–189.
Marcu, L. Formes traditionelles d'elevage pastoral et systemes d'organisation ches les vlaques balkaniques (seconde moitie du XIXe siecle). – In: Одредбе позитивног законодавства и обичајног права о осезонским кретањима сточара у Југоисточној Европи кроз векове. – ПИБИ–САНУ, књ. 4, Београд, 1976, 67–85.
Markowska, D. Kiłka uvag o procesie zanikania nomadzkich migrazji pasterskich na terenie Bułgarii. – Etnografia Polska, 1962, 6.
McGowan, Br. Economic Life in Ottoman Emoire. Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600–1800. Cambridge Cambridge University Press,1981.
McNeill, W. Europe's Steppe Frontier (1500–1800). The University of Chikago Press, Chikago and London, 1964.
Menage, V. On the Ottoman word Ahriyan / Ahiryan. – In: Archivum Ottomanicum, T. I, 1969, 195–212.
Nahya, Z. Makedonya Türk Yürüklerinin Evlenme Gelenekleri Üzerine. – In: Етногенеза на Јуруците и нивното населување на Балканот. Матерјали от Тркалезната маса, одржана во Скопје на 17. и 18. 11. 1983 година. Скопје, 1986, 113–132.
Oberhummer, E. Die Balkanvölker. Wien, 1917.
Orhonlu, C. Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı. Eren, İstanbul, 1987.
Özbek, B. Cirkassians and Related Groups. – In: Ethnic Groups in the Republic of Turkey, ed. P. A. Andrews, Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1989, 167–171.
Özbek, B. Tscherkessen in der Türkei. – In: Ethnic Groups in the Republic of Turkey, ed. P. A. Andrews, Wiesbaden, Dr.

Ludwig Reichert Verlag, 1989, 581–590.
Pakalin, M. Z. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, T. I–III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993
Palikruševa, G. Jedan đurđevdanski običaj kod Juruka u okolini Radoviša. – Рад IX-ог Конгреса Савеза Фолклориста Југославије, Сарајево, 1963, 363–369.
Palikruševa, G. Status Vlaha u Makedoniju u XV i XVI veku. – In: Simpozium Vlasi u XV i XVI vijeku. Akademija Nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine. Radovi, knj. LXXIII (Odelenje Drustvenih Nauka, Knj. 22), Sarajevo, 1983, 131 176.
Petera, J. Wedrowki pasterzi Aromunow w Albanii. In: Etnografia Polska, 1962, 6, 191 201.
Peters, H. B. Karakatchani. Nomaden mitten in Europa. – Atlantis, Jahr. VIII, 1936, Heft 5, 286–288.
Peyfuss, M. Die Aromunische Frage. Ihre Etwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Österreich-Ungarns. H. Böhlaus Nachf. Wien Köln Graz, 1974.
Picot, E. Les Roumains de la Macedoine. – Revue d'Anthropologie, serie 1 (4), 1875, 385–427.
Pitcher, D. An Historical Geography of the Ottoman Empire. Leiden –Brill, 1972.
Planhol, X. de. De la plaine pamphilienne et lacs pisidiens. Nomadisme et vie paisanne. Paris, 1958.
Planhol, X. de. Geographie, politique et nomadisme en Anatolie. – Revue internationale des sciences sociales. Vol. XI, 1959, N 4., 547–553 (Planhol, X. de. Geography, Politics and Nomadism in Anatolia. – International Soial Science Journal, Vol. XI, 1959, 525–531).
Planhol, X. de. L'evolution du nomadisme en Anatolie et en Iran. Etude comparee. In: Földeś, L. (Hrsg.). Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Ethnographische Studien. Budapest, Academiai Kiado, 1969, 69–93.
Planhol, X. de. Vie pastorale caucasienne et vie pastorale anatolienne. – Revue de geographie alpine, 1956, Vol. XLIV, fasc. 2, 371–379.
Prins, G. Oral History. – In: Burke, P. (Ed.). New Perspectives on Historical Writing. Cambridge Polity Press, 1991, 114–139.
Radojčić, D. „Bulgaralbanitoblahos" et „Serbalbanitobulgaroblahos" du sud-est europeen du XIV-e et XV-e siecles (Nicodim de Tismana et Gregoire Camblak). – Romanoslavica, XIII, București, 1966, 77–79.

Riedmann, V. O. von. Balkan Nomads on the March. – Geographical Magazine, 1937, 6, 435–440.
Riza, A. Cenupta Bozdoğanlılar. – Ülkü, 1934, III., 17, 356–358.
Rizaj, S. Uloga Vlaha primićura u rudarstvu Kosova i Srbije u XV i XVI veku. – In: Simpozium Vlasi u XV I XVI vijeku. Akademija Nauka I umetnosti Bosne I Hercegovine. Radovi, knj. LXXIII (Odelenje Drustvenih Nauka, Knj. 22), Sarajevo, 1983, 135–148.
Roux, J.-P. La sedentarisation des nomades Yürük du viayet d'Antalya (Turquie Meridionale). – L'Ethnographie (nouvelle serie), 1961, N 55, 64–78.
Roux, J.-P. La Turquie. Geographie. Economie. Histoire. Civilisation et culture. Paris, 1953.
Roux, J.-P. Les tradititons de nomades de la Turquie meridionale. Paris, Laibrarie Adrien – Maisonneuve, 1970.
Roux, J.-P. Quelques notes sur les nomades pasteurs de la province d'Antalya. – L'Ethnographie (nouvelle serie),1963, N 57, 55–70.
Rudenko, S. Studien über das Nomadentum. – In: Földeś, L. (Hrsg.). Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Ethnographische Studien. Budapest, Academiai Kiado, 1969, 15–32.
Rusić, B. Juruci. – Enciklopedija Jugoslavije, T. V., 163.
Salcı, V. L. Trakyada Türk Kabileleri, I: Amuca Kabilesi. – Türk Amacı, 1943, 2, 311–315.
Sanders, I. T. The Nomadic Peoples of Northern Greece: Ethnic Puzzle and Cultural Survival. – Social Forces, 1954, 33, 122–129.
Scărlătoiu, E. The Balkan Vlachs in the Light of Linguistic Studies. Highlights and Contributions. – In: Revue des Etudes Sud – Est Europeens, XVII, Bucarest, 1979, 17–37.
Seton–Watson, R. W. The rise of Nationality in the Balkans. London, Constable & Co, 1917.
Seyirici, M. Batı Akdeniz'de Yörükler. – In: I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Yörükler) Sempozyumu Bildirileri. (25–26 Nisan, Antalya), Ankara, 1996, 191–208.
Shaw, St. J., E. K. Shaw. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vol. II, Cambridge University Press, 1977.
Sivignon, M. The Demographic Evolution of Thessaly (1881–1940). – In: Carter, Fr. W. (ed.). An Historical Geography of the Balkans. London, Accademic Pres, 1977.
Skok, P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, T. III, Zagreb, 1973.

Soulis, G. The Thessalian Vlachia. – Зборник Радова Византолошког института, кнь. VIII (1), Београд, 1963, 272–273.
Spooner, Br. The Cultural Ecology of Pastoral Nomads. Addison-Wesley Publishing Company, 1973.
Spooner, Br. Was ist Nomadismus? – In: Bild der Völker. Die Brockhouse Völkerkunde, Bd. 8 (Vörderasian und Nordafrica), Wiesbaden, 1974, 8–11.
Sugar, P. Southeastern Europe under Ottoman Rule (1354–1804). University of Washington Press, 1977.
Svanberg, I. Marginal Groups and Itinerants. – In: Ethnic Groups in the Republic of Turkey, ed. P. A. Andrews, Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1989, 602–612.
Todorova, M. Balkan Family Structure and the European Pattern. Demographic Developments in Ottoman Bulgaria. American UP, 1993.
Tomaschek, W. Zur Kunde der Haemus-Halbinsel. Wien, I, 1882.
Toynbee, A. A Study of History. Abridgement of Volumes I–IV by D. C. Somervell, New York & London, Oxford University Press, 1947.
Traeger, P. Die Jьrьken und Konjaren in Makedonien. – Zeitschrift fьr Ethnologie, 1905, 1, p. 196–206.
Trifunoski, J. Die Aromunen in Mazedonien. – Balcanica, 2, Beograd, 1971, 337–347.
Truhelka, Č. Ueber die Balkan-Yürüken. – Revue Internationale des Etudes Balkaniques, an. II, 1936, T. 2 (4), 89–99.
Urbanska, B. Karakaczani. Nomadzki lud pasterski na Bałkanach. – Etnografia Połska, 1962, 6, 202–226.
Uzunçarşılı, İ. Osmanlı Tarihi, Cilt I., Ankara, 1961.
Vambery, H. Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen. Leipzig, 1885.
Van Bruinessen, M. Agha, Shaikh and State. The Social and Pollitical Structures of Kurdistan. Zed Books Ltd., 1992.
Vansina, J. Oral Tradition. A Study in Historical Methodology. Chikago, Ardine Publishing Company, 1965.
Vasić, M. Martolosi u Jugoslovenskim zemljama pod turskom vladavinom. – In: Akademija Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine. Djela, knj. XXIX (Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 17).
Vladimirtsov, B. Moğollnn İçtimai Teşkilâtı. Moğol Göçebe Feodalizmi. Türk Tarih Kururmu Yayınlarından, IV. Seri, N 2, Ankara, 1944 (**Владимирцов, Б.** Общественный строй монголов. Монгольский кочевой феодализм. Ленинград, 1934).

Vryonis, Sp. Religious Change and Continuity in the Balkans and Anatolia from the 14th through the 16th Century. – In: Byzantium: It's Internal History and Relations with the Muslim World. Collected Studies. London, Variorum Reprints, 1971, XI.

Vryonis, Sp. Religious Changes and Patterns in the Balkans, 14th – 16th centuries. – In: Byzantina kai Metabyzantina. Studies on Byzantium, Seljuks and Ottomans (Rprinted). Malibu, Udena Publ., 1981, X.

Vryonis, Sp. The Byzantine Legacy and Ottoman Forms. – In: Byzantina kai Metabyzantina. Vol. II, Studies on Byzantium, Seljuks and Ottomans (Reprinted). Malibu, Udena Publ., 1981, XIII.

Vryonis, Sp. The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Pocess of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Centyries. University of California Press, 1971.

Vukanović, T. P. Les valaques, habitants autoctones des pays balkaniques. – L'Ethnographie, nouvelle serie, 56, Paris, 1962, 24–41.

Wace, A. J. B., M. S. Thompson. The Nomads of the Balkans. An Account of Life and Customs among the Vlachs of Northern Pindus. London, Methuen & Co, 1914.

Wakarelski, Chr. Die Bulgarischen wanderden Hirtenhütten. – Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest, V, 1956 (1–2).

Weigand, G. Ethnographie von Mazedonien. Leipzig, 1924.

Weigand, G. Romänen und Aromunen in Bulgarien. Leipzig, 1907.

Weigand, G. Wlacho-Meglen. Leipzig, 1892.

Wenzel, E. Forschungen in Inneranatolien. Bd. II, Die Steppe als Lebensraum. Kiel, 1937.

Werner, E. Yürüken und Wlachen. – Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl Marx-Üniversitat, Leipzig, 1966, 15 (3), 471–478.

Werner, E., W. Markov. Geshichte der Türken von den Anfängen bis zur Gegenwart. Akademie Verlag, Berlin, 1978.

Wilhelmy, H. Hochbulgarien, Bd. I., Kiel, 1935.

Winnifrith, T. The Vlachs. The History of a Balkan People. New York, St. Martin Press, 1987.

Yalman (Yalkın) Riza A. Cenupta Türkmen Oymakları. Cilt. I–II, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1977.

Yucel, Y. Osmanlı Imparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i merkeziyet) Dair Genel Gözlemler. Ankara, 1974 (Belleten, XXXVIII, [42], 1973, 657–708).

Zheljaskova, A. The Penetration and Adaptation of Islam in Bosnia from the Fifteenth to the Nineteenth Century. – In: Journal of Islamic Studies, 5 (2), 1994, 187–208.
ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ, Α. ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΟΙ, Τ. Ι. Α', Β' ΑΘΗΝΑ, 1957.
ZEGKINHS, E. O MPEKTASISMOS STH D. QRAKH, QESSALONIKI, 1988.

списък на съкращенията

АЕИМ – Архив на Етнографския институт с музей

Армъните в България – Армъните в България. Историко-етнографско изследване. Съст. Ив. Георгиева, С., ИК „Васил“, 1998.

БЕ – Българска етнология

БРЭ – Большая Русская Энциклопедия

ВМУ – Вестник Московского Университета

ГИНИ – Гласник на Институтот за Национална Историја – Скопје

ГСУ–АЛФ – Годишник на Софийския Университет – Аграрно-лесовъден факултет

ГСУ–ИФФ – Годишник на Софийския Университет – Историко-филологически факултет

ГСУ–ФИФ – Годишник на Софийския Университет – Философско-исторически факултет

Етногенеза на Јуруците – Етногенеза на Јуруците и нивното населуване на Балканот. Матерјали от Тркалезната маса, одржана во Скопје на 17. и 18. 11. 1983 година. Скопје, 1986.

ИБГД – Известия на Българското географско дружество

ИБИ – Извори за българската история

ИБИД – Известия на Българското историческо дружество

ИДА – Известия на Държавните архиви

ИЕИМ – Известия на Етнографския институт с музей

ИИИ – Известия на Института по история

ИНБКМ – Известия на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

ИПр. – Исторически преглед

МАНУ – Македонска Академија на Науките и Уметностите – Скопје

МНИ – Македонски научен институт – София

МПр. – Македонски преглед

МЦПМКВ – Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия – София

Одредбе позитивног законодавства – Одредбе позитивног законодавства и обичајног права о сезонским кретањима сточара у Југоисточној Европи кроз векове. – ПИБИ–САНУ, књ. 4, Београд, 1976.

ПИБИ–САНУ – Посебна Издања Балканолошког института – Српска Академија Наука и Уметности

ПСп. – Периодическо списание на Българското книжовно дружество

САН – Српска Академија Наука

Сб. БАН – Сборник на Българската Академия на Науките

СбНУНК – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина

СЕЗ–Насеља – Српски Етнографски Зборник – Насеља Српских Земаља

Симпозиум о средњовековом катуну – Симпозиум о средњовековом катуну. Посебна издања Научног друштва СР Босне и Херцеговине, Одјелење историјско филолошких наука, Књ. II, Сарајево, 1963.

СИЭ – Советская Историческая Энциклопедия

СЭ – Советская этнография

ТДИМН – Турски документи за историајта на македонскиот народ

ТДИМН–ОПД Турски документи за историајта на македонскиот народ – Опширни пописни дефтери

ТИААМ – Турски извори за ајдутството и арамијството во Македонија

ТИБИ – Турски извори за българската история

ТИИПБЗ – Турски извори за историята на правото в българските земи

AÜDT–CFD – Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi

Barkan, Ö. L. Kanunlar–Barkan, Ö. L. XV. ve XVI-inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğun'da Zirai Ekonominin Hukuki ve Malı Esasları. Cilt I: Kanunlar. İstanbul, 1945.

Barkan, Ö. L. Sürgünler–Barkan, Ö. L. Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler. – İÜİFM, T. 11, 1949–1950, N. 1–4, T. 13, 1951–1952, N. 1–4; T. 15, 1953–1954, N 1–4.

EI – Encyclopädie der Islam – Leiden–Brill

Ethnic Groups in the Republic of Turkey – Ethnic Groups in the Republic of Turkey. Wiesbaden, Dr. Ludvig Reichert Verlag, 1989.

İA – İslam Ansiklopedisi – İstanbul, Milli Eğitim Basımevi

İÜİFM – İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası

MT – Monumenta Turcica – Orijentalni Institut – Sarajevo

Simpozium Vlasi – Simpozium Vlasi u XV i XVI vijeku. Akademija Nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine. Radovi, knj. LXXIII (Odelenje Drustvenih Nauka, Knj. 22), Sarajevo, 1983.

Yörükler – I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Yörükler) Sempozyumu Bildirileri. (25–26 Nisan, Antalya), Ankara, 1996.

Алексей Кирилов Кальонски

ЮРУЦИТЕ

Рецензенти: *проф. дин Христо Матанов, доц. д-р Валери Колев*
Научен редактор *доц. д-р Александър Кьосев*
Редактор *Владимир Попов*
Художник на корицата и оформление *Веселин Праматаров*
Художник редактор *Веселин Цаков*
Технически редактор *Йорданка Иванова*
Коректор *Жана Ганчева*

ISBN 978–954–01–2045–4

Българска. Издание I. Формат 84x108/32. Печ. коли 29,50.
Изд. коли 49,50. Код 29902163421.

Издателство *„Просвета – София“* АД
София 1682, ул. „Земеделска“ 2
www.prosveta.net

Печат *„Инвестпрес“* АД – София

Д-р Алексей Кальонски е главен асистент в катедра „Нова и съвременна история" на СУ „Св. Климент Охридски". Преподава история на Русия (XIII–XVII в.) и различни аспекти на османския период в Югоизточна Европа. Работи върху проблеми, свързани с миграции, номадски и други общности, техните взаимоотношения с империите и националните държави.

Книгата е опит да се надникне в миналото на вече изчезнали номадски и подвижни пастирски групи на Балканите. Векове наред юруците са били значима общност, макар и по-малобройна от околните „уседнали" народи в османските Балкани. Тя се формира на основата на номадски и племенни групи от Мала Азия, установили се в Югоизточна Европа по време на и след османското завоевание. Сред тях са и част от предците на днешните български турци. Юруците са неизменен участник във и индикатор за определящи, понякога остро дискутирани в националните историографии процеси, очертаващи границите между отделните епохи. Напълно оправдавайки името си („вървящи", „скитащи"), те изминават дългия път от опора на ранния османския режим до маргинализирана и относително изолирана група. „Юруците" е портрет на една общност от различни гледни точки, в различни места, времена и ситуации и при използване на взаимно допълващи се подходи: историко-реконструктивни и антропологични.

ISBN 978-954-01-2045-4

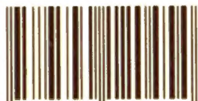

Цена 15,90 лв.